SUPLEMENT
DYKCYONARZA
MEDYKI, CHIRURGII
Y
SZTUKI HODOWANIA
BYDLĄT.

TOM IX.

w WARSZAWIE.

u P. Dufour, Konſyliarza Nadwor: J. K. Mci. Dyrektora Drukarni Prześwietney Szkoły Rycerſkiey.

M. DCC. XCIII.

SUPLEMENT DYKCYONARZA *MEDYKI, CHIRURGII,* i SZTUKI HODOWANIA BYDLĄT.

A A A

ACHORY (Achores) *Gatunek Parchow.* Są to małe wrzody, ktore wyſtępuią na głowę, te maią bardzo wiele drobnych otworow, przez ktore wychodzi znaczna obfitość ropy gęſtſzey nieco od wody, lecz mniey zſiadłey niż miod praśny.

Nazwiſko Achorow daią także ſtrupom ſłodkim, ktorym naywięcey podległe ſą Dzieci, lecz te rożnią ſię od ſiebie tym, że Achory oſiadaią na powierzchowney ſkorze iuż niemi wprzod obſypaney, kiedy prawdziwe ſtrupy ſłodkie oſiadaią na gruczołach zaſkornych. *Zobacz* STRUP SŁODKI, PARCH.

Leczenie Achorow naſtępuiącym odbywa ſię ſpoſobem: puſzcza ſię choremu krew z ręki, dawſzy mu lekarſtwo purguiące złożone z trzech ſzkrupułow rubarbarum, ſześciu ſzkrupułow ſeneſu, dwoch uncyi manny, poczym ma pić tyzannę zgotowaną z korzeni kobylego ſzczawiu kładąc go iednę uncyą do kwarty wody, tey używać ma chory po trzy ſzklanki na dzień, zakończy ſię leczenie powtorzoną purgacyą przy wyiściu ośmiu dni; to oſtatnie lekarſtwo ſkładać ſię ma z

Liści Seneſu	ſzkrupułow 6
Soli Glaubera	ſzkrupułow 3
Jalapy	poł uncyi
Konfektu Hamec·	poł uncyi

Gdy iuż będą przedſięwzięte wſzyſtkie oſtrożności, dla przeſzkodzenia, iżby materya nie zbierała ſię do pierſi i innych iſtotnych części ciała, w ten czas można będzie przyłożyć na Achory plaſter ſkładu naſtępuiącego.

Weź *Jagod iałowcowych doyrzałych ile ſię podobać będzie.*

Utłucz ie, i dobrze wyciſnąwſzy, przecedź przez płotno, a będzieſz miał maść do użycia.

Przed przyłożeniem tey maści, obmywa ſię głowa moczem człowieka zdrowego, w ktorym wygotowany był wprzod korzeń

i liście malwy i ślazu. Po czym przykłada się na głowę plaster, przekładaiąc go bibułą, to przykładanie powtarza się codziennie.

W leczeniu dzieci na takowe krosty, można się obeyść bez pufzczania krwi, dosyć będzie dawać im napoy tyzanny z kobylego szczawiu, potym lekarstwo purguiące z wody rubarbarowey, to iest: połtora szkrupułu rubarbarum namoczyć w pięciu kwartach wody, a gdy ta infuzya przez całą noc na gorącym popiele postoi, będzie zdatną do zażywania; po odbytey purgacyi przykłada im się na głowę plaster dopiero opisany.

AFFEKCYA. Wyraz ten w Sztuce Lekarskiey znaczy to samo co choroba, np. mowi się choroba histeryczna lub affekcya histeryczna, choroba lub affekcya hipokondryczna, choroba lub affekcya melancholiczna.

ANYZ (Bot:) *Pimpinella Anisum Lin: Apium Anisum Tourne; Anisum.* Jest to roślina iedno-letnia, ktorey kwiaty są drobne, ułożone w baldaszek. Łodyga tey rośliny wynosi się nad ziemię blisko na stop dwie, iest gałęzista, żłobkowata, dęta. Jey liście wgorney części są koloru zielonego żywego, żyłkowate; nasiona anyżu są żłobkowate zapachu bardzo przyiemnego, i smaku słodkiego, zmięszanego z kwaskiem łagodnym. Cała roślina iest aromatyczna, korzeń iey

ſubtelny, roczny, biały, z bradzo wielu włokien złożony.

Naſiona anyżu ſłużą na wypędzenie wiatrow, ſą lekarſtwem kordyalnym, żołądkowym, i przykładaią ſię do ſtrawności. Używane bywaią bardzo pomyślnie w katarze i kaſzlu, mieſzczą ſię w pierwſzym rzędzie *czterech naſion gorących*, iakiemi ſą: *Anyż*, *Kopr Włoſki*, *Kmin ogrodowy*, *Kmin polny*. Z naſion anyżu otrzymuie ſię przez diſtyllacyą i wyciſkanie, oley zielonawy, zapachu i ſmaku przyiemnego; zdaniem niektorych przykładany zewnątrz ſłuży na leczenie ſtłuczonych części nerwowych. Oley anyżkowy łatwo ſię zſiada, ieſt zaś tak ſubtelny, że zapach iego uczuwać ſię daie w mleku zwierząt, ktoreby tego oleiu używały. Anyż oblany cukrem ma ſmak bardzo przyiemny, ſłuży na uleczenie cuchnącego oddechu, umacnia żołądek, rozpędza wiatry, ułatwia trawienie, i doſtarcza kobietom karmiącym dzieci obfitego pokarmu.

Bardzo wiele ſieią anyżu we Francyi, w kraiu naſzym ſieią także w wielkiey obfitości. Używaią go do robienia ratafii i wielu innych likworow, nawet do niektorych ciaſt: w okolicach Rzymu mięſzaią go do chleba, rownie iak i w Niemczech, gdzie zwyczaiem ieſt ſtawiać go na talerzach w domach podrożnych, do iedzenia z chlebem.

ANYZ CHINSKI, ANYZ GWIAZDOWY czyli NASIENIE BADIANU, *Aniſum Indicum Stellatum Badian dictum* (Illicium

Anisatum Linn:). Jest to owoc pewnego drzewa rosnącego w Tartaryi, Chinach, i na Wyspach Filipińskich. Drzewo to iest wielkie i gałęziste, wysokość iego dochodzi prawie wysokości drzewa wiśni: z iego gałęzi wyrastaią wypustki liściowe o iedynastu, trzynastu lub piętnastu liściach naprzemian położonych, kończystych, szerokich na połtora cala, długich na piędź. Kwiaty tey rośliny maią po szesnaście liściow kwiatowych, ułożonych w grona, tak, iż zdaią się bydź zbiorem znaczney liczby kotkow koloru blado-żołtego; po kwiatach następuią owoce podobieństwa gwiazd składaiących się z sześciu, siedmiu, aż dziewięciu torebek troykątnych, ktore schodzą się do spolnego śrzodka nakształt promieni. Torebki te maią dwie kory, iednę zewnętrzną, chropawą, farby ciemney, drugą wewnętrzną prawie kościaną, gładką i lśniącą się. W każdey torobce znayduie się iądro białawe, tłuste, powleczone łuską cienką i kruchą zapachu śrzodkuiącego między zapachem anyżu i kopru włoskiego; iądra te daią wiele oleiu essencyalnego, nierownie subtelnieyszego niż oley anyżu ordynaryinego. *Kartheuser* uważał, iż im torebka ma więcey żywicy, tym iądro ma więcey oleiu.

Mieszkańcy Kraiow Wschodnich przekładaią nasienie Badyanu, nad nasienie anyżu Europeyskiego. Chińczykowie doświadczywszy że te nasiona pędzą mocz, żuią ie często po wzięciu pokarmu, częścią dla ułatwienia trawienia, częścią dla wzmocnienia

żołądka i zapachu uſt, procz tego, naſiona te moczą z korzeniem zwanym *ginſenð* w wodzie ciepłey, i piią ten gatunek herbaty dla przywrocenia utraconych ſił i rozweſelenia umyſłu. Do dziś dnia Indyanie robią wyſkok mocny z naſion tey rośliny. Nayczęściey zaś otrzymuią z nich napoy winnowy, za pomocą fermentacyi w wodzie. Napoy ten ieſt gatunkiem Araku drogiego u Hollendrow i w Indyach Zachodnich. Zdaie ſię, że te naſiona anyżu ſą zaſadą ſławney Rataſii z *Boulogne.* Drzewo tey rośliny ma także zapach anyżu, i z tey przyczyny nazwane *Drzewem Anyżowym.*

Sławny *Kempfer* (Amænitates exoticæ kar: 80) ten anyż gwiazdowy nazywa *ſomo, ſkimmi.* Znalazł on tę roślinę w Japonii, i uważał że Japończykowie i Chinczycy uważaią ią iako drzewo święte, poświęcaią ſwoim Bożyſzczom, i na ich ołtarzach palą korę zamiaſt kadzidła. Mieſzkańcy tych kraiow rzucaią gałęzie tey rośliny na groby zmarłych przyiacioł, ſądząc, iż naywiękſzą czynią przyſługę ich cieniom, Stroże publiczni obracaią korę tego drzewa na proſzek i zachowuią go w małych pudełkach podługowatych; tych użytek taki: zapalaią proſzek z iednego końca, ten paląc ſię iednoſtaynie i bardzo zwolna, gdy ogień dochodzi do pewney oznaczoney odległości, na ten czas ſtroże dzwonią, i za pomocą takiego *zegaru ogniowego*, donoſzą publiczności godzinę. Tenże *Kempfer* dodaie, iż ta roślina pomnaża moc trucizny wyciągnioney

z *tetraodon ocelatus* (zobacz Linneuſza Syſt: natu: kar:333). Roku 1765, w Kwietniu ieden z Negrow *William Cliftoni* naywyżſzy Sędzia Florydy Zachodniey odkrył gatunek anyżu gwiazdowego na gruncie bagniſtym bliſko wſi Penſacola. Naywiękſze mrozy nie ſzkodzą tey roślinie, liście iey ſą lekarſtwem gorzkim żołądkowym. Zdaie ſię, że anyż gwiazdowy z Florydy opiſany od P. *Ellis*, ieſt nowym gatunkiem i wcale rożnym od anyżu gwiazdowego Chińſkiego.

Dla tego umieściliśmy tu opiſanie tey rośliny, że ta może bydź w czaſie w kraiu naſzym przyſwoioną, i do rozmaitych użyciow przydatną.

B B B

BERNARDYNEK (Bot.). *Carduus Benedictus, carduus Sanctus atractilis Diosco:* Jeſt roślina iednoletnia z gatunku Oſtow, rośnie na dobrey ziemi, w kraiu naſzym obficie po groblach, miedzach, we Francyi ſieią go umyślnie w ogrodach. Kwiateczki tey rośliny ſą koloru blado-żołtego, z tych złożone ſą kwiaty wielkie. Kielich kwiatowy ieſt łuſkowaty ułożony w kſztałt gruſzki, okryty kolkami i wielkiemi liściami. Łodyga tego rodzaiu oſtu ieſt koſmata, żłobkowata, liście zielone i koſmate podobne do liści Papawy czyli żabiego kwiatu. Naſiona podługowate, żłobkowate żołtawego koloru, korzeń biały na wiele odnog dzielący ſię.

Liście bernardynku, nasiona i koniuszki maią swoie użycie w Sztuce Lekarskiey. Cała roślina zawiera w sobie wiele wayształtynu ammoniackiego, tłustości oleiowatey, mieści się w rzędzie roślin mocz pędzących, sprawuiących poty, alixifarmatycznych, przeciw-febrycznych.

Dekokt z tey rośliny przepisuie się we wszystkich przypadkach, gdzie tylko poty wzbudzić potrzeba, w gorączkach malignowych, a nawet w zarazie. Tenże dekokt pokazał się bydź bardzo skutecznym w Pleurze, aby tylko poprzedziło puszczanie krwi; procz tego w zdarzonych stłuczeniach i uderzeniach gwałtownych, dekokt z Bernardynku służy na rozrzedzenie zsiadaiącey się krwi, i mocno pędzi mocz. *Baillou* sławny Lekarz Akademii Paryzkiey, uważał, że trzy lub cztery uncye dekoktu bernardynkowego zgęszczały bardzo urynę i czyniły ią smrodliwą. Doza tego dekoktu do sześciu uncyi, po kilka razy na dzień do zażywania. Sok z liści i wierzchołkow, ma tęż samę własność, doza iego bydź ma od czterech do sześciu uncyi.

Nasiona tey rośliny są wielkiego użycia w emulsyach czyli lekarstwach chłodzących, daią ie do zażywania z wodą pędzoną z maku wilczego w pleurze, rumatyzmie, ospie, odrze, gorączce szkarłatowey; ogolnie doświadczono, że w tych przypadkach gdzie idzie o ułatwienie wyrzucenia się krost,

nasiona bernardynku pomyślnie temu zamiarowi dogadzaią.

BLEYWAS (Mat: Lek:). Jest to pewny gatunek wapna otrzymanego z ołowiu za pomocą kwasu octowego. Bardzo wiele iest sposobow na otrzymanie bleywasu: można na ten koniec napełnić wielki dzban octem, i zawiesić wewnątrz iego szyi blaszki ołowiane zwinięte w trąbkę, potym wstawić ten dzban dobrze zatkany w gnoy bydlęcy, i tam go trzymać przez dni kilka, po ktorych upłynieniu odkrywa się náczynie, i wydobywaią się blaszki zamienione w bleywas. Niektorzy dla otrzymania bleywasu nie używaią tego sposobu, tylko maczaią blaszki ołowiu w octcie tęgim, i z nich oskrobuią nożem drewnianym bleywas, ktory się na powierzchni blaszek formuie.

Bleywas utłuczony nazywaią *białym Osadem ołowianym* ktorego używaią Malarze do swoich robot, ten sprawuie tak Malarzom iako i pracuiącym około iego palenia dolegliwą chorobę na nieszczęście ludzkie bardzo pospolitą, ktora się nazywa *Kolką Malarską. Zobacz* KOLKA.

Bleywas rownie i wszystkie preparacye z ołowiu, maią własność osuszaiącą, lecz nie można ich inaczey używać tylko w rożnych topikach czyli lekarstwach zewnętrznych. Aptekarze używaią bardzo wielu przypraw bleywasu do lekarstw zewnętrznych. Robią z niego cukier zwany ołowianym, (*Sa-*

charum . Saturni), wchodzi do wielu plaſtrow, do kołaczykow białych z *Rhaſis*, do maśći czerwoney oſuſzaiącey, do maśći *diapompholix*. do Plaſtru Xiędza de *Grace*, do fleytuſzkow, i t. d.

PLASTER BLEYWASOWY.

Weź	*Bleywaſu Weneckiego*	funtow 3
	Oleyku rożowego	funtow 6
	Wody zrżodlaney	funtow 2
		mniey lub więcey
	Woſku białego	uncyi 9

Gotuy oleiek z bleywaſem, aż do gęſtośći maśći, przyday potym woſku, z tego zrob plaſter, ktory przykładać można na ſparzelizny, rany zaognione, i na rany, ktorym czas ieſt goić ſię.

PLASTER z BLEYWASU PALONEGO.

Weź	*Bleywaſu na proſzek ſtartego*	funt 1
	Oliwy	funtow 2

Gotuy to przy mocnym ogniu przylewaiąc do tey mięſzaniny nieco octu dopoty, poki to nie nabędzie gęſtośći plaſtru, i koloru czarnego, doday do tego woſku żołtego cztery uncye. Plaſter tak zrobiony ieſt bardzo oſuſzaiący, i zachwalony ieſt w leczeniu ran i ſtarych wrzodow goleni.

BŁAWATEK czyli HABER (Bot:) (*Cyanus*). Jeſt to roślina iedno-letnia, polna,

naywięcey rośnie w zbożu, ta wypuſzcza z korzenia iednę lub więcey łodyg żłobkowatych, koſmatych, gałęziſtych wyſokości bliſko trzech ſtop; liście tey rośliny ſą wązkie, długie ięzyczkowate, te zaś ktore wyraſtaią u ſpodu łodygi, ſą głęboko wcinane, nakſztałt liści gorczycy białey, inne zaś ſą wcale bez wcięcia. Na wierzchołku łodyg i gałązek wzraſtaią kwiatki koloru błękitnego bardzo przyiemnego, te ſkładaią ſię z podwoynych kwiatow, iednych większych, ktore ſłużą za obwodkę całemu kwiatowi, i te ſą po brzegach nierowno ząbkowane, z pośrzodka tych wyraſtaią inne drobnieyſze kwiateczki, ktore ſą tyłuż rurkami, u wierzchu na pięć części porozdzielane, każda z nich o iednym ſłupku; te kwiaty wyraſtaią z kielicha łuſkowatego, koſmatego, w tym zamykaią ſię naſiona podłużne, lśniące ſię.

Korzeń bławatka ieſt twardy, drzewny, złożony z drobnych włokien czarniawych, wielkości pior zdatnych do piſania. Roślina ta kwitnie w Mieſiącach Czerwcu i Lipcu. Kwiat iey używany ieſt w Medycynie, ma właſność ściągaiącą, kordyalną, chłodzącą, ſłuży na rany, używaią go w żołtaczce, na uleczenie wrzodow w uſtach, ukąſzenie od iadowitych zwierząt, a nadewſzyſtko w zapaleniach oczow. Z kwiatow bławatka pędzą wodę i robią ſyrop, ktory ſłuży do naprawy wzroku.

Weź *Naſion kopru Włoſkiego*,
Szarłatu,
Pigwy, każdego po ſzkrupułow 6

To zmięſzawſzy z wodą pędzoną z bławatkowych kwiatkow zrobiſz z tego płyn kleyki, do ktorego dodaſz dzieſięć granow ſoli Saturna ,i to prykładać będzieſz na oczy, gdy te podlegaią zapaleniu.

BOROWKI. *Zobacz* CZERNICE.

BRZOZA (Bot.) *Betula*, *Betula alba. Lin:* Jeſt to roślina, ktora wyraſta niekiedy w drzewo wielkie, a niekiedy tylko w krzewinę; ma kilka kor, zwierzchnia ieſt gruba, niegładka, biaława, niby przezroczyſta, ſpodnia kora ieſt gładka, ściſła lśniąca ſię. Tey oſtatniey używano pod piſma w niedoſtatku papieru, podług zgody naydawnieyſzych Piſarzow. Drzewo pnia ieſt białe, liście zaokrąglone. ząbkowane, nieco grube, przykrego zapachu. Kwiaty tego drzewa ſą ſamce i ſamice oddzielne, wyraſtaiące na rożnych częściach rośliny. Kwiaty ſamce ſą ułożone w kſztałt kotka na wſpolnym ogonku, te ſkładaią ſię z małych pręcikow, po cztery w każdym kwiatki, a po trzy kwiaty na wſpolnym kielichu. Kwiaty ſamice ſą ułożone w kſztałt oſtrokręgu łuſkami okrytego. Młode owoce wyraſtaią w tymże ſamym czaſie co i kotki; i na tychże ſamych gałęziach, lecz oddzielnie. Owoc doyrzały zamyka naſiona ſpłaſzczone każde o dwoch niby ſkrzydełkach czyli liſtkach błonkowatych.

Chociaż brzoza lubi ſzczegolniey dobrą ziemię wilgotną ,rośnie iednakże niekiedy na ziemi chudey, a nawet udaie ſię na miey-

ſcach, na ktorych wſzyſtkie inne drzewa nie udaią ſię. *Linneuſz* czyni wzmiankę o brzozie zwaney *Nain* (*Betula nana foliis orbiculatis crenatis Linne:*) ktora rośnie na wyſokich i nayſuchſzych gorach w Laponii. *Haller* opiſuie brzozę roſnącą w Szwaycaryi wyſokości ſtop dwoch; ta znoſi naywiękſze zimna bez uſzkodzenia, w ogolnonoſci każdemu kraiowi nie zbywa na rożnych gatunkach brzozy.

Przy końcu zimy, lub na początku wioſny brzoza ieſt pełna ſoku zwanego *Oſkołą*. *Van-helmont* doſtrzegł w tey mierze rzecz godną zaſtanowienia: Jeżeli ſię, mowi on, nacina bliſko korzenia, ſok ktory z niey płynie, ieſt bez ſmaku, i czyſty iak woda, ieżeli zaś nacina ſię aż do śrzodka, gałąź gruba, na trzy cale, wychodzi z niey oſkoła ſmaku kwaſkowatego przyiemnego, iedna gałązka nacięta wydaie w dniu iednym więcey niż ośm funtow oſkoły, ta zbiera ſię przed rozwinięciem ſię liści, gdyż potym ſtaie ſię mniey przyiemną; może bydź przechowana przez rok w naczyniach dobrze zamkniętych i z wierzchu oliwą napuſzczonych. Oſkoła ma te przymioty: chłodzi wnętrzności, leczy zapalenia wątroby, ieſt ſkutecznym lekarſtwem przeciwko kamieniom nerek i pęcherza, bolom nerek, kolkom, ſłuży na zgubienie plam z twarzy. Kora i liście brzozowe ſą lekarſtwem pędzącym mocz, rozwalniaiącym, i czyſzczącym.

BUK (Bot.) *Fagus*. Jeſt to roślina znaczney gruboſci i wyſokości. Jego pień i

gałęzie okryte ſą korą ſzarą, popielatą i ściſłą. Drzewo ieſt białe, przed rozwinięciem ſię liści wydaie kotki okrągłe obwiſłe, kwiaty ſą ułożone w kſztałt małych dzwonkow ząbkowane, te zamykaią w pośrzodku kilka pręcikow żołtawych; liście buku ſą zielone, podługowate, lśniące ſię, nieco koſmate przy rozwiianiu ſię. Owoce zawięzuią ſię w komorkach oddzielnych, białawych kolkami naieżonych, te gdy doyrzeią, pękaią ſię na trzy lub cztery inne komoreczki, każda z nich zamyka po dwa naſiona podłużne, troykątne, okryte ſkorką kaſztanowatą, te maią ſmak przyiemny. Kotki tego drzewa pokazuią ſię w Kwietniu, a owoce nie doyrzewaią aż w Jeſieni. Liście buczyny maią właſność czyſzczącą, chłodzącą i nieco ściągaiącą, używaią ich na leczenie kurczu, zapalenia warg i dziąſeł. Owoc tego drzewa zwany *Bukwią*, uſmierza bole nerek w kamieniu i kolce nefretyczney. Popioł bukowy ieſt zdatny do robienia ſzkła i potażu.

CCC

CHOROBY LITERATOW. Ludzie tego rodzaiu grzeſzą poſpolicie przez zbytek prac rozumu, przez co ich żołądek zoſtaie w nieczynności, trawienie nie odbywa ſię naturalnym trybem, oſłabiaią ſię nerwy i duchy ożywiaiące, na których w pracach rozumu naywięcey zależy, a które to prace

tym

tym ſą powabnieyſze i zdradliwſze, im Literaci większą maią nadzieię wyſzukiwania prawdy, z tym wſzyſtkim z uſtawicznego zatrudnienia i natężenia umyſłu wynika zrzódło nayokropnieyſzych i nayniebeśpiecznieyſzych choroh do uleczenia trudnych, iakiemi ſą: affekcye melancholiczne, hypokondryaczne, bezſenność, nieſtrawność, hemorrhoidy, bole głowy, przyſtępy kolek nefrytycznych, podagry i t. d.

Pierwſza rzecz, którey ſię literaci i ludzie chciwi nauk wyſtrzegać maią, ieſt trawienie nocy na pracach umyſłu, przez to bowiem duchy ożywiaiące a razem i nerwy zoſtaiąc w uſtawicznym natężeniu, zawſze ſzkodliwym zdrowiu, powiękſza ſię oſtrość humorow, zgęſzczenie limfy, co wſzyſtko pogrąża literatow w uſtawiczną ſłabość, ażeby ſię uchronić tak ſzkodliwych ſkutkow, naylepſzym będzie lekarſtwem długo w noc nie pracować; dowodem tego bydź może codzienne doświadczenie: Człowiek n. p. pracuiący długo i ciągle ſtaie ſię ſłabym, wycieńczonym, ociężałym, tępym, uſtawicznie poziewa, twarz ma zapaloną, nie czuie żadney chęci do ſpania. Ludzie zatym takowi, dla poratowania ſwego zdrowia, powinni co wieczor używać agitacyi, rozerwania myśli, a nadewſzyſtko chronić ſię maią używania zbyt wiele pokarmów.

Affekcye ſpazmodyczne, melancholiczne, którym literaci częſto podlegać zwykli, leczą ſię ſpoſobami od nas podanemi pod

osobnemi temi artykułami. Tu iednak namienić można, że odpoczynek po pracy, spokoyność umysłu, powietrze zdrowe, i używanie napoiow uspokaiaiących, wystarczaią częstokroć do uleczenia tych niemocy. Prócz tego skromność życia, używanie pokarmów zdrowych, iakiemi są: zupa, polewka ryżowa, lub z kaszy ięczmienney, mięso dobrze upieczone lub ugotowane, obfite używanie napoiow wodnistych, przywracaią naturalny porządek machinie ciała, który był przez nieumiarkowane prace nadwerężony. Nadewszystko zaś strzedz się literatom należy używania pokarmow rozpalaiących, wina, trunkow mocnych, kawy, czokolaty z wanilią, chodzenia po powietrzu zbyt zimnym i suchym, agitacyi zbyteczney, trawienia nocy na bezsenności, tudzież używania lekarstw purguiących, lub gorących; przeciwnie zaś należy im się czyścić wewnątrz przez ciągłe używanie serwatki, i branie enemy, a zewnątrz używać maią kąpieli letnich, prowadzić życie spokoyne i wesołe, co iest naywiększym ze wszystkich lekarstwem.

Prócz wyliczonych defektow literackich (które iednak nie codzień ich dręczą) są ieszcze inne, a te ustawiczne, takiemi są: niemocy żołądka, na które się większa część ludzi tego rodzaiu uskarża. Na uleczenie ich zażywać maią lekarstw żołądek umacniaiących, iakim iest Wino Węgierskie, i Małmazya czyli Muszkatela Prowancka, wzięte w niewielkiey ilości po obiedzie, albo też

trzy łyżki wina z Alikantu, lub Hiſzpańſkiego, można im niekiedy radzić używania po kilka kropli Elixyru z Garus, albo proſzku naſtępuiącego:

Weź *Raczych Oczow*	ſzkrupułow 6
Szafranu Marſa pędzącego uryne	ſzkrupułu 1½
Kinkiny w proſzku	ſzkrupuły 3

Zmięſzay to wſzyſtko, i day zażywać choremu naczczo, niech popiia małą ſzklaneczką wina piołunowego.

Przeſtrzedz tu iednak należy, że te lekarſtwa długo używane, mogłyby rozpalać, oſobliwie literatow maiących twarde fibry, krew oſtrą, zaczym ażeby ſię uchronić tey nieprzyzwoitości, można będzie każdego rana wypić pół kwarty ſerwatki, a wieczorem wziąść enemę.

Co ſię zaś tycze innych dolegliwości, ktorych literaci doświadczaią, iakiemi ſą n. p. hemorrhoidy i konſtupacya, te nie wyciągaią odmiennych ſpoſobow leczenia, od tych, któreśmy wſkazali pod temi artykułami. *Zobacz* HEMORRHOIDY, KONSTUPACYA.

Druga rzecz ſzkodliwa, na którą ſię wyſtawuią literaci, ieſt dolegliwość pochodząca od zaraźliwych exhalacyi świec, przy których pracuią, tudzież od żywości światła rażącego ich oczy. Dla zaradzenia temu

iak nayſkuteczniey, powinni używać iaki narzędzi dla zabeśpieczenia wzroku, nad wſzyſtko chronić ſię maią pracy przy świ each łoiowych, a używać raczey woſkowyc

CHOROBY OCZOW. Oczy podległe bardzo wielu defektom, tak iako i in części ciała. Ze zaś pod artykułem OKO wyſzczegolnilismy iego wady i choroby przeto tu tylko podamy naypewnieyſ ſrzodki do leczenia, oſobliwie chorob na częściey zdarzaiących ſię.

SŁABOSC WZROKU.

Wzrok oſłabiony bydź może, przez wiel prace różne, i choroby. Naſtępuiące leka ſtwa ſłużą na uleczenie tey ſłabości wzrok Napóy infuzyi poziomkow nakſztałt herb ty, naparzanie oczow rano i wieczor win ziela Omanu, albo ieſzcze lepiey wodą p dzoną z ziela Szarłatu. *Zobacz* AMBLY PIA, SLEPIANIE.

CMIENIE SIĘ W OCZACH.

Kiedy ſię ćmi w oczach tak, że patrzą widzi niby przeze mgłę, można ſię udać używania proſzku naſtępuiącego.

Weź *Eufrazyi ſuchey* uncyą
Naſienia Kopru Włoſkiego ſzkrupułow
Kwiatu i Gałki muſzkatowey każdego po ſzkrupułow
Cukru Kanaru uncyą

Zmięſzay to wſzyſtko razem, i rozdzieliwſzy na cztery dozy, daway choremu w wieczor i zrana w małey ſzklance wina białego.

WRZOD NA BŁONCE ROGOWEY (*Cornea*)

Może ſłużyć na lekarſtwo w tey chorobie Kollir naſtepuiący.

Weź *Miodu praśnego poſpolitego*,
Soku Cybuli, obydwoch w równey wielości

To zmięſzay razem, puść kilka kropel w oko, powtarzaiąc to dwa albo trzy razy na dzień, w tymże Kollirze zmaczay płatek i przyłóż na oko, co odnawiać będzieſz dwa albo trzy razy, w przeciągu 24 godzin.

WRZOD CIEKĄCY NA POWIEKACH.

Naſtępuiący Kollir ſłuży w tym przypadku.

Weź *Wody z Eufrazyi*,
Kopru Włoſkiego, każdey po uncyi 1
Tucyi preparowaney, granów 18
Koperwaſu białego, grana 4

Zrób z tego Kollir, którego po kilka kropel wpuſzczać będzieſz w oko, trzy lub cztery razy na dzień.

ZACZERWIENIENIE OCZOW.

Oczy podlegaią niekiedy zaczerwienieni się; powieki nabrzmiewaią, i nadbiegai ostrą materyą serwatkowatą, która ie mocn razi, ztąd pochodzi obfite i samowolne łe płynienie, tudzież ból dolegliwy i przenik ięcy. Choroba ta złączona bywa pospolici z gorączką, kłóciem i świerzbieniem, częst z boleniem głowy, a niekiedy nawet i febrą.

Czerwoność oczow dzieli się na dwa ga tunki: iedna iest ciągle trwaiąca, drug przypadkowa; ta ostatnia trudnieysza ieś nierównie do uleczenia, niżeli pierwsza, zwłaszcza która pochodzi z konstytucyi.

Ludzie wieku podeszłego nayczęściey po dlegaią tey chorobie, młodych także, któ rzy maią krew ostrą, którzy używaią mo cnych trunkow, i pokarmow rozpalaiących, często napada; ci w których zatrzymuią się wypróżnienia natury, iakiemi są: upławy miesięczne, hemorrhoidy, transpiracya, by waią często dręczeni od tey choroby.

Jeżeli kto cierpi ból oczow przez znaczny przeciąg czasu, którego przyczyną iest zata mowanie się naturalnych wypróżnień, po winny używać lekarstw wskazanych pod ar tykułem SUPRESSYA. Jeżeli zaś choroba ta pochodzi z ostrości krwi, należy się udać do używania lekarstw opisanych pod artykułami KWAŚNOŚĆ; OSTROŚĆ HUMOROW. Prócz tego

puſzeza ſię choremu krew raz lub dwa z nogi, podług potrzeby, radzić mu także należy używania wiele napoiow wodniſtych, enem, a co ośm dni lekarſtwo purguiące, należy także choremu przyłożyć wezykatoryum na kręgach, albo kauteryum na ręce. Nadewſzyſtko ſtarać ſię potrzeba ułagodzić oſtrość krwi, dla pozbycia ſię czerwoności oczow.

ZAPALENIE OCZOW.

Nic nie maſz poſpolitſzego w chorobach oczow, iak zapalenie, w którego leczeniu chronić ſię potrzeba wſzyſtkich Kollirow tęgich, gorzałki, wyſkoku winnego, gdyż takowe rozpalaiące lekarſtwa, więceyby mogły ſzkodzić, niż pomodz oczom. W zapaleniu oczow można użyć wody proſtey, w której ſię rozwięzuie kawałek kołaczyku białego z *Rhaſis*; Kollir naſtępuiący ieſt także bardzo pożyteczny.

Weź, *Wody rożaney*
Bąbczaney, każdey po uncyi 1
Soli ſaletrzaney oczyſzczoney, ſzkrupuły 3

Rozwiąż ią w tych dwoch wodach, maczay w tym rozpłynie płatki z białego płotna we czworo zwinione, i przykładay na oczy, maiąc ſtaranie odnawiania ich uſtawicznie. Te atoli lekarſtwa rzadko ſię kiedy ſzczęśliwie udaią, ieżeli wprzód nie będzie uſpokoione zapalenie. Mleko kobiece wſtrzyknione w oczy ieſt bardzo ſkuteczne w tym przypadku; także kilka kropel krwi gołębia

świeżo zabitego w oko wpuſzczone, równie pomyślny ſprawuią ſkutek.

Prócz wyliczonych tu chorob ocznych znayduią ſię ieſzcze i inne, iako to: Bielmo oka, katarakta, ślepota iaſna, ślepota i t. d. z których dwie oſtatnie ſą nieuleczone, nie przyimuią żadnego zgoła lekarſtwa, tak dalece, że udawać ſię do nich, byłoby to iedno, co przyczynić ſię do powiękſzenia bolow, i ściągnienia okropnych przypadkow. Tu przytoczone choroby pod oſobnemi artykułami opiſaliśmy. *Zobacz* Bielmo Oka, Katarakta, Slepota jasna.

Nie możemy tu nie oſtrzedz, że w leczeniu chorob ocznych, używanie lekarſtw oſtrych, mocnych i zrzących ieſt bardzo niebeśpieczne, gdyż w całym ciele ludzkim nie maſz delikatnieyſzych części, nad części oka.

CZOKOLATA (Mat: Lek:) Jeſt to maſſa koloru brunatnego, ciężka, ſtwardniała, gładka, robiona w małych tabliczkach kwadratowych, zapachu i ſmaku przyiemnego. Robi ſię z kakao palonego, z wanilii i cukru, które dobrze ſię trą i razem mięſzaią, przydaią niekiedy do niey nieco aromatow, iako to: cynamonu i goździkow, tudzież kilka ziarn ambry czarniawey, albo piżma. Czokolata tym ſpoſobem przygotowana nie ieſt tak zdrowa, iak ta, która ſię robi bez cukru i wanilii, i dla tego ta oſtatnia nazywa ſię *Czokolatą zdrowia* (Chocolat de ſanté) tamta zaś pomaga do ożywienia ciepła, zna-

cznie zmnieyſzonego, ſzkodzić może ludziom młodym, czerſtwym i zdrowym.

Czokolata ordynaryina, ieſt raczey pokarmem niż lekarſtwem, znacznego dodaie poſiłku, wzbudza żywość, orzeźwia ſiły, umacnia żołądek, pomaga do ſtrawności, nie dopuſzcza tęgości wina do głowy, ieſt bardzo zdrowa, zwłaſzcza gdy ieſt gotowana w mleku, dla oſób nie mogących łatwo trawić pokarmow, tudzież dla tych, którzy ſą zagrożeni ſuchotami albo wyniſzczeniem, dla ſtarych, dla wzmagaiących ſię z choroby, ſłowem dla tych wſzyſtkich, którzy ſą oſłabieni na ſiłach, bądź to po chorobach chronicznych, bądź po iakichkolwiek znacznych utratach.

Używanie czokolaty ieſt ſzkodliwe dla tych wſzyſtkich, którzy ſą temperamentu krwiſtego lub melancholicznego, zgęſzcza krew w oſobach, które iey nadto używaią, ſprawuie krążenie krwi wolne i pracowite, co wſzyſtko pochodzi od oleiowatey tłuſtości znayduiącey ſię w Kakao. Co ſię tycze ludzi temperamentu gorącego, w tych oley z Kakao unoſząc ſię we wnętrznościach, zapala i ſprawuie niekiedy okropne ſkutki, iakiemi ſą: zapalenia niebeśpieczne, gorączki uporczywe, apoplexye, i t. d. To nadewſzyſtko zdarza ſię ludziom zatrudniaiącym ſię uſtawicznie naukami, kiedy ci po zbytecznych pracach używaią wiele czokolaty. *Baglivi* przypiſał zbytecznemu iey używaniu, gwałtowne bole głowy, które znoſił po

ciągłych i długich pracach rozumu. Dwie purgacye i kilkokrotne nóg moczenie, wyprowadziły go z tego niebeśpiecznego ſtanu.

D D D

DĄB. (Bot:) Jeſt to drzewo roſnące do znaczney wielkości w laſach, gałęzie iego na wſzyſtkie ſtrony w ſzerz i wdłuż rozciągaią ſię; drzewo dębu ieſt twarde, żółtawe oſobliwie ku ſrzodkowi, pień i gałęzie okryte ſą korą grubą, bardzo niegładką popękaną, na wierzchu zaś kory mchem koloru brunatnego, zewnątrz popielatego, który ma ſmak ściągaiący. Liście tego drzewa ſą gładkie, zielone, podłużne, ſzerokości ręki, po brzegach nierówno wcinane, na krótkich ogonkach wiſzące. Dąb zamiaſt kwiatkow, wydaie kotki długie, które po ſobie nie zoſtawuią żadnego owocu. Owocem, który ſię na dębinie rodzi w mieyſcach oddzielnych, ieſt żołądź twarda, owalna, grubości końca palcow ręki, oſadzona w miſeczkach, z ktorych ſię wyłuſkuie po zupełnym doyrzeniu. Każda żołądź ieſt okryta ſkorką zieloną, gładką, lśniącą ſię z początku, ta potym ſtaie ſię żołtawą, gdy owoc doyrzeie: pod ſkorą znayduie ſię iądro, ktore ſię łatwo podziela na dwie połowy, ma zaś ſmak gorzki i ściągaiący. Korzeń dębu rozchodzi ſię obſzernie w ziemi. Zołędzie doyrzewaią w Sierpniu, a zaczynaią opadać w Wrześniu. Liście, kotki, kora, żołądź, i gałki dębowe

(x) maią własność osuszaiącą, rozwalniaiącą, służą na zatrzymanie upławow białych kobiecych, pomagaią na plucia krwią, dyssenteryą, biegunkę wydymania stolcowe, opadnienia kiszki odchodowey, i na rumatyzm Zołędzie sprawuią ociężałość żołądka, i są trudne do strawienia, używaią ich w proszku od iednego aż do trzech szkrupułow; z liści dębu zielonych pędzą wodę, a z żołędzi robią oley.

Weź iednę uncyą terpentyny obmytey w wodzie rożaney, gotowaney aż do stwardnienia, iednę gałkę muszkatową, pół uncyi żołędzi, zrob z tego pigułki i rozdziel na cztery dozy, te służyć będą na zatrzymanie Gonorrei, czyli upławu nasiennego.

DYMIENICA *Zobacz* GUZ WENERYCZNY.

E E E

EFELIDY (Ephélides) Są to plamy obszerne, chropawe i czarniawe, które przez upał słoneczny, bądź przez iakiekolwiek za-

(x) *Gałki dębowe zwane* Galasem, *nie są właściwie owocem dębu, ale tylko są narostki uformowane na listkach młodey dębiny, te służą za mieszkania i za sklep pewnemu rodzaiowi owadow zwanych* Galasownikami.

palenia, na twarz wyſtępnią. Imię Efelidow daią także pewnym plamom, które wychodząc na twarz kobietom cieżarnym, czynią ich ſkórę śniadą i chropawą. Plamy te bywaią ſzerokie, poſpolicie brunatnego, a niekiedy czerwonawego koloru. Przy połogu zupełnie nikną; Dziewczęta przychodząc do lat, w których mieſięczne upławy bieg ſwóy zaczynaią, podlegaią także wzmiankowanym plamom: te gdy upławy nadchodzą, giną, i przeciwnie, gdy uſtaią, powracaią nazad.

Dla zgubienia tego rodzaiu wyrzutow, można użyć plaſtru anodynowego rozpędzaiącego, którego ſkład naſtępuiący.

Weź *Kminu*	uncye 2
Kamfory	ſzkrupułow 9
Opium	ſzkrupułow $4\frac{1}{2}$

Utłucz kamforę przylawſzy do niey kilka kropel oliwy, i zetrzyi ią na bardzo miałki proſzek, który zmięſzawſzy z wzmiankowanemi ingredyencyami, otrzymaſz maść anodynową. Tą po razy kilka na dzień naciéraią ſię plamy, a na noc z teyże ſamey maści przykłada ſię muſzka na mieyſce Efelidu. *Zobacz* Plastry.

Niektórzy lekarze zalecaią na takowe affekcye, używanie dyſſolucyi octowey w kalcynowanych i preparowanych ſkorupach iay, którą nacierać ſię maią plamy kilka razy na dzień.

Można także na ten koniec użyć ziarn bobkowych utartych na proszek (obrawszy ich wprzód z łupiny) i zmięszanych z miodem praśnym, nakształt maści, którą naciera się twarz. Oley wyciśniony z siemienia konopi, którym obmywa się część schorzała, dosyć pomyślnie używany bywa w tym przypadku. Co się tycze dziewcząt, tym można nacierać Efelidy płatkiem płociennym, namoczywszy go w soku, który płynie z korzenia miodunki przeciętego, i wyciśnionego.

ENCEFALE. Tym wyrazem nazywaią lekarze wiele gatunkow robaków, które się mnożą w różnych częściach głowy, osobliwie w mózgu, albo co podobnieysza iest do prawdy, pod czaszką czoła, albo w komórkach kostki między nozdrzami i głową położoney. *Zobacz* ROBAKI.

ENKANTHYS. Wyrostek mięsisty, który formuiąc się w kącie wewnętrznym oka, pociąga częstokroć za sobą samowolne łez płynienie.

Nabrzmienie to bywa niekiedy pulchne, miękkie i bez bolu, niekiedy zaś twarde, chropawe, sprawuiące ból przenikliwy, i ma nieiakie podobieństwo do natury Raka; Wyrostek takowy pochodzący z szczególnego zepsucia się humorow, staie się niekiedy tak wielkim, iż zakrywa dziurkę łzawą w kostce nosa, i całą prawie zrzenicę oka, przez co osłabia się wzrok, zapalaią się oczy, defiguruie się twarz, i łzy nieustannie płyną.

Enkanthys gubi ſię poſypuiąc go trzy lub cztery razy na dzień bardzo ſubtelnym proſzkiem, zrobionym z pięciu granow palonego gryſzpanu, z dzieſięciu granow hałunu zwapnionego, iednego ſzkrupułu Iridy, z trzech ſzkrupułow cukru kanaru, poczym należy przemywać oko dekoktem z Eufrazyi.

Można także na wygubienie tego rodzaiu wyroſtkow użyć przecipitatu czerwonego, ktory zmięſzawſzy z koperwaſem, należy przykładać na ſamo nabrzmienie: wſzakże użycie takowych lekarſtw bywa niekiedy bardzo niebeſpieczne z przyczyny bliſkości oka, ktore łatwo bydź może uſzkodzone. Jeżeli zaś zdarzy ſię kiedy, że wyżey przepiſane ſpoſoby leczenia ſą niedoſtateczne. potrzeba ſię na ten czas udać do ſamey operacyi.

EPINYKTYDY. Jeſt to gatunek wyrzutu ſkornego nakſztałt kroſt ſinych, czarniawych, czerwonych lub białawych, poſpolicie wielkości małego bobu, ktory wyrzuca ſię pod czas nocy na powierzchnią ſkory. Te tak małe gruczołki wznieca ią poſpolicie zapalenie i boleść.

Epinyktydy poznawać ſię daią z ſwoiey małości, ięd rności, z ſzybkości w formowaniu ſię, te pukaią ſię bardzo prędko, i zmieniaią na małe wrzody, ktore ſtaią ſię przyczyną wielkich nudności i nieſpokoyności pod czas nocy.

Takowy gatunek wyrzutu ſkornego bierze ſwoy początek od materyi żołciowey, ktora zbieraiąc ſię i w małe komoreczki zaſkorne, przegryza ſkorę, i w krotce potym bierze poſtać wrzodu. Ciepło wzniecone przez zagrzanie ſię chorego w pościeli, nie mało przyczynia ſię do powiękſzenia oſtrości materyi rodzącey Epinyktydy.

Leczenie tey choroby zacząć ſię ma od puſzczenia krwi, od czyſzczenia ſię mlękiem, purgacyi; należy także przykładać maść bol łagodzącą. Jeżeli zaś ieden tylko Epinyktyd znayduie ſię, a ten nie ſprawuie znacznego bolu, na ten czas żadnych nie należy używać lekarſtw, lecz przeſtać na przyłożeniu kawałka ceraty.

EXTRAWAZACYA (Extravaſatio). To nazwiſko ſłuży Lekarzom do oznaczenia wſzelkiego płynu, ktory ſię w ciele ludzkim za naczynia właściwego krążenia rozlewa. *Obacz* Stłuczenie.

F F F

FLEGMA. Jeſt to materya gęſta, kleiowata i śliſka, ktora pochodzi z części limfatyczney krwi zgęſzczoney, zbiera ſię obficie w częściach ciał, i wyrzucana bywa przez ſpluwanie. Ludzie temperamentu chudego i ſuchego, ſtarcy, i ci co iedzą i piią maią obſitość flegmy, częściey iednak męſzczyzni, niż kobiety.

Pierwſzą przyczyną formowania ſię flegmy ieſt zgęſzczenie ſię części limfatyeznych ikrwi, ſprawione przez oſtrość humorow, lub inne iakiekolwiek ſzczegolne wady kwaśności, ktora tamuie i zgęſzcza limfę. Przyczynami dalſzemi ſą: powietrze gęſte, zimne, i wilgotne, pokarmy kleykie i śliſkie, przebieranie miary w iedzeniu, nieumiarkowane używanie wina i trunkow mocnych, zbyteczna agitacya, długie ſpanie, bezczynność, zatamowanie tranſpiracyi, gwałtowne paſſye duſzy, iako to: ſmutek, melancholia. miłość i t. d.

W leczeniu tey choroby, ſtoſować ſię należy do przyczyn, od ktorych ta pochodzi. Ogolnie iednak mowiąc, ſpoſob leczenia na flegmę, ieſt prawie tenże ſam co i na zgęſzczenie ſię limfy: zależy on na tym, iżby wyſtrzegać ſię używania wſzelkich pokarmow kleykich i śliſkich, powietrza gęſtego i zimnego, tudzież używania wſzelkich napoiow procz wody, i trochy wina, i t. d. ſłowem unikaiąc przyczyn obſitość flegmy rodzących. Oſtatnim na tę chorobę lekarſtwem ieſt, częſte używanie purgacyi, i napoy wolny tyzanny mocz pędzącey, ktora ſię robi ſpoſobem naſtępuiącym.

Weż *Korzeni mikołayka* pół uncyi
Trybuli
Cykoryi leśney każdego po garści ß

Gotuy to wſzyſtko w naczyniu pięciu kwaterkowym wody, tak ażeby ſię piąta część tego napo-

napoiu wygotowała, przecedź go potym daiąc pić choremu, pięć lub fześć fzklanek na dzień. Po fiedmio, lub ośmio-dniowym używaniu tyzanny, należy wziąść choremu lekarftwo purguiące iak naftępuie.

Weź *Liści Cykoryi leśney* garść 1
Łupinkow fenefu fzkrupułow 9
Rubarbarum fzkrupułow 1½
Soli Epfomfkiey uncyi pół

Naley to wfzyftko kwartą wody i gotuy zwolna, poki fię nie wygotuie czwarta część tego napoiu, przecedź to przydawfzy.

Soku wyciśnionego z cytryny
Syropu z Komputu iabłek uncyą 1.

Daway pić choremu trzy razy, po iedney fzklance na raz co połtory godziny. Daley przyftąpić należy do zażywania wody z *Paffy* oczyfzczoney, ktorey dwie kwarty pić ma chory co dzień ciągle przez cały miefiąc, powtarzaiąc takowe leczenie dwa lub trzy razy na rok. Po czym udać fię można do zażywania naftępuiącego opiatu.

Weź *Extraktu ziela Omanu*
Kutki ptafiey, każdego po fzkrupułow 6
Raczych oczow
Sciągaiącego fzafranu Marfa, każdego po fzkrupuły 3
Gummy Ammoniackiey
Mirry, każdego po fzkrupułu 4½

Zmięszay to wszystko z dostateczną ilością syropu skorek cytrynowych, dla zrobienia opiatu, ktorego zażywać potrzeba, przed iedzeniem rano i wieczor na iednę dozę połtora szkrupułu, popiiaiąc potym szklanką infuzyi z wereniki.

W czasie w ktorym chory nie będzie w stanie używania tych lekarstw, przestać może na żuciu kawałka tytuniu, albo korzenia zębownika, dla ułatwienia wyiścia flegmie, ktora się zbiera w rożnych częściach ciała. Można także będzie użyć pomyślnie enem, biorąc co drugi dzień iednę.

FRANCA. *Patrz* FRANCUZKA CHOROBA.

GGG

GLAUKOMA. Choroba oczow pochodząca z odmiany zaszłey w soczewce kryształowey (lens crystallina), ktora iest iedną z istotnych części oka: gdy ta staie się mniey przezroczystą, koloru modrego, albo koloru wody morskiey, nakoniec szarawego albo białawego.

Gdy się ta choroba komu zdarza, zdaie się, że ten widzi wszystkie przedmioty, niby przeze mgłę, albo dym, gdy się zaś glaukoma zupełnie iuż uformuie, na ten czas człowiek wcale nic nie widzi. Jako zaś trudno dostrzedz tey choroby w początkach, dla tego, iż iey zawiązki i wzro-

ſty ſą bardzo nieznaczne, tak też nie podobna ieſt iey zaradzić, doświadczenie albowiem nauczyło, że wſzyſtkie lekarſtwa zażywane wewnątrz i zewnątrz ſtawały ſię zawſze prawie nieużytecznemi.

Niektorzy Lekarze ſądzą, że ta choroba pochodzi z nieiakiey wady cieczy ſzklanney w oku, (humor vitreus), gdy ta z przezroczyſtey, ſtaie ſię nie przezroczyſtą, co zdaie ſię bydź przyczyną naynaturalnieyſzą. Zdanie to iakożkolwiek ieſt prawdziwe lub fałſzywe, nie ułatwia iednak bynaymniey leczenia tey choroby.

GRANIE w PIERSIACH (Rale). Jeſt to nieiaki łoſkot daiący ſię ſłyſzeć w gardle ludzi bliſkich zgonu, ten ſprawiony ieſt od powietrza uſiłuiącego ſię przedrzeć przez ślinę i flegmę, ktora zebrana w krtań i w kanałki poboczne, przeſzkadza wydobywaniu ſię iego z wewnątrz, i ſprawuie trudny oddech. Ten przypadek zdarza ſię poſpolicie przy końcu zapaleń pierſi, gdy nie można było pozbyć ſię ich zamulenia, w wrzodach pierſiowych iadowitych, w apoplexyi, i we wſzyſtkich prawie chorobach śmiertelnych. Granie w pierſiach ieſt ſymptomatem zawſze niebeſpiecznym, oznacza rozwolnienie naczyń, ktore utraciły właściwą ſobie ſprężyſtość, i poprzedza zgoń oſtatni życia. Trudną ieſt rzeczą zaradzić w tym przypadku, gdyż ten zdarza ſię w ten czas, kiedy iuż żaden prawie ſpoſob ratowania chorego nie pozoſtaie. Nie zawa-

dzi iednak udać się do używania napoiow kordyalnych, i zdatnych do oczyszczenia zamulonych wnętrzności. Sposob ich przygotowania bydź może następuiący:

Weź *Wody z Ostu włoskiego*
Dryakwi polney.
Miętki
Melissy,
każdey po pół uncyi
Oxymelu scillitycznego uncye 2
Kermesu mineralnego gran 4
Konfektu alkermesowego szkrupułow 6
Lilii Paracelsa szkrupułow 1 $\frac{1}{2}$
Syropu goździkowego uncyą 1

Zmięszay to wszystko na ieden napoy, i day choremu co kwadrans po łyżce dopoty, dopoki ulgi nie poczuie: potrzeba także mieć staranie, aby w tymże czasie chory używał lekarstw właściwych tym chorobom, w ktorych łoskot w piersiach słyszeć się daie. *Zobacz* APOPLEXYA, WRZOD.

GRUCZOŁY PIERSIOWE. Piersi kobiet po połogach skłonne są do prędkiego zamulenia się na naymnieysze zimno, i do zapalenia się, co pochodzi naywięcey z niedbałości w zakrywaniu się. Następuiący kataplazm, rospędza gruczoły piersiowe dosyć pomyślnie ieżeli tylko zapalenie nie iest zbytnie, ieżeli zaś to iest w znacznym iuż stopniu, w tenczas te kataplazm przyprowadza

zwolna do ropienia, i bol uśmierza, ten zaś robi się tak:

Weź *Liści Pomurnika* garść 1

Utrzyi ie, dodawszy nieco ośrzodka chleba dobrze startego uncyi dwie, zrob z tego kataplazm, przylawszy dostateczną ilość oleyku liliowego, albo rumieniowego, kataplazm ten odmieniać można podług potrzeby. *Zobacz* POŁOG.

GRUCZOŁY SZYIOWE. *Zobacz* WOLE.

GRUSZA (Bot:). Jest to drzewo rosnące w lasach, bywa także umyślnie sadzone w ogrodach, pień iego gruby, pokryty korą chropawą, grubą, niby popadaną, okrytą mchem, liście ma gładkie, podługowate, z wierzchu zielone, spodem nieco kosmate, na gałązkach wyrastaią kwiaty białe o pięciu listkach kwiatowych zaokrąglonych, w środku tych znayduie się wiele pręcikow czerwonawego koloru, kielich kwiatowy iest mały pączek, u wierzchu na pięć części dzielący się. Po kwiatach następuią owoce podłużne mięsiste kształtu piramidalnego, rożney wielkości, smaku, zapachu, i t. d. co zależy od wielu odmiennych przyczyn. W środku owocu znayduią się w okryciu niby pergaminem ziarna podłużne, czarniawe, z iednego końca zaokrąglone, z drugiego ostro zakończone. Grusza kwitnie przy końcu Kwietnia, owoce doyrzewaią iedne w Lipcu, inne wSierpniu, Wrześniu, Październiku,

i t. d. podług ciepła klimatu kraiowego. Owoce ktore naypoźniey doyrzewaią, rozwalniaią zbytnie żołądek, są trudne do ſtrawienia, ſprawuią dyſſenterye, dyarrye, womity, gdy są używane ſurowe, gotowane zaś rozpędzaią wiatry, tamuią biegunkę, womity, dyſſenteryą i są łatwe do ſtrawienia. Z gruſzek robi się gruſzecznik, a z tego ocet. We Francyi znayduią się niektore gatunki gruſzek, z ktorych robią wino.

GWAIAK (Bot: i Mat: Lek.) *Gayac*. inaczey drzewem życia, *lignum vitæ*, drzewem świętym, *lignum ſanctum* zwany, pochodzi z Ameryki, ſzczególniey z Wyſp Antylſkich, rośnie także w Indyach Wſchodnich.

Zapach tego drzewa ieſt bardzo przyiemny, ſmak nie co gorzkawy i aromatyczny, drzewo to ieſt żywiczne, tkanina iego twarda, pod iednym obięciem z wodą, większy ma ciężar. Nie bez przyczyny umieszcza się w rzędzie roślin służących na poty, i na wyczyſzczenie, ma do tego właſność toniczą i anti-ſkorbutyczną. Po merkuryuſzu ieſt naylepſzym lekarſtwem przeciw-wenerycznym, iakie tylko mieć można, byleby tylko defekt nie był mocno wkorzeniony; ſkuteczność tey rośliny w Medycynie, licznemi ieſt poparta doświadczeniami.

Kiedy się to lekarſtwo przepiſuie na chorobę weneryczną, w dekokcie, potrzeba

go używać ciągle przez dni czterdzieści w dozie funta iednego na dzień, wprzod iednak należy chorego do zażywania tego tęgiego dekoktu przyfpofobić; procz tego chory zażywać ma innego dekoktu z ofkrobin gwaiaku; ten oftatni w wielu xiążkach Lekarfkich, i Dziełach ftarożytnych opifuiących choroby weneryczne, zwany ieft *Bochet.*

Drzewo gwaiaku fprawuie zadziwiaiące fkutki w rumatyzmie, pedogrze. Paralitem zarażeni używali go także z pomyślnością, i ta ieft przyczyna, dla ktorey używanie iego zaleca fię w chorobach chronicznych fkornych; gwaiak leczy kachexyą i zatkania wfzelkie. Niekiedy pomaga ludziom dychawicznym, a nawet pomyślnym ieft lekarftwem w leczeniu upławow białych, należy tu tylko przeftrzedz, że gwaiak fprawuie nie rownie więcey ciepła, niż China lub Safaparylla.

Doza fubftancyi gwaiakowey drzewney bydź ma od połtora, aż do trzech fzkrupułow, iednakże lepiey i pofpolicie używaią dekoktu gwaiakowego, kładąc trzy uncye iego ofkrobin do fześciu funtow wody, ofkrobiny namaczaią fię wprzod w wodzie przez dwadzieścia cztery godzin, poczym gotuią fię do poty, do poki fię nie wygotuie połowa. Jeżeli zaś dekokt fporządza fię dla choruiących na weneryczną chorobę, do fześciu funtow wody kładzie fię fześć uncyi.

Kora gwaiaku ma też ſame przymioty co i drzewo, lecz daleko w mnieyſzym ſtopniu.

Znayduie ſię po Aptekach żywica gwaiaku, ktorą niektorzy piſarze bardzo nie właściwie zowią *Gummą Gwaiakową* (gomme de Gayac), a ktora ſię wyciąga z drzewa moczonego w wyſkoku winowym, albo ktora dobrowolnie płynie z drzewa, ſkoro ſię to nacina. Zywicą ma te ſame własności, co i ſamo drzewo, dozą iey przepiſuie ſię poſpolicie od ośmiu granow, aż do ſzkrupułu. Oſtrzedz tu niezawadzi, że doza żywicy znaczna, oſłabia żołądek, bydź może ta używana i zewnątrz.

Dekokt gwaiakowy używany także bywa do gargaryzmow, dla rozpędzenia affekcyi ſzkorbutycznych, i na ſpędzenie nabrzmienia gruczolikow ślinnych i w opadnieniu ięzyczka.

Nakoniec z gwaiaku wyciąga ſię przez dyſtyllacyą oleiek; tego użycie wielorakie, uśmierza bol zębow, przykłada ſię na wrzody, iako lekarſtwo osuſzaiące, i wygryzaiące dziwe mięſo, także oleiek ten zapobiega dalſzemu kości pruchnieniu.

Boerhave ſtarał ſię wſzelkiemi ſpoſobami wſkrzeſić używanie gwaiaku zaniedbane w leczeniu chorob wenerycznych; w przedmowie ſwoiey do Dzieła zawieraiącego zbior Lekarzow piſzących o Francy, daie mu pochwały takie: " iż gwaiak zakończyć może pomyślnie leczenie, ktorego ſaliwacye do-

kończyć nie mogły, i że tam, gdzie gwaiak pokazał się bydź niedostatecznym lekarstwem na chorobę weneryczną, używanie saliwacyi iest iuż nadaremne."

Ta zaleta dana gwaiakowi lubo nieszczęściem bywa pogardzana, iednakże zasługie sobie (ieżeli się nie mylemy) iżby dzisieysi Lekarze zwrocili szczegolnieyszą swoią uwagę na to lekarstwo. Jeżeli sobie kto zechce zadać pracę w odczytaniu dzieła *Fernela* o chorobach wenerycznych, przyzna bez wątpienia, że nic nie przesadziliśmy w pochwale daney gwaiakowi.

III

JASZCZURKA (Mat: Lek:) *Lacertus*. Pod tym rodzaiowym nazwiskiem, zamykaią się wszystkie gatunki zwierząt wodnoziemnych (amphibia), ktore maią podobieństwo z krokodilem, iaszczurką Indyiską, szarawą (cameleon) Salamandrą. i t. d. Jaszczurki rożnią się kształtem głowy, ogonem, składem nog; my tu przestaniemy na opisaniu iaszczurki pospolitey.

Jaszczurka pospolita *Lacerta vulgaris Linn:* ma pospolicie pięć do sześciu calow długości, połtora grubości, łeb troykątny spłaszczony, okryty szerokiemi łuskami, pysk tępy, oczy żywe, uszy w tyle łba okrągłe, paszczękę wielką, w niey szczęki opa-

trzone zębami bardzo ſubtelnemi nieco zakrzywionemi, cztery nogi o piąciu palcach z małemi na końcu pazurkami haczyſtemi; ciało iaſzczurki z wierzchu zielonawemi łuſzczkami okryte, gdzie niegdzie czarno centkowane, po bokach ozdobnemi farbami upſtrzone, ſpod ſzyi okryty ieſt niby kapą koloru złotego lśniącego ſię, brzuch łuſkowaty koloru zielono-białawego, ogon okrągławy z pierścieni złożony, kruchy, ktory ucięty odraſta, ięzyk czerwonawy, długi ſpłaſzczony, w końcu na dwoie rozczepiony.

Rhedi mowi, że iaſzczurka ſamiec ma członek rodzayny podwoyny, iak i u wężow, niekiedy roſochaty. Znayduie ſię wiele iaſzczurek, ktore maią po dwa i trzy ogony. Indyanie, ſpotkowanie takiey iaſzczurki, poczytuią za godło przyſzłego iakiegoś ſzczęścia.

Z doſtrzeżeń nad iaſzczurkami czynionych dowiedziano ſię, że iaſzczurka bardzo mało, albo wcale nic nie ie przez zimę, i że może żyć ośm mieſięcy nie biorąc pożywienia, własność ta ſłuży i żmiiom.

Jaſzczurka ieſt zwierzęciem niezmiernie użytecznym kraiom ciepłym, gdyż wytępia znaczną liczbę much i innych owadow uprzykrzonych, ktoreby ſię nieſkończenie mnożyły.

W Sztuce Lekarſkiey iaſzczurki uważaią ſię iako lekarſtwo umacniaiące, rozwalnia-

iące, przygotowywaią z nich oley przez namoczenie albo wygotowanie, ten zachwalony iest na zgubienie plam ſkornych, i na rośnienie włoſow. P. *Bourgeois* wſpomina, że używaią proſzku iaſzczurczego na pozbycie ſię zębow ſprochniałych i zepſutych, kładzie ſię troche tego proſzku w ſprochniałość zęba, ſtrzegąc ſię, iżby nie dotykać zębow zdrowych.

JESION (Bot: i Mat: Lek.) *Fraxinus excelſior Tourn.* Drzewo to rośnie w laſach do znaczney wyſokości i grubości, pień ma proſty, okryty korą białawą lub popielatą, gałęzie ktore wypuſzcza, ſą proſte i z ſobą złączone, liście koloru ciemno-zielonego nakſztałt ſkrzydeł, iedne względem drugich naprzeciwległe, kſztałtu owalnego oſtro z wierzchu zakończone liſtkiem nieforemnym, ktory w ſamym koniuſzku wyraſta. Kwiaty ieſionu ułożone ſą w małe kiście pełne pręcikow, te rozwiiaią ſię na początku wioſny przed liściami; naſiona ſą małe, podłużne zamknięte w łupinie błonkowatey, doyrzewaią w Wrześniu i Październiku. Kora ieſionu, liście, naſiona ſą do użycia zdatne. Woda pędzona z ieſionu zaleca ſię w żołtaczce i kamieniu, dekokt z liści zgotowany w winie, ſłuży na obſtrukcyą śledziony i wątroby.

Ceſalpin wſpomina, że za iego czaſow robiono z drzewa ieſionu dekokt, tak iak z drzewa gwaiaku. Popioł z kory ieſionowey uchodzi za dobre lekarſtwo kauſtyczne, a popioł z kory korzenia zawiązany w węzełek, odwilżony wodą, i przyłożony na ſko-

rę, zaſtępuie mieyſce naymocnieyſzego kauteryum, po ktorym opatruie ſię rana, przykładaiąc na nie liście bluſzczu.

Woda ktora ſię pędzi z świeżey gałązki iesionu, ieſt, iak mowią, ſkuteczna na głuchotę, ieżeli ſię wſtrzyka w ucho, lub gdy ſię w ucho kładzie bawełna w tey wodzie umaczana.

Radzą kory korzenia iesionowego, mowi *Tournefort*, w dziele *Hiſtoire des Plantes*, w puchlinie, w rumatyzmie, ſcyatyce, i we wſzyſtkich chorobach, w ktorych ſtarać ſię potrzeba o wyprożnienie materyi ſerwatkowatych zbytecznych; teyże kory używaią w bulionach, dekoktach przepiſywanych na choroby Panieńſkie, dodaiąc do nich tynktury Marſa albo Wayſztynu żelaznego rozpłynnego.

Hippokrat napiſał, że naſiona iesionu ſtarte i zażyte w winie, pędzą urynę. Kora i drzewo tey rośliny oſuſzaią, wycieńczaią, i maią ſzczegolną własność na leczenie twardości śledziony. Niektorzy Autorowie wſpominaią, iż drzewa tego zamiaſt gwaiaku używano. Podług niektorych, śrzednia kora iesionu pomaga rownie iak i kinkina w gorączkach przerywanych. Lecz iak uważa P. *Lieutaud*, wielka zachodzi rożnica między iesionem i kinkiną, i ta oſtatnia nieporownanie ieſt pożytecznieyſza nad pierwſzy.

Sok liści iesionu, i pączki ſwieżo rozwinięte zażywane w małey ilości co rano, ſłużą za ſkuteczne lekarſtwo przeciw pu-

chlinie. Sol iefionu zmięfzana z lekarftwami urynę pędzącemi wzbudza poty. Dekokt gotowany z kory, tenże fam czyni fkutek.

Nafiona iefionu, ktore zowią *lingua avis*, rozgrzewaią i ofufzaią potężnie. Chimicy teraźnieyfi, a nadewfzyftko *Glauber*, przypifuią im w naywyżfzym ftopniu własność krufzenia kamienia nerkowego i pęcherzowego, i poczytuie ie za lekarftwo przeciw żołtaczce i puchlinie. Jedna drachma nafion, mowi *Pliniufz*, ftarta i zażyta w winie, nie tylko leczy puchlinę, ale nad to wycieńcza i wychudza ofoby otyłe. Sol ftała z nafion iefionu pędzi urynę.

Niektorzy Lekarze zapewniaią, że iefion zatrzymuie hemorrhagie każdego rodzaiu, nie dozwala wdawać fię gangrenie w rany, i że te wkrotce leczy, ieżeli ofkrobiny iefionu będą namoczone w wodzie zimney, i ieżeli nią obmywać fię będzie rana kilka razy na dzień. Gdy choroby zaraźliwe panuią, iedna łyżka foku iefionowego zażyta naczczo, ieft w ftanie zabefpieczenia od gorączkow fzkarłatowych, i od famey zarazy: tenże fok ieft mocnym zabefpieczaiącym lekarftwem przeciw truciznom, wzmacnia i czyści wzrok, ieżeli nim będą przemywane oczy zrana i w wieczor. Zażywany naczczo, leczy pulmonią i puchlinę. Płotno czyfte maczane w foku iefionowym, i przykładane, tamuie fzerzenie fię raka i miękczy iego twardość.

Doza soli stałey iesionowey bydź ma od iednego szkrupułu aż do połtora ; doza kory przepisuie się od połtora szkrupułu do trzech , dwa razy zaś tyle używa się do dekoktu. Kiedy kora iest zielona , kładą iey pospolicie od poł , aż do iedney uncyi do każdego funta wody na dekokt.

Wspomnieliśmy wyżey o użyciu soku iesionowego wyciśnionego z młodych gałązek w chorobach uszow , tu dodać należy, iż aby to pomyślnie się udało , potrzeba , iżby nic nie było nadwerężonego w zmyśle słuchu, i ażeby kanał zewnętrzny ucha był zupełnie wolny.

Nakoniec, dla nadania więcey mocy i skuteczności sokowi iesionowemu , używanemu w chorobach uszow , niektorzy mięszaią do niego troche gorzałki.

JODŁA (Bot: i Mat. Lek:) *Abies*. Jest to roślina leśna maiąca żywicę białą , ta dochodzi do znaczney wysokości , rośnie bardzo prosto , lubi mieysca gorzyste i zimne , iest wielkiego użytku. Jodły dzielą na wiele gatunkow.

Można ogolnie podzielić iodły na dwa rzędy , to iest na iodły właściwe , i na swierki , *Abies tenuiore folio fructu deorsum inflexo.*

Jodły właściwe *Pinus picea Lin*: *Abies Math*: *Abies mas* , maią wierzchołki ku niebu obrocone , ich liście są podłużne , na koń-

cach obcięte i obłączyste, pod spodem białawe, prawie na iedney płaszczyznie z obydwoch stron ułożone nakształt zębow u grzebienia, wydaią terpentynę płynną, podobną do balsamu białego Kanadzkiego.

Liście swierkowe *Pinus abies*, *Linn:*, *Picea Black: Picea latinorum Mathi:*, są wązkie, krotkie, giętkie, kolące, i około punktu śrzedniego porządkiem ułożone nakształt walca, wierzchołki ich są obrocone ku dołowi, drzewo swierku, nie daie żadney terpentyny, lecz tylko na wierzch iego kory wychodzi sok gęsty, ktory potym twardnieie, staie się podobny do kadzidła pospolitego, robionego z żywicy zwaney *smołą Burgundzką*.

Z tey smoły, mięszaiąc ią z wodą w alembiku, otrzymuią wyskok smolany, ktory przedaią niekiedy za wyskok, albo oliwę istotną terpentyny. Należy mieć się na ostrożności, aby się nie dać oszukać, zwłaszcza kiedy wydarzy się potrzeba, ażeby mieć prawdziwy oley terpentynowy, bądź to na lekarstwo, bądź też na roztworzenie niektorych żywic stwardniałych.

Oliwa istotna terpentynowa otrzymuie się przez distyllacyą w znaczney ilości wody terpentynowey, ktora się wydobywa z pęcherzykow. W Szwaycaryi robią tę oliwę istotną z szyszkow iodłowych, ktore zbieraią około S. Jana, gdy te naywięcey są napełnione terpentyną.

Haller i *Bourgeois* twierdzą, że w Szwaycaryi z żywicy iodłowey, robią *Ambrę żołtą*, mięszaiąc do niey przez ciepło umiarkowane i stopniami zwolna pomnażane, *oliwę* z *Asfaltu* rektyfikowanego z terpentyną w naczyniu mosiężnym; kiedy ta materya dwa lub trzy razy przegotuie się, lub należycie zgęstnieie, można z niey wyrabiać piękne tabakierki i naczynia.

Dobra terpentyna powinna bydź czysta, przezroczysta, gęstości syropu, zapachu mocnego, i smaku gorzkawego; wiadomo iest, że ta wchodzi do pokostow posполitych, służy za grunt wielu plastrom, niektorym maściom, i lekarstwom rozwalniaiącym. Nadto używana bywa wewnątrz na choroby nerek i pęcherza, uchodzi za lekarstwo antiszkorbutyczne, czyszczące, rozwalniaiące, i osuszaiące.

Oliwy terpentynowey istotney używaią Malarze, dla nadania farbom większey płynności, Lakiernicy, do rozwięzywania stwardniałych żywić, Konowale, do osuszenia ran końskich, i goienia parchow. Lekarze przepisuią tę oliwę w niektorych napoiach do ułatwienia wychodu flegmie z piersi.

Smoła iodłowa wchodzi także w skład wielu maści, mięszana bywa z masłem, robią z niey pewną kompozycyą służącą do smarowania poiazdow; można też przylawszy do niey smoły okrętowey, robić z niey maź, do oblewania okrętow. Ze smoły swierkowey, kto-

ra

ra ieſt biało-żołtawa, i z pewney ilości aſfaltu na proſzek ſtartego, robią kit, ſłużący do ſpaiania kamieni.

W Kanadzie, robią z iodły białey *Pinus canadenſis*, napoy bardzo zdrowy, ktory pierwſzy raz piiąc, zdaie ſię bydź wcale nieprzyiemny, lecz przyzwyczaiwſzy ſię do niego, ſtaie ſię napoiem bardzo ſmacznym, robią go zaś ſpoſobem naſtępuiącym.

Wlewa ſię baryłka wody do wielkiego kotła, do ktorego wrzuca ſię wiązka gałęzi iodłowych na kawałki połamanych, wiązka ta mieć powinna obwodu przy związaniu około dwudzieſtu ieden calow, te gałęzie gotuią ſię w wodzie dopoty, dopoki od nich kora nie odſtanie, tym czaſem zaś, praży ſię na wielkiey patelni korzec owſa, i ſuſzą ſię grzanki z chleba ważącego funtow dwanaście lub piętnaście, wſzyſtko to wrzuca ſię w kocioł, i znowu cała ta mięſzanina gotuie ſię przez czas nieiaki, poczym zlewa ſię i przydaie ſię ſześć kwart ſyropu cukrowego, albo w niedoſtatku tego, dwanaście do piętnaſtu funtow cukru brudnego, wlewa ſię ten napoy do baryłki od wina czerwonego, albo, ieżeli ſię podoba nadać mu kolor, przydaie ſię do niego pięć lub ſześć kwart wina czerwonego, poczym rozczynia ſię w tym napoiu kwarta drożdży piwnych, i pozwala ſię mu kiſnąć: ieżeli przy końcu dwudzieſtu czterech godzin zatyka ſię ſzpunt, napoy ten ſtaie ſię cierpkim iak iabłecznik, lecz ieżeliby kto chciał mieć

go łagodnieyszym, nie pierwey należy naczynie zatykać, aż po zupełnym iego wyrobieniu, nadto, potrzeba go dolewać dwa razy na dzień.

Napoy ten iest barbzo chłodzący, i bardzo zdrowy. Zdaniem moim, mowi P. *Duhamel*, możnaby zamiast iodły Kanadyiskiey, użyć drzewa iałowcowego.

K K K

KAROTYDY (Anato:) *Carotides*. To nazwisko daią Anatomicy dwom wielkim żyłom biiącym, z ktorych iedna w prawą, druga w lewą stronę się rozciągaiąc, rozdzielaią się w głowie. Karotyda prawa wyrasta z żyły biiącey podoboyczykowey, lubo ią niekiedy widziano wyrastaiącą z zakrzywienia wielkiey żyły pulsowey zwaney (aorta) te atoli zdarzenia są bardzo rzadkie. Karotyda lewa wyrasta zawsze z kurwatury aorty.

Karotydy okryte samemi tylko muszkułami mastoidalnemi i zaskornemi, rozciągaią się począwszy od krtani (*arteria aspera*), aż do kanału powietrznego, *larynx*, gdzie się dopiero dzielą. Karotyda, ktora zdaie się bydź przedłużeniem pnia głownego, zowie się *wewnętrzną*, wchodzi do czaszki uczyniwszy wprzod trzy zakręty, pierwszy wkanale kościstym skroniowym, inne dwa w mieyscu zwanym *sinus cavernosus*, odnoga karotydy lewey rozciąga się w czę-

ściach głowy zewnętrznych, i dla tego, dane iey imie *karotydy zewnętrzney*.

KISZKI (Anato:) *inteſtina* Jeſt to błonkowaty i długi kanał, do kryſek po części przyroſły, tu i owdzie w brzuchu ſnuiący ſię, poczyna ſię od żołądka, a kończy ſię w mieyſcu odchodu. W przeciągu ſwoim ieſt odmienny, począwſzy od żołądka cienki i wązki, daley grubſzy i ſzerſzy. W przeciągu węższym kanału kiſzkowego uważaią Anatomicy trzy części, ktore zowią *dwunaſtnicą łaknącą i krzywą*. *Dwunaſtnica* (inteſtinum duodenum), ieſt naybliżſza żołądka, do niey pokarm z żołądka przechodzi, z żołcią i ſokiem pankreatycznym z właściwych naczyń wypływaiącym mięſza ſię, przerabia, i w ſok pożywny zamienia. Część środkowa zwana *kiſzką łaknącą* (intes: jeiunum), ma wewnętrzną błonę znacznie fałdowaną, w ktorey niezliczona liczba *koſmkow* włoſienkowatych dętych (villi) znayduie ſię, te ſſą z pokarmu trawiącego ſię cząſtki płynne naypożywnieyſze, i one daley przeſyłaią, ta część kiſzek od innych czerwieńſza, leży w okręgu pępka. Trzecia ich część nazwana *krzywa*, (intes: ileum) od pępka ku prawemu boku ciągniąca ſię, mniey ma fałdow, zaymuie podbrzuſze, i w bliſkości prawey nerki rozſzerza ſię w torebkę. Tu ſię zaczyna przeciąg kanału kiſzkowego grubſzy, ma błony tęższe, i przyimuie od kiſzki *krzywey* grubſze z pokarmu oſtatki: dzielą go Anatomicy także na trzy części, to ieſt: na kiſzkę *slepą*, *kolkową*,

i *odchodową*. To mieyſce przeciągu, gdzie ſię robi niby torebka do prawey nerki przyroſła, zowie ſię *kiſzką ślepą*, (intes: coecum), ta torebka przedłużaiąc ſię ku wątrobie i poprzecznie idąc pod żołądkiem, bierze nazwiſko *kiſzki kolkowey* (intes: colon.), ciągnie ſię daley ku śledzionie, potym ſpuſzczaiąc ſię na doł, kończy ſię w mieyſcu odchodu gnoiu, gdzie nazywa ſię *kiſzką odchodową* (intes: rectum).

Kiſzki mianowicie wężſze, ſłużą do dalſzego przerabiania pokarmu, ktory ſię zaczął trawić w żołądku, grubſze zaś do przyimowania oſtatkow nieużytecznych, i do wyrzucania onychże.

KITAYKA ANGIELSKA (Sztu: Lekar:) *Taffetas d'Angleterre*. Każdemu prawie wiadomo, że kitayka Angielſka używa ſię pomyślnie na lekkie zarznięcia, i uważana bydź ma niby plaſter ściągaiący. Spoſob zaś iey robienia ieſt naſtępuiący.

Weź *Karuku*, czyli *kleiu rybiego* uncye 2
Wody kwartę

Pokray drobno karuk, i włoż w wodę wrzącą, w ktorey niech moknie przez dzieſięć lub dwanaście godzin, potym gotuy dopóty, dopoki karuk nie będzie całkiem rozmiękczony, przecedź to potym dobrze wyciſnąwſzy. To uczyniwſzy, weź łokieć kitayki czyſtey, rozciągniy ią na ramach,

i na iey wierzch przyłoż warſztwę karuku gorącego, potym przy mocnym ogniu kitaykę wyſuſz, znowu weź inną warſztwę karuku, przyłoż na wierzch kitayki i powtornie wyſuſz, to wſzyſtko dotąd powtarzay, dopoki wſzyſtkiego karuku nie wypotrzebuieſz. W tedy zawiążeſz w węzełek tynktury z balſamu Peruwiańſkiego, zmięſzaney z wyſkokiem winnym, przyłożyſz na kitaykę przez warſztwę karuku, ſtaraiąc ſię, aby dobrze wprzod wyſuſzyć pierwſzą warſztwę, nim ſię przyłoży druga, poczym kitayka dobrze ſię wyſuſza, nakoniec kitayka tak ſporządzona kraie ſię w kawałki, te ſię zwiiaią w trąbkę zdatne do użycia.

KLEYKOSC. Używa ſię poſpolicie tego wyrazu do oznaczenia humoru zgęſzczonego, lipkiego i kleiowatego, albo iakieykolwiek inney materyi ſzlamowatey powſtaiącey w ciele ludzkim z różnych przyczyn.

Materye kleiowate formuią ſię poſpolicie w żołądku, a przez to ſprawuią ociężałość, mdłości, i wiele innych chorob. Obfitość tych materyi łatwo ſię poznawać daie z tych znakow, kiedy kto ma żołądek zimny, ociężały, gdy używa pokarmow łatwo zamieniaiących ſię w materye lipkie, iakiemi ſą: iaia, mięſo młodych zwierząt np. cielęciny, baraniny i t. d. gdy kto wiele używa pokarmow roślinnych, np. chleba, ryżu, kaſzy, ciaſt i t. d. Procz tego obfitość materyi kleiowatych w żołądku poznawać ſię daie w ten czas, kiedy kto częſto zapada

na bol serca, kiedy czuie ustawną chęć do wymiotow, lub wzdęcie wiatrow, a nadewszystko poznawać się daie w wyrzutach stolcowych, gdy w tych postrzegać się daie obfitość materyi kleykich. O tey chorobie iuż po części mowiliśmy w artykule Słabość Żołądka; gdzie radziliśmy używać syropu anti-szkorbutycznego w wodzie przez dni kilka wciąż, po czym nie zawadzi dać choremu na purgacyą następuiące lekarstwo.

Weź *Miodu praśnego białego* uncye 2

Ten gotuy w 5 kwartach wody, w ktorey rozwiąż:

Manny uncye 2

Przecedź to przez płotno i przyday:

Soli Roślinney szkrupuły 3
Kermesu mineralnego grana 2

Zrob z tego napoy, ktory zażywać dasz choremu letnio zrana na czczo, po czym potrzeba zażywać pigułki tak zrobione:

Weź *Aloesu Hepatycznego* uncyą 1
Gumy Ammoniackiey uncyą 1

Roztworz to w occie scyllitycznym tak, iżbyś z tego otrzymał massę gęstości ciasta, do czego przydasz:

Wayſztynu Koperwaſowego
ſzkrupułow $4\frac{1}{2}$
Gumigutty na proſzek ſtartey
ſzkrupuły 3

Z tego zrob pigułki, z ktorych każda bydź ma od ſześciu granow, tych doza będzie od dwoch, do czterech pigułek podług potrzeby, zażywać zaś ie potrzeba w godzin dwie po wieczerzy. Gdy potrzeba wymagać będzie, należy ich użyć powtornie.

KLEYKOSC NEREK I PĘCHERZA.

Gdy materye kleiowate zbiorą ſię do żołądka w pewney ilości, przechodzą natychmiaſt w krew, i ſprawuią rozliczne dolegliwości w częściach na ktorych oſiadaią, ſzczególniey zaś zbieraią ſię około nerek i pęcherza, i do nich ſię czepią. Bytność tych materyi łatwo ſię poznawać daie przez nadzwyczayne uczucie palenia w nerkach i pęcherzu, przez trudność puſzczania moczu, gdy ten kroplami tylko a nie razem odchodzi, przez obfitość oſadu kleiowatego w moczu, i przez dolegliwe bole w tych częściach, gdy zwłaſzcza nie maſz żadnego widocznego śladu zapalenia, ani gorączki.

Dla zapobieżenia złym ſkutkom tey choroby, zacząć należy od dawania choremu enem z otrąb, ſiemienia lnianego, i świeżego maſła, potym niezwłocznie ſporządzić mu tyzannę zrobioną ze ſzczypty żabich gronek, i tyluż pomurnika. Po kilku dniach

dać należy lekarstwo purguiące, w przeszłym artykule opisane. Po czym chory używać ma pigułek mydlanych tak zrobionych.

Weź *Mydła* uncyą 1
Mąki siemienia lnianego szkrupułow 6

To razem zmięszawszy, utłucz w moździerzu marmurowym; przydasz do tego dostateczną ilość GummyAdragantskiey, i porobisz pigułki, każdą od sześciu granow, z ktorych co trzy godziny po iedney zażywać ma chory, popiiaiąc dużą szklankę wody wapienney letniey.

KLUCIE SIĘ ZĘBOW, *Zobacz* WYKLUWANIE.

KOŁTUN. *Zobacz* ten Artykuł w Dykcyonarzu, i na końcu tego Suplementu.

KWASNOSC. (*Acredo*) Jest to niemiłe uczucie sprawione przez działania części ostrych i zrzących, ktoremi humory ciała bywaią częstokroć zarażone. Humory nasze przyimuią w siebie łatwo troiaki gatunek kwasności; to iest octową, alkaliczną i solną. O pierwszey mowiliśmy w artykule o chorobach pochodzących z obfitości kwasow. Kwaśność Alkaliczna poznawać się daie przez odbiiania się smrodliwe do zapachu iay zepsutych podobne, przez stolce zapachu trupiego odrażaiącego, zwłaszcza kiedy te znaki spostrzegać się daią w osobach

temperamentu zbyt krwiftego, ktore iedzą wiele mięfa ofobliwie wędzonego. W takim przypadku należy radzić choremu, ażeby za pokarm ordynaryiny używał naywięcey iarzyn świeżych i dobrze ugotowanych, rofołu z mięfa wołowego i drobiu, a za napoy ordynaryiny, aby używał wody, a niekiedy limonady. *Zobacz* Alkali.

Kwaśność folna daie fię uczuwać przez fmak ſłony, i przez te wfzyftkie znaki ktoreśmy przytoczyli pod artykułem Ostrość humorow. Napoy ktory fię pomyślnie używa w tym przypadku, ieft naftępuiący.

Weź *Mięsa z u[illegible]a cielęcego* pół funta

Ugotuy to w naczyniu pòłtory kwartowym i rozdziel na dwie części, przydawfzy do tego pod czas gotowania fię w drugiey pół godzinie.

Liścia Kurzey Stopy,
Borakowego,
Grufzkowego, każdego po pół garści,
Sałaty głowiaſtey, na czworo rozkroioney.

Przecedź to wfzyftko przez płotno, lekko wycifkaiąc, rozdziel na dwie dozy, i daway używać choremu co dzień dwa razy, to ieft: zrana naczczo, i po południu około godziny piątey. Napoy ten odwilża i chłodzi, nadaie płynność właściwą krwi, i wfzyftkim humorom, uśmierza kwaśność w nich znay-

duiącą się, iest właściwym lekarstwem przeciwko wszystkim niemocom, pochodzącym z ciepła i zbytniey suchości powietrza, lecz tego napoiu nie należy zbyt długo używać, ażeby zbytecznie nie rozwolnił fibrow żołądkowych, i nie pozbawił go mocy trawienia. Po dziesiąciu lub dwunastu dniach, należy iego używania zaprzestać.

Tyzanna następuiąca rownie uśmierza ostrość humorow, spędza nieczystości krwi przez mocz, i uśmierza ich wzburzenie.

Weź *Owsa przedniego oczyszczonego*, uncye 2
Korzenia Cykoryi leśney świeżego oskrobanego, uncyi 1 ½

Gotuy to przez poł godziny, w połtory kwarty wody źrzodlaney, doday do tego:

Kryształu Mineralnego szkrupułow 6
Miodu Narbońskiego, albo Lipcowego, uncye 2

Wprzod iednak przegotować należy miod raz lub dwa razy dla zebrania szumowin; przecedź go przez płotno, i zley w iakie naczynie ażeby ostygł; Tyzanna tak zrobiona bierze się przez dni piętnaście, na iednę dozę dwie szklanki letnio zrana, i tyleż po obiedzie dla ludzi mocnego temperamentu, dla osob zaś słabych, połowa tey dozy, w tychże samych czasach.

Skończywſzy używanie tego napoiu, należy wziąść lekarſtwo purguiące, złożone z dwoch uncyi Manny, iedney uncyi Cykoryi z Rubarbarum, i to zażyć w ſzklance ſerwatki, wreſzcie zaleca ſię używanie naſtępuiącego bulionu.

Weź *Roſołu Kurczęcego czyſtego*, kwartę

Do ktorego przyday:

Liścia Burakowego, garść
Kwiatow Malwy i Dziewanny,
każdey po ſzczypt a
Cztery Figi świeże.

To wſzyſtko gotuy przez kwadrans, i rozdziel na trzy buliony, z ktorych dwa zrana na czczo, co trzy godziny ieden po drugim, a trzeci o piątey lub ſzoſtey godzinie w wieczor, chory zażyie; napoy ten przez trzy dni wciąż używany bydź ma.

Jeżeli kwaśność czyni upor tym lekarſtwom, chory nic więcey używać nie powinien procz mleka przez dni piętnaście, byle tylko mogł wytrzymać, uważaiąc pilnie, czyli ten bulion przywraca mu apetyt, albo czyli mu nie ſprawuie biegunki, ociężałości lub rznięcia. Gdy chory nie będzie mogł używać za pokarm ſamego mleka, dosyć będzie kiedy zażyie zrana poł kwarty napoiu wzmiankowanego, roztworzywſzy go nieco wodą.

Jeżeli osoby temperamentu gorącego, suchego, żywego i mocnego, uczuwać będą kwaśność, potrzeba im przed zażyciem lekarstw przepisanych raz lub dwa razy puścić krew podług potrzeby.

Istotną będzie rzeczą zwrocić uwagę na to, iż te wszystkie lekarstwa mogą się stać nieużytecznemi, ieżeli chorzy nie zechcą się do ich skuteczności przykładać, to iest: ieżeli nie będą używać pokarmow łagodnych, lecz przeciwnie słonych, korzennych, wina, trunkow mocnych, zgoła tego wszystkiego co tylko może zapalać krew, a tym samym powiększyć iey kwaśność i ostrość.

KWASY *Acida* (Szt: Lek:) To nazwisko daie się ogolnie wszystkim substancyom kopalnym, roślinnym lub zwierzęcym, ktore smak ostry i kwaśny na ięzyku wzniecaią.

Kwasy otrzymane bydź mogą ze wszystkich trzech wydziałow natury, więcey iednakże znayduie się kwasow solnych w roślinach i ciałach kopalnych, niż w zwierzętach, wyiąwszy mleko, sok pożywny w zwierzętach czwornogich, galaretę robioną z mięsa zwierząt młodych, i niektore owady, iakiemi są mrowki, pszczoły, i inne opatrzone w żądła, gdyż w tych znayduie się wiele kwasu.

Nie można nigdy otrzymać kwasow w postaci stałey, lub zsiadłey, gdyż te maiąc

wielkie powinnowactwo (*affinitas*) z wodą chciwie się z nią łączą, i stają się płynnemi.

Kwasy iednoczą się ze wszystkiemi prawie ciałami w naturze, naywięcey zaś z ciałami iednorodnemi, iakiemi są: palność (*phlogiston*), sole alkaliczne stałe i lotne, wszystkie prawie głowne zasadowe ziemie, woda, oliwa, materye metalliczne.

Kwasy dzielą się na mineralne, roślinne i zwierzęce.

Naypierwszy i naymocnieyszy ze wszystkich kwasow mineralnych iest kwas koperwasowy, potym kwas saletrzany, po nim kwas soli morskiey, potym kwasy roślinne.

KWAS KOPERWASOWY (*acidum vitrioli*) tak nazwany, że go dawniey wyciągano z koperwasu żelezistego, iest nayprostszy z substancyi solnych, podobny zupełnie do wody, gdy iest nayczystszy. Kwas ten posiada w naywyższym stopniu cechy ogolne kwasow, gdyż burzy się z ziemiami Alkalicznemi, farbuie czerwono syrop fiałkowy i tynkturę słonecznika, iest smaku bardzo szczypiącego.

Przez dystyllacyą utraca znaczną część palności, i w ten czas zowie się *kwasem skupionym* (acidum concentratum) w tym stanie wystawiony na wolne powietrze, mocno przyciąga wilgoć, wlany do wody chciwie się z nią mięsza, a w tym łączeniu wy-

daie mały niby ſzmer; w ten czas woda nabiera ſtopnia ciepła wody wrzącey, a z naczynia podnoſzą ſię grube wyziewy.

Z złączenia kwaſu koperwaſowego z ſolą Alkaliczną roślinną, powſtaie ſol oboſpolna (ſal neutrum), gorzka, mało w wodzie rozwięzuiąca ſię, zwana *ſol dwoyga* (ſal de duobus) albo inaczey *arcanum duplicatum*. Kwas koperwaſowy złączony z ſolą morſką, czyli Alkali-mineralnym, daie ſol *Glaubera*. Tenże kwas ziednoczony aż do naſycenia z Alkali lotnym, daie ſol *Ammoniacko-Koperwaſową*.

Kwas koperwaſowy przez dyſtyllacyą czyni rozkład wyſkoku winnego, i obraca iednę iego część w ſubſtancyą ſrzodkuiącą między Alkoholem (b) i oliwą; ſubſtancya ta zowie ſię *Ether*.

Nie można znaleść kwaſu koperwaſowego, żeby ten nie miał bydź złączony z innemi ciałami; ieżeli też łączy ſię z palnością, ma poſtać *ſiarki*, lub ciała palnego, ieżeli ſię łączy z iſtotami ziemnemi, ſtanowi *ſelenit*, materye hałunowe; z materyami metallicznemi, robi koperwaſy, z ſolami Alkalicznemi, ſtanowi ſole oboſpolne koperwaſowe.

KWAS SALETRZANY (acidum nitri), ieſt lżeyſzy od poprzedzaiącego. P. *Roullé*

(b) *Alkohol w Aptekach znaczy iedno co wyſkok winnowy naytężſzy i nayczyſtſzy.* (Spiritus vini rectificatiſſimus).

aptekarz biegły w swoiey professyi uważa w dyssertacyi swoiey *nad palnością oleiow*, że kwas saletry naymocnieyszy, iaki tylko otrzymać można, ważył połtory uncyi, i dwa szkrupuły, kiedy woda rownego obięcia ważyła tylko uncyą.

Kwas saletrzany ma smak i zapach szczegolny, iest koloru żołto-czerwonego, i płomienistego, paruie ustawicznie, a wyziewy iego są czerwonawe, wlany w wodę bieli ią, burzenie sprawuie i t. d. tak iak kwas koperwasowy.

Becher, *Stahl*, *i Junker* sławni Chimicy Niemieccy, są tego zdania, że w przyrodzeniu ieden tylko iest kwas, z ktorego wszystkie inne początek biorą, i że takim iest kwas koperwasowy, od ktorego kwas saletrzany nie rożni się tylko w tym, że iest z palnością złączony przez ruch fermentacyi.

Kwas saletry złączony z Alkali roślinnym stałym, daie sol nieiaką, zwaną *Saletrą*; z Alkali Morskim, daie *Saletrę Kubiczną*, z Alkali lotnym, daie sol Ammoniacko-Saletrzaną. Kwas saletry roztwarza łatwo wszystkie ziemie wapienne, i stanowi ich zasadę, rozwięzuie kruszcze, wyiąwszy złoto, i platynę, z kwasu saletrzanego i srebra oczyszczonego robi się kamień, *piekielnym* (infernalis) zwany.

KWASY ROSLINNE. (*acida vegetabilium*) wyciągane bywaią z roślin, i z ich owocow przez rozbior chimiczny, lub przez

wyciśnienie; kwaſy roślinne ſą bardziey złożone, mniey ſtałe, nie tak mocne iak kwaſy mineralne, ponieważ pierwſze zawſze prawie łączą ſię z oleiami roślinnemi, i dla tey to przyczyny, wſzyſtkie ſole oboſpolne przez te kwaſy uformowane, mogą bydź łatwo rozłożone przez działanie ſamego ognia, albo za pomocą iakiego kwaſu mineralnego.

Były takie czaſy, w ktorych ſądzić iż większa część chorob, ktorym podlegaią ludzie, nie ieſt ſprawiona przez kwaſy i alkali, było wielką herezyą w medycynie; Zdanie to, nie mogąc bydź całkowicie odrzucone, było długo ważone na ſzali doświadczenia i rozſądku, w czaſie pokazało ſię, że kwaſy łącząc ſię chciwie i z alkali i formuiąc ſole oboſpolne, robią mięſzaninę zdrową, i pomagać mogą na wiele chorob wnętrznych.

Kwaſy roztwarzane w wodzie aż do poty, do poki nie nabędą kwaſkowatości przyiemney, złączone do tego z iſtotami chłodzącemi, zaſtępuią mieyſce lekarſtw chłodzących, pędzących urynę, ożywiaią dzielność ſoku żołądkowego, gdy ten ieſt zbyt wodniſty, drażnią błony kiſzkowe, wzbudzaią w nich należytą ruchawość do trawienia nieuchronnie potrzebną, pomagaią do oddziału i wyrzucenia grubych i obcych materyi z żołądka i wnętrzności. Kwaſy te zmięſzane z ſokami rożnemi, one czyſzczą, z niemi złączone doſtawſzy ſię w maſſę krwi, utrzymuią ią w należytey płynności,

uſpo-

uspokaiaią iey wzburzenie, tamnią zbyteczne działanie soku nerwowego, żołci, i soku nasiennego, procz tego, kwasy działaiąc na muszkuły i błony, powiększaią ich moc stulania się i rozszerzania. Z tego zatym względu, kwasy używaią się za lekarstwa wzbudzaiące, chłodzące, służące przeciw zgniliznie; można ich przepisywać we wszystkich chorobach pochodzących z słabości cząstek ciała stałych, w rozlewaniu się żołci, i w chorobach, ktorych źrzodłem iest wada żołci. *Zobacz* Zołć.

Używanie kwasow pożyteczne bydź może w gorączkach zgniłych i zapalaiących, w pragnieniach nadzwyczaynych, w rożyo, wymiotach żołciowych, w cholera morbus, w dyarryach żołciowych, w dyssenteryach epidemicznych, spazmach, konwulsyach, hemorrhagiach, palpitacyach serca, lipotymiach, bolach głowy, manii, szkorbucie, dyzuryi, ischuryi, kolkach wątroby.

Lecz gdyby kwasy zażywane były obficie w chorobach maiących swoie siedlisko w istotnych częściach ciała, na ten czas stacby się mogły szkodliwe, albowiem tamowałyby cyrkulacyą, gryzłyby wszystko, coby tylko napadły, na drodze swoiego przeyścia, sprawićby mogły gwałtowne konwulsye, wielkie zapalenia, spacele, nakoniec i śmierć, z tego powodu kwasy nie maią bydź mocne, należy ie roztwarzać dobrze wodą; ogolnie kwasy roślinne i zwierzęce, maią bydź przekładane nad kwasy mineralne.

Używanie mocnych kwasow mineralnych, ciągnąćby za sobą mogło okropne wypadki, w ten czas naybardziey, gdyby ich używali chorzy, używaiący mleka, w ten czas bowiem kwasy sprawićby mogły zsiadanie sokow pożywnych. Nienależy przepisywać używania kwasow ludziom podległym affekcyom macicznym i hypokondryackim, gdyż w żołądku ich, iako napełnionym wielu materyami flegmistemi, mogłoby powstać burzenie; dla uniknienia tego, kwasy mięszać należy z rożnemi istotami, łagodzącemi ich moc.

LLL

LENEK P. MARYI (Bot. i Mat: Lek:) Lenek P. Maryi rośnie przy płotach, drogach. i na gruntach nieornych, wypuszcza łodygi do wysokości dwoch stop, okrągłe czerwonawe, gałęziste, grubości piora do pisania używanego, liście tey rośliny są zielone, wązkie, podłużne, rozrzucone tu i owdzie bez porządku po łodygach i gałęziach, na ich wierzchołkach widzieć się daią kiście kwiatow żołtych, z ktorych każdy składa się niby z kapturka, podzielonego u gory na cztery lub pięć części, i otwartego nakształt paszczęki zawieraiącey w sobie wielką liczbę pręcikow, osada kwiatowa podobna iest do ostrogi albo kaptura kończystego, kielich utrzymuie się na ogonku bardzo krotkim, ten podziela się na pięć

części, zamyka wpośrzodku ieden słupek, ktory po opadnieniu kwiatu zamienia się w owoc podługowaty, błonkowaty, wewnątrz na dwie komorki podzielony, w tych zamykaią się nasiona czarne i spłaszczone. Korzeń tey rośliny iest twardy, drzewny, czołgaiący się, z wierzchu żołty, a wewnątrz biały. Lenek różni się od wilczego mleka małego, kwiatem, tudzież tym, że nie ma tyle mlecza; kwitnie pospolicie w Lipcu i Sierpniu, ma własność ściągania wilgoci, i pędzenia uryny, służy na leczenie puchliny, żołtaczki, wybladłości, tudzież na kamień, trudność puszczania moczu, na wygubienie plam z twarzy, i utrzymywanie skory w czerstwości. Przez dystyllacyą otrzymuie się woda z tey rośliny zbieraney w Maiu, ta stanowi zasadę maści lenkowey (unguentum linarium).

LESZCZYNA (Bot: i Mat: Lek:) *Corylus sativa, fructu albo minore, sive vulgaris*. Ponieważ roślina ta bardzo dobrze iest znana w kraiu naszym, przeto nad iey opisywaniem zabawiać się tu nie będziemy.

Z drzewa leszczyny otrzymuie się oley przez distyllacyą, ktory gdy kilka razy będzie przepędzany nad wapnem niegaszonym, nabiera koloru czystego złota. *Kuland*, uważa ten oley iako za naywybornieysze lekarstwo antiepileptyczne i anodinowe: doza iego bydź ma od dwoch aż do dziesiąciu kropel, używana w ośrzodku chleba, albo w konfiturach. Wyskok kwaśny ktory wy-

chodzi wraz z oleiem w teyże diftyllacyi, ma zoletę od niektorych Lekarzy, iako lekarftwo pomocne na epilepfyą dzieci.

Owoce tego krewu, zwane orzechami laſkowemi, ſą ſmaku przyiemnego, daią pokarm ſłodki lecz ciężki, uśmierzaią oſtrość humorow; zarzucaią przeciw niemu, że morduie żołądek, że ieſt trudny do ſtrawienia, że biie niekiedy do głowy, drażni nerwy, ieżeli nie ieſt dobrze pożuty, albo ieżeli ſię go ie zbyt wiele. Orzechy ieſzcze nie zupełnie doyrzałe, mieważą ſmak lepſzy, i ſą nierownie zdrowſze, lecz trawią ſię w żołądku bardzo zwolna. Niektorzy Lekarze twierdzą, że iedząc po ośm lub dzieſięć orzechow na czczo przez czas nieiaki, te pomagaią na bole pochodzące z zapalenia nerek.

Orzechy laſkowe, ponieważ maią w ſobie obfitość oleiu ſłodkiego, poſiadaią przeto własność leczenia affekcyi pierſiowych, dla tego też używaią ich do lekarſtw na pierſi przepiſywanych. Wielu Lekarzy ieſt tego zdania, że mleko z nich wyciśnione ieſt bardzo pomocne nie tylko na kaſzel ale na flux celiaczny i dyſſenteryą; niektorzy zaś twierdzą, że kotki orzechowe ſkorki zwierchnie zielone, tudzież łupiny twarde, maią własność ściągaiącą, i pomagaią do zatrzymania biegunki. *Etmuller* zaleca proſzek z ſkorup orzechowych zmięſzany z proſzkiem naſion anyżu na upławy białe.

LIENTERIA (Szt: Lek.). Jeſt to gatunek biegunki, w ktorey pokarmy ſurowe ſtolcem odchodzą, w krotce po ich ziedzeniu. Choroba ta zaczyna ſię od wyrzutow materyi pokarmowych bynaymniey w żołądku nieprzetrawionych, poczym natychmiaſt uczuwać ſię daie wielkie gorąco wewnątrz, napadaią mdłości, wydymania ſię ſtolcowe prożne, nakoniec całkowite z ſił opadnienie.

Choroba ta ma ſwoie ſiedliſko w żołądku i tym ſię rożni od fluxu celiacznego, że ten napada na wnętrzności, dla tey przyczyny obydwie te choroby ſą prawie te ſame, z tą rożnicą, że w fluxie celiacznym wychodzą pokarmy ſtolcem iuż nieco przetrawione, kiedy przeciwnie ſię dzieie w lienteryi, a co czyni tę oſtatnią chorobę nierownie cięższą i niebeſpiecznieyſzą.

Prawdziwą przyczyną lienteryi ieſt, albo ſłabość żołądka, albo używanie pokarmow do ſtrawienia trudnych albo zbytnie rozwolnienie niżſzego otworu żołądkowego; ten oſtatni przypadek zdarza ſię po dyſſenteryach, lub po odnieſieniu rany w tey części ciała. Niekiedy także lienterya pochodzić może od ruchu periſtaltycznego żołądka i wnętrzności, przez co ſię dzieie, że pokarmy wychodzą z chorego wprzod, nim ſą w żołądku ſtrawione.

Jeżeli lienterya pochodzi ze ſłabości żołądka, zapewnić ſię o tym można ze znakow cechuiących tę niemoc, i w ten czas

choroba ta, wymaga leczenia opisanego w artykule SŁABOŚĆ ŻOŁĄDKA.

Gdy lienterya bierze swoy początek od własności pokarmow do strawienia trudnych, łatwo ią poznać można, roztrząsaiąc pokarmy ktorych chory używa, uważaiąc czyli ten iest łakomy i obżarty; na ten czas radzić mu należy powściągnienia się w iedzeniu, odmiany pokarmow; ma za lekarstwo używać emetyku, i pić infuzyą liścia weroniki, następnie wziąść na purgacyą lekką, i przez kilka dni używać po szklance wina piołunowego przed obiadem.

Jeżeli zaś lienterya pochodzi od rozwolnienia się dolnego otworu żołądkowego, ktore to rozwolnienie sprawione iest przez dyssenterye, lub rany, na ten czas choroba staie się trudną do uleczenia, gdyż podług bliskiego do prawdy podobieństwa, formuie się wewnątrz wrzod, ktory po zagoieniu się zostawuiąc bliznę, zdziałał przez to rozszerzenie się i rozwolnienie dolnego otworu żołądkowego; w takowym zdarzeniu chory pić ma tyzannę tak sporządzoną.

Weź *Korzeni kobylego szczawiu.*
Zywokostu większego,
każdego po uncyi 1

Gotuy to w kwarcie wody przez kwadrans. dodawszy potym.

Hałunu szkrupuły 3

Daway choremu tego napoiu pięć lub ſześć ſzklanek na dzień; w tymże czaſie ſporządza ſię opiat naſtępuiący:

Weź *Konſerwy z Kynorrhodon* pół uncyi
Kinkiny w proſzku uncyą 1
Koralu czerwonego
Glinki Armeńſkiey
każdego po ſzkrupułow 3
Sciągaiącego ſzafranu Marſa
ſzkrupułow 3

Przymięſzay doſtateczną ilość ſyropu pigwowego, a otrzymaſz z tego opiat, którego doza będzie od półtora ſzkrupułu, i ten chory zażywać będzie z rana na czczo, i wieczor około godziny ſzoſtey.

W tymże ſamym ciągu leczenia nie należy zapominać o tym, iż gdy idzie naywięcey o wzmocnienie żołądka, chory wſtrzymać ſię ma od gorących trunkow, wyiąwſzy używanie w małey ilości wina, i to raczey ſamego, niż z wodą. Nie powinien także chory brać enem, nie ma ieść zupy, a bardzo mało brać ma pokarmu na raz. Wody Spaſkie maią ſzczegolnieyſzą zaletę, używane przy końcu kuracyi, chory ma ie pić przez dni piętnaście; procz tego dwanaście granow rubarbarum w proſzku, ſześć granow Imbieru rozpuſzczonego w ſzklance piołunowego wina, a to zażywaiąc przed obiadem. Napoy ten pokazał ſię bydź prawie cudownym w leczeniu tego gatunku lienteryi.

Kiedy lienterya pochodzi od nagłych wzruſzeń żołądka, albo od ruchu peryſtaltycznego wnętrzności, można ſię o tym łatwo przeświadczyć, uważaiąc poruſzenia ludzi cierpiących tę chorobę, zważaiąc pilnie na żywość ich temperamentu, na żywość wieku, a nadewſzyſtko roztrząſaiąc ieżeli chory ieſt z natury czerſtwy, i ſtrawnego żołądka, w takim albowiem przypadku dorozumiewać ſię należy, że lienterya pochodzi z powiękſzenia ruchu w żołądku i wnętrznościach, nadewſzyſtko, gdy chory ieſt temperamentu ſuchego, zbyt żywego, i gdy ma fibry twarde i czułe.

Jako zaś lienterya mało ſię rożni od paſſyi celiaczney, tak obydwie te choroby wyciągaią prawie iednakowego leczenia, wyiąwſzy, że gdy lienterya ma ſwoie ſiedliſko w żołądku, należy więcey w leczeniu iey używać emetyku. *Zobacz* FLUX CELIACZNY.

LOCHIA. *Zobacz* SPŁAWY POŁOZNE.

LUDZIE BLISCY SMIERCI (Moribundi). Nazywaią ſię poſpolicie ci, ktorzy w tak niebeſpiecznym znayduią ſię ſtanie zdrowia, iż w każdym momencie śmierci ſpodziewaią ſię. W takowym razie nie zawadzi udać ſię do używania iulepku naſtępuiącego.

Weź *Dwa żołtka z iay świeżych.*
Cukru kanaru pół uncyi
Eſsencyi Cynamonowey kropel 3
Wina Hiſzpańſkiego uncyi 6

Zmięſzay to razem, a będzieſz miał lekarſtwo poſilaiące i wzmacniaiące, i day zażywać choremu na raz lub dwa.

Lekarſtwo to nie robi ſię dla uleczenia chorego, lecz tylko dla przynieſienia mu ulgi w czaſie nieznośnych bolow, tudzież dla ułatwienia dzielności innym lekarſtwom, ktore w tey mierze Sztuka Lekarſka obmyśleć może.

Ł Ł Ł

ŁOZNA CHOROBA. *Obacz* EPIDEMIA.

M M M

MALINY (Bot: i Mat: Lek.). Jeſt to krzew roſnący na polach, i w ogrodach, wypuſzcza łodygi piłkowate, czerwonawe, gałęziſte, pełne małych kolek. Liście tey rośliny ſą zielone, podłużne, kończyſte z wrębami ząbkowanemi na obwodzie, poſpolicie po trzy liſtki wyraſta z wſpolnego i kolczyſtego ogonka, z ich pachwin wychodzą ogonki noſzące każdy z oſobna po trzy kwiaty białe o pięciu liſtkach kwieciſtych bardzo małych, kielich dzieli ſię na pięć części, zawiera znaczną liczbę pręcikow białych przyczepionych do małego pączka, ktory ſię po nieiakim czaſie zamienia w owoc mięſiſty, okrągły lub

nieco podłużny, złożony z wielu innych pomnieyszych iagod. Owoc iest smaku słodkiego winnego, i bardzo przyiemnego, w pośrzodku ma wiele droboych ziarnek. Maliny doyrzewaią w Lipcu i Sierpniu. Kwiaty i wierzchołki służą do rozmaitego w Sztuce Lekarskiey użycia, maią własność czyszczącą i ściągaiącą, używane bywaią w roży, zapaleniach oczow i gardła, w biegunce, dyssenteryi i hemorrhoidach. Maliny skutecznie odwilżaią, chłodzą, i są z rzędu lekarstw kordyalnych, czyszczą krew, pędzą urynę, umacniaią żołądek, i iedzone gubią cuchnienie z ust. Z iagod malinowych robi się malinnik, syrop, ocet, i pędzi się z nich woda.

MANIA. Pomięszanie rozumu bez przerwy trwaiące z nieiakim nasrożeniem się i gniewem, lecz bez gorączki, manią nazywa się. Ludzie, ktorzy tę chorobę cierpią, rzucaią się na wszystko, na co tylko napadaią, łamią i psuią co tylko mogą, biią ludzi, a gdy są związani, zrywaią częstokroć swoie więzy dla dogodzenia passyi uroioney.

Manią cierpiący, maią spoyrzenie dzikie oczy zapalone, twarz wybladłą, zawsze są gotowi wyrządzić komu psotę. tak wielką maią siłę i ogień, iaki miewać zwykli ludzie naymocnieysi w doyrzałym wieku, naytęższe zimna z łatwością wytrzymuią, wpadaią bardzo prędko w cholerę. chociaż bywaią pospolicie rączemi, we śnie miewaią częste przywidzenia, i mocno lubią kobiety.

Cholerycy i melancholicy, ktorzy ſpoyrzenie maią ſtraſzne i twarz wybladłą, nayczęściey cierpią manią.

Naybliżſzemi manii przyczynami ſą: zbyteczna czułość nerwow, ſkłonność do gniewu, zatamowanie upławow mieſięcznych i hemorrohoidow, robaki, piiańſtwo, i gwałtowne paſſye duſzy, iakiemi ſą: żal niespodziany, ſmutek; boiaźń, kochanie i t. d. nakoniec używanie trunkow mocnych i rozpalaiących, ſprawuie tę chorobę.

Leczenie manii zacząć ſię ma od puſzczenia krwi choremu z nogi, podług iego ſił, temperamentu, i wieku, i to nawet po razy kilka powtarzać, poczym dawać mu naſtępnie lekarſtwa emetyczne w wodzie, dla oczyſzczenia żołądka, ktory w tey chorobie zawſze prawie bywa zamulony, brać chory powinien wiele enem, i kąpiele zimne przez dni kilka. Naſtępuiący dekokt będzie iego napoiem.

Weź *Myſzotrzewu* garść 1

Ugotuy go w pół kwarcie wody, albo ieżli ſię podoba, ugotuy pół ſzczypty iagod wroniego oka w teyże ſamey ilości wody. Można także dawać pić choremu ſerwatkę czyſtą w znaczney obfitości, wſypuiąc do każdey pół kwarty, dwadzieścia granow ſaletry.

Co ośm dni potrzeba dawać manią cierpiącym na purgacyą; zawſze w wieczor, le-

karſtwo to ſkładać ſię ma z 18, ſzkrupułow ſyropu z Diacodium. Przykładać mu ſię będą na głowę ſerwety maczane w zimney wodzie, do ktorey ſię wmięſza trzecia część gorzałki. Proſzek także uśmierzaiący *Stahla*, brany w wodzie od połtora ſzkrupułu rano i w wieczor, pokazał ſię bydź bardzo ſkutecznym lekarſtwem; kamfora ma także ſzczegolnieyſzą zaletę w tey chorobie. Można procz tego dawać choremu opiat naſtępuiący.

Weź *Konſerwy z Pigwy* uncyą 1
Extraktu Borakowego poł uncyi
Soli uśmierzaiącey (Salis ſedativi) ſzkrupułow 3
Opium granow 12
Kamfory ſzkupuły 3

Zmięſzay razem dla zrobienia z tego opiatu, ktorego doza bydź ma od połtora ſzkrupułu do zażywania rano i wieczor.

Nie bez pożytku także będzie dawać choremu napoy tak ſporządzony.

Weź *Wody pędzoney z wiśni czarnych*
Wody z Nenuphar,
każdego po uncye 2
Tynktury bobrowych ſtroiow kropel 20
Likworu Anodynowego Hoffmana kropel 30
Syropu z Karabe, poł uncyi

To zmięszawszy day choremu na iednę dozę, godziną przed położeniem się spać.

Potrzeba na to mieć szczegolny wzgląd, iżby w tey chorobie nie wiele używać opium, gdyż to mogłoby powiększyć manią, i nadtężyć iey symptomata; można go iednak bespiecznie używać w ten czas, gdy iuż choremu krew puszczona będzie, i gdy ten przeczyści się zachowuiąc ściśle dyetę.

Dla zabespieczenia chorego od recydywy, ktora zwykła powracać w czasach peryodycznych, potrzeba puszczać krew choremu i dawać na purgacyą co dwa miesiące, sporządzić mu kąpiele, byle w czasie pięknym, radzić używania agitacyi, rozrywek, niech iak nayściśleyszą zachowa dyetę, używaiąc pokarmow lekkich i łatwych do strawienia, i piiąc przy stole za napoy ordynaryiny wodę winem czerwonym zaprawną, a nadewszystko radzić mu należy, ażeby się chronił bezsenności i umartwień wszelkiego rodzaiu.

MARCHEW (Bot: i Mat. Lek.) *Daucus sativus radice lutea, vel alba Tourn*: Jest to roślina iarzynna, kuchenna, powszechnie w kraiu naszym znana, liście ma zielone, wielkie, z wrębami subtelnemi, zapach ma dosyć przyiemny, łodygi iey są czcze, gałęziste, kwiaty małe, białe ułożone w baldaszek, każdy kwiatek o pięciu listkach albo innych kwiatkach, ułożonych na wzor kwiatow lilii; korzeń marchwi mięsisty, rożney

długości, koloru pospolicie białego lub żołtego, smaku słodkawego, ma własność, że pędzi urynę, tudzież emenogogiczną, nadaie smak bulionom, do bardzo wielu użyciow służy, wzbudza i pędzi urynę, uwalnia nerki i pęcherz moczowy od małych kamyczkow, sprawuie wolny odchod upławow miesięcznych. Nasiona marchwi te same maią przymioty co i korzeń, liście są z liczby lekarstw służących na rany i wzbudzaiących poty.

MARCHEW KANDYISKA (Bot: i Mat. Lek.) *Daucus Creticus Cast: Diosco:, Daucus Alpinus multifido longoque folio, sive montanus, umbella candida, Myrrhis annua semine sinuato villoso, incano Tourn:* Roślina ta iest z rodzaiu marchwi, rośnie na polach kamienistych i mieyscach wzgorzystych po wielu kraiach, znayduie się na gorach Pireneyskich i Alpeyskich, lecz mniey ma przymiotow, niż prawdziwa Kandyiska, łodyga tey rośliny wznosi się nad ziemię do wysokości półtory stopy, iest okrągła, kosmata, karbowana, nosi kwiaty białe ułożone w baldaszek, iak u roślin tego rodzaiu bywać zwykło.

Nasiona tey rośliny mnieysze od kminu, wielkiego są w Sztuce Lekarskiey użycia, zamykaią w sobie wiele oleiu i soli lotney wchodzą w skład czterech nasion gorących mnieyszych. *Vanhelmont* mowi, że iedna osoba choruiąca na kamień, była uleczona infuzyą nasion marchwi Kandyiskiey zgo-

towaney w podpiwku. Zalecaią także tę infuzyą w bolach macicy, w chorobach pochodzących z flegmy zebraney w płuca, w kolkach wiatrowych. Doza iey ieſt od ſześciu ſzkrupułow, do pół uncyi w winie białym.

Xięga Paryſka opiſuie, że naſiona, marchwi Kandyiſkiey wchodzą w ſkład wody hiſteryczney, w roſſolis wiatry uśmierzaiący ſześciu ziarn, w ſyrop byliey, w elektuarium iagod bobkowych, w *philonium Romanum*, w dryakiew, w Elektuarium Mithrydata, w Syrop z Szanty i t. d.

MARCHEW POLNA czyli DZIKA (Bot. i Mat: Lek.) *Daucus vulgaris*, *Paſtinaca tenuiſolia Dioſc:*, *vel Daucus officinarum*. Ten gatunek marchwi podobny ieſt do paſternaku, lecz mnieyſzy ma korzeń, rośnie na mieyſcach piaſzczyſtych i ſuchych. Łodyga tey rośliny ieſt wyſoka bliſko na ſtop dwie, żłobkowata i koſmata, z wierzchołkow łodyg wyraſtaią kwiaty białe i purpurowe o pięciu liſtkach kwieciſtych ułożonych w baldaſzek, po opadnieniu kwiatow baldaſzek bierze kſztałt gniazda ptaſzego, i dla tego od Łacinnikow zwany (nidus avis).

Korzeń tey rośliny ieſt mnieyſzy i nie tak ſłodki iak marchwi ogrodowey, lecz naſiona iey maią te ſame własności, co i naſiona marchwi Kandyiſkiey. Zawieraią w ſobie bardzo wiele oleiu eſſencyonalnego, i ſoli tłuſtey aromatyczney, liczą ſię w rzędzie lekarſtw urynę pędzących, uśmierzaiących

wiatry, wygryzaiących fzkodliwą kleiowatość, i emenogogieznych. Infuzya nafion w winie białym, przepifuie fię na rozwolnienie humorow zgęfzczonych i kleykich, ktore tamuią naturalny tryb trawienia. Używa fię także infuzya z nafion na rozpędzenie wiatrow, wzbudzenie upławow miefięcznych i oczyfzczenie kanałow moczowych od wfzelkich materyi kleykich, ktore im fą na zawadzie, ktore fprawuią zatrzymania moczu. Nafion marchwi polney używać można w niedoftatku nafion marchwi Kandyifkiey.

MERTRITIS. *Zobacz* MACICA.

MLECZ PACIERZOWY CZYLI CHIL (Fizyol:) *Chylus.* Jeft to ciecza biała, lipka, bez zapachu, od podobieńftwa koloru zwana *fokiem mleczkowym*, ieft treścią fubtelną wyciągnioną z pokarmu.

Ciecza ta złożona ieft z części oleiowatych, kleiowatych od pokarmu oddzielonych, ieft ona emulfyą naturalną, gdyż pofiada iey własności, nadewfzyftko białość, ktora pochodzi od kulek oleiowatych różnie odbiiaiących światło. Emulfye fztuczne nie otrzymuią fię, tylko przez mięfzaninę części zwierzęcych lub roślinnych tłuftych i kleiowatych z wodą; znayduią fię także w mleku, (które nic innego nie ieft tylko chilem), części maflowate, ferowate ktore oko uzbroione drobnowidzem odkrywa. Chil za pomocą kwafow zfiada fię tak iak i mleko, za pomocą alkali roztwarzany bywa; do-

brоć

broć chilu zawisła od dobroci pokarmow ktoremi się ludzie i zwierzęta żywią, tudzież od dobrego stanu i usposobienia naczyń służących do iego oddziału (vasa chilifera), nakoniec od rozmaitych cieczy przykładaiących się do oddziału chilu od pokarmow.

Jako zaś początkami stanowiącemi zasadę chilu, są tłustość oleiowata, umiarkowana, substancya galaretowata i kleyka, tak rzeczą oczywistą iest, że im więcey ciało iakie zawierać w sobie będzie takowey substancyi i takowey tłustości, tym bardziey będzie posilnieysze i przysparzaiące chilu, z tey to przyczyny mięsa zwierząt, i rośliny są pokarmami dla człowieka naypsilnieyszemi. Ta sama przyczyna posłuży nam do wytłumaczenia, dla czego żyć można samym tylko chlebem i wodą, dla czego mieszkańcy niektorych kraiow są czerstwi i mocni, nie iedząc tylko ryż, kaszę, owies, groch, bob, kasztany, gdy tym czasem ludzie ziadaiący wyborne i przepyszne potrawy, są słabi i ledwie że żyią. Znayduią się niektore pokarmy i substancye, ktore nie przysposabiaią dobrego mlecznika, i z ktorych tenże mlecznik nie może bydź przyzwoicie wyrobiony, takiemi są, trunki mocne, pokarmy kwaśne i słone, soki niektorych roślin i t. d.

Chil rodzący się z pokarmow przygotowanych w żołądku i dwunastnicy, czepia się do bokow wnętrzności, działanie muszkułow dołnego brzucha, błony wnętrze prze-

gradzaiącey, i ruchy wężykowate kanału kiſzkowego wzruſzaią go w rożne ſtrony, i przymuſzaią do wniyścia w naczynia mleczne, ktorych otwory tak ſą ſubtelne, iż ich doſtrzedz trudno. Naczynia mleczne przeprowadzaią chil do gruczołkow błony kiſzkowey, liczne koſmki włoſienkowate w niey znayduiące ſię, ſſaniem ſwoim, oddzielaią od reſzt nieużyteeznych ſoki do żywienia ſłużyć maiące, i przeſyłaią ie do naczyń większych zebranych w kryſkach; w tych dopiero chil ſtaie ſię czyſty, i zlewa ſię w błonkowatą niby ſtudzienkę maiącą nazwiſko *Odbieralnika Chilu* (Receptaculum Chili) albo *Pequet* od pewnego Lekarza z Dieppe, od ktorego pierwſzy raz była opiſana w roku 1651. Studzieńka ta leży w części mięſiſtey prawego boku przy lędzwiach, ſkąd ſok mleczkowy iuż tak zmięſzany, obſzernieyſzą *rurką* (ductus chyliferus) przy krzyżach idącą w gorę ſię poſuwa, i w żyłę krwiſtą wlewa, żeby zaś w gorę idąc nie opadał, natura obdarzyła te naczynia poprzecznemi klapkami; te klapki, gdy ſię ſok w gorę podnoſi, otwieraią ſię, gdyby ſię zaś cofać miał, ſam własnym ciężarem klapki zamyka, do ktorego mechanizmu nie mało także pomaga ruch naczyń mleczkowych.

Ponieważ błona wnętrze pokrywaiąca pełna koſmkow włoſienkowatych, ieſt organem ſłużącym do oddzielania chilu, przeto nader ważną ieſt rzeczą w ekonomii ciała zwierzęcego, iżby tą błona była w iak nay-

lepſzym ſtanie, gdyż ieżeli ta ieſt rozwolniona, naczynia mleczkowe rozſzerzaią ſię, a przez to wchodzić w nie będą części oleiowate źle wypracowane, przygrubſze, przez co zdarzyć ſię mogą obſtrukcye w gruczołkach kryſkowych, albo też części te wchodząc z chilem w krew onęż zarażą.

Kiedy zaś przeciwnie otwor naczyń mlecznych będzie zbyt ścieśniony, iak ſię zdarza w affekcyach hypokondrycznych, i ſpaſmodycznych, albo w ten czas, gdy kto zażył lekarſtwo purguiące gwałtowne, lub połknął truciznę gryzącą i t. d., natedy, naylepſza część chilu przymuſzona ieſt wychodzić z oddziałami nieużytecznemi do kiſzek większych a ztamtąd odchodzic przez ſtolce; w takim przypadku krew bywa ogołocona z tey drogiey cieczy, ktora ſię z nią łączyć była powinna, a utrata ſtaie ſię nienadgrodzoną, pſuie ſię rowno-waga w machinie zwierzęcey, ciało ſchnie, a zwierz żyć przeſtaie.

Te ſmutne przypadki zdarzać ſię zwykły w ten czas, kiedy błona kiſzkowa okryta ieſt materyami flegmiſtemi i kleiowatemi, ktore ſię naywięcey rodzą z pokarmow źle ſtrawionych lub nieſtrawnych, iakiemi ſą chleb ciepły, ciaſta, potrawy mączne nie dobrze wyrobione, tłuſtości, mleko zſiadłe i t. d. *Zobacz* Kolka, Niestrawność.

Ażeby błona kiſzkowa nie podlegała częſtym obſtrukcyom, opatrzna natura nie mogła temu lepiey zaradzić, iak urządzaiąc,

iżby błona wewnątrz była odwilżana cieczami mydlaftemi, ktore fpływaią do kanału pokarmowego; takiemi cieczami fą: żołć, ciecza pankreatyczna, ciecza żołądkowa, ślina, te odwilżaią kanał kifzkowy, i bronią naczynia mleczkowe od obftrukcyi pochodzących z niedofkonałego pokarmow ftrawienia.

N N N

NABRZMIENIE NOG(Szt: Lek.)Zbieranie fię materyi ferwatkowatey w niektorych częściach ciała, nazwaliśmy *Oedema*, przeto nabrzmiałość rąk albo nog należy także do choroby oedematyczney. Ze wfzyftkich części ciała nogi nayczęściey podlegaią nabrzmieniu, iuż to z przyczyny położenia pionowego naczyń, przez ktore krew i humory z trudnością krążyć mogą, iuż to przez uftawiczne mordowanie, ktorego części te naywięcey doświadczaią, ztąd to pochodzi, że tkanina włokien w nogach bardzo fię rozwalnia, i te bardzo łatwo częftemu podlegaią nabrzmieniu.

Przypadek ten pofpolicie zdarza fię w zaftarzałych zatwardzeniach żołądka, w chorobach pierfi, we wfzelkich długich chorobach, w wybladłościach, w zatamowaniach upławow miefięcznych i kachexyi. Mowiliśmy pod ofobnemi artykułami *Oedematu*, *Puchliny*, *Leukoflegmacyi*, *Anazarku*, iak

należy fobie poftąpić w takowych chorobach, należy tu nam fię ieszcze zaftanowić nad opifaniem i wyszczegolnieniem fpofobow leczenia nabrzmiałości nog.

Nabrzmienie nog zdarza fię niekiedy w czafie wzmagania fię, w długich i przykrych chorobach; tudzież przez zbytnie upufzczenie krwi i zażywanie napoiow, ktore maią własność rozwalniania naczyń ftałych, i fprowadzenia tego gatunku nabrzmienia. Choroba ta nie pociąga bynaymniey za fobą niebefpiecznych fkutkow, leczona bywa pofpolicie przez używanie agitacyi i pokarmow lekkich, przez frykcye goleni flanelą, nakoniec przez niektore napoie umacniające żołądek, lub napoie kordyalne, iakiemi fą: wina piołunowe, Elixir Paracelfa i inne teyże natury lekarftwa.

Ludzie przymufzeni przepędzać częfto nocy bezfenne iako to ftrzegący chorych, chodzący po nocach, wyftawieni fą na przypadki nabrzmienia nog; wfzakże choroba ta rownie pochodzi z rozwolnienia i ofłabienia naczyń, tudzież z oporu, ktorego krew i humory wfwoim krążeniu doznaią, a w tym przypadku dofyć będzie odwiązać podwiązki, i to wfzyftko, cokolwiekby mogło tamować bieg krwi, nakoniec porufzać w fobie humory, dla ułatwienia im przyzwoitego biegu.

NASIONA ZIMNE WIĘKSZE (Mat:Lek:) Są to ziarna albo nafiona melonow pofpolitych, dyniow, melonow wodniftych Perfkich, i

ogorkow; ziarna te obrane ze ſkorek,ſą bardzo chłodzącemi i łagodzącemi, uſkramiaiąkolki i bole nerek, wzbudzaią urynę, maią właſność uśmierzenia krwi burzącey ſię, i odwilżaią ſuchość ięzyka. Przepiſywane bywaia w gorączkach oſtrych i zapalaiących, w chorobach pierſi i hemorrhagiach. Naſiona te wchodzą do dekoktow i bulionow chłodzących, używaią ich w kachexyach i chorobach ſkornych pocho dzących z oſtrości humorow. Służą za grunt emulſyom i tyzannom emulſyinnym.

Emulſye robione z tych naſion proſte i zewnątrz przykładane, pomagaią na bole w ſparzeliznach i w ſuchych zapaleniach oczow.

Tłuką te naſiona, i zawiązawſzy w węzełek od pół uncyi, aż do uncyi, gotuią na dekokt lub tyzannę. Lecz w emulſyach utłukłſzy ie rozczyniaią z doſtateczną iłością wody, i przydaią do niey uncyą ſyropu, np. ślazowego, grzybieniowego, albo z diakodium, ieżeli potrzeba wymaga ſprawić choremu ſen.

Niektorzy Praktycy maią zwyczay kazać gotować nie co emulſye, ktore przepiſuią w gorączkach oſtrych albo zapalaiących, twierdząc; że bez tey oſtrożności te kwaśnieią w żołądku chorych, i ſprawuią albo powiękſzaią zgniliznę. Z tym wſzyſtkim P. *Venel*, Profeſſor Medycyny w Montpellier, bardzo biegły Chimik, znany z wielu wy-

bornych pism, ktoremi zbogacił Dykcyonarz Encyklopedyi, ieſt wcale przeciwnego w tey mierze zdania. Utrzymuie on, że działanie ognia, na ktore wyſtawiaią ſię emulſye, czyni ich rozkład, oddzielaiąc części oleyne i emulſyinne od wody, że te części tak oddzielone, opadaią, a zatym gotowana emulſya nie ieſt czym innym, tylko wodą bez ſmaku, i bez wſzelkiego przymiotu, że nakoniec części oleyne odłączone od wody, z ktorą były złączone, prędzey gorzkną niż pierwey; zaczym emulſye gotowane podług tego ſławnego Profeſſora nie tylko ſą *Poczwarą Farmaceutyczną*, iak ie ſam nazywa, ale nawet ſtaią ſię napoiem bardzo niebeſpiecznym w gorączkach oſtrych i zapalaiących.

Daią nazwiſko *naſion zimnych mnieyſzych*, naſionom ſałaty, cykoryi, endywii, ziela kurzy ſtopy. Maią one też ſame prawie przymioty, co i naſiona więkſze, lecz zażywane w mnieyſzey dozie, używaią ich w tychże ſamych przypadkach, co i tamtych.

Cztery naſiona gorące więkſze ſą: anyżu, kminu ogrodowego, kminu polnego (Carvi), i kopru Włoſkiego. *Cztery naſiona gorące mnieyſze ſą*: Aminku, Amomu, Selerow, i Marchwi Kandyiſkiey.

NIEWIASTA CIĘZARNA. *Obacz* BRZEMIENNOSC.

NOSTALGIA. *Zobacz* MELANCHOLIA.

NUDNOSCI (Szt: Lek:). Jeſt to ſłabość powſzechna, gatunek poruſzenia wewnętrznego, złączony z wzburzeniem ſię krwi, ktora przymuſza chorego do uſtawicznego przewracania ſię i odmiany mieyſca, dla nadania wolnieyſzego krążenia krwi i humorom, ktore z trudnością w tey ſłabości krążą.

Pierwſzą przyczyną tey choroby ieſt, początkowe zamulenie ſię krwi w naczyniach, przez iey zgęſzczenie, obfitość, lub ſłabość naczyń krwionośnych, a naſtępnie przez to wſzyſtko, co ſprawić może rozwolnienie fibrow, iako to: miękkość życia, bezczynność, gęſtość powietrza, długie ſpanie, używanie napoiow wodniſtych i gorących, letnie kąpiele, zbyteczne ciepło, ſą przyczynami nudności. To co ſię przykłada do zgęſzczenia krwi, i pomnożenia iey wielości, ieſt zbytek w iedzeniu, niedoſtatek agitacyi, grube i kleiowate pokarmy, napoie kwaſkowate, oſobliwie limonada, owoce ſurowe i gotowane, iak np. porzyczki i wiśnie, zatamowanie ſię upławow mieſięcznych, hemorrhoidow, tranſpiracyi, puſzczania krwi nałogowe, wzruſzania gwałtowne duſzy, iakiemi ſą: ſmutek, zmartwienie, wpływać mogą wiele do ſprawienia nudności. Obfitość ciał obcych tamuiących wolne krwi krążenie, iakiemi ſą: kamienie pęcherza, ſkir brzucha, obſtrukcye i ciąże ſą także przyczynami nudności. Ztąd to pochodzi, że kobiety ciężarne ſkłonne ſą do nudności, a to w miarę czaſu, od ktorego zaſtąpiły.

Wiedząc przyczynę, ktora ſprawuie nudności, łatwo będzie zaradzić w takowym zdarzeniu. Ogolnie mowiąc, potrzeba choremu puścić krew z ręki, dać kilka enem; zmnieyſzyć zwyczaynego pożywienia, czyniąc wybor pokarmow, radzić mu mierną agitacyą, z reſztą udać ſię za ſpoſobami wſkazanemi w artykule RZUCANIE SIĘ.

OOO

OBERWANIE SIĘ czyli ZDZWIGANIE (Szt: Lek:) Wyraz ten ieſt poſpolicie używany do oznaczenia gwałtownego i nadzwyczaynego poruſzenia ſię, za ktorym naſtępuie albo oſłabienie, albo ruptura, albo kiła. *Zobacz* KIŁA.

W przypadku oberwania ſię, ktore tylko oſłabia części ciała, a nie ſprawuie prawdziwey kiły, można używać plaſtru naſtępuiącego.

Weź *Skorkę z Jagnięcia wraz z wełną*;

Pokray ią na kawałki, ugotuy w doſtateczney ilości wody, poki ſię ſkora prawie nie rozgotuie, potym przecedź to, mocno wyciſnąwſzy, ugotuy w pozoſtałey reſzcie płynu:

Jemioły Dębowey	poł funta
Gliſtow ziemnych obmytych w winie	uncye 4

Przecedź to wſzyſtko i wyciśniy; przyday do tego:

Oleiu Mirtyllowego,
Pigwowego, każdego po funcie

Gotuy to wſzyſtko na plaſter, potym przyley do tego:

Woſku żołtego funt 1
Smoły okrętowey,
Zywicy,
Terpentyny, każdey po puł uncyi.

Doday ieſzcze:

Gummy Ammoniackiey,
Galbanu,
Mirrhy,
Kadzidła,
Maſtyku,
Krwi wieprzowey wyſuſzoney,
każdego po uncyi 4
Korzeni Kokornaku okrągłego i długiego,
Zywokoſtu wielkiego,
Galaſu,
Glinki Armeńſkiey, (Bolus Armena.)
Mumii, każdego po uncyi 3

Utrzyi razem na proſzek gumy i mumię, uſuſzywſzy galban, obroć na proſzek korzenie, galas, krew wieprzową, glinkę Armeńſką, i zmięſzay to razem, wraz z reſztą mięſzanin przepiſanych.

Należy rozcierać cienko tę maść na skorce i przykładać ią na część, w ktorey się oberwanie uczuwać daie.

OBERWANIE NEREK. (Szt: Lek:) Kiedy kto sili się w dźwiganiu wielkich ciężarow, albo daleką podroż na koniu odbywa, lub też dogadzaiąc nieroſtropnie chuci swoiey, bawi się z kobietą stoiący, wystawia się na bole nerek, ktore niekiedy staią się bardzo dolegliwemi, ponieważ sprawuią bezsenność, i nabawiaią takiey niespokoyności, że sobie chory nie może prawie znaleść mieysca.

Naylepszym na takowe bole nerek lekarstwem iest, oddalenie przyczyny z ktorey pochodzą, tudzież bawienie się łożkiem przez dni kilka. Nad to, należy czynić na plecach chorego naparzania rozwalniaiące i anodynowe z kwiatow komonicy swoyskiey, rumieniu, albo flanellą gorącą.

OBERWANIE NEREK (Szt: Kon:) Oberwanie nerek w koniu lub innych bydlętach domowych, pochodzi od rozciągnienia mniey lub więcey gwałtownego ścięgaczow spaiaiących stawy kłębowe kości pacierzowych i żebrowych, tudzież od zbytecznego kurczenia się ścięgaczow żebrowych, lub ścięgaczow innych.

Uderzenia, stłuczenia, obładowywanie zwierząt znacznemi ciężarami, spędzenie, gwałtowne poślizgnienie się, słowem wszelkie mocowania członkow, są tyluż przyczynami

oberwania nerek; bol, nabrzmienie, chromanie i t. d. ſą głownemi ſymptomatami tey choroby. Kiedy oberwanie ieſt lekkie, bydle z trudnością ſię w tył cofa, a gdy idzie kłuſem, chwieie ſię i zatacza. Lecz gdyby namocowanie członkow było znaczne, koń nie może ani wproſt poſtępować, ani cofać ſię, i tak ieſt w krzyżu ſłaby, że za pierwſzym ſtąpieniem upada.

Trzy ſą indykacye ogolne w tym przypadku; pierwſza, przywrocenie oſłabioney części do tego ſtanu, w iakim bywała przed chorobą; druga, rozpędzenie zamulenia, ieżeli ſię to zdarza, albo uprzedzenie iego, ieżeli ieſzcze czas pozwala; trzecia, uśmierzenie zapalenia i boleści.

Jeżeli oberwanie ſię nerek ieſt proſte i lekkie, można go uleczyć kąpielami w wodzie zimney, albo robiąc bydlęciu w mieyſcu nerek fermentacye aromatyczne, lub też ſmarować mydłem z gorzałką. Gdy zaś oberwanie nerek ieſt znaczne, należy ſię udać natychmiaſt do lekarſtw mocnieyſzych. Potrzeba będzie puścić bydlęciu choremu krew, i przyłożyć mu na krzyże plaſter złożony z rownych części ſmoły czarney, woſku młodego, i terpentyny. Jeżeli bydle cierpi gorączkę, potrzeba powtorzyć puſzczenie krwi, potym dawać enemy z mleka, albo bulionu gotowanego z kiſzek, kąpać go w wodzie zmięſzaney z otrębami, robić naparzania na grzbiecie z rozmarynu, ſzałwii, poleiu, gotowanych w winie ciężkim, przeprowadzaiąc go po razy kilka na dzień. Używać także można mułu wod

cieplicowych na rozpędzenie bolow, ktore bywaią skutkiem zaniedbanego leczenia tey choroby. Tymże samym sposobem postępować należy w leczeniu zerwania udow i podkolankow. Jeżeli w zerwaniu podkolankow czuć się daie gorąco, bol, i znaczne nabrzmienie, należy nań przykładać topiki miękczące, dla rozwolnienia części stałych, pomoże także smarowanie części zbolałey maścią z *Althea*. Kiedy iuż zapalenie zginie, daią się zwolna lekarstwa umacniaiące, tęgie, i miękczące, wreszcie leczenie zakończy się używaniem lekarstw rozwalniaiących.

OCIĘZAŁOSC GŁOWY (Szt: Lek:) Jest to niemiłe i bolesne uczucie nieiakiegoś ciężenia w tey części ciała, ktore zdarzać się zwykło bardziey w iednych niż w drugich czasach. Ta niemoc dzieli się na przypadkową i ustawiczną. Ociężałość głowy przypadkowa pochodzi z pełności żołądka, zbytecznego ciepła lub osłabienia żołądka, albo z uderzenia lub stłuczenia, a w ten czas leczy się sposobami opisanemi pod artykułami osobnemi.

Kiedy zaś ociężałość głowy zdarza się często, i iest niby nałogową, znakiem iest złego usposobienia w częściach ciała stałych lub iakiey wady we krwi. Jeżeli chory czuie się bydź pełnym, należy mu puścić krew, dawać enemy, i napoie i nakazać dyetę. Jeżeli bol głowy pochodzi z zgęszczenia się krwi, udać się należy do puszczenia krwi,

i tyzann pędzących; te wyftarczaią do zaradzenia ociężałości krwi. *Zobacz* ZGĘSZCZENIE.

Jeżeli zaś ociężałość głowy bierze początek od rozwolnienia fibrow, potrzeba zażywać choremu agitacyi, nacierania głowy wodą *Krolowey Węgierfkiey*, albo wodką lawandową; ma pić przez kilka dni infuzyą z liści weroniki i małego dąbku, a co ośm dni brać na purgacyą, po ktorey używać ma teyże famey infuzyi.

Niekiedy ociężałość głowy pochodzi z nagłych odmian powietrza i czafu, ofobliwie gdy powietrze bywa gorące i wilgotne, co tamuie potrzebną tranfpiracyą, i fprowadza na głowę dolegliwe niemocy. Należy w tym przypadku nacierać głowę (iakeśmy iuż powiedzieli) flanellą zmaczaną w wodzie Krolowy Węgierfkiey, lub wodce lawandowey, a to w czafach ciepłych, a pić wodę zimną w czafach wilgotnych, używać także nie zawadzi troche wina famego.

Kiedy ociężałość głowy uftawicznie czuć fię daie, ta dowodzi zawfze iakieyfiś fkłonności do chorob z ofpałością złączonych, iakiemi fą: apoplexya, letarg, i dla tego należy bydź ufilnym względem zachowania dyety w tey chorobie, ftarać fię o wyczyfzczenie krwi, brać co drugi dzień enemę, używać agitacyi, ieździć na koniu, nigdy nie ieść mięfa na noc, a rofołu bardzo mało.

OCIĘZAŁOSC ZOŁĄDKA (Szt: Lek.). Trudność, ktorey kto doświadcza w zatwardzeniu, nazywa ſię ociężałością żołądka.

Choroba ta poznać ſię daie w ten czas, gdy kto czuiąc nadzwyczayną w tey iſtotney części ciała ciężkość, przez dwa lub trzy dni niechodzi na ſtolec; kiedy wyrzuty ſtolcowe zbyt ſą twarde i gęſte, gdy wychodzą na twarz ognie, wzdymaią wiatry, napaſtuią odbiiania ſię, nudności, trudność w oddychaniu i t. d.

Naybliżſzą przyczyną tey choroby ieſt zbyteczne oſuſzenie trzewow, i gruczołkow w kiſzkach znayduiących ſię, ktore nie doſtarczaią z ſiebie przyzwoitey ilości ſokow, potrzebnych do odwilżania kanałow, ktoremi wyrzuty ſtolcowe przechodzą; nad to wſzyſtko cokolwiek powiękſzyć może w machinie ciała ſtopień ciepła, iako to: pokarmy rozpalaiące, trunki mocne, agitacye gwałtowne, bezſenność zbyteczna, paſſye żywe, i mocne wzruſzenia ſprawuiące, używanie częſte lekarſtw purguiących, nieſpoſobność trawienia pochodząca z niedoſtatku żołci potrzebney do rozdrażniania gruczołkow, i do dania im pomocy w wypuſzczaniu z ſiebie ſokow, bez ktorych pokarmy ſtrawione bydź nie mogą, ſą tyluż przyczynami ſprawuiącemi ociężałość żołądka.

Melancholicy, hypokondrycy, kobiety podlegaiące waporom, literaci, i ci wſzyſcy, ktorzy większą część życia na ſiedze-

niu przepędzaią, nakoniec pogrążeni w ustawicznym smutku, lub zatopieni w głębokich rozmyślaniach, są bardziey na tę chorobę wystawieni, niż wszyscy inni.

Chcąc leczyć tę chorobę, należy nayprzod puścić choremu krew z ręki, dawać mu enemy z rana i w wieczor z dekoktu siemienia lnianego i otrąb, przymięszawszy nieco masła młodego, albo ieżeli się zdawać będzie ugotować w trzech kwaterkach wody

Liści Pomurnika
Slazu
Dziewanny.
Szczyru, każdego po garści 1

nie odstawiaiąc od ognia, poki się wszystkiego nie wygotuie do pół kwarty, i z tego robi się dla chorego enema.

Jeżeli te lekarstwa nierozwalniaią bynaymniey żołądka, można dać choremu iednę uncyą lekarstwa łagodzącego, albo trzy szkrupuły kryształu mineralnego. Z rana chory ma pić pół kwarty serwatki przecedzoney, a to przez dni piętnaście, poczym wziąść ma na purgacyą lekarstwo następuiące:

Weź *Tamaryszku*	uncyą 1
Łupinek senesu	szkrupułu 4 ½
Soli Glaubera	szkrupułow 6

Gotuy to w pół kwaterku wody przez dwie minuty, i to niech moknie w cieple przez pół godziny, doday potym do tego:

Man.

Manny uncye 2
Syropu z komputu iabłek uncye 2

Przecedź to wſzyſtko, i day choremu z rana na czczo na iednę dozę. Po tym lekarſtwie, co dzień ma brać enemy, a trzeciego zażywać trzy ſzkrupuły kaſſyi gotowaney, a to idąc ſpać.

Nakoniec należy ſię choremu wyſtrzegać wſzelkich okazyi, ſprawniących ociężałość żołądka, zachować umiarkowanie w iedzeniu i napoiu, używać miernie agitacyi, nie nazbyt wiele ſypiać, zachować potrzebną dyetę, wyſtrzegać ſię gwałtownych paſſyi, ſmutku, zagłębiania ſię zbytniego w naukach, ſedentaryi, należy opuścić miaſto, używać zabaw wieyſkich, i iak nayczęſtſzych przechadzek.

ODCHODZENIE WYRZUTOW (Fizyol.). Jeſt to działanie, przez ktore człowiek lub zwierz pozbywa ſię części nieużytecznych od pokarmow oddzielonych za pomocą naczyń zwanych *oddziałowemi*, (Vaſa excretoria).

Działanie, przez ktore humory oddzielaią ſię od krwi, nazywa ſie *Oddziałem*, *ſecretio*; funkcya ta dwoiakim ſpoſobem ſię odbywa, albo przez koniuſzki arteryi, to ieſt iak w tranſpiracyi wewnętrzney, i zewnętrzney, albo za pomocą gruczołkow. Pomiędzy rożnemi cieczami oddzielaiącemi ſię od krwi, ſą iedne, ktore powinny ſię na nowo mięſzać z krwią, maiąc ſłużyć do rożnych ſzczegolnych użyciow, iakiemi ſą: limfa, ślina, ſok ſzpikowy, żołć i t. d; inne, ktore raz

od krwi oddzielone, iuż nie wchodzą w iey maſſę, ale natychmiaſt bywaią z ciała wyrzucane, takiemi ſą, mocz, gnoy, pot, ſmark i t. d.

Pomiędzy znaczną liczbą domniemań uformowanych nad mechanizmem oddziału i odchodzenia wyrzutow, zdanie P. *Hambergera* Lekarza zdaie ſię bydź naypodobnieyſze do prawdy. Utrzymuie on, że humory naylekſze oddzielaią ſię także w organach nayſłabſzych i naylekſzych przez początek powinnowactwa. Podług iego domniemania, płyn nerwowy powinienby ſię oddzielać w mozgu, albowiem ta część ciała ieſt naylżeyſza.

Zdanie to, chociaż zdaie ſię bydź mocno do prawdy zbliżone, ma iednakże wiele trudności; lecz ktoreż domniemanie ieſt od nich zupełnie wolne? Nie możemy ſię tu obſzernie rozciągać nad tą materyą: gdyż nie zamierzyliśmy ſobie wdawać ſię w roztrząſanie domniemań Fizyologicznych; odſyłamy raczey ciekawego czytelnika do Dyſſertacyi P. *Hamberger*, nadgrodzoney w Bordeaux, i do Dyſſertacyi P. *Sauvages*, ktora także nadgrodę otrzymała w teyże Akademii.

ODCISK czyli NAGNIOTEK (Szt: Lek:) Jeſt to odtręt formuiący ſię na palcach nog, pochodzi zaś ztąd, kiedy kto ieſt przymuſzony ſtać uſtawicznie, albo kiedy kto czyni ſobie gwałt w częſtym chodzeniu, zwłaſzcza w ciaſnym obuwiu, w ten czas bowiem noga znayduie ſię niby w praſie uciſkaią-

cey fibry ſkorne. Odciſki poſpolicie bardzo głęboko maią ſwoie korzenie.

Nie należy odciſku brać za iedno z ſtwardniałością ſkory, iaka bywać zwykła pod podeſzwami nog przez nadeptanie. Takowe odciſki maią poſpolicie imie martwakow, kiedy ſię formuią na boku wielkiego palca u nogi, pod podeſzwą, lub gdzie indziey. Należy do roztropności, nie pierwey leczyć takowy rodzay nabrzmiałości, aż poki przez biegłego Chirurga wyexaminowa nie będzie.

Dla uleczenia odciſkow na nogach, potrzeba nayprzod opatrzyć ſię w naywygodnieyſze obuwia, potym ſkrobać uſtawicznie mieyſce ſtwardniałe, nakoniec zupełnie wyrznąć bądź odciſk, bądź martwaka, nie tykaiąc bynaymniey ciała, i nie dobywaiąc krwi; poczym doſyć będzie przyłożyć na te mieyſca plaſterki miękczące ktore tak ſię robią: rozciera ſię maść na płotnie, obwiia ſię nim mieyſce odciſku, iżby do niego zupełnie przylgnął, poczym rzadko ſię go dotykać trzeba, a tak odciſk zupełnie pod tym plaſtrem zginie, i niby pod tym obwinięciem uduſzony będzie.

Ogolnie mowiąc, odciſki leczą ſię nayczęściey (ieżeli ſobie kto zechce zadać tyle cierpliwości) ſpoſobem naſtępuiącym: należy ie nayprzod przez długi czas miękczyć wprzod, nim ſię do ich leczenia przyſtąpi, na ten koniec radziemy, ażeby codzień z rana moczyć nogi w wodzie przez poł godziny, i nieznacznie ſtarać ſię ie wykorzeniać bez znacznego uſiłowania; poczym można będzie na te odciſki przykładać liście wie-

tkich bluſzczu poziemnego przez dni kilka, potym nakapuie ſię na odciſki dobrze obmyte i lekko zerznięte ſoku korzenia dzikiego chrzanu, przykrywaiąc ie natychmiaſt liściami wielkiego rozchodnika, albo, ieśli kto będzie chciał, przyłoży ſię na odciſki płatek umaczany w ſoku ziela nogietku i kurzey ſtopy, naciéraiąc odciſki dwa razy na dzień liściami zgniecionemi tychże roślin. Ten oſtatni ſpoſob leczenia odciſkow, ma tę ſzczegolnieyſzą zaletę, że ie goi w przeciągu ſiedmiu lub ośmiu dni.

Zaleca ſię także na zgubienie odciſkow plaſter naſtępuiący:

Wez *Smoły Okrętowey* uncyą 1
Galbanu roztworzonego w oćcie, pół uncyi
Soli Ammoniackiey gran 24
Diachilonu uncy 1 ½

Zmieſzay to wſzyſtko razem, rozetrzey na cieńkiey ſkorce, i przyłoż na odciſki.

Strzedz ſię nadewſzyſtko potrzeba, iżby na wygubienie odciſkow, nie używać lekarſtw gorących i kauſtycznych, ktorych używaią, lub używać radzą Szarlatani, gdyż ztąd nieochybnie naſtąpićby mogły nabrzmienia rakowate, gangrenowe, a niekiedy ſpuchniałość kości.

ODDYCHANIE (Fizy:). Powietrze, ktore ciężarem ſwoim wſzędzie ſzuka rownoważności, wciſka ſię w te mieyſca, gdzie mniey znayduie oporu. Ztąd wypada, iż

co tylko zwierz śię urodzi, powietrze do płuc, iako naczyń dętych, ciężarem swoim wpływa, i to iest pierwsze zwierzęcia *wtchnienie*. To powietrze wpłucach rozgrzane, z żywiołem palnym ze krwi wydobywaiącym się zmięszane i rozrzedzone, wyniść musi, i to iest *odetchnienie*. Po każdym więc tchnieniu, nastąpic powinno odetchnienie, czego i ta ieszcze iest potrzeba, iż gdyby powietrze nie odmieniło się w płucach, podlegałoby, iako w mieyscu wilgotnym prędkiemu zepsuciu, przez co wszystkie oraz części w zwierzęciu psućby się musiały.

Gwałtowne i częste oddychanie, zdaie się pochodzić od zbyteczney obfitości żywiołu palnego, słabe zaś z niedostatku tego żywiołu. Procz tey przyczyny czyniącey rożnicę odetchnienia, są ieszcze i inne, iako to: zepsucie płuc, powietrze zewnętrzne skażone, porywcze bieganie i t. d.

Człowiek widzi na zwierzętach, a na samym sobie doświadcza, że nie myśląc nawet o tym, ustawicznie przecież powietrze ustami w siebie ciągnie, tak dalece, iż się od tego bez zadania sobie przykrości i bolu wstrzymać nie może, a gdy wtchnienie i odetchnienie iest istotne życiu człowieka, i innych zwierząt, zatym bydź muszą i narzędzia do tego stosowne. *Obacz* PŁUCA.

OGIEN PERSKI (Szt: Lek.) *Feu Persique*. Gatunek roży albo wrzodzienic, ktore obsypuią ciało naksztalt iakiey przepaski. Niektorzy Lekarze daią im nazwisko

ognia Perſkiego, karbunkułu, lub wrzodu iadowitego.

Ogień Perſki ieſt to ſzczegolny rodzay roży, albo raczey ſą to małe gruczołki kryſtalliczne złożone z małych niby pęcherzykow ſobie przyległych, te wyrzucaią ſię na powierzchnią ſkory, oſobliwie około pępka i nerek, i formuią nieiaki kſztałt przepaſki. Takowy wyrzut wydobywa ſię niekiedy na ſzyię i na głowę. W początkach chory czuie lekkie świerzbienie, to ſtopniami ſię powiękſza, za ktorym naſtępuią gorącość, zaiątrzenie i kłocie bardzo przenikliwe w części ſchorzałey, za temi poruſzenia ſpaſmodyczne i gwałtowne, ſprawuiące zbyt dolegliwe bole, ſłowem mowiąc, ogień Perſki ieſt to niby ſparzelina, z ktorey wydobywa ſię materya ſerwatkowata, oſtra, i gryząca, a niekiedy nawet wychodzi pewny gatunek wody ropiaſtey.

Zołć ieſt poſpolicie, pierwſzą przyczyną tey choroby; ta przez ſwoią oſtrość gryzie i pſuie ſkory, i ſprawuie tenże ſam ſkutek, co i gorzałka mocna; dalſzemi przyczynami tey choroby ſą: odmiany nagłe i gwałtowne ciepła i zimna na przemiany, trunki tęgie i rozpalaiące, zatrzymanie ſię naturalnych wyprożnień, iako to: upławow mieſięcznych, hemorrhoidow, długie nieſpania, ciężkie prace, paſſye zbyt żywe, iaką ieſt np. paſſya miłości, oſobliwie w ludziach tempe-ramentu krwiſtego, w tych bowiem żołć bywa oſtra, i do zapalenia ſkłonna.

Wzroſt tey choroby ieſt bardzo leniwy, oſobliwie w ten czas, gdy ta nie ieſt, iak

zazwyczay złączona z gorączką, w ten czas bowiem usiłowania natury nie są tak gwałtowne, przeto też choroba trwa przez dni piętnaście lub dwanaście od pierwiastkowego zawiązku, nie uczyniwszy żadnego znacznego postępku.

Ta choroba leczy się używaniem serwatki i enemami. Puszczanie krwi nie pokazało się bydź w tych zdarzeniach pożyteczne, gdyż to bynaymniey nie uśmierza bolu, lepiey będzie czynić naparzania części stałych wodą ięczmienną, wodą ślazową, lub mlekiem ciepłym, a to w pierwszych dniach tey choroby. Nakoniec można czynić naparzania infuzyą kwiatow bzowych i szafranu, a to dla prędszego się zbierania tey materyi i iey wyiścia.

Kiedy zaś bol iest tak przenikliwy, że chory zaledwie go znieść może, i że spać mu nie dozwala, na ten czas niech zażywa co wieczor następuiącego iulepku:

Weź *Wody pędzoney z wiśni czarnych* uncye 4

Syropu Diacodium szkrupułow 18

Day to choremu zażyć na iednę dozę, gdy zaś bol zostanie nie co uśmierzony, niech weźmie na purgacyą razy kilka.

OGOREK (Bot.) *Cucumis vulgaris, cucumer sativus sive esculentus, Off: Citreolus vul. Cæsal;* Ogorki są owocem rośliny, należącey do rodzaiu dyń; ich kwiaty dzwonkowate, prożne, dwupłciowe, koloru blado-żołtawego; łodygi są kosmate, długie, pnące się

i rozchodzące po ziemi. Liście ſą naprzemian ległe, długie z głębokiemi wrębami; po kwiatach naſtępuią zaraz owoce, te ſą wſzyſtkim prawie znane, ſą podługowate z małemi po wierzchu brodawkami, z początku zielone, potym ſtaią ſię żołtawe i białawe, ſmak ich nie tak przyiemny iak melonow, lubo ziarna ich ſą bardzo do ſiebie podobne i mocno chłodzące.

Mięſiſtość ogorkow, wyiąwſzy z niey ią- dra, oziębiona, ſłuży podług zdania niektorych Lekarzow na frenezyą. Przykłada ſię na głowę chorego, wprzod ogoloną. Daią także mięſiſtość ogorka gotowanego, na uſkromienie pałania wnętrzności, na zapalenie nerek i pęcherza.

Naſiona ogorka wchodzą w ſkład czterech naſion zimnych większych, i w emulſye chłodzące. Aptekarze Londyńſcy przygotowywaią z ogorkiem pomadę bardzo ſkuteczną w wielu chorobach ſkornych.

OGOREK DZIKI (Bot:) *Cucumis Sylveſtris aſininus dictus.* Ogorek dziki ieſt to roślina dzika kilkoletnia, ktorey kwiaty ſą poiedyńcze, dzwonkowate, długie na poł cala, upſtrzone żyłkami zielonawemi. Łodygi grube, gibkie, chropawe i czołgaiące ſię; liście ſą owalne, przy oſadzie kſztałtu ucha, u wierzchu oſtro zakończone, dzielą ſię na wiele odnog białych, ſmaku bardzo gorzkiego. Owoce tey rośliny ſą wielkości oliwek, okryte ſą błoną twardą i chropawą, w pośrzodku zamykaią ziarna czarne, lśniące ſię, zamknięte w iedney komorce, gdy

ſię ściſkaią nieco owoce, wylatuią z nich ziarna i woda z wielkim pędem. Cała roślina zamyka wiele oleiu gęſtego, ſiarczyſtego, ktory rzuczony na zarzewie, praſka, co dowodzi, że ten oley ma ſaletrę.

Korzeń ogorka dzikiego, ma właſność roztwarzania, trawienia, zmiękczania i czyſzczenia, ieſt lekarſtwem purguiącym, mniey iednak gwałtownie, niż ſame owoce; przykładaią go, na nabrzmiałości wolowate uporczywe w leczeniu; z liści iego robią kataplazm. P *Garidel* ktory piſał hiſtoryą Naturalną roślin znayduiących ſię w Aix, twierdzi, że liście ogorka leśnego między dwiema kamieniami zgniecione, i przykładane na raki ziadliwe, leczą ie tak dobrze, iak żadne lekarſtwo dotąd znane.

Sok doyrzałych ogorkow leśnych, ieſt znany w Sztuce Lekarſkiey pod nazwiſkiem *Elaterium*. To ieſt lekarſtwem mocno purguiącym, przeciw robacznym; wypędza materye żołciowe i flegmiſte, czego inne lekarſtwa zdziałać niemogą, ſprawuie ſtolce obfite, i wymioty gwałtowne, wzbudza płynienie upławow mieſięcznych, i ſprawićby mogło porcnienie, gdyby go z wſzelką przezornością nie używano. *Sydenham* daie wielkie pochwały temu elaterium pod czas puchliny, lecz przeſtrzega, iż zażyte w wielkiey dozie bydźby mogło ſzkodliwe, dla czego, ten Lekarz doświadczony, nie radzi go więcey używać do pigułek de duobus, iak dwa grana. *Zobacz* PUCHLINA.

Elaterium, purguiąc bardzo gwałtownie bez ustanku draźni wnętrzności, a nawet ie gryzie, gdy nie znayduie materyi obcych, na ktoreby mogło swoią moc wywierać. Wogolności, lekarstwo to sprawuie dobre skutki w ludziach temperamentu flegmistego, w affekcyach spiączki, w apoplexyi, lecz używania iego strzedź się maią ludzie czerstwi, mocni, suchego i melancholicznego temperamentu. W Niemczech, Anglii, tudzież w kraiach połnocnych, Elaterium nie tak niebespieczne, iak w południowych, w ktorych sprawićby mogło gorączki nieustanne i bardzo okropne.

W dawnieyszych czasach używano Elaterium w większey dozie, niż dzisiay; doza iego ma bydź mała, i nigdy samo przez się nie przepisuie się.

Fister Lekarz Angielski, radził, ażeby dla ułagodzenia iego mocy, mięszać go z kotygnakiem, z konserwą, piołunową, albo z winem Hiszpańskim. Lekarze Francuzcy przepisywać zwykli Elaterium od dwoch, do sześciu albo ośmiu granow.

Sok owocu leśnego ogorka nosem wciągniony, sprawuie gwałtowne kichanie, i wyprowadza wiele smarku. Za pomocą tego soku *Galienus i Dioskoryd*, leczyli żołtaczkę. Jest niebespieczna używać go na kichanie, poniewaź przez swoią gwałtowność sprawićby mogł złe skutki. Widzia-

no częſto, że ſprowadza fluxyę na twarz. Sok ten ieſt bardzo pomocny na nabrzmienia ſkirowe i trędowate.

Elaterium ſłuży za lekarſtwo purguiące dla koni, można im go dawać od dzieſiąciu, aż do piętnaſtu granow.

Xięga Paryzka opiſuie, iż cała roślina ogorka leśnego wchodzi do maści z *Arthanita*, a ſok iey używany bywa do plaſtru *Diabotanum*.

OLSZA ALNUS (Bot.). Jeſt drzewo mierney wielkości, iego pień okryty ieſt korą czarniawą, ktorey używać można zamiaſt galaſu do robienia inkauſtu. Drzewo olſzy ieſt czerwonawe, miękkie, liście podobne do leſzczynowych, kwiaty ſą niepłodne, o wielu pręcikach, te wychodzą z kielicha rozciętego na cztery części, owoc ieſt podobny do małey ſzyſzki, wielkości laſkowego orzecha, czerwonawy, gdy doyrzewa.

Dekokt gotowany z kory, kotkow, i owocu ieſt bardzo zachwalony w zapaleniu i okroſtawieniu wnętrzności, można z nich robić gargaryzmy rozpędzaiące, roztwarzaiące; taż ſama kora drobno utłuczona, może bydź przykładana na zapalenia początkowe.

Używaią Mieſzkańcy Gor Alpeyſkich liści olſzowych dla wzniecenia potow tym, ktorzy mieſzkaiąc w mieyſcach wilgotnych,

lub fypiaiąc na ziemi, zoftali rażeni paraliżem. Ciż mieszkańcy, fuszą liście na słońcu lub w piecu, rozciągaią ie na chorych, gdy te ieszcze są gorące, a nawet zupełnie ich niemi okrywaią, dla fprawienia im potow. Lekarftwo to ieft użytecznym na bole fcyatyki, na rumatyzm i podagrę, lecz żadnego fkutku nie fprawuie tym, ktorzy cierpią iaką chorobę weneryczną.

OPADNIENIE MACICY. *Zobacz* MACICA.

OPICH (Ache) (Bot). Jeft to krzewinka rofnąca na mieyfcach wilgotnych i błotniftych, utrzymuią ią także umyślnie w ogrodach iarzynnych. Łodygi iey fą zielone, żłobkowate, gałęzifte, czcze, grubośći palca, z korzenia wychodzą odnożki długie żłobkowate, czerwonawe, z lifteczkami naprzeciw fiebie ległemi, po brzegach ząbkowanemi, te zaś, ktore wyraftaią z łodyg, fą zgłębfzemi wrębami, i na mnieyfzych ogonkach; liścia koloru ciemno-zielonego, lśniące fię, mocnego zapachu, fmaku oftrego i niemiłego. Z wierzchu łogyd i gałęzi wyraftaią kwiaty w baldafzek ułożone, każdy kwiatek o pięciu liftkach kwieciftych ułożonych w rożę, o wielu precikach; pączek zamienia fię w dwa nafiona drobne, razem fkupione, żłobkowate, zaokrąglone, koloru fzarawego, fmaku przykrego. Korzeń tey rośliny ieft biały włokniafty: roślina ta kwitnie w Czerweu i Lipcu, nafiona doyrzewaią w Sierpniu, uchodzą za lekarftwo mocz pędzące, ranne, hifteryczne,

przeciw-febryczne; ułatwia tranſpiracyą, wzbudza urynę, można zażywać cztery lub pięć uncyi ſoku przed przyſtępem gorączek przerywanych. Cała roślina pomocna ieſt ludziom dychawicznym, i tym ktorzy maią trudny oddech. Korzeń tey rośliny ieſt iednym z piąciu korzeni mocz pędzących.

Z opichu pędzą wodę, eſſencyą, extrakt, ſol przez kalcynacyą, a z wierzchołkow robią konſerwę. Opich wchodzi w ſkład ſyropu z piąciu korzeni mocz pędzących, i ſtanowi zaſadę maści czyſzczącey opichu.

Z opichu przygotowywa ſię tyzanna pomagaiąca na dychawicę.

Weź *Korzeni Opichu*
Pſiey paſzy, każdego po uncye 2
Liści Kapillorkowych
Biedrzeńca, każdych po garści 1

Wierzchołkow z Szanty białey i Izopku, każdego po ſzczypcie
Naſion kopru Włoſkiego pół uncyi.

To ugotuieſz w trzech kwartach wody żrzodlaney na tyzannę.

OSET FOLARSKI (Bot:) *Diſpacus ſativus*, *Carduus Fulonum Off:*, *labrum veneris Math:* Łodygi tey rośliny ſą niekiedy wyſokie do trzech lub czterech ſtop, iey liście ſą iaſno-zielone, długie, ſzerokie, z iedney ſtrony nie co do gory podnieſione, okryte kolkami, i tak ſą z łodygą złączone, iż czy-

nią nieiakie wydrążenie, w ktorym się zatrzymuie rosa lub woda deszczowa. Na wierzchołkach łodyg wyrastaią głowki wielkości iaia; głowki te dzielą się na wiele komorek prostopadłych, na podobieństwo komorek pszczelnych, a w śrzodku komorek umieszczone są nasiona żłobkowate, podobne do nasion kopru Włoskiego.

Pominąwszy rozmaite użycie tego rodzaiu ostu w rożnych kunsztach, uważać go tu będziemy tylko stosownie do naszego zamiaru, ile on iest używany w Sztuce Lekarskiey. Jest on lekarstwem pędzącym mocz, ściągaiącym, osuszaiącym, i służącym przeciw-truciznom. Przepisuie się z niego dekokt w winie dla sprawienia potow, dla zatamowania biegunki, płynienia krwi, i upławow białych. Niektorzy Lekarze, używaią ostu Folarski, iako lekarstwo skuteczne na wole, zalecaią go także zmięszawszy z miodem, przeciw suchotom, chociażby te były nay bardziey zadawnione. Jeżeli to lekarstwo nie iest pewnym, przynaymniey nie iest szkodliwym. Niektorzy sądzą, iż woda zebrana w wydrążenia iego liścia około łodygi, służy na odświeżenie twarzy, i dlatego zowie się *Łaźnią Wenery*.

OSUTKA albo SORA ARABSKA (Szt: Lek.) (*Essere*). Są to drobne krostki łuskowate, podobne do parchu, ktory się wyrzuca na powierzchnią skory. Niewiasty i dzieci podlegaią takowym wyrzutom; częstokroć także zdarza się, że w samych po-

czątkach przyſtępow gorączek przerywanych, oſutka obſypuie chorego. Małe te kroſtkti zaſkorne, maią także podobieńſtwo do kroſt, ktore wyſtępuią na ciało, gdy ieſt ſparzone od pokrzyw, a ktore ſprawuią nieznośne świerzbienie.

Sydenham, naznacza za przyczynę tey choroby, zbyteczne używanie trunkow gorących. Ta podług iego zdania poprzedzana bywa przez wolną gorączkę, przez wyrzuty kroſtowe na ſkorę, ſprawuiące ſwędzenie bardzo znaczne, zwłaſzcza gdy ſię chory drapie.

Oſutka leczona bywa za pomocą lekarſtw ſłużących na Parchy. *Zobacz* Parch.

PPP

PADANIE ZĘBOW. *Zobacz* ZĘBY.

PARAFRENEZYA (Szt: Lek:) Pewny gatunek ſzaleńſtwa, za przyczynę ktorego dawni lekarze naznaczali zapalenie błony wnętrze przegradzaiącey (diaphragma). Nazywali go także fałſzywą frenezyą, frenezyą ſymptomatyczną, dla rozroźnienia od prawdziwey frenezyi.

Parafrenezya od frenezyi rożni ſię mieyſcem, w ktorym ſię uczuwać daie; w pierwſzey chory czuie nieznośny bol w błonie wnętrzney, w drugiey zaś, w błonach mozgowych.

Parafrenezya poznawać ſię daie przez nabrzmienie zewnętrznych częsci ciała około ſerca, przez kardyakę czyli bol żołądka tak mocny, że chory nie może znieść naymnieyſzego dotknięcia ſię w tey części bez uczucia bolu, cierpi obłąkanie rozumu, prowadzi mowę nie kończąc ſłow, nie okazuie iednak po ſobie takiey zapalczywości, iaka zdarza ſię w frenezyi, oddech miewa przerywany, złączony z częſtemi wzdychaniami, niekiedy wydaie łkania, wyrzuca niekiedy przez wymioty materye czarne, niekiedy dręczony bywa kaſzlem ſuchym, zapada na palpitacye boleſne hypokondryczne, gardło mu uſycha i ięzyk bieleie.

Naywłaściwſzą przyczyną i naybliżſzą tey choroby ieſt zatkanie ſię krwi w błonie wnętrze przegradzaiącey, ktore w niey ſprawuie roziątrzenie, rozchodzące ſię przez związek aż do mozgu. Dalſzemi przyczynami parafrenezyi ſą: rozlanie ſię po błonie wnętrzney materyi ſprawuiącey gorączkę, zatamowanie ſię wyrzutow ſtolcowych, zaniedbanie puſzczania krwi, gdy kto do niego przywykł, napoy trunkow zimnych w czaſie rozgrzania ſię, zażywanie emetykow, lekarſtw purguiących gwałtownych, iedzenie ryb, nakoniec odnieſienie rany pałaſzem, lub innym iakimkolwiek oſtrym żelazem.

Zwyczaynym lekarſtwem na parafrenezyą ieſt puſzczenie obfite krwi z ręki, branie enemy, napoy ſerwatki w znaczney ilości, używanie proſzkow bol uśmierzaiących, ktore ſię robią tym ſpoſobem:

Weź

Weź *Oczow raczych* ſzkrupułu 1½
Wayſztynu Koperwaſowego ziarn 20
Cynobru ziarn 10

Co wſzyſtko zmięſzay razem, rozdziel na dwie dozy, daiąc choremu iednę co cztery godzin.

Ponieważ choroba ta ieſt złączona z zapałeniem, a przez to żołądek i inne części bliſko ſpołkuiące, niezmiernego nabawia bolu, przeto nie wprzod należy używać lekarſtw purguiących, aż będzie doſtateczna ilość krwi choremu upuſzczona, i materye wewnątrz żołądka zamknięte przez picie mleka lub ſerwatki nie będą roztworzone, po czym można będzie dać choremu lekarſtwo złożone z połtory uncyi tamaryſzku w ſerwatce, z dwoch uncyi manny, ieżli tego potrzeba wymagać będzie.

Należy choremu przykładać na części zbolałe kataplazm miękczący zrobiony z Pomurnika, ślazu poſpolitego, ślazu wielkiego leśnego i t. d. a po trzech dniach przyſtąpić do kataplazmu tak zrobionego.

Weź *Mąki Siemienia lnianego* garść 1

Naley weń poł kwarty mleka, i gotuy aż do gęſtości bulionu, do czego przydaſz:

Kamfory ſzkrupuły 3
Balſamu uſpokaiaiącego ſzkrupułow 9

Otrzymaſz z tego kataplazm, ktory ſię przykładać będzie choremu, odnawiaiąc dwa razy na dzień.

Potrzebną będzie rzeczą, ażeby choremu były czynione frykcye po całym ciele, a w ſzczegolności po brzuchu flanelą miękką, nad to pić będzie tyzannę i brać enemy, iak wyżey, ieżeli zaś chory mieć będzie odrazę od ſerwatki, należy mu ſporządzić napoy z ſzczypty kwiątu ślazu wielkiego leśnego, i ugotować w wodzie, przydawſzy do niego nieco ſyropu fiałkowego, a gdy chory wielką mieć będzie gorączkę, potrzeba do kwarty tego napoiu wlać dwadzieścia kropel wyſkoku koperwaſowego. *Zobacz* FRENEZYA.

PARASKWINANCYA. (Szt: Lek:) Jeſt to gatunek Skwinancyi czyli Slinogorza w muſzkułach zewnętrznych gardła, ktore bywaią zapalone. Mowiliśmy na ſwoim mieyſcu o Skwinancyi, przeto nie będziemy tu powtarzać ſpoſobow leczenia, ktore ſłużą i na Paraſkwinancyą, tu tylko oſtrzegamy, że w leczeniu Paraſkwinancyi, potrzeba więcey używać kataplazmow, i dla tego puściwſzy choremu krew z ręki raz lub dwa razy, po wielu enemach i obfitym używaniu napoiow, ſporządzić mu kataplazm naſtępuiący:

Weź *Gniazdo Jaſkułcze całe.*

Uſmaż w maśle młodym nieſolonym, i włożywſzy w chuſtę, przyłoż na ſzyię, i obwiąż iżby nie odpadał; gdyby zaś ten kataplazm pokazał ſię bydź bezſkutecznym, można będzie na iego mieyſce użyć innego, zrobionego tak:

Weź *Wody z Dryakwi polney* funt 1

Przyley do tego:

Gorzałki uncyą 1

Zmaczawszy w tym chustkę przyłoż ciepło na szyię, odnawiaiąc co godzina. Wtymże samym czasie, chory płukać będzie gardło dekoktem tak zrobionym:

Weź *Liścia Babki* garść 1
Rzepiku tyleż.
Liści Jeżynowych tyleż.

Gotuy to w poł garcu wody przez poł godziny, dodawszy do tego:

Hałunu w proszku szkrupułow 6
Syropu z Kopru leśnego uncye 2

Tym Dekoktem chory płokać ma gardło codzień. *Zobacz* SKWINANCYA.

PARCIE albo ROZPIERANIE (Szt: Lek:) Jest to uczucie niemiłe i dolegliwe, ktore się w żołądku lub w piersiach uczuwać daie, tak, iż choremu zdaie się, iakoby fibry iego były z obydwoch końcow mocno ciągnione.

Parcie w żołądku iest symptomatem, ktory towarzyszy pospolicie upławom białym, i ktory się niekiedy zdarza w zbytniey dyecie. Rozpieranie w piersiach napada w kaszlu, w fluxyach piersiowych, a ogolnie w

tych wszystkich przypadkach, w ktorych się zdarzaią zapalenia piersi.

Ostrość krwi i humorow, i ciepło, są bezśrzedniemi przyczynami tey choroby; zaczym to wszystko, co może rozpalać krew i humory i w nie wprowadzić ostrość, może sprawić parcie w żołądku i piersiach. Parcie żołądka może ieszcze pochodzić od wielości materyi kleykich w nim znayduiących się, te bowiem przez długie w żołądku przebywanie, nabieraią ostrości, kłuią i iątrzą błonę żołądkową, i sprawuią bolesne uczucia parcia.

Zaradzić można parciu żołądka, chroniąc się pokarmow kleykich, używania wina samego, trunkow rozpalaiących, kawy, a ogolnie tego wszystkiego, co może zapalać krew i żołć; w wydarzonym zaś przypadku tey choroby udać się można do używania tyzanny następuiącey.

Weź *Miodu Narbońskiego* poł uncyi
Liści Bluszczu poziemnego szczyptę 1

Gotuy to w trzech kwaterkach wody, ażeby się tylko puł kwarty pozostało. Przecedź ten płyn, ktorego chory wypić ma 3 szklaneczki zrana, a iednę po południu, po czym wziąść ma na purgacyą lekarstwo proste, i znowu pić tę samę tyzannę przez dni ośm, następnie potym użyć ma lekarstwa purguiącego ordynaryinego, nakoniec uda się do zażywania pigułek tak zrobionych:

Weź *Mydła* szkrupułow 6
Gummy Ammoniackiey szkrupułow 1½
Szafranu Marsa urynę pędzącego szkrupułow 2
Rubarbarum w proszku ziarn 30.

Zmięszay to wszystko, przydawszy dostateczną ilość oleyku migdałow słodkich, z tego zrob pigułki, każdą od czterech ziarn, dasz zażyć choremu po dwie na godzinę przed iedzeniem, po zażywaniu tych pigułek, niech chory weźmie lekarstwo purguiące.

Parcie w piersiach odmiennie bywa leczone, niż parcie żołądka, i daleko więcey wymaga zachodow i pieczołowitości. Na uleczenie parcia w piersiach, chory ma używać następuiącego bulionu:

Weź *Zraz uda cielęcego od poł funta,*
Liścia Dziewanny,
Slazu,
Trybuli, każdego po poł garści.

Sałatę głowiastą na czworo roz-kraianą;

Ugotuy to wszystko w pułgarcowym naczyniu wody, tak ażeby się wygotowało poł kwarty, przecedź i daway pić choremu trzy razy zrana, co godzina, przez dni ośm ciągle. Wreszcie w leczeniu tego defektu, stosować się będzie można do osobnych arty-

kułow. *Zobacz* Ostrość Humorow, Kwaśność, Suchość Piersi.

PIEKIELNY OGIEN. *Obacz* ROZA.

PIEPRZ (Bot:). Jeſt to owoc pewney rośliny Indyiſkiey maiącey toż ſamo nazwiſko. Ponieważ też ſame prawie przymioty znayduią ſię we wſzyſtkich prawie rodzaiach pieprzu, nie będziemy przeto zaſtanawiać ſię tu nad opiſaniem rożnych gatunkow roślin pieprzowych, ani mowić w ſzczegolności o właſnościach ich owocow, przeſtaniemy tylko na ogolnym opiſaniu pieprzu. Jeſt on naypoſpolitſzą przyprawą w kuchniach, ſzczypie w ięzyk przez ſmak gorzki i aromatyczny, poſiada wſzyſtkie właſności ſłużące aromatom, i ułatwia iak i tamte trawienie pokarmow. Pożyteczna także rzecz ieſt, połykać całkowite ziarna pieprzu w ſłabości i nieſtrawnościach żałądka, lecz używaiąc go zbyt wiele, ſtaie ſię zapalaiącym, i ſprawuie wiele chorob, uchodzi zą lekarſtwo zſuſzaiące, rozrzedzaiące humory, i pędzące urynę. Zalecaią go ieſzcze iako kordyał przeciw truciznom zgęſzczaiącym krew.

PLETORA (Szt: Lek:) Nazwiſko to ſłuży do oznaczenia nadzwyczayney obfitości i pełności krwi w naczyniach krwionośnych, przez ktorą pſuie ſię harmonia w odbywaniu funkcyi, i wzmaga ſię bardzo wiele chorob.

Trzy gatunki Pletory naznaczaią ſię, prawdziwa, fałſzywa, i *ad vires* zwana.

Pletora prawdziwa ieſt ta, ktora pochodzi z obfitości krwi wypełniaiącey żyły biiące i niebiiące w całey ich rozległości. Pletora fałſzywa nie pochodzi z obfitości krwi, lecz z iey rozſzerzenia ſię przez ciepło, albo z iey wzburzenia, a w tym przypadku krew zaymuie większą obiętość, niż gdy ſię znayduie w ſtanie naturalnym. Pletora *ad vires* nazywa ſię ta, ktora ſię łączy z oſłabieniem członkow, z bolami przenikliwemi całego ciała, i z znacznym ſił oſłabieniem. Jeſt ieſzcze Pletora poiedyncza i złożona; pierwſza zdarza ſię pod czas zbytniey obfitości krwi, gdy ta nie ieſt ieſzcze ſkażona, druga, kiedy krew znacznie zgęſzczona, i gdy do tego łączy ſię ieſzcze Kakochimia i zarażenie humorow ciała cząſtkami obcemi.

Znaki ogolne Pletory ſą naſtępuiące: Konſtytucya mocna i zahartowana, kość wielka, członki mięſiſte, muſzkuły mocne i czerſtwe, twarz zaczerwieniona i krwiſta, naczynia krwionośne nabrzmiałe, puls twardy, apetyt wielki, łatwość do odbywania ćwiczeń wſzelkiego rodzaiu, do znoſzenia trudow i zbytkow, ociężałość i oſłabienie w rękach i goleniach, ſkłonność do ſpania, ćmienie ſię w oczach, i głuchota.

Nad to, z wieku i ſpoſobu życia chorego, można także ſądzić o ſkłonności do Pletory, ludzie młodzi, ktorzy mało pracuią a wiele iedzą, albo ktorzy maią w nałogu puſzczanie krwi w czaſach peryodycznych, ktorzy po ciężkiey pracy i wielkich rozrywkach lub

zbytkach, odmieniaią nagle ſpoſob życia, i pogrążaią ſię w bezczynności.

Można także poznać i rozrożnić Pletorę fałſzywą w ludziach temperamentu gorącego, z natury klimatu kraiowego w ktorym mięſzkaią, z ciepła tam znayduiącego ſię, z częſtego używania pokarmow rozpalaiących i trunkow mocnych, z pulſu żywego, mocnego i pełnego i t. d.

Naywłaściwſzą przyczyną Pletory ieſt natężenie mocy naczyń w ciele znayduiących ſię, ktore zbyt prędko trawiąc i odmieniaiąc pokarm, zamieniaią go natychmiaſt w cząſtki ciała pożywne. Dalſzemi zaś przyczynami naznaczaią lekarze to wſzyſtko, o czym iuż wyżey mowiliśmy, to ieſt: młodość, obfitość pokarmow, używanie małey agitacyi, gwałtowne poruſzenia duſzy, ktore ią pogrążaią w ſmutku, nakoniec zbyt wielkie rozrywki, i zatrzymanie ſię wyrzutow zwyczaynych.

Spoſob leczenia Pletory prawdziwey ieſt bardzo łatwy; zaſądza on ſię na tym, ażeby puścić krew choremu z ręki, gdy ten ieſt młody; przeciwnie zaś, ieżeli ieſt wieku podeſzłego z nogi, oſobliwie w czaſach porownań dnia z nocą, nad to, zmnieyſzyć ilość pokarmow, radzić choremu zażywanie uſtawicznych lecz umiarkowanych agitacyi, dawać mu częſte enemy i napoie, tudzież lekarſtwa purguiące trzy lub cztery razy na rok, po czym można będzie przepiſać cho-

remu zażywanie przez nieiaki czas wod z *Paſsy* i *Forges*.

Leczenie Pletory fałſzywey zaſadza ſię rownie na puſzczeniu krwi, mniey iednak obfitym niż w pletorze prawdziwey. Należy radzić choremu branie enem, kąpieli zimnych, napoiu wod zimnych, orſzady, limonady, oddychania, ile bydź może powietrzem świeżym, umiarkowaną agitacyą; radzić iżby chory mało iadł, a pił wiele ſerwatki, przymięſzawſzy do iedney kwarty, uncyą ſyropu limoniowego, i dwadzieścia kropel wyſkoku koperwaſowego. Nadewſzyſtko zaś chory wyſtrzegać ſię ma iedzenia nabiału, pokarmow kleykich, śliſkich i rozpałaiących, paſſyi gwałtownych, i tego wſzyſtkiego, co tylko krew zapalać może.

Pletora *ad vires*, wymaga tego ſamego ſpoſobu leczenia, co i Pletora prawdziwa, ponieważ zamieniaią ſię poſpolicie iedna na drugą, i ſą prawie iednąż chorobą. Jakoż Pletora *ad vires*, nie ieſt czym innym, tylko Pletorą prawdziwą w wyżſzym ſtopniu, i dla tego na uleczenie iey te ſame przepiſuią ſię lekarſtwa co i wyżey, z tą tylko rożnicą, że ta dłużſzego nieco wymaga czaſu do leczenia, i zachowania ściśleyſzey dyety, niż Pletora prawdziwa. Gatunek ten choroby rzadko ſię przydarza ludziom temperamentu mocnego, attakuie on poſpolicie ludzi ſłabych, ktorych naczynia będąc mniey ſprężyſte i rozwolnione, nie tak łatwo mogą ſię oprzeć zbytniemu krwi krążeniu. Używa-

nię wod marcyalnych czyli żeleziſtych, lekarſtw rozwalniaiących po upuſzczeniu krwi, tudzież enemy, dyeta regularna, kąpiele, frykcye po całym ciele, zachowanie umiarkowania tak w poruſzeniach duſzy, iako i we wſzyſtkich innych ſpoſobach życia, ſą prawdziwemi lekarſtwami na Pletorę *ad vires*. Wreſzcie, ieżeli ten rodzay choroby trwa przez nieiaki czas, zmienia ſię wkrotce na inne choroby, iako to: Apoplexyą, Paraliż, Puchlinę, i bardzo wiele innych chorob, z ktorych każdą w ſzczegolności opiſaliśmy pod oſobnemi artykułami.

Ile razy zaś Pletora złączona ieſt z Kakochimią tak, iż nie tylko krew, ale i humory zaraża, wtedy na uleczenie iey używać należy lekarſtw właściwych tym dwom chorobom, zaczynaiąc nayprzod od leczenia Kakochimii przez puſzczenie choremu krwi, przez dyetę i lekarſtwa rozwalniaiące. Wſzakże obydwie te choroby rzadko razem ſię zdarzaią, ponieważ ieżeli Kakochimia trwa przez czas nieiaki, odmienia natychmiaſt maſſę krwi, pozbawia chorego ſił i apetytu, a naſtępnie ſtaie ſię Pletorą.

PODAGRA (Szt: Lek.). Gwałtowny bol członkow, nayczęściey bez gorączki, złączony poſpolicie z zaczerwienieniem i nabrzmieniem, albo choroba napadaiąca na ſtawy, nazywa ſię Podagrą.

Podagra rożne bierze nazwiſka od części ciała, ktore napaſtuie, i tak, ieżeli attaku-

ie nogi, zowie się właściwie *Podagrą*, ieżeli biodra, *Scyatyką*, ieżeli ręce, *Chiragrą*. Nazywaią także *Podagrą węzłową* w ten czas, kiedy w stawach formuią się nieiakie węzły napełnione materyą gypsowatą, podobną do kredy lub krochmalu. Ten zaś gatunek podagry, w ktorym materya zebrana wpływa w massę krwi, i wchodzi we wszystkie części stawowe, lub inne nayszlachetnieysze części ciała, nazywa się *Podagrą przeskakuiącą* (Goutte remontée).

Znaki cechuiące są: bol przenikliwy, a prawie zawsze złaczony z pieczeniem w stawach; ten zaczyna attakować staw wielkiego palca u nogi, a niekiedy kostkę poboczną nogi, a częstokroć stawy palcow u ręki. W przeciągu dwudziestu czterech godzin daie się czuć małe nabrzmienie, daie się widzieć nadbiegnienie żył, i zaczerwienienie skory, gorąco niekiedy bardzo znaczne, nakoniec niemożność poruszenia się, i słabość sił, ktora czyni część rażoną podagrą, niezdatną do żadnego cwiczenia.

Mimo znacznego bolu, ktorego chory doznaie, iest on ieszcze podległy nudnościom, bezsenności, lekkim ograżkom, drzeniom, lekkim potom, i miewa odrazę od potraw. Jednakże spostrzegać można, iż iakieżkolwiek są bole, ktore ponosi chory, nie następuią za niemi konwulsye, ani ruchy konwulsyine, zapalenie, a nigdy prawie ropienie.

W samych początkach Podagry, nie daią się spostrzegać nabrzmienia, dopiero po nieia-

kim czaſie, co znacznie zmnieyſza boł. Kiedy nabrzmienie rozchodzi ſię, bol ſię zmnieyſza, i nie pozoſtaie tylko lekkie ſwędzenie ſkory, ktorey powierzchnia żołknie, zſycha ſię, opada w płatkach, a przez długi potym czas zachowuie kolor fioletowy, albo ſiny, iaki zwykł bywać po ſtłuczeniach.

Podagra napadać zwykła na wſzyſtkie części ciała maiące ſpoienia i ſtawy, lecz ſzczegolnym iey ſiedliſkiem ſą ręce i nogi.

Kiedy podagra nie ieſt ieſzcze zadawniona, i gdy ma dobre charaktery, nie zoſtawuie na ten czas żadnego po ſobie śladu; przeciwnie zaś, gdy ieſt zadawniona, zoſtawuie na częściach na ktore napada, oſad wayſztynowy albo kamieniſty, ktory zwolna piecze ſkorę, zapala ią i gryzie, krzywi także kości, ruguie ie ze ſtawow, i zoſtawuie po ſobie rożne nieforemności.

Podagra, ieſt to choroba, ktora napada przyſtępami, i ktora ordynaryinie pokazuie ſię w zimie, wiośnie i ieſieni.

Lubo Podagra ma ſwoie głowne ſiedliſko w ſtawach, iednakże napada niekiedy na inne części ciała, czaſem rzuca ſię na wewnętrzne części, a opuſzcza więcey lub mniey gwałtownie części zewnętrzne, w ktorych ſię wprzod ſadowiła, w tym przypadku Podagra zowie ſię *nieregularną*.

Dzielą podagrę na *dziedziczną* i przypadkową; pierwſza doſtaie nam ſię w podziale po

Rodzicach, i ſpada w dziedzictwie po Oycu na Syna, druga zawiſła od wielu przyczyn ſzczegolnych, temperamentu, wieku, i rożnych okoliczności.

Bliſkiemi przyczynami podagry ſą, zgęſzczenie limfy, i zgęſzczenie ſoku ſłużącego do odwilżania członkow i ſtawow, bez wątpienia ieſt to materya, ktora ſtawſzy ſię cierpką, a niekiedy kwaśną, może zgęſzczać limſę, i zdziałać wſzyſtkie ſymptomata, towarzyſzące podagrze.

Za przyczynę dalſzą podagry naznaczyć ogolnie można wſzelki zbytek, iako to, nieumiarkowane używanie wina, wykwintne potrawy, powietrze grube i zarażone, nagłe odmiany ciepła i zimna, obcowanie z kobietami częſte, zgoła to wſzyſtko co może zgęścić limſę.

Skoro przyſtęp podagry łączy ſię z gorączką, i gdy bole napadaią przenikliwe, a gdy do tego chory ieſt temperamentu krwiſtego, młody i pletoryczny, można mu kazać puścić krew raz lub dwa razy, podług potrzeby, radzić używanie tyzanny zrobioney z ſerwatki oczyſzczoney, kładąc do każdey kwarty połtora ſzkrupułu ſoli uśmierzaiącey; wreſzcie ten przyſtęp podagry leczy ſię tak iak zapalenie, nadewſzyſtko gdy ſię pokazuie zaczerwienienie, nabrzmienie, gorącość i ciągoty w tey części.

Co ſię tycze lekarſtw zewnętrznych, kiedy bol znaczny uczuwać ſię daie, można

używać mleka ciepłego, przykładaiąc na części podagrą rażone, kataplazm z mleka, mąki ięczmienney, owsianey, ośrzodka chleba pszennego, razem gotowanych; można także przykładać mięśistość cybulki liliowey upieczoney na popiele. Do tego użycia służyć ieszcze może następuiące lekarstwo:

Weź	*Mydła Weneckiego*	uncye 2
	Kamfory	szkrupułow 6
	Opium	szkrupułow $1\frac{1}{2}$
	Szafranu	gran 24
	Wyskoku winnego	funt 1

To wszystko roztworzysz w wyskoku winnym, i w tym maczać będziesz flanellę, ktorą przykładać będziesz, odnawiaiąc kilka razy podług potrzeby.

Inna Recepta służąca na tęż Chorobę.

Weź	*Mydła Kastylskiego*	uncyą 1
	Opium	poł uncyi
	Kamfory	szkrupułow 18
	Wyskoku winowego czystego	uncyi 18

Wystaw to na działanie ognia w łaźni piaskowey przez sześć dni ciągle dzień i noc. Przecedź ten płyn, i maczay w nim płatki, ktore przykładać będziesz na części w ktorych bole podagry uczuwać się daią, odnawiaiąc co cztery godziny.

Można także używać wewnątrz tego napoiu, wlewaiąc od trzydziestu do czterdziestu kropel, do łyżki wina.

Jeżeli mimo tych przesięwziętych srzodkow, bol uporczywie trwa, i gorączka nic zmocy swoiey nie traci, należy ieszcze puścić choremu krew, i wesprzeć skuteczność tego śrzodka napoiem serwatki, enemami miękczącemi, sporządzonemi z otrąb, nasion lnu, pomurnika, dziewanny; do tego chory uda się do zażywania iulepkow anodynowych, np. nastęnuiącego:

Weż *Wody z Nenuphar,*
Kurzey stopy,
każdego po uncyi 2
Tynktury z bobrowych stroiow,
kropel 30
Likworu anodynowego mineralnego Hoffmanna kropel 20
Syropu z Diacodium poł uncyi

Zrob z tego napoy, ktory zażyty bydź ma na dwie dozy, we dwie godziny iedna po drugiey.

Gdy członki podagrą rażone znoszą niezmierne bole, istotną będzie rzeczą starać się o ich ile bydź może zmnieyszenie, a to nie obciążaiąc cierpiących członkow obwiązaniami, i umnieyszaiąc ciepła pościeli, ktore przykłada się naymocniey do powiększenia bolu, osobliwie pod czas nocy, tak dalece, iż nie dozwalaią choremu usnąć.

Gdy iuż za pomocą puſzczenia krwi i lékarſtw czyſzczących przyidzie ſię do uśmierzenia początkowych ſkutkow podagry, można będzie udać ſię do lekarſtw rozwalniaiących, iak ieſt plaſter naſtępuiący.

Weź *Oleyku rożanego* funt 1

Gdy będzie gorący, roztworz w nim:

Oſkrobin Mydła białego uncye 4

Dodaſz do tego:

Bleywaſu
Minii w proſzku, każdego po uncyi 4

Gotuy to przy wolnym ogniu, mięſzaiąc nieuſtannie kopyſtką drewnianą, do poty, dopoki ta mięſzanina nie nabędzie gęſtości maści, po czym oziębiwſzy nieco, nieprzeſtaiąc iednak mięſzać, przymięſzay uncyą kamfory roztworzoney w doſtateczney ilości wyſkoku winnego.

Plaſter tak ſporządzony przykładać ſię będzie na część ſchorzałą, odnawiaiąc dwa razy na dzień.

Można także użyć w podobnym zdarzeniu topiku naſtępuiącego złożonego:

Z Kwiatow ſuchych bzowych,
Kwiatow Rumienia, każdych po garści 2

Ktore ugotuieſz w kwaterce octu, dodawſzy poł garści ſoli poſpolitey. Kataplazm ten przyłożony na część ſchorzałą, wzbudza tran-

tranſpiracyą, ſkraca czas przyſtępow podagry; odnawiać go należy trzy razy na dzień. Można także będzie z pożytkiem przykładać balſam z ſiarki i terpentyny, ktorą ſię kładzie na zgrzebiu lnianym lub konopnym i przykłada, odnawiaiąc kilka razy na dzień.

W tymże czaſie chory zażyie proſzku ſporządzonego tak:

Weź *Ożanki wielkiey*,
Zywiczki,
Kwiatow Centurzyi więkſzey i mnieyſzey,
Korzeni Kokornaku długiego,
Goryczki, wſzyſtkich w rowney ilości,

Obroć to wſzyſtko na ſubtelny proſzek, daiąc choremu zażywać co rano po trzy ſzkrupuły w ſzklance wody.

Potrzebną będzie rzeczą wiedzieć, iż na części rażone podagrą nigdy przykładać nie należy materyi oleiowatych, ani tłuſtych, te bowiem zatykaiąc otwory ſkory, przeſzkadzaią wolnemu wywikływaniu ſię cząſtek ſprawuiących podagrę.

Rownie także uważać należy, iżby nigdy nie używać topikow rezolwuiących, w ten czas, kiedy do podagry łączy ſię bol przenikliwy i gorączka, chyba gdy iuż wprzod użyte będą kataplazmy anodynowe i łagodzące.

Pomowiwſzy o podagrze złączoney z ſymptomatami zapalenia i gorączki, zoſtaie nam pomowić o podagrze, ktorey przyſtępy nieregularne, i w ktorey naymnieyſza gorączka ſpoſtrzegać ſię nie daie.

W tym przypadku przykładać natychmiaſt należy kataplazmy wyżey wzmiankowane przepiſawſzy wprzod choremu używanie ſerwatki, enem łagodzących, przez dzień ieden lub dwa, po czym chory zażywać ma tyzannę zgotowaną z ſzczypty ziela Ożanki, w kwarcie wody; tey chory pić będzie pięć lub ſześć ſzklanek na dzień.

Chory za całe pożywienie używać będzie mleka, dla pozbycia ſię oſtrości krwi, i dla przywrocenia płynności limfie; może także zażywać proſzku wyżey opiſanego, w ſzklance wody.

Nie potrzeba używać lekarſtw purguiących, gdy gwałtowność przyſtępu ſię zmnieyſza i gdy bol nieco uſtaie; gdy zaś nie, udać ſię należy do lekarſtwa naſtępuiącego:

Weź *Saſaparelli*,
Chiny,
Korzenia Irydy Florentſkiey,
każdego po uncyi 1
Liśtkow Seneſu poł uncyi
Soli Glaubera ſzkrupułow 9

Gotuy to w połtory kwarty wody tak, ażeby ſię trzecia część wygotowała, do czego przydaſz:

Anyżu	ſzkrupułow 6
Manny	uncye 2

Niech to wſzyſtko moknie przez poł godziny na gorącym popiele, i przecedź płyn, ktorego chory używać będzie po dwie ſzklanki zrana, w połtory godziny iednę po drugiey, a to przez dni trzy, odpoczywaiąc co drugi dzień; w tymże ſamym czaſie chory zażywać będzie infuzyą z Ożanki, i proſzek o ktorym wyżey. Tę zaś infuzyą pić będzie chory przez nieiaki czas, i brać co mieſiąc na purgacyą lekarſtwo wzwyż wzmiankowane.

W czaſie używania tych lekarſtw, zachować należy ſurową dyetę, oſobliwie w czaſie przyſtępu, za cały pokarm używać tylko mleka, nie pozwalać ſobie nic ieść procz niektorych ryb morſkich na roſzcie pieczonych, bez maſła i żadney przyprawy.

Kiedy iuż przyſtęp podagry miia, można ſię udać do zwykłego ſpoſobu życia, potrzeba ieść mało, lecz częſto, ſtrzedz ſię przypraw korzennych, ciaſt, ſoli, legumin.

Niekiedy zdarza ſię, że podagra ieſt nieregularna, to ieſt: nietrwa ciągle w iedney części, lecz attakuie raz iednę, drugi raz inną część, i nie ma mieyſca ſtałego. W takim przypadku udać ſię można do lekarſtwa naſtępuiącego:

Weź *Gałązek młodych Jodliny* garści 3

Gotüy to przez kwadrans w połtory kwarty wody zmięszaney z połkwartą wina białego; tego napoiu chory używać będzie po dwie szklanki z rana na czczo, ciągle przez piętnaście dni, lub trzy tygodnie.

Proszek następuiący pokazał się bydź bardzo-skutecznym do wykorzenienia i wypędzenia ze szczętem materyi podagryczney.

Weź *Korzenia Goryczki*
Rapontyku czyli Rumu Moskiewskiego korzenia
Kokornaku okrągłego
każdego po uncyi ½
Liści Ożanki wielkiey
Zywiczki każdego po garści 2
Wierzchołkow małey Centurzyi
garści 3
Szafranu Marsa pędzącego urynę,
uncyą 1
Soli piołunowey szkrupułow 9
Soli z Kinkiny szkrupułow 6

Utłucz liście i korzenie ususzone, i zetrzey na proszek, ktory zmięszasz z resztą ingredyencyi także obroconych na proszek, tego proszku używać będzie chory z rana na czczo, i w wieczor o godzinie szostey, w dozie połtora szkrupułu na raz, do czego nie zaniedba chory brać na purgacyą co piętnaście dni, pigułki tak zrobione.

Weź *Gumigutty* szkrupułu 1½
Proszku Jalapy

Proszku Diagredu,
każdego po szkrupułu 1 ½
Proszku z Arcanum duplicatum
szkrupułow 6
z Soli Kinkiny szkrupuły 3.

Zmięszay te proszki z dostateczną ilością mydła Weneckiego preparowanego z gummą Adragantską roztworzoną w wodzie, z tego zrobisz pigułki, każdą o sześciu granach, chory zażywać będzie od czterech do ośmiu pigułek na dzień, podług sił, a to przez cały miesiąc.

Co się zaś tycze podagry przeskakuiącey czyli nie regularney, w ktorey siły życia są osłabione bądź przez wiek, bądź przez inną iakąkolwiek przyczynę, tak, iż niemogą wypędzić z chorego zakwasu podagrę sprawuiącego, w ten czas nie pozostaie inny środek, procz lekarstw kordyalnych, iakiemi są: dobre stare wina, Theryaki dawne, używaiąc ich w wieczor w dozie połtora szkrupułu.

Można także w tym przypadku pomyślnie używać napoiu następuiącego.

Weź *Infuzyi Rumienia*
Małey Centurzyi
Ożanki wielkiey poł kwarty
Wody z kwiatow Pomarańczowych
uncyą 1
Konfektu Alkermesowego
szkrupułow 6
Kermesu mineralnego gran 3
Syropu goździkowego uncyi 1 ½

Tego napoiu używać będzie chory po ſzklance co cztery godziny, przez ośm dni ciągle.

Potrzeba także w tymże czaſie udać ſię do pokarmow poſilnych, używać agitacyi, powietrza zdrowego, dla nadania mocy, i ożywienia dzielności humorow.

Jeżeli podagra przeſkakuiąca ieſt złączona z gorączką, duſznością, bolami przenikliwemi, boleniami głowy gwałtownemi, ſłowem z ſymptomatami zapalenia, leczenie iey ieſt w ten czas bardzo trudne.

Jeſt rzeczą pewną, że te przypadki wymagaią puſzczania krwi, i lekarſtw czyſzczących, lecz humor ſprawuiący podagrę ſtać ſię może przez użycie tych lekarſtw upornym do wypędzenia, i ſpływać może na nayſzlachetnieyſze części ciała, i one attakować.

Dla zapobieżenia tym przypadkom, naypewnieyſzym będzie śrzodkiem, kazać niezwłocznie puścić choremu krew raz lub dwa razy, przykładać na części dawniey od podagry attakowane, plaſtry zdatne do ſprowadzenia materyi, iak np. ſmołę Burgundzką, plaſter wezykatoryowy, albo plaſter naſtępuiący.

Weź *Korzenia iagod leśnych*
Czoſnku
Wierzchołkow ruty
Gnoiu gołębiego,
każdego po uncyi 1

Utłucz to w moździerzu, ſkrapiaiąc octem, do czego przydaſz:

Dobrey Muſztardy od iedzenia, uncye 3.
Zrob z tego wſzyſtkiego kataplazm, ktory ſię przykładać będzie pod podeſzwy, odnawiaiąc go ile razy uſchnie.

Jeżeli nie będzie gotowey muſztardy, na ten czas weźmie ſię dwie uncye ſtarego kwaſu, uncya ziarn gorczycy, utrą ſię ziarna ſkrapiaiąc ie octem, i z tego zrobi ſię kataplazm.

Srzodek ten ieſt iedynym, za ktorym ſię udawać należy, w przypadku gdy do podagry przeſkakuiącey łączy ſię zapalenie, albowiem w tym zdarzeniu przeſtać tylko na puſzczeniu krwi i lekarſtwach czyſzczących, byłoby to przyſpieſzyć choremu śmierci.

Nie należy ſię nigdy ociągać z dawaniem pomocy cierpiącym bole podagry przeſkakuiącey, lecz procz wyliczonych lekarſtw potrzeba radzić choremu używanie kąpieli ciepłych, ktore rozſzerzaiąc gwałtowne naczynia ſkorne, ściągaiąc mocno materyą podagryczną, przynieść mogą znaczną ulgę. Jeżeli wyżſze części ciała ſą rażone podagrą, na ten czas, dla ſprowadzenia materyi na doł, chory kąpać ſię będzie tylko do połowy, ieżeli zaś wſzyſtkie członki razem ſą od podagry napaſtowane, chory ma używać kąpieli ciepłych całkowitych.

PORZECZKA (Bot: i Mat:Lek.). Krzewina ogrodowa; ta wypuſzcza gałęzie, giętkie roz-

łożyste, kolorú popielatego, okryte liściami zielonemi ząbkowanemi po brzegach, zakończonemi w pięć lub trzy kąty, tak iak liście winney macicy, lecz daleko mnieysze, z pachwin liściowych, wyrastaią małe kwiatki proste, białawe, ułożone w grona, z pączkow rozwiiaią się owoce czerwone, mięsiste, lśniące się, pełne soku, i małych ziarnek, smaku kwaskowatego i przyiemnego. Krzewina ta kwitnie w Kwietniu, a owoc doyrzewa w Czerwcu i Lipcu, Porzeczki białe, gdy nie są ieszcze doyrzałe, maią własność ściągaiącą i chłodzącą, uspokaiaią zapalenia, gaszą pragnienie, tamuią plucia krwią i biegunkę, a gdy są doyrzałe maią własność wolnego laxowania. Porzeczki czerwone maią własność ściągaiącą i chłodzącą, opieraią się truciznie, wzbudzaią apetyt, umacniaią żołądek, gaszą pragnienie uskramiaią gorącość krwi i samę gorączkę; tamuią wymioty, hemmorrahagie i biegunkę. Z porzeczek przepędzaią wodę i robią syrop.

Dla rozwolnienia humorow robi się iulepek następuiący.

Weź *Wody z Cykoryi*
z Nenuphar,
każdey po uncye 2
Soli Tarnośliwek szkrupułow 6
Syropu z poziomkow czerwonych uncyą 1

PRZEPALENIE OD SŁONCA. Jest to rażenie nagłe i przemiiaiące promieni sło-

necznych działaiących na ciało, a fzczegolniey na głowę.

Stan tey choroby poznaie fię w ten czas, kiedy po wielkich upałach daią fię czuć mocne bole, ogłufzenia, ociężałości, a niekiedy pewny gatunek fpiączki.

Przyczyną tych niefzczęśliwych przypadkow, ieft bez wątpienia zbyteczne rozrzedzenie humorow krążących w rozmaitych częściach ciała, przez co te tracą fwoią fprężyftość i moc, ztąd pochodzą zamulenia mozgu, i bardzo wiele innych chorob.

Na te przypadki naywięcey fą wyftawieni Rolnicy, Zeńcy, Cieśle, Brukarze, a ogolnie ci wfzyfcy, ktorzy pracuią wyftawieni na upały ftoneczne; fą niektore kraie w Afryce, w ktorych ludzie od przepału ftonecznego gwałtownie umieraią: mowią, że w Lizbonie tak gwałtowne panuią upały, że ludzie nań wyftawieni wpadaią w niebeśpieczeńftwo przepalenia kości, a niekiedy przerwania fię naczyń krwionośnych; ogolne mowiąc to zbyteczne gorąco, ktore tak gwałtowne działa fkutki, pochodzi prawie zawfze od ufpofobienia fzczegolnego promieni ftonecznych odbitych od wierzchołkow gor lub murow rozgrzanych.

Dla zaradzenia tey chorobie, potrzeba używać lekarftw ftofownie do gwałtowności i poftępku choroby; w początkach pu-

ſzcza ſię choremu krew z rogi razy kilka, poczym używać ma obficie napoiow chłodzących, iako to: limonady, wody zimney, i tym podobnych dla zgęſzczenia w ciele płynow bardzo rozrzedzonych; należy radzić choremu używania kąpieli zimnych, ſpoczynku, i ſpokoyności umyſłu. Pomoże też nie mało do zdrowia, gdy chory będzie leżał w mieyſcu, w ktorymby mogł oddychać powietrzem chłodnym, i gdy mu ſię głowa okładać będzie chuſtami zmaczanemi w zimney wodzie, lub ziołami miękczącemi, iakiemi ſą: pomurnik, malwa, ſzczyr i t d.

Jeżeli ſię pokaże, że choremu puſzczanie krwi żadney ulgi nie przynoſi, potrzeba mu pić wiele wody zimney, przykładać na głowę chuſty maczane w wodzie zimney, dla ułagodzenia działania powietrza, i nadania gęſtości humorom zbyt rozrzedzonym.

Ażeby ſię uchronić tych ſmutnych przypadkow, radziemy, iżby używać kapeluſzow białych, i wyściełać ich ſpod tekturą dla zmnieyſzenia działania ſłońca na głowę. W takim przypadku nie należy choremu dawać na purgacyą aż w ten czas, gdy mu ſię puści doſtateczna ilość krwi, i gdy iuż wziął wiele enem, napoiow i naparzań zimnych i gdy iuż mało co czuie bolu.

Zakończy ſię leczenie używaniem tyzanny gotowaney z iedney ſzczypty *Vulnerarium Helveticum* namoczonego w pułkwarty wody, ktorey chory pić będzie po kilka ſzklanek

na dzień, także nacierać mu się będzie głowa maścią następuiącą:

Weź *Oleyku Rożannego*
Bobkowego,
każdego po uncyi 1

Zmięszay razem, i przyday do tego dostateczną ilość wyskoku winnego, dla zrobienia maści czystey, ktorą nacierać się będzie głowa trzy razy na dzień, przykrywaiąc ią bibułą i płatkiem we czworo złożonym.

PSZENICA (Bot.) Jest to roślina zbożowa powszechnie w krain naszym znana. Nie będziemy zatrudniać czytelnika iey opisaniem, wyłożemy tu tylko iey użycie w Sztuce Lekarskiey. Mąka pszeniczna ma własność uśmierzaiącą, miękczącą, rozwalniaiącą; kataplazm z mąki pszeniczney, zmięszaney z sokiem szaleiu, służy do uśmierzenia bolow podagry, scyatyki i rumatyzmu; Skorka chleba pszennego ma własność ściągaiącą i wypędzaiącą kwasy; ośrzodek, iest miękczący, rozwalniaiący, uśmierzaiący. Otręby pszenne, maią własność miękczącą, rozwalniaiącą, czyszczącą, i chłodzącą, służą przeciwko kaszlowi i slinogorzowi. Ciasto zakwaszone służy do przykładania na brodawki i odciski. Z ośrzodki chleba pszennego pędzą wodę, a z ziarn pszenicznych przez wyciśnienie otrzymuie się oleiek, ktory służy na fistuły, wyrostki mięsiste, i na rozpadliny nog i rąk formuiące się w czasie tęgich mrozow.

PUCHLINA (Szt: Lek.). Jeſt to ſtan ciała niezmiernie nadwerężony tak w iego częściach iak w odbywaniu funkcyi, złączony z nadzwyczaynym zebraniem ſię cieczy wodniſtey bądź po całym ciele, bądź w niektorych tylko iego wydrążeniach.

Puchlina bierze rozmaite nazwiſka od części ciała, na ktore napada; ieżeli zdarza ſię w dolnym brzuchu, nazywa ſię *Aſcites*; ieżeli w głowie; *Hydrocephale*; ieżeli około części rodzaynych, *Hydrocele*; ieżeli w całym ciele, zowie ſię *Anazarkiem*; ieżeli około pępka, *Hydromphale*; ieżeli puchlina wdaie ſię w mięſiſte komoreczki ciała, bierze nazwiſko *wzdęcia miękkiego* (Oedema); wreſzcie, daie ſię nazwiſko puchlinie od tey części, na ktorą napada, iako to: puchlina pierſiowa, maciczna, warg wielkich i t. d.

O PUCHLINIE W OGOLNOSCI.

Puchlina prawie zawſze pochodzi z kachexy, a obydwie te choroby lubo maią iednę przyczynę, puchlina iednak uważana bydź ma iako naywiękſzy ſtopień kachexyi.

Ludzie chorniący na puchlinę, bywaią poſpolicie wybladli, maią twarz ſiną, oddech trudny, uſtawicznie kaſzlą, ſą oſpałemi, niedołężnemi, cierpią odrazę od potraw, a ieżeli w iakieykolwiek bądź ilości używaią pokarmow, ktore rodzą wiatry, cierpią natychmiaſt wzdęcie i nabrzmiałości. Sen ich bywa krotki, nieſpokoyny,

utrudzaiący, złączony z ucifkiem; fkłonni fą do fzaleńftwa, wfzyftko ich trapi i nabawia niefpokoyności, zoftaią w uftawiczney obawie o życie, po części napada ich gorączka wolna, kolki, pragnienie, biegunka, mdłości, fłabości uftawiczne, a nabrzmienie całego ciała lub iakiey części, ieft oftatnim znakiem tey choroby.

Puchlina pochodzi z dwoch przyczyn, z miękkości i zbytniego rozwolnienia fibrow, i ze fkażenia rozciekow ciała; zaczem to wfzyftko, co fię przyczynić może do tych dwoch wad, fprawuie puchlinę: w fzczegolności zaś odmiana mocy fibrow pochodzi, od gwałtownych agitacyi, zbytecznego prożnowania, powietrza grubego i zarażonego, paffyi żywych, wyprożnień nadzwyczaynych, nieumiarkowanego niefpania, prac rozumu i ciała, napoiow wodniftych; te to fą przyczyny mogące fprawić rozwolnienie fibrow, i ogolne ofłabienie cząftek ciała ftałych.

Skażenie rozciekow ciała fprawione bydź może od powietrza gorąco-wilgotnego, od pokarmow grubych i trudnych do ftrawienia, od zbytku w napoiu i iedzeniu, od używania trunkow mocnych, i od innych wiele przyczyn, ktore razem mogą fię przyczynić do rozwolnienia fibrow. Obftrukcye wnętrzności mogą także zdziałać puchlinę, w ten czas bowiem krążenie krwi odprawuie fię fłabo i mdło, krew fię w żyłach zamula, a na ow czas, łatwiey fię oddziela

od niey materya ferwatkowata, i rozlewa się po wszystkich częściach ciała, i ta to iest iedna z celnieyszych przyczyn puchliny.

Dwie są okoliczności, na ktore szczegolnieysze baczenie dawać należy w leczeniu puchliny, pierwsza, ażeby starać się wszelkiemi sposobami wyproznić wodę i inne humory puchlinę sprawuiące druga, umocnić części ciała stałe, i oczyścić rozcieki od częśc obcych.

Można będzie *nayprzod* na spędzenie humorow wodnistych użyć lekarstw pędzących, a naywięcey przez urynę i flegmę; *powtore*, lekarstw purguiących, ktoreby spędziły przez wyrzuty stolcowe, część materyi serwatkowatych, co należy do póty powtarzać, póki humory nie zostaną zupełnie wypędzone, daiąc choremu przez trzy dni wciąż lekarstwo pędzące, a co czwarty purguiące albo też obydwa razem podług potrzeby. Po czym należy ieszcze używać ciągle lekarstw pędzących wraz z innemi służącemi na przywrocenie fibrom sprężystości, i naturalnego natężenia, na przeszkodzenie zbieraniu się wody.

O niektorych gatunkach puchliny, mowiliśmy pod osobnemi artykułami, i przepisaliśmy na nie lekarstwa właściwe *Zobacz* ANAZARK, HYDROCEPHALE HYDROCELE, HYDROMPHALE, i t. d.; o niektorych pomowić nam zostaie.

PUCHLINA PIERSI.

Trudno ieſt poznać cechy charakteryzuiące tę chorobę, gdyż te ſą częſtokroć wſpolne z znakami innych chorob pierſiowych; poznać ią iednakże można z bolu, i nabzrmiałości, ktore ſię robią na obydwoch rękach, niekiedy po obudwu tych znakach razem. Także rozeznywa ſię z trudności w oddychaniu, ktora ſię zaczyna wraz ze ſnem. powiękſza ſię w nocy, a z dniem ſię uſpakaia. Puchlina poznaie ſię także z łoſkotu, ktory ſię ſłyſzeć daie w pierſiach, przykładaiąc do nich ucho bardzo bliſko i poruſzaiąc chorego; także z łoſkotu i nieiakiegoś ſwiſtania, oſobliwie wſpieraiąc ſię mocno na barkach chorego ſtoiącego, ciſnąc go z rękami z gory na doł.

Przyczyny tey choroby ſą te ſame, co i puchliny ogolney, to ieſt: oſłabienie cząſtek ciała ſtałych, i zbytnie rozwolnienie rozciekow. Wiele okoliczności procz wyliczonych przyczynić ſię mogą do ſprawienia puchliny pierſi, iako to: Obſtrukcya płuc, zła organizacya pierſi wewnątrz, te bowiem gdy ſą wązkie, przeſzkadzaią wolnemu krwi krążeniu; kaſzel gwałtowny, ktory częſto ſprawuie przerwanie naczyń, przez co humory rozlewać ſię mogą; cięcie pałaſzem i obfitość materyi ognia w pierſiach, ułatwiaią rozciekanie ſię materyi ſerwatkowatey.

Nie maſz żadney choroby tak trudney do uleczenia nad tę, gdyż w niey ſiły chorego

tak są wyniszczone, iż trudno iest lekarstwom wywierać swoiego działania na uleczenie tey puchliny, i dla tego też leczenie to rzadko kiedy się udaie.

W początkach tey choroby, można choremu przepisać napoy następuiący:

Weź *Korzeni kobylego szczawiu* uncyi 1 ½
Mikołayku
Poziomkow ziela, każdego po uncyi 1
Jagod Jałowcowych szkrupułow 6
Liści Rzepiku
Trybuli, każdego po pół garści
Arcani duplicati szkrupułow 6

Gotuy to wszystko wdwoch kwartach wody, poki nie zostanie tylko połtory kwarty. Przecedź to i doday:

Syropu pięciu korzeni uncyi 1 ½

Niech chory używa tego napoiu co godzin cztery po szklance, trzy razy na dzień, a to ciągle przez dni ośm; poczym udać się można do używania wina tak zrobionego.

Weź *Jednę lub dwie cebule zamorskie* ważące funtow 2

Obierz ią ze skory i włoż pod prasę dla wyciśnienia części wodnistych: susz ie potym w piecu przez godzinę, włoż do naczynia

nia trzech kwartowego, wławſzy weń dwie kwarty wina Hiſzpańſkiego; zatkay naczynie dobrze i niech to wſzyſtko moknie przez godzin dwanaście na gorącym popiele. Przecedź to potym przez płotno i tego napoiu chory niech używa na dzień cztery razy, dwie łyżki odiedzenia z rana naczczo; po trzech godzinach drugie dwie łyżki; daley po trzech godzinach iednę łyżkę, nakoniec oſtatnią łyżkę w przeciągu tegoż ſamego czaſu, popiiaiąc bulionu za każdym zażyciem. Będzie mogł chory ieść co wieczor zupę wniedoſtatku bulionu, nieprędzey iednak aż w godzin trzy po lekarſtwie. Używanie tego wina ciągle bydź ma przez dni ośm, po ktorym ſkończonym chory uda ſię do zażywania naſtępuiącego napoiu:

Weź	*Seneſu*	ſzkrupułow 6
	Soli Glaubera	ſzkrupuły 3

Namocz to przez całą noc w ſzklance wody wrzącey, nazaiutrz przecedź przez płotno, dobrze wyciſnąwſzy, rozwiąż w likworze zrobionym:

z *Proſzku Kornachine*	
Jalapy, każdego gran:	12
Syropu z Neprun	uncyi 1

Z tego zrobiſz ieden napoy, ktory zażyie z rana naczczo popiiaiąc w godzinę potym bulionem roſtworzonym i lekką infuzyą z kwiatow białey pokrzywy.

Potrzeba pilną na to zwrocić baczność w leczeniu puchliny pierſi, iżby używać lekarſtw dyuretycznych, to ieſt mocz pędzących iak tylko może naybardziey, wielki bowiem ieſt związek między pierſiami, a częściami, ktoremi mocz odchodzi. Po tey purgacyi chory zażywać będzie pigułek tak zrobionych.

Weź *Korzeni Wężownika Wirgińſkiego uſuſzonych i na proſzek ſtartych* ſzkrupły 3
Gwaiaku.
Saſafraſu ſtartego, każdego po ſzkrupułu $1\frac{1}{2}$
Arcani duplicati ſzkrupułow 6
Merkurzuſzu ſłodkiego ziarn 24
Raczych oczow ſzkrupułow $4\frac{1}{2}$

Zmieſzay to wſzyſtko z doſtateczną ilością ſyropu pięciu korzeni dla zrobienia z tey maſſy pigułek, z ktorych każda będzie od dwunaſtu granow, a z tych chory zażyie iednę co dwie godziny. Po zażyciu tych pigułek chory przepurguie ſię napoiem wyżey opiſanym.

Jeżeli te wſzyſtkie lekarſtwa ſą bezſkuteczne, a puchlina uporczywie trwa, udać ſię niezwłocznie należy do operacyi, iaka ſię z wrzodami odbywać zwykła, to ieſt, do przekłocia (punctio).

Można także będzie porobić choremu zawłoki około goleni, dla ſprowadzenia z części wyżſzych materyi ſerwatkowatey, albo

zrobić kauteryum na kręgach lub ſkaryfikacye na goleniach.

Gdy iuż za pomocą tych przedſięwziętych ſpoſobow przyidzie ſię do wyprowadzenia wody, zakończy ſię leczenie przez lekarſtwa wſkazane pod artykułem KACHEXYA.

PUCHLINA BŁONY SERCE OTULAIĄCEY (PERICARDIUM).

Choroba ta często ſię zdarzać zwykła; trudna ieſt do poznania, a trudnieyſza ieſzcze do uleczenia.

Między pierwſzemi przyczynami tey choroby liczą ſię zawady, ktore nie dozwalaią, ażeby woda z błony ſerce otulaiącey wchodzić mogła do właściwych naczyń ſwemu krążeniu przeznaczonych. Słabość tkaniny cząſtek błonę ſkładaiących, nie mało ſię przykłada do iey puchliny, i dla tego też, puchlina tego rodzaiu zdarza ſię po pleurze, dychawicach, ſuchotach, zapaleniach błony ſercowey.

Poznaie ſię iednakże ta choroba z trudności, ktorey doznaie ſerce w zwyczaynym rozſerzaniu ſię, co ſprawuie palpitacye, drzenia ſerca, mdłości, ſynkope. Oddech bywa trudny, nadewſzyſtko, gdy chorzy leżą na bok, łatwieyſzy zaś, gdy ſiedzą nie co wznak pochyleni. Kaſzel ieſt także znakiem tey choroby, lecz co tę chorobę ſzczegolniey cechuie, ieſt to bol i uciśnienie, ktore ſię w części przedniey pierſi uczuwać daie. Pale

bywa zazwyczay twardy i prędki, a gdy nadchodzą palpitacye, spostrzedz można między trzecim, czwartym, i piątem żebrem przelewanie się wody zamkniętey w błonie serce otulaiącey.

Jedyny śrzodek ktory pozostaie ratowania chorego w tey niebespieczney puchlinie, iest przekłocie; można otworzyć błonę serca w mieyscu między trzecim i czwartym żebrem z lewego boku. Co się zaś tycze lekarstw zewnętrznych, te w tey chorobie pokazały się bydź zawsze bezskutecznemi.

PUCHLINA MACICY y JAIECZNIKOW (OVARIA).

Puchlina macicy rożni się od puchliny dolnego brzucha (*Ascites*) tym, że puchlina macicy rozciąga się znacznie ku gorze, kiedy tamta zaymuie tylko dolną iego część: procz tego w puchlinie maciczney, chora niema tak wybladłey twarzy, nie iest tak wycieńczoną, iak się zdarza w puchlinie ogolney; ięzyk iey nie iest bardzo suchy i niedoznaie zbytniego pragnienia: ogolnie wszystkie symptomata w puchlinie maciczney są łagodnieysze; chora czuie przelewanie się bez łoskotu i wychodzi z niey prawie nieustannie woda w znaczney obfitości.

Można także będzie bardzo łatwo ponać puchlinę macicy i rozroźnić ią od ciąży, zastanowiwszy się tylko nad wszystkiemi znakami, ktore charakteryzuią ciążą, a ktore

niewydarzaią śię w puchlinie macicy. Kobieta w puchlinie maciezney będzie miała brzuch wzdęty z zatrzymaniem śię upławow mieśięcznych, tak iak w czaśie ciąży, lecz iey pierśi będą zawsze flakowate, miękkie iakoby zgniecione, niebędzie miała w nich żadnego pokarmu, niebędzie czuć ruszenia śię płodu w czasach zwyczaynych, lecz tylko doświadczać będzie tarcia wody przelewaiącey śię, i większego bolu wraz z ocięzałością brzucha, ktorego sam nawet kształt powierzchowny iest wcale odmienny w tey puchlinie, niżeli zwykł bywać wciąży: wreszcie cera takowey kobiety iest nie rownie gorsza niż w samey ciąży.

Puchlina tego gatunku leczy śię tym sposobem co i puchlina dolnego brzucha.

Puchlina iaiecznikow iest trudną do rozeznania. Nie można inaczey zapewnić śię o niey, iak tylko przez nieiakie ciągoty, ktorych kobieta doświadcza z obydwoch stron macicy, tudzież przez nabrzmienie i przelewanie śię wody w iaiecznikach, nakoniec przez te same znaki ktore śię zdarzaią w puchlinie macicy; gdyż rzadką iest rzeczą ażeby ta niezdarzała śię razem z puchliną iaieczknikow.

Sposob leczenia tey puchliny iest tenże sam co i dolnego brzucha, z tą iednak rożnicą, że w puchlinie iaiecznikow lekarstwa bydź powinny łagodnieysze i przez krotszy czas zażywane.

PUCHLINA WARG WIELKICH.

Kobiety ſą podległe temu rodzaiowi puchliny, gdy im niekiedy wargi zewnętrzne częśei rodzaynych nabrzmiewaią, a to z przyczyny wody, ktora ſię z macicy zlewa, i w tych częściach bywa zatamowana. To nabrzmienie zdarza ſię częſtokroć tak znaczne, że kobiety niemogą ściſnąć łona ſwego tak, iżby udo uda tykało. Kobiety ktore noſzą w żywocie po kilkoro dzieci, ſą bardzo ſkłonne do tey puchliny w oſtatnich mieſiącach ſwoiey ciąży.

Nabrzmienie warg wielkich łatwo ſię poznawać daie, przez ich wielkość i przezroczyſtość, gdyż te podobne ſtaią ſię w ten czas do pęcherzow wodą napełnionych.

Kobiety cierpiące wzmiankowaną puchlinę pić będą tyzannę gotowaną tym ſpoſobem:

Weź *Korzenia Pſiey paſzy*
Kobylego ſzczawiu,
każdego po uncyi 1

Gotuy to w karcie wody, poki ſię niewygotuie czwarta część, doday do pozoſtałych trzech kwaterek

Kryſztału mineralnego ſzkrupuły 3

Używać także ma co rano i wieczor.

Soku oczyſzczonego Rzezuchy
Trybuli,
każdego po uncyi 1

Przyday
Soli dwoyga fzkrupuły 3
ieżeli fię podoba

Gdyby puchlina uporczywie trwała, a do tego była tak znaczna, iżby mogła ftać fię fzkodliwą w czafie nadchodzącego połogu, przeciąć potrzeba ią lancetem, dla wyprożnienia wody.

PULS (Szt: Lek:) *Pulfus*. Dawniey toż famo rozumiano przez wyraz puls, co i pulfacya, lecz w dzifieyfzych czafach rożne do tych dwoch wyrazow przywięzuią wyobrażenia; przez plus rozumie fię pewna liczba pulfacyi odbytych w pewnym czafie, przez pulfacyą poiedyńcze uderzenie żyły biiącey (arteria).

Zdaie fię nawet, że przed *Hippokratem*, wfzyftkie ruchy naturalne i przeciwnaturalne ferca i żył biiących, za iedno brano z pulfem. Pierwfzy *Hippokrat* rozrożnił puls od innych ruchow. *Herofil* żyiący po *Hippokracie* we dwieście blifko lat, był pierwfzym, ktory fię fzczerze zatrudniał nauką o pulfie, lecz z iego dzieł nic do nafzych czafow nie dofzło. Po nim naftąpiło bardzo wielu Lekarzow ftawnych, ktorzy w tey materyi pifali; *Afklepiades*, *Atheneufz*, *Erafiftrates*, *Archigenes*, *Heraklid*, *Zenon*, *Ariftoxenes*, *Apolloniufz*, *i t. d.* byli z liczby tych, ich iednak dzieła zaginęły, iuż przez ciąg czafu, iuż przez pożar, ktorym

Swiątynia pokoiu w Rzymie fpłonęła; tenże fam los fpotkał Komentarze *Galiena*, ktore on złożył z dzieł *Herofila*, *Erafistratefa*, i *Afklepiadefa*.

Cożkolwiek bądź, *Galien* bardzo wiele dyftyngwował fię w materyi o pulfie, i onim fwoie fyftema ułożył, ktore wraz z innemi było powfzechnie przyięte.

Niektorzy woiażuiący do Chin wzmiankuią, że Lekarze tego kraiu przykładaią fię fzczegolnie do nauki o pulfie, i że pofiadaią w tey materyi wiadomości fzczegolne, dalekie od tych, ktore w dziełach lekarfkich tak dawnych iako i poźnieyfzych zawieraią fię.

Wrefzcie w nieiakim przeciągu czafu, Lekarz Hifzpańfki zwany *Solano de Luques*, doftrzegł w kilku modifykacyach pulfu, nieiakie znaki przedtym nieznane, z ktorych można przepowiedzieć naftąpić maiące kryfes; zebrał on ważne w tey mierze obferwacye, i te na widok publiczny wydał. Do tych przyłączył fwoie obferwacye P. *Nihel* Lekarz Irlandzki.

P. *Bordeu* pobudzony przykładem *Solana* powiękfzył i rozfzerzył iego naukę, o czym dofyć nam będzie przytoczyć zdanie *Hallera*; mowi on " że P. *Bordeu* na budowli „ *Solana* wyftawił ogromny gmach, ktory „ nie może bydź ani obalony, ani wzmo„ cniony, iak tylko przez znaczną liczbę do„ świadczeń, ktore wymagaią czafu, oko-

„ liczności, a nadewszystko gieniuszu wol-
„ nego od wszelkich przesądow. *Haller Physiol. T. 2. pa: 279.* (Nouvel: edit. de Recher. ur sle Pouls).

Pomiędzy temi ktorzy tworzyli Systemata mechanizum pulsu, pierwszy był *Bellini.* Za iego domniemaniem poszedł *Hoffman*; ten w iedney swoiey Dyssertacyi usiłował dowieść, że puls odbywa się podług wszelkich prawideł mechaniki; *Boerhaave*, i wszyscy iego Sektatorowie przystali na to zdanie.

Procz wyliczonych pisarzow, ktorzy rzucili pierwsze nasiona w materyi o pulsie, było bardzo wielu innych, ktorzy w tey materyi Dzieła licznemi wynalazkami i doświadczeniami wsparte, wydali; takiemi są: *Cox*, *Michel*, *Camus*, *Menuret*, *Fouquet*, *Welsch i t. d.*; ich dzieła sąumieszczone w Dziennikach Medycyny teraźnieyszey, do tych iako do źrzodeł czytelnika naszego odsyłamy. Tu nam dosyć będzie tylko namienić, że puls dzielą na *mocny* i *słaby*, *prędki* i *powolny*, *wielki* i *mały*, *twardy* i *miękki*. Te denominacye nowi P. *Bordeu*, bynaymniey nie są zawisłe od rożnego stanu chorego, ale od uroienia i rożnych wyobrażeń każdego w szczegolności Lekarza.

Ogolnie wyrachowano, że puls człowieka zdrowego biie sześćdziesiąt razy na iednę minutę pierwszą, czyli 3600, razy na godzinę.

PUSZCZANIE KRWI. *Zobacz* PHLEBOTOMIA.

R R R

RANY (Chir). Przedzielenie świeżo zdziałane w częściach miękkich, przez ciało iakie kolące, kaleczące, lub stłuczenie sprawione, wraz z płynieniem krwi złączone, raną nazywa się.

Rany pochodzące od ciał kolących, znane są pod nazwiskiem *ukłucia*: przerwanemu zaś związkowi części ciągłych za pomocą narzędzi ostrych daią nazwisko *nacięcia*. Swieże zkrwawienie iest cechą istotną rany; ieżli zaś niemasz tego znaku, na ten czas nie nazywa się raną, ale wrzodem, lub tylko stłuczeniem.

Rany maią rożne nazwiska przez wzgląd na ciało, od ktorego są zadane, tudzież przez wzgląd na iego kierunek i siłę iaką były zdziałane, rożnią się one ieszcze przez swoią wielkość, figurę, naturę części uszkodzoney, przez iey twardość i miękkość, przez ilość i iakość płynow, w niey krążących i t. d.

Dzielą ie ogolnie na rany *poiedyńcze*, *złożone* i *skomplikowane*.

Ranami poiedynczemi nazywaią się te, ktore się niełączą z żadną chorobą, i ni-

czego więcey niewymagaią procz zagoienia. Rany złożone, łączą się z iaką przypadkową chorobą, lekką, i łatwą do uleczenia. Rany skomplikowane złączone są z chorobą, ktora procz zagoienia rany wyciąga szczególnieyszego i oddzielnego sposobu leczenia.

Zdarzaią się niekiedy takie rany, ktorych śmierć iest nieuchronnym wypadkiem; są inne, ktore niegrożą tak wielkim niebespieczeństwem, lecz wymagaią tylko prędkiego zaradzenia.

Rany śmierć nieuchronną przynoszące są: 1mo, te, do ktorych śrzodka spływa sok nerwowy i muszczkowy. Rownie także śmiertelnemi, są rany mozgowe, kiedy cios zadany w głowie wskroś przechodzi tak, że rani gąbkę mleczną mozgową 2do. Smierć iest nieuchronna, ieżeli serce głęboko iest ranione, *głęboko* mowię, ponieważ widziano takie przypadki, w ktorych serce lekką odniosszy ranę, człowiek nie umierał iednak z tey przyczyny. 3tio. Ile razy cięcie iest tak mocne, że aż przechodzi do welkich naczyń, i że krew żadną miarą zatamowana bydź nie może, z przyczyny głębokości rany lub iey wielkości, chory musi umierać. Takiemi są rany wielkie w płucach, wątrobie, gruczole zwanym (*pancreas*), w kryskach, żołądku, wnętrznościach, śledzionie, macicy, pęcherzu, aorcie, karotydach, zgoła we wszystkich naczyniach wielkich.

Rany powierzchowne żył biiących i niebiiących niezbyt wielkie, wcale niegrożą śmiercią, chyba w ten czas, gdy ftaranie około nich ieft zaniedbane. Takiemi fą rany wfkroś przechodzące przez piersi albo brzuch dolny; tudzież rany zadane wielkim nerwom, końcom żyłowatym (aponevrofes) i ścięgaczom.

Chirurg, ktory będzie wezwany do poznania natury rany głębokiey, około oczu, powinien, *1mo.* użyć świateł, ktore mu w tey mierze podaie anatomia, i przypomnieć fobie fkład części ranioney *2do.* Zważy i roztrząśnie iak naydokładniey fytuacyą, w iakiey znaydował fię na ten czas chory, kiedy był raniony, tudzież pozycyą tego, ktory mu cios zadał. *3tio.* Ma on także mieć wzgląd na funkcye, ktore z przyczyny rany odniefioney, będą odmienione. *4to.* Examinować będzie pilnie materye z rany wychodzące. *5to.* Nakoniec przed wydaniem fwoiego prognoftyku, zważy pilnie, iakie fą fkutki rany; naprzykład ból mniey albo więcey dolegliwy, gorączka mniey lub więcey gwałtowna, konwulfye, fzczkawka i wfzelkie inne fymptomata, ktore tylko pokazać fię mogą w takowym razie. Po tych wfzyftkich roftrząśnieniach, można będzie dać fwoy wyrok i decydować czyli może bydź lub nie rana uleczona, iak długo potrwa, i iakie iey będą wypadki?

Pierwfza rzecz, ktorą przed fię wziąść powinien Chirurg, za zobaczeniem rany, ieft

mieć wzgląd na te wszystkie przepisy, ktoręśmy tu dopiero podali. Potym wyczyścić ranę; a ieżeli po wyczyszczeniu, pokaże się bydź poiedyńczą, i że niczego więcey niepotrzebuie procz zagoienia, zbliżyć ma do siebie iey brzegi, za pomocą plastrow spaiaiących, bandażow łączących, albo zszycia, ieżeli żadną miarą uchronić się nie można tak okrutnego i od wszystkich prawie doświadczonych Chirurgow odrzuconego sposobu.

Część ta, w ktorey znayduie się rana, utrzymywana będzie w sytuacyi przyzwoitey i naturalney, dla tego ażeby przez użycie tey ostrożności, zaradzić wcześnie, ile można, iżby po zagoieniu rany niezostała bliżna niezgrabna.

Przykładać się będą na ranę iakie lekarstwa balsamiczne i do zagoienia ran służące (vulneraria), naprzykład balsam Arceusza i obwięzywać bandażem.

W reszcie, nie możemy tu dać przepisow doskonalszych i do zagoienia ran bardziey pożyteczenieyszych nad te, ktore podał *Garengeot* sławny Chirurg Paryski. *Pierwszym* iego przepisem iest, ażeby Chirurg wystrzegał się bardzo często zapuszczać w ranę narzędzie, służące do poznania iey głębokości i ażeby tak lekko i tak zręcznie czynił swoie w tey mierze operacye, iżby w nich niepopadł omyłce.

Drugim przepifem ieft, ofzczędzać, ile możności, czułości chorego; to ∙ ft: nie robić incyzyi, chyba, że tego potrzeba wymagać będzie, dla pozbycia fię wielkich otokow: albo dla wydobycia obcych ciał głęboko w mięfie utkwionych, dla otwarcia dołka (finus) ropą napełnionego i t. d.

Trzecim. Zawiązywać delikatnie ranę, bez bolu. ile bydź może, zachowuiąc te trzy wielkie przepify *cito*, *tuto & jucunde.*

Czwartym. Wyftrzegać fię ufilnie zapychać ranę, iak niektorzy Chirurdzy mniey doſkonali czynić zwykli, knotkami, fleytufzkami i tym wfzyftkim cokolwiek zatrzymaćby mogło wyiście ropy i fprawić zapalenia gwałtowne.

Piątym. Spiefzno zawiązywać ranę i nie zoftawiać iey odkrytey lub na działanie powietrza wyftawioney.

Szóftym. Rany ktore nie zbyt ropieią, przewiązywać raz na dzień; te zaś ktore bardzo ropieią, opatrywać dwa razy na dzień; zwłafzcza w lecie, ażeby fię nie wdawała gangrena.

Siodmym. Rany ocierać iak naylżey, ile bydź może, ażeby nie odiąć przez tarcie fokow. ktore fłużą ciału za zafłonę od irrytacyi.

Ofmym. Nie zbyt długo używać w leczeniu ran, maści gnoiących, ponieważ przez

ich działanie ciało rozwalnia ſię, zbyt długie i ciągłe ich zażywanie ſtałoby ſię przyczyną utracenia ſpreżyſtości naturalney w częściach ſtałych, a ztąd wyniknęłyby tyſiączne nieprzyzwoitości.

Dziewiątym. Topiki tłuſte i oleiowate ſą ſzkodliwe wſzyſtkim ranom, w ktorych znayduie ſię zapalenie; te zamykaią pory, znoſzą tranſpiracyą, pomnażaią zamulenie i zatkanie naczyń moczowych. Należy więc używać topikow balſamicznych, ropienie ſprawuiących, łagodnych, niekiedy orzeźwiaiących robionych z iakowego wyſkoku, poczym udać ſię znowu do przykładania plaſtrow miękczących; a tym ſamym ſpoſobem uprzedzone albo rozpędzone zoſtanie zaognienie, ieśli ſię zbyt wielkie znayduie.

Dzieſiątym Przepiſem ieſt; ieżeli rana przez iaką część ciała na wylot przechodzi, przeprowadzić należy przez nią zawłokę, ażeby tym ſkuteczniey działać mogły lekarſtwa w całey rozciągłości rany, i ażeby przeſzkodzić, iżby nie goiły ſię pierwey brzegi niż środek rany.

Jedynaſtym. Odiąc zawłokę, gdy ſię pokaże ropa biała i zſiadła; a na ten czas dopiero będzie należało czynić lekkie iniekcye, i w każdą otwartość rany wkładać po dwa proſte ſleytuſzki.

Dwunaſtym nakoniec przepiſem ieſt: ile razy odwiązana będzie rana, ſleytuſzki

maczać w likworze iakim letnim, iżby niedrażnić rany, dotykaiąc się włokien iey powierzchni.

Niezawiązywać zbyt mocno ran, gdyż ściśnienie przeszkadza cyrkulacyi krwi.

Rownie także powinnością będzie Chirurga czuwać iak nayusilniey, ażeby raniony przyzwoitą zachował dyetę w czasie leczenia. Jeżeli chory zbyt wiele bierze na raz pokarmow, prożną byłoby cale rzeczą przedsiębrać prędkie leczenie, gdyż na ten czas ropienie albo nie mogłoby bydź uskutecznione, albo niebyłoby dobre: owszem na powierzchni rany widziećby się dały ze wszystkich stron powstaiące wyrostki gębczaste.

Pożyteczną będzie w tymże czasie rzeczą utrzymywać w płynach rowno-wagę tak potrzebną dla dobra ekonomii zwierzęcey. Pokarmy przepisywane choremu powinny bydź łatwe do strawienia, łagodne i chłodzące; dekokcye także mączne i wykiste, mleko, bulony, owoce doyrzałe, gotowane, i emulsye są naylepszym dla ranionego pokarmem, byle tylko w małey dozie, a często zażywane.

Temperament, wiek, nałogi, siły chorego, pora roku i symptomata są to rzeczy, ktorych Chirurg nigdy niepowinien spuszczać z widoku swego w takim razie. Pokarmy kwaśne, słone, i te wszystkie ogolnie substancye, ktore maią własność przyspiesza-

nia

nia ruchu płynom, całkiem maią bydź odrzucone, iako nayſzkodliwſze ranom.

Jeżeli zapalenie nabawia nudności, puſzcza ſię krew choremu, przepiſuią mu ſię pokarmy bardziey chłodzące, enemy miękczące, ażeby utrzymywać żołądek zawſze wolny.

Potrzeba przynaymniey rano i wieczor odświeżać powietrze w pokoiu chorego. Pod czas zimy wyſtrzegać ſię dawać choremu mieſzkanie zbytnie gorące, w lecie przewietrzać go tyle razy, ile będzie można; powietrze albowiem gdy nie ieſt odnawiane utraca wkrotce ſwoią ſprężyſtość, ktora iak wiadomo, ieſt nieuchronnie potrzebna, iżby zażyte pokarmy mogły bydź doſkonale wypracowane w naſzych organach.

Niedopuſzczać do chorego żadnych zgoła rzeczy, ktoreby go mogły nabawić iakiey nieſpokoyności; ieżeli ſen iego nie ieſt ciągły, potrzeba mu dać lekarſtwo lekkie narkotyczne, ſen ſprawuiące.

Jeżeli rana znayduie ſię w naczyniach głownych, leczona bydź ma ſpoſobem pod Hemorragią przepiſanym.

RANY W GŁOWIE.

Rany w głowie attakuią nakrycia (*tegumenta*) poſpolite albo właściwe. Jeżeli ſame tylko nakrycia poſpolite ſą ranione, ſpoſob ich leczenia będzie tenże ſam co i ran poiedyńczych. Jeżeli po zadaniu rany

w ſkorze długiemi włoſami pokrytey, naſtępuie wzdęcie edematyczne, potrzeba ie rozpędzić albo przez nacięcie, ieżeli choroba tego wymaga, albo przez naparzania czynione z wina ciężkiego czerwonego, w ktorym maią bydź lekko gotowane rośliny aromatyczne. Woda morſka ſprawuie także dobre ſkutki. Zdarza ſię częſtokroć, że bardzo wiele zbiera ſię krwi albo ropy w nakryciu głowy (*in tegumento*), kiedy zewnątrz bardzo mała znayduie ſię rana: a na ten czas potrzeba rozſzerzyć ranę nożykiem krzywym, i onę oczyścić.

Kiedy muſzkuły ſkroniowe (*crotaphites*) i *pericranium* ſą uſzkodzone, leczą ſię wſzyſtkie ſymptomata, ktore ztąd naſtępuią, przepiſuiąc lekarſtwa antiflogiſtyczne; puſzczaiąc krew w czaſie i zdeymuiąc ieśli tego potrzeba, wſzyſtkie bandaże z *pericranium*, gdy ſię poſtrzeże, iż ſłabości pochodzą z ściągnienia tey błony.

Ażeby uchronić ſię odłupywania ſię kości w tym mieyſcu, w ktorymby zdarte było *pericranium*, należy przyſtąpić do operacyi za pomocą połtrepanu (a), wywiercić bliſko ſiebie kilka małych otworow w czaſzce głowy za pomocą wyżey wzmiankowanego narzędzia, tak iednak ażeby nawylot

---

(a) *Swiderek do przewiercenia czaſzki głowy, z pod ktorey krwi zſiadley albo ułupku kości dobywaią.*

nieprzedziurawić *diploë* (b). Zdarza się, że po takowym działaniu naczynia *pericranium* przedłużaią się na powierzchni kości, i że formuie się blizna na mieyscu szwa. Po wykonaniu takowego działania, przykładaią się na kość głowy płatki maczane w wyskoku wina mastykowanego. Obwiązywać potrzeba ranę bardzo rzadko i prędko, ażeby uchronić się działania powietrza.

Jeżeli kości czaszki są zgruchotane, stłuczone, lub wgłębokości rany zanurzone, natedy leczenie iest bardzo trudne; wypada często potrzeba konieczna przystąpić do operacyi za pomocą trepanu, i determinować się natychmiast na to, ieżeli chory odniosł wielką ranę w głowie, i utracił zmysły. Takowe symptomata z okoliczności ranienia pochodzące, dowodzą, że wstrząśnienie było gwałtowne, i że krew musiała się rozlać za naczynia swoie.

RANY NA TWARZY.

Nie należy zszywać rany na twarzy, chyba w tym przypadku, kiedy bandaż łączący nie może żadną miarą stulić do siebie brzegow rany: co iednak bardzo rzadko zdarza się. Małe plasterki skliiaiące, rostropnie przykładane, naylepszy sprawuią skutek, i niezostawiaią po sobie, ani blizny niezgrabney,

(b) *Gębczasta materya z wielu gruczołkow i żyłek pulsowych złożona między łuskami głowiey kości.*

ani ſzwa. Jeżeli naprzykład przedzielenie znaydować ſię będzie w powiece, ieżeli ścięgacz iey zwierzchni ieſt naruſzony, bardzo łatwo złączyć ią będzie można, bez ſprawienia choremu przykrości, przyłożywſzy tylko dwa małe plaſterki ſkliiaiące; łączą one ſamą nawet chrząſtkę, lubo nie zawſze: niekiedy pozoſtaie mały na powiece przedział i ranka, w ten czas zwłaſzcza kiedy cios był zadany z ſtrony wielkiego kąta.

Rany w kuli oka nie ſą zbyt niebeſpieczne, ieżeli tylko pochodzą z przerznięcia, chociażby nawet z tey przyczyny płynęła z oka ciecza wodna (*humor aquoſus*); to ieſt, że za odnieſieniem takowych ran nie naſtępuie ślepota; wiadomo albowiem ieſt, że ciecza ta wodna na nowo ſię odradza. Lecz ieżeli blizna formuie ſię na błonce rogowey na przeciwko zrzenicy, wzrok koniecznie uſzkodzony bydź muſi.

Rana pochodząca z uderzenia kuli oka, ieſt bardzo niebeſpieczna: w takowym albowiem przypadku chory cierpi znaczne wzdęcie, rozciąganie, boleść i wſzyſtkie ſymptomata ſtłuczenia wielkiego. Dla ich uśmierzenia potrzeba ſię nayprzod udać do puſzczenia krwi i wyſkokow roztwarzaiących, iakiemi ieſt gorzałka kamforowa, w ktorey maczaią ſię płatki i przykładaią potym na oko.

Gdy iuż bole uśmierzone zoſtaną, wſtrzykuie ſię w oko kilka kropel mleka kobiece-

go, albo krwi ciepłey gołębiey; można na ten koniec używać także kollyru anodynowego, iakim ieſt naprzykład kollyr z iay, ſkrzeku żabiego, albo z moreli; do ktorego wlać potrzeba infuzyi z ſiemienia lnianego, albo przydać piętnaście ziarn ſzafranu.

Rany zadane w kanale slinnym, *stenon*, zawieraią ſię za pomocą plaſtrow ſkleiaiących przykładaiąc ie na ranę.

RANY w JĘZYKU.

Chociaż ięzyk ieſt obwarowany i opatrzony dwoma ſzczękami, może iednak czaſem bydź uſzkodzony; i tak w chorobach epileptycznych, zawſze ſię zdarza, że chory gryzie ſwoy ięzyk pod czas paroxyzmu.

Ranienie takowe leczy ſię z naywiękſzą łatwością. Doſyć będzie zbliżyć do ſiebie brzegi rany i przytrzymać ie za pomocą worka na ten koniec wynalezionego przez P. *Pibrac*; ten uleczył tym ſpoſobem ſwoię corkę, ktora pocięła ſobie ięzyk w kilku mieyſcach.

P. *Destreamn*, ſławny Chirurg Paryzki, uleczył w ośmnaſtu dniach, przy armii niżſzego Renu officyera Angielſkiego, ktory przez poſtrzał miał ięzyk poſzarpany i iakoby pożuty. Kula pozoſtała w ranie, była potym wydobyta. Znaleziono ią chropawą, co czyniło ranę bardziey ſkomplikowaną. Zatamowano hemorragią za pomocą kauteryum aktualnego; płatow użyto do obkładania, zawiązano podług ſztuki Chirur-

giczney, i w przeciągu dni ośmnaftu leczenie tak było zupełne, że na ięzyku lekkie tylko pozoftały się ślady licznych blizn, czego nie można się nigdy było spodziewać, po tak okrutnym ranieniu.

Pod czas leczenia potrzeba choremu nakazać milczenie i fpoczynek i przepifać mu pokarmy łatwe do ftrawienia: zdarza się niekiedy, że fama natura poprawia wfzyftkie przypadki, ktore mogą przytrafić się ięzykowi: *Horstier*, *Rayer* i wielu innych poftrzegaczow, widzieli przykłady, że mufzkuł ten cały prawie był ucięty, i że fama natura umiała naprawić tę fzkodę.

RANY w PIERSIACH.

Rany w pierfiach attakuią części wewnętrzne, pośledniey fze, albo boczne w tey części ciała zamknięte; mogą one także ufzkodzić błonę wnętrze przegradzaiącą (diaphragma).

Rany te bydź mogą albo wfkroś przechodzące, albo nie: te ktore wfkroś przechodzą, dzielą się znowu na ufzkadzaiące i nieufzkadzaiące: te oftatnie fą mniey niebefpieczne iak pierwfze.

Rany wfkroś nieprzechodzące mogą bydź fkomplikowane *tmo.* z złamaniem oboyczykow, łopatki, albo żeber. Mogą także bydź uwięzione w pierfiach kości zgruchotane, albo inne ciała obce przez uderzenie,

2do. Rany te bydź mogą ſkomplikowane z płynem, ktory w ſwoim przeſtworze zamykaią, gdy ſą głębokie.

3tio. Gdy ktory pień żyły pulſowey zoſtał otworzony.

4to. Gdy znayduie ſię zapalenie, bol i ściśnienie pierſi, tudzież inne choroby rodzące kaſzel. A w takowym razie, nie należy myśleć o zawarciu rany, chyba w ten czas gdy bole zoſtaną uśmierzone.

Czyli rana wſkroś przechodzi przez pierſi, lub nie, poznaie ſię. *1mo* Z przytomności albo nieprzytomnosci ſymptomatow. *2do.* Przez obeyrzenie i wymierzenie iey narzędziem. *3tio.* Przez iniekcyą. *4to* Kiedy przybliżywſzy do rany zapalony ſtoczek, światło ſię chwieie; kiedy to ieſt odbite pod czas odetchnienia, i przyciągane wewnątrz pod czas wtchnienia powietrza. *5to.* Kiedy powietrze wychodzi iakoby z świſtaniem. *6to.* Nakoniec, kiedy znayduie ſię ociekłość około rany.

Jeżeli przez ranę dobywaią ſię płyny, ieżeli chory ſpluwa krwią ſpienioną i żołtawą; doznaie trudności w oddychaniu, biorą go ciągoty i cierpi zapalenie, wnoſić ztąd można, że rana wſkroś przechodzi, i że płuca ſą uſzkodzone.

Jeżeli błona wnętrze przedzielaiąca raniona ieſt w mieyſcu tym gdzie ſię znayduie iey

ścięgacz, chory wpada na ten czas w konwulsye, i śmiech sardoniczny: ieżeli kończystość albo spod serca iest uszkodzony, chory wpada w mdłości i co moment prawie umiera.

Kiedy rana przechodzi na wylot, i krew rozleie się w piersiach, potrzeba chorego położyć daiąc mu sytuacyą iak nayprzyzwoitszą i wydobyć z niego co prędzey płyn rozlany za pomocą seryngi; czynić potym iniekcye czyszczące i rozczyniaiące w piersiach, a ieśli tego potrzeba będzie, przystąpić do operacyi, iakiey z wrzodami używa się. Z tym wszystkim iest rzeczą niebespieczną, zwłaszcza kiedy rozlanie się płynow pochodzi z otwarcia się naczynia wielkiego, niebespieczną mowię, wyprożniać natychmiast z piersi płyny rozlane i skrzepłą krew. Widziano nieraz w niebespiecznych przypadkach, że samo wniyście powietrza do piersi, zatrzymywało hemorragią, i że tym sposobem rana stawała się łatwieyszą do uleczenia. Praktyka ta udała się nieraz w uporczywych plwaniach krwią i wrzodach płucowych, ktore miano za nieuleczone.

Rany zadane narzędziami ostremi, ktore iednak nienaruszyły nic płucow, leczą się częstokroć bez znacznego zachodu A w ten czas nakazanie dyety, puszczenie krwi skutecznie wspomagały działanie samey natury. Tym sposobem zaradzano skutecznie zapaleniu, pletorze, i trudności oddychania.

RANY DOLNEGO BRZUCHA.

Dzielą pospolicie rany dolnego brzucha, 1mo na te, ktore zadane są samym iego powłokom; 2do. na te, ktore zadane będąc powłokom i muszkułom, niedochodzą iednak do błony kiszkowey; 3tio. ktore wskroś przechodzą przez powłoki dolnego brzucha, nienaruszywszy iednak w nim części zamkniętych; 4to ktore wskroś przechodząc przez dolny brzuch naruszaią niektore iego części wewnątrz zamknięte.

Widzenie, doświadczanie narzędziem głębokości rany, iniekcye i wymiar narzędzia, ktorym iest cios zadany, dadzą poznać cechę ran wzmiankowanych,a po takowym dopiero przeświadczeniu się, będzie można formować prognostyk, i przystąpić do ich leczenia.

Jeżeli kiedy zdarzy się, że przez ranę wychodzą niektore części w dolnym brzuchu zamknięte, znakiem iest, że ta wskroś przechodzi; lecz, iak to często zdarzać się zwykło, gdy wychodzi przez otwor rany sama tylko tłustość, istotną iest rzeczą, umieć ią rozroźnić od epiploonu; na ten czas, ażeby niepodpaść iakowey, omyłce, dosyć będzie przypomnieć sobie, że powierzchnia tłustości czyli sadła iest gładka i śliska, kiedy przeciwnie powierzchnia epiploonu iest nierowna. Części wewnętrzne, ktore pospolicie wychodzą przez rany dolnego brzucha są:

1mo. Płyn oddzielony zapomocą gruczołkow dolnego brzucha, ktory służy do odślizania części w nim zamkniętych. Takowy płyn znany iest w Anatomii pod nazwiskiem *Ros abdominis.*

2do. Krew żołtawa, ieżeli otworzona była żyła biiąca, albo czarniawa, ieżeli żyła niebiiąca

3tio. Epiploon i Kiszki.

Rana w wątrobie poznawać się daie, kiedy części ią otaczaiące, są lekko wklęsłe i zdaią się nieiako w wnątrze wchodzić. Na ten czas chory wyrzuca z siebie krew stolcem i gębą, gorączka się wznieca, mdłości go często napadaią; następnie raniony wyrzuca z siebie żołć, opada z sił co raz bardziey, nakoniec występuią na niego poty zimne, ktore śmierć bliską oznaczaią.

Rany śledziony złączone są z temi samemi symptomatami, z tą tylko rożnicą że bol daie się czuć w boku lewym.

Wymioty żołciowe, szczkawka, następuią po zadaniu rany w żołądku. Chory niemoże zatrzymać w sobie tego, co połknie; wpada w konwulsye, za temi następuią poty zimne, wczęściach końcowych; pokarmy wychodzą przez ranę, i wpadaią w wydrążenie dolnego brzucha, wreszcie kończą się śmiercią wszystkie dolegliwości. Jednakże takowe rany niezawsze bywaią śmiertelne;

mamy albowiem bardzo wiele obſerwacyi, ktore dowodzą, że natura ma ſwoie ſrzodki do ktorych ſię ucieka, w przypadkach nay- trudnieyſzych.

Można ſię będzie przekonać, czyli błona pierſi przegradzaiąca ieſt raniona, kiedy chory czuie niezmierny bol pod wydrążeniem żołądka; kiedy iego oddech ieſt ſłaby, przerywany i złączony z ſzczkawką, manią i konwulſyami.

Rany te, ktore niedochodzą bynaymniey do wnętrznych części żołądka, wymagaią tylko zawarcia; te zaś ktore przechodzą wſkroś przez wnętrze żołądka, zaſługuią na ſzczegolną uwagę Chirurga. Jeżeli ieſt iakie rozlanie materyi, należy ią wyprowadzić, każąc ſię kłaść choremu na ranie. Jeſt bardzo wiele Praktykow, ktorzy w tym razie udaią ſię do ſzſania rany.

Jeżeli części iakie wewnętrzne wychodzą otworem rany, należy ie zręcznie nazad wepchnąc, obmywſzy wprzod iaką dekokcyą miękczącą. Można będzie powiękſzyć otworzyſtość powłoki, ieżeli okoliczność wyciąga, i na ten czas, z ſzywaią ſię części wnętrza, podług ſpoſobu podanego od P. *Rhandhorff*.

Iſtotną będzie rzeczą zaradzić temu, ażeby chory niekaſzłał, i na ten koniec puści mu ſię krew, i da mu ſię trochę ſyropu z diakodyum, a gdyby go brała chęć do kichania;

ma puſzczać oddech noſem nad mlekiem gorącym, maiąc w pilnym ſtaraniu uprzedzać nawet kichanie, ieśli tego potrzeba będzie wymagała. W tymże czaſie używać ma chory lekarſtw chłodzących i enem; czynić mu ſię będą nacierania i ſmarowania oleykiem rożanym i. t. d. Nadewſzyſtko radzić mu będzie należało ſpokoyność umyſłu, uprzątaiąc wſzyſtkie okoliczności, ktoreby go mogły nabawić wzruſzenia.

RANY JADOWITE.

Nazwiſko to daie ſię ranom pochodzącym od narzędzi iadem napuſzczonych: lecz takowe zdarzenia ſą teraz bardzo rzadkie. Nayposſpolitſze iednak ſą rany zadane przez ukąſzenie lub ukłocie od niektorych zwierząt iadowitych, iakiemi ſą żmiia, paiąk, wąż, niedźwiadek, padalec i. t. d.

Nikomu nie ieſt tayna bądź z powieści bądź z doświadczenia dzielność iadu żmii, człowiek od niey ukąſzony umiera w krotkim czaſie, ieżeli około niego ſtaranie będzie zaniedbane. W każdym prawie kraiu maią ſzczegolne ſpoſoby zapobiegania ſmutnym przypadkom, ktore ten iad ſprawuie. Jedni radzą przykładać na ranę tłuſtość albo głowę zgniecioną żmii, inni, przykładać lekarſtwa kauteryczne. Jedni zapalaią proch ſtrzelniczy na ranie, inni radzą używać dekokcyi poty wzbudzaiących. Dawniey przepiſywano iedzenie mięſa pieczonego żmii; lecz ze wſzyſtkich tych ſrzodkow niemaſz

ſkutecznieyſzego nad alkali lotne. P. *Juſſieu*, ſławny lekarz, uczynił w tey mierze ſzczęśliwe doświadczenie na iednym uczniu Medycyny ukąſzonym od żmii R. 1747. *Zobacz* Zmiia.

Przyłączamy tu receptę alkali lotnego, ktorego użył P *Juſſieu*. Znane ono ieſt pod nazwiſkiem *wody Lucyi*.

Weź *Mydła* granow 20
Wyſkoku winnego uncyą 1
Doſtateczną ilość oleyku Burſztynowego, zmięſzanego z wyſkokiem lotnym ſoli ammoniackiey; wſtrząſa y tę mięſzaninę, aż poki nieotrzymaſz z niey płynu białego.

Płyn takowy nazywa ſię wodą Lucyi, robioną podług przepiſow Aptekarzow Londyńſkich.

Daią teyże wody oſobie, ktora była od żmii ukąſzona, od pięciu aż do ſześciu, a nawet aż do piętnaſtu kropel, co godzina, w wodzie albo w bulionie: wpuſzcza ſię także do rany po kilka kropel wody Lucyi dla iey obmycia.

P. *de Sauvages* mniemał, że w niedoſtatku alkali lotnego, możnaby użyć ſoku roślin krzyżowych, iakiemi ſą, rzeżucha ogrodowa i źrzodlana, pieprzyca wielka, miętka czerwona, gorczyca biała, poſpolita i t. d. Oleiek żmiiowy, ieſt także bardzo dobry, w

przypadku, o ktorym mowiemy. *Kalmoeus* i *Mitchell* nabyli tego ſekretu od pewnego Kupca handluiącego źmiiami, ktory umieiętności ſwoiey w tey mierze nie raz dał dowody w Londynie z naywiękſzą pomyślnością. P. *de Sauvages* zachwala ieſzcze dekokt z korzenia Wyozki koniczey (połygała) z Wirginii, albo proſzek tego korzenia na ranę przykładany.

RANY POSTRZAŁOWE.

Rany zadane od poſtrzału, ktore prawie zawſze złączone ſą z zgniecieniem, zgruchotaniem lub złamaniem kości bywaią czarne, ſine, zaognione, ſzczupleyſze z tey ſtrony gdzie kula weſzła, niż z tamtey, ktorą wyſzła.

Rany poſtrzałowe zawſze ſą śmiertelne ieżeli głęboko uſzkadzaią mózg, albo mlecz w kości pacierzowey, tudzież ieżeli atakuią część iſtotną bez ktorey żyć nie można.

Co ſię tycze ſpoſobu leczenia ran poſtrzałowych, potrzeba nayprzod zważyć naturę rany, iey ſytuacyą, ſymptomata za nią następuiące, i ſtarać ſię poznać iaka była dyrekcya cioſu zadanego. Jeżeli w ranie znayduią ſię ciała obce, potrzeba ie wydobyć przez otwor ſamey rany, (ieśli to bydź może) nienacinaiąc iey bynaymniey. Jeżeli iednak kula tak głęboko ieſt utkwiena w ciele, że niemożna ſpodziewać ſię iey wydobycia, bez ſprawienia choremu nowych boleści;

ieśli ta kula niesprawuie mu żadney przykrości, albo nie iest utkwiona w iakim nerwie, lub naczyniu istotnym, lepiey będzie na ten czas zostawić ią w ranie.

Ołow nie iest takim metalem, ktorego by sama przytomność mogła uszkadzać ekonomiią zwierzęcą; iest on owszem ciałem chłodzącym, ściągaiącym, i krew zgęszczaiącym. Nieprzeszkadza bynaymniey zagoieniu rany; blizna tylko formuie się około niey tak, że zdaie się iakoby w tym mieyscu postrzału niebyło. Nadto ołow ma własność zsuszaiącą, ktora pomaga na rany mocno ropieiące; iest on metalem bol uśmierzaiącym, oddzielaiącym i naprawiaiącym humory i zastępować może mieysce mydła.

Gdyby więc zdarzył się taki przypadek, że, nieuszkadzaiąc bynaymniey funkcyom części ciała, można by w niey zostawić kulę, spodziewamy się po dobrych praktykach, że nieprzystąpią zaraz do wydobywania iey z rany, lecz, że około niey staranie samey zostawią naturze. Kiedy postrzał tak mocno uszkodził część ciała, że stłuczenie, bol, rozciąganie, zapalenie pokażą się bydź wielkiemi, takowe symptomata uspokoione i uśmierzone zostaną, przez puszczanie krwi mniey lub więcey częste, podług sił chorego i podług tego, ieśli hemorragia będzie mniey lub więcey obfitą Lekarstwa anodynowe, enemy chłodzące, robione z dekoktu ślazu wielkiego, szczeru, ćwikły, garści ięczmienia, miodku rożanego i le-

karſtw purguiących łagodnych, będą także przepiſywane w takim przypadku.

Należy w tymże czaſie obwiązać ranę przykładaiąc na nie płatki maczane w wyſkokach, i ſleytuſzki w gorzałce Kamforowey.

Niemożna doſyć zalecać używanie wody morſkiey, w ktorey maczać ſię będą płatki. Jeżeli rana dotyka nerwow, ścięgaczow, albo innych części nerwowych, ſtrzedz ſię uſilnie potrzeba, przykładać na nie maści albo plaſtrow tłuſtych; a w ten czas udać ſię potrzeba do używania balſamu Peruwiańſkiego, oleyku terpentynowego i innych teyże natury.

Jeżeli rany będą głębokie, czynić należy iniekcye z zioł rannych; a ieśli obawa ieſt, żeby ſię niewdała gangrena, przepiſuie ſię na tedy używanie wewnątrz kinkiny, i lekarſtw anti-flogiſtycznych. Nacierać ſię będzie lekko część zraniona wodą kamforową, zmięſzaną z wodą wapienną w rowney ilości.

RANY (Szt: Kon:). Rany bydląt dzielą ſię rownie iako i rany ludzkie, na poiedyncze, złożone, i ſkomplikowane. Poiedyncze zowią ſię te, ktore nie ſą tak głębokie, żeby naruſzały iaką część iſtotną i ktore niewymagaią tylko proſtych ſpoſobow do ſwego uleczenia; złożone ſą w ten czas, kiedy łączy ſię z niemi lękka iaka choroba łatwa

do

do uleczenia, ktora iednak wymaga inszego leczenia, niż rana prosta i t. d. W pierwszym przypadku opatruie się rana prostym sposobem, to iest, obmywszy wprzod ranę suchym płatem maczanym w gorzałce, w winie ciepłym albo w wodzie służącey na rany należy na nie przyłozyć fleytuchy owięzuiąc ie bandażem przyzwoitym. Jeżeli rana iest zapalona, na ten czas puszcza się krew bydlęciu,potym dawać mu należy wodę otrębianą, ieżeli iest tłuste, nakoniec czynią się przyzwoite ostrożności, ażeby tarcie rany, ktore mogłoby sobie samo czynić bydle, nie powiększyło naymniey iey złego.

W drugim przypadku, uśmierzyć potrzeba symptomata; naprzykład hemorragią, ieśli się znayduie, za pomocą sposobow przyzwoitych (*Patrz* HEMORRAGIA) i. t. d. Rana będąc przyprowadzona do prostego stanu, ma bydź opatrywana tak, iakeśmy dopiero mowili. Ogolnie mowiąc, rany stawow, członkow i ścięgaczow powinny bydź goione terpentyną, do ktorey można cokolwiek przymięszać miodu praśnego i tynktury z Mirry. Ciała tłuste, oleyne i ściągaiące niepowinny bydź żadną miarą używane do goienia ran; gdyż one maią własność zamykania porow, zatrzymywania wyiścia sokow, ktore natura przerabia, i spoźniania zagoienia rany.

Jeżeli rana zrobiona iest od postrzału, należy nayprzod zatrudnić się iey oczyszcze-

niem, wydobyć z niey potym ciała obce, ktoreby tylko mogły uwieznąć w ciele; zatrzymać krew; wziąść w łupki części, ktore były złamane lub wywichnione, zszyć skorę, ieżeli niemożna inaczey utrzymać wnętrzności, naprzykład, gdy rana iest w dolnym brzuchu, nakoniec przedsięwziąść te wszystkie ostrożności, ktoreśmy wyżey wskazali.

Natura pracuie rownie nad zagoieniem rany w koniu, iak w człowieku: używa ona tychże samych srzodkow i udaie się do tychże samych sposobow. Zszywanie ran nie iest potrzebnieysze w koniu, iak ludziach; to iest, ieżeli można będzie stulić do siebie brzegi rany, i utrzymać ią w tym stanie, za pomocą bandażow i dania sytuacyi bydlęciu przyzwoitey, zszywanie rany całkiem na ten czas powinno bydź odrzucone.

Co się tycze ukąszenia od gadzin iadowitych, należy go leczyć iak nayprędzey, ażeby trucizna niewzięła raptownego wzrostu. Kiedy bydlę ukąszone iest od żmii, utraca swoią sierć; całe iego ciało okrywa się guzami, zapalaią mu się oczy i zgrzyta zębami, w tak nieszczęśliwym przypadku, potrzeba natychmiast wziąść trzydzieści ziarn pieprzu białego lub czarnego, w proszku, zmięszać go z ośmnastu uncyami wina starego, i dać go połykać bydlęciu. Niektorzy konowali przypalaią ranę, pokarbowawszy ią w przod puszczadłem; takowy sposob leczenia nie iest szkodliwy; lecz potrzeba na ten

czas dać iakie lekarſtwo naprzeciw truciźnie ſłużące. Takim ieſt, naprzykład, napoy naſtępuiący.

Weź *Dryakwi* uncye 2
Philonium Rzymſkiego ſzkrupułow 6

Rozczyn w dobrym winie ſtarym; rozpuść w tym napoiu trzy ſzkrupuły Kamfory i daway choremu bydlęciu to lekarſtwo na iednę dozę. Można będzie dać mu także trzy ſzkrupuły wyſkoku lotnego ſoli ammoniackiey, wczterech uncyach infuzyi z iałowcu. Woda Lucyi może także ſprawić dobry ſkutek; ieżeli podług zdania niektorych będzie dana w mocney dozie, naprzykład, od trzech albo od poł pięta ſzkrupułu.

RHAGADY, *zobacz* WENERYCZNE CHOROBY.

ROZA CHOROBA, (*Eryſipelas*) (Sztuk: Lek:) podług niektorych *Ogień S. Antoniego*, *czyli Piekielny*. Jeſt to nabrzmienie powierzchowne zaognione, łatwo ſię ſzerzy po ſkorze, w dotknięciu piecze, naciśnione palcem bieleie, lecz powraca natychmiaſt do pierwiaſtkowey czerwoności, gdy ciśnienie uſtaie.

Roża poznaie ſię z bolu, pieczenia, świerzbienia, koloru czerwonego wpadaiącego w zołtawy; uſtępuie naciſnieniu palcow, co zaś cechuie to nabrzmienie ſzczegolniey, ieſt to, że zdaie ſię odmieniać mieyſce w miarę gi-

nienia na pierwszym, gdzie się zaczęło. Nabrzmienie to iest niby upstrzone małemi krostkami, albo pęcherzyczkami, ktore usychaią bardzo prędko i wykruszaią się nakształt mąki, albo drobnych otrąb. Choroba ta niełączy się z symptomatami gwałtownemi, gdy niewychodzi na twarz; iednakże w niektorych przypadkach, tey choroby symptomata są nader okropne, iako to, gorączka mniey lub więcey gwałtowna; bezsenność, nudności, a to naybardziey, gdy Roża osiada na twarzy.

Dwa są gatunki Roży, zewnętrzna i wewnętrzna. Pierwsza wyrzuca się na skorę, na błonkę tłustość pokrywaiącą, albo (co bardzo rzadko) na błonę muszkułową. Wewnętrzna może mieć swoie siedlisko we wszystkich wnętrznościach, a w tym przypadku trudno iest rozrożnić ią od inflammacyi.

Leczenie Roży powinno bydź prawie takie samo, co i leczenie inflammacyi: a zatym naypewnieyszym będzie srzodkiem zaradzenia, starać się o zupełne iey rezolwowanie. Jeżeli Roża pokazuie się na twarzy, a do niey łączy się gorączka i symptomata niedawno wzmiankowane, potrzeba się koniecznie udać do puszczenia krwi z nogi, ktore może bydź powtorzone stosownie do gwałtowności gorączki i temperamentu choruiącego. Potrzeba w tymże samym czasie przepisać choremu dyetę ścisła, nakazać obsite używanie serwatki; także niezawadzi

branie enem rowalniaiących, a nawet i lekarftwa na wymioty proporcyonalnego wiekowi chorego. Po zażyciu tych lekarftw gdyby chory doznawał ckliwości, goryczy w uftach i miał gębę zaślinioną; ftowem gdyby czuł zakwaśnienie w żołądku, potrzeba fię udać do lekarftw purguiących nayłagodnieyfzych, gdy zwłafzcza zapalenie trwa. Wieczor kiedy chory weźmie na purgacyą lub wymioty, potrzeba mu dać Julepek następuiący.

Weź *Wody fałacianey* uncye 4
Syropu Diacodium fzkrupułow 18

do wzięcia na raz godziną przed fpaniem.

Nie potrzeba zewnątrz żadnego zgoła przykładać lekarftwa; lecz po upufzczeniu krwi i doftateczney purgacyi można będzie obmyć twarz chorego infuzyą kwiatu bzowego w winie czerwonym.

Kiedy zaś Roża nie na twarz lecz na inną część ciała wyrzuca fię, można będzie tych famych użyć fpofobow, lecz ofzczędnie i z wielką oftrożnością ftofownie do gwałtowności i mocy fymptomatow; potrzeba nadewfzyftko przez lekarftwa zewnętrzne ftarać fię o nadanie płynności krwi i humorom; takowe lekarftwa opifaliśmy w artykule *Oftrość Humorow.*

Nadewfzyftko ftrzedz fię potrzeba w Roży używac maści tłuftych, ściągaiących, zgoła

tych wszystkich, ktoreby mogły wpędzić humory wewnątrz ciała, gdyż te raz dostawszy się tam, rzucaią się na nerwy i stawy bliższych części i staią się chorobą nieuleczoną.

Należy tu ostrzedz, że puszczanie krwi z nogi, iest nieużyteczne, gdy Roża nie na głowie, lecz na inney części ciała formuie się. Wreszcie niekiedy Roża łączy się z gorączką zgniłą i w ten czas iey leczenie wymaga lekarstw właściwych tey chorobie. *Obacz* GORĄCZKA ZGNIŁA. Niekiedy Roża iednoczy się z flegmonem, wzdęciem miękkim lub skirem, a na ten czas wyciąga sposobu leczenia właściwego tym rożnym chorobom. *Patrz* FLEGMON, OEDEMA, SKIR.

ROZLANIE POKARMU. *Zobacz* POŁOG.

ROZWIĘZUIĄCE. *Zobacz* ROZPUSZCZAIĄCE.

ROZWOLNIENIE. *Zobacz* ROZWALNIAIĄCE i ROZRZEDZAIĄCE.

ROZWOLNIENIE KISZKI ODCHODOWEY, (*Anus.*) (Sztuk. Lek.) Jako wszystkie części ciała mogą bydź rozwolnione, tak osobliwie otwor kiszki odchodowey; co pospolicie przytrafia się po zbytecznych wydymaniach się stolcowych, po nader obfitym płynieniu hemoroidow, i po nieumiarkowanym braniu enem (o czym niżey)

Łatwo rozpoznać można rozwolnienie kiszki odchodowey z bolu, ktory się w tey części uczuwać daie, z iey opadania idąc na sto-

lec; z niemożności zatrzymania wyrzutow ſtolcowych, ktore ſame przez ſię opadaią i przez nieiakieś ciężenie tey części.

Przyczynami ſprawuiącemi rozprzeſtrzenienie tego otworu ſą: ſłabość cząſtek ſtałych, ktore ſię z latami nadwerężaią, delikatność temperamentu, nieumiarkowane używanie kąpieli, enem, wody zimney, bulionow letnich, ćwiczenia ciała gwałtowne i ciągłe, ſpanie długie, częſte puſzczanie krwi, pływnienie obfite hemorroidow, paſſye żywe, życie lubieżne i na wſzelkie roſkoſzy wylane. Może także bydź przyczyną tey choroby wrzod, ktory tę części toczy, i oſłabia tkaninę ciała, albo wywieranie ſił nagłe i gwałtowne złączone z natężeniem nerwow.

Rozwolnienie kiſzki odchodowey bardzo ieſt trudne do uleczenia, ponieważ fibry utraciwſzy ſtopniami ſwoią ſprężyſtość, nie-mogą iey odzyſkać, chyba za dzielnym przyłożeniem wielkiego ſtarania: z tym wſzyſtkim znayduią ſię ſpoſoby, ktorych w leczeniu tey choroby nieodſtępnie trzymać ſię należy, a te tu zaraz podaiemy.

Jeżeli pokaże ſię w części ciała ſchorzałey nadbiegłość i nabrzmienie, zacząć należy leczenie od puſzczenia krwi z ręki i od zażywania co poranek infuzyi lekkiey z zanklu (*ſenicula*) biorąc pięć lub ſześć ſzklanek na dzień: lekarſtwo to należy ciągle zażywać przez pięć lub ſześć dni, poczym przyłożyć potrzeba do tey części otworowey

piiawki dla łatwieyſzego ſprowadzenia nabrzmiałości.

Po przykładaniu ciągłym piiawek przez dni pięć lub ſześć chory ma pić tyzannę naſtępuiącą:

Weź *Korzeni Zywokoſtu wielkiego* uncyą 1
Liści z Venche
z Perſenche
każdych po pół garści
Cachou (gummy z pewnego drzewa Indyiſkiego) na proſzek ſtartey
Koralu, każdego po ſzkrupuły 3

Gotuy to wſzyſtko w kwarcie wody, poki ſię niewygotuie czwarta część, przecedz napoy pozoſtały i daway pić choremu, nie więcey iednak iak po półkwarty na dzień. Po zażywaniu ciągłym tey tyzanny przez dni ośm, należy dać choremu lekarſtwo purguiące z infuzyi wody do połtora ſzkrupułu rubarbarum, do ktorey (przecedziwſzy pierwey) przyday:

Syropu Maltańſkiego uncyą 1
Catholicum duplex uncyą 1

Czynić potym naparzania części ſchorzałey, a to dla nadania iey ſprężyſtości. Naparzania te robią na przykład z trybuli, zanklu, krwawniku, i gotuią w winie czerwonym; należy część ſchorzałą wyſtawiać naprzeciw waporom teyże fomentacyi czyli

naparzaniu, a na wierzch przykładać po razy kilka na dzień płatki maczane w tym rościeku. Przyftąpić nakoniec do opiatu, ktoryśmy opifali pod artykułem Anus. Jeżeli choroba ta ieft tylko przypadkowa i pochodząca z iakiego przefilenia fię, dofyć będzie w takim przypadku udać fię do Chirurga, ktoryby mogł wepchnąć kifzkę odchodową na fwoie mieyfce i obwiązać przyzwoicie używanemi na ten koniec przepafkami.

Jeżeli zaś rozwolnienie kifzki odchodowey pochodzi z przyczyny hemorroidow, potrzeba w tey mierze iść za przepifami, wfkazanemi w artykule Hemorroidy.

RUPTURA. *Zobacz* KIŁA.

RZUCANIE SIĘ (Szt: Lek.). Są to ruchy prawie mimowolne, ktore fprawuią, że chory uftawicznie fię rzuca, a to nayczęściey zdarza fię w nocy. Naftępuiąca emulfya potrzebna ieft w takowych zdarzeniach, byleby tylko niebyło ani gorączki znaczney, ani gwałtownych fymptomatow, gdyż te mogłyby ią uczynić fzkodliwą:

Weź *Migdały ftodkie* 4
Nafion ogorka, Dyni, Kukurbity i Melonow, fzkrupułow 6
Maku fzkrupułow 4½

Utłucz to w moździerzu marmurowym wlewaiąc pomału wielką fzklankę wody pofpolitey; do tego doday fyropu diacodium od poł uncyi aż do ośmnaftu fzkrupułow, albo *Laudani* płynnego *Sydenhama* od dwunaftu

do piętnaſtu kropel, na iednę dozę do zażycia przed położeniem ſię ſpać. Jeżeli ta emulſya obciąża żołądek, zażywać ią należy letnio przydawſzy do każdey połkwarty ſześć ſzkrupułow wody cynamonowey. Do ſprawienia tego ſamego ſkutku, przydać można ſześć ſzkrupułow raczych oczow preparowanych.

Procz tego, można w tym przypadku użyć napoiu innego, dla uſpokoienia rzucań i ſprawienia choremu ſnu, ktorego ſkład naſtępuiący.

Weź *Wody z Bylicy i Meliſsy proſtey*, każdey z oſobna po uncye 2
Proſzku Bobrowych ſtroiow granow 12
Laudanu płynnego Sydenhama kropel 20
Syropu z Bylicy albo kwiatu pomarańczowego, poł uncyi

Zmięſzay to wſzyſtko, daiąc choremu do zażywania po łyżce.

Gdy zaś wſzyſtkie mimowolne poruſzenia, pochodzą ogolnie z kwaśności, oſtrości krwi i humorow; zaczym w zapobieżeniu im, można poſtąpić ſobie bliſko temi ſamemi ſpoſobami, ktoreśmy opiſali pod artykułem Kwaśność, Ostrość Humorow.

SATURN, *zobacz* OŁOW.

SER, Ser znany w Grecyi pod nazwiſkiem *Tyros*, ieſt powſzechnie we wſzyſtkich krajach używany, przeto mowić tu o nim bynaymniey niebędziemy.

Ser ma bydź uważany iako część mleka naygęſtſza i nayſpoynieyſza; zkąd wnoſić ſobie można, że ieſt bardzo poſilny, i że daie pokarm ſtały.

Można robić ſer z mleka albo oddzieliwſzy w przod od niego części maſła, albo też proſto, gdy ſię te ieſzcze w nim znayduią. Wtym oſtatnim przypadku, Ser ieſt nierownie ſmacznieyſzy, niż w pierwſzym, z przyczyny części maſłowatey, ktora ieſt porcyą mleka nayprzednieyſzą, i naybardziey napełnioną cząſtkami oleynemi i ſolami lotnemi.

Ser z mleka krowiego robiony ma ſmak przedziwny; ieſt on pokarmem mocno poſilaiącym, lecz bardzo trudnym do ſtrawienia.

Niektorzy twierdzą, że owczy ſer lepſzy ieſt od krowiego, ponieważ łatwiey ſię daleko trawi, i nie ieſt ſubſtancyą tak ciężką i gęſtą. Z tym wſzyſtkim nie daie tyle poſiłku co ſer krowi.

Robią także z mleka koziego ſer, ktory lubo ieſt podobny do pierwſzego i doſyć łatwo ſię trawi, mało iednak ieſt ſzacowany. Znayduie ſię także bardzo wiele gatunkow mleka, z ktorych możnaby także robić ſery podobne.

Ze wſzyſtkich ſerow naylepſzym ieſt ten, ktory robiony bywa w Pergamie, albo Myſſyi niżey Pergamu; ieſt on nayſmacznieyſzy, i nayłatwieyſzy do ſtrawienia. Bardzo ſzacowany ieſt w Rzymie, gdzie go używaią na nayprzednieyſzych ſtołach pod nazwiſkiem *batys.*

Naylepſzy ſer Angielſki, pochodzi z Cheshire, z Glocester albo z Warwickshire; potrzeba wybierać ten, ktory z boku ieſt chropawy i wilgotny; z tym wſzyſtkim ieżeli zbyt wiele ma wilgoci, rodzą ſię w nim prędko robaki. Nayprzednieyſzy ſer Angielſki ma zawſze z wierzchu kolor żołtawy, a we ſrzodku ieſt ściſły.

Ser Parmezańſki albo ſer z Milanu, poſpolicie używany ieſt do kuchni, gdzie tarty bywa do ſoſow.

Dobry ſer z Roquefort ma bydź świeży, przyiemnego i ſłodkiego ſmaku, koloru podobnego do ſpleśniałości, to ieſt, powinien mieć we wnątrz żyłki błękitnawe.

Sery z Diois w Delfinacie, ſą ieſzcze wyśmienitſze, i nie rownie pięknieyſzego koloru błękitnawego niż ſery z Roquefort.

Ogolnie mowiąc, kiedy ser ieſt świeży, bywa miękki, kleiowaty, maiący w ſobie doſyć wilgoci; dla czego ciężу w żołądku, ſprawuie wiatry i trudny ieſt do ſtrawienia: lubo bardzo poſila.

Kiedy przeciwnie ſer ieſt ſtary, bywa ſuchy, ſzczypiący i palący ięzyk, zapachu mocnego i odrażaiącego, ſprawuie bardzo wiele złych ſkutkow.

Zkąd wnieść można, że ſer takowy, ktory nie ieſt ani zbyt ſtary ani zbyt świeży, ieſt ze wſzyſtkich ſerow nayzdrowſzy. Zobaczmy iakie ſą uwagi w tey materyi *Galiena*.

„ Ser miękki, mowi on, (*Libr. de aliment. facult cap. 17.*); i ten ktorego ſubſtancya pulchna i rzadka, ieſt daleko lepſzy od twardego, gęſtego i ściſłego. "

Lecz ponieważ ſer może ſtać ſię ſzkodliwym, gdy ieſt zbyt kleiowaty, albo zbyt kruchy: przeto lepiey ieſt wybierać taki, ktory trzyma ſrzodek między dwoma temi własnościami.

Co ſię tycze rożnicy, pochodzącey z ſmaku, lepiey ieſt, kiedy ſer ma zbyt wiele ſłodyczy, niż gdy ieſt ſmaku nieprzyiemnego; tudzież kiedy ieſt miernie ſłony, niż kiedy w cale nie, albo zbyt ieſt zaſolony.

Dobroć ſera poznawać ſię ieſzcze daie, kiedy ziadłſzy go, nieſprawuie żadnego od-

biiania, i gdy utraca ſmak natychmiaſt, taki ieſt daleko zdrowſzy, niż ow, ktorego ſmak długo zachowuie ſię w uſtach; ponieważ ten oſtatni trudny ieſt do ſtrawienia. Są to ſłowa *Galiena*.

Nakoniec ſer bardzo poſiła, iakośmy wyżey mowili; pomaga nawet do trawienia i ſprawuie bardzo wiele innych dobrych ſkutkow, gdy ieſt zażywany w małey ilości.

Co ſię tycze użytkow lekarſkich z ſera; ten, podług zdania *Mathiola*, gdy ieſt ſtary, bardzo pomocny bywa w podagrze, będąc przykładany na części zbolałe nakſztałt katapiazmu.

Przyłożony na oczy tymże ſamym ſpoſobem uśmierza ich zapalenie, i ſpędza z nich ſiność podług *Dioſcorideſa lib. 2. cap. 29.*

Jaie, mowią, ma własność roztwarzania ſera i leczenia przez to nieſtrawności, ktore on ſprawuie.

SERWATKA (*Mat. Med.*) Serwatka oddziela ſię od mleka albo gdy ſię to przerabia, albo gdy ſię zſiada. Ta, ktora ſię oddziela od mleka przez przerabianie, nazywa ſię *maślanką*; ieſt ona kwaſkowata, i mało używana w Medycynie: można iey iednak zażywać pomyślnie, we wſzyſtkich przypadkach, w ktorych przepiſany ieſt choremu napoy wodniſty i miernie kwaśny. Ser-

watką nazywa się pospolicie to, co się oddziela od mleka zsiadłego przez podpuszczanie, albo przez kwasy roślinne.

Ażeby otrzymać serwatkę czystą, potrzeba wziąść świeżego mleka i mięszać dobrze; potym włożywszy do każdego funta mleka białek iaia, bić go łyżką mocno, ażeby się zupełnie z nim pomięszało; przydać następnie, gdy się gotuie, ośmnaście albo dwadzieścia granow *Cremor tartari*, nakoniec przecedzić przez sito, lub przez bibułę.

Hoffmann robił inny rodzay serwatki, ktorą nazwał serwatką słodką, a to następuiącym sposobem. Brał on mleko zaraz po wydoieniu, wlewał go do naczynia miedzianego i parował nad ogniem aż dotąd, poki nieotrzymał pozostałey reszty nakształt proszku żołtawego i gruzłowatego; nalał potym do niey tyle wody, ile ubyło mleka przez ewaporacyą, i przecedził następnie, przegotowawszy go wprzod z lekka. Serwatka ta była od niego bardzo zachwalona, i nazwana inaczey *serwatką przez gotowanie*; z tym wszystkim nie iest ona lepsza od serwatki pospolitey cyszczoney. We Francyi używaią samey prawie serwatki krowiey.

Ogolnie mowiąc serwatka iest lekarstwem laxuiącym łagodnym; przydaią niekiedy do niey materye purguiące i urynę pędzące; można ią mięszać, ieśli się podoba, z tamaryszkami i z sokami kwaskowatemi z owocow. Limonada lekka sporządzana z serwatką, za-

miaſt wody, ieſt wybornym lekarſtwem chłodzącym i rozwalniaiącym. Dekokcya tamaryſzku w ſerwatce dokazuie cuda w gorącościach wnętrzności, kanałach moczowych, zapaleniem zagrożonych. Serwatka ſłuży we wſzyſtkich affekcyach wnętrznych dolnego brzucha, ktore zawiſły od rozciągania dobrowolnego nerwow, albo od irrytacyi; tudzież od przytomności iakiegokolwiek bądź humoru oſtrego, lub od trucizny; daią ſerwatkę pomyślnie w hypochondryi, paſſyi maciczney, w płynieniach hemoroidalnych nieregularnych, w dyſſenteryach uporczywych, fluxyach hepatycznych, żołtaczkach początkowych i nagłych, upławach białych, w biegunkach dyſſenterycznych, wydymaniach ſtolcowych, gorączkach oſtrych, zwłaſzcza w zapalaiących i w malignach.

Jeſt ona użyteczna w zapaleniu organow ſzczegolnych części rodzaynych, także w zapaleniu zdarzaiącym ſię po zadaniu rany lub po odbytym działaniu Chirurgicznym. *Hoffmann* twierdzi, że można iey dawać w ſzkorbucie. *P. Lind* ieſt tegoż ſamego zdania. *Fryderyk Hoffmann* radzi używać ſerwatki w chorobach zagrożonych paraliżem, lub epilepſyą i w rakach początkowych, ktore ſię przydaią w pierſiach kobiecych. Należy ią dawać w wielkiey dozie i przez długi czas. Anglicy przygotowywaią ſerwatkę gotuiac mleko z winem Hiſzpańſkim albo Kanaryiſkim. Robią także z mleka cukier, ktory nie ieſt wielkiego w ſztuce le-

karſkiey

karſkiey użycia, iuż to dla tego, że mało poſiada własności lekarſkich, iuż to, iż byłby lekarſtwem koſztownym; mowią atoli niektorzy, że bardzo pomaga na podagrę i rumatyzm, gdy ieſt roſtworzony w płynie przyzwoitym; ſerwatka dyſtylowana w łaźni wodney, należy do liczby wod dyſtylowanych bez pożytku.

SLEPOTA JASNA, *Gutta ſerena.* (Szt. Lek.) Jeſt to utrata wzroku, bez żadney pozorney wady w kuli oka, wyiąwſzy, że iego zrzenica nie ma ruchu przyzwoitego iak w ſtanie naturalnym, i że przybliżaiąc do niey światło, bynaymniey ſię niezmnieyſza, ani oddalaiąc, niepowiękſza ſię.

Symptomata, ktore ślepotę iaſną poprzedzaią, albo ktore ſię z iey formowaniem łączą, ſą rożne podług rożnych przyczyn, z ktorych ta pochodzi. I tak iedni w początkach tey choroby uſkarzaią ſię na ſzum i dzwonienie w uſzach, drudzy na głuchotę, zawrot i ociężałość głowy, lub na śpiączkę nadzwyczayną, inni nakoniec żadney z tych niedoznaią przykrości, ani przewiduią nadchodzącego nieſzczęścia, aż w ten czas, gdy ich slepota opanuie.

Slepotę iaſną dzielą na doſkonałą, w ktorey chory nic zgoła niewidzi, i niedoſkonałą, ktora niepozbawia go zupełnie wzroku, lecz zoſtawuie ieſzcze ſpoſobność rozrożnienia światła od ciemności.

Za naybliżſzą przyczynę ślepoty iaſney, naznaczaią rażenie paraliżem nerwu optycenego.

Przyczyny zaś dalſze ſą też ſame, co i paraliżu rażącego inne części ciała, iako to obfitość krwi około części wyżſzych, konwulſye, ściągania ſpazmodyczne nerwow, wyſtępowanie materyi ropiaſtey na oko, zadanie cioſu, wzruſzenia gwałtowne, zbyteczne przykładanie ſię do czytania, zwłaſzcza przy świecy albo zapatrywanie ſię uſtawiczne na ciała farby białey.

Kiedy chory, zupełnie oślepnie, żadną miarą niemoże bydź uleczony z tego defektu, zwłaſzcza ieżeli ieſt w wieku podeſzłym, albo kiedy ślepota iaſna pokaże ſię po iakiey chorobie gwałtowney, na przykład po apoplexyi lub paraliżu ogolnym.

Slepota iaſna niezupełna, może bydź ieſzcze uleczona. Jeżeli zarażenie paraliżem nerwu optycznego, zależy od zamulenia ſię krwi, albo od iey obfitego zebrania ſię w naczynia mózgowe, takowa ślepota leczy ſię przez puſzczenie krwi z rąk i z nog, a nadewſzyſtko z ſzyi; tudzież przez napoie roztwarzaiące, iakim ieſt ſerwatka; przez enemy, ſłowem przez wſzyſtkie ſpoſoby, wſkazane w artykule o Paraliżu, pochodzącym z zamulenia ſię krwi. *Patrz* Paraliż.

Przykładanie piiawek w mieyſcu otworu odchodowego i na ſkronie, bardzo wiele

także pomaga do sprawodzenia krwi z mózgu.

Jeżeli ślepota iasna pochodzi od wyrzutu humorow serwatkowatych, i flegmistych, co poznać będzie można z temperamentu chorego, gdy iest flegmatyczny, otyły, napchany, podległy płynieniu materyi serwatkowatey, flegmistey nosem, gębą, oczami, tudzież z pulsu nieregularnego, ciężkiego i zbyt wolnego, na ten czas udać się potrzeba do używania kilkokrotnego lekarstw purguiących, do kauteryow, zawłok, wezykatoryow i innych lekarstw służących do ściągnienia i wyprożnienia humorow gębą i nosem. *Obacz* APOPLEXYA, PARALIŻ. Ponieważ ślepota iasna iest szczegolnym paraliżem, przeto wyciąga tegoż samego sposobu leczenia co i paraliż ogolny z pewnemi iednak umiarkowaniami; nade wszystko zaś używanie lekarstw w ślepocie iasney nie ma bydź tak długie, iak w paraliżu ogolnym.

Znayduią się niektore osoby podległe wielkiey ślepocie iasney, ktora przez przystępy powraca, naywięcey hypochondrycy, melancholicy, cierpiący wapory, tudzież kobiety w połogach, wystawione są na symptomata takiego rodzaiu ślepoty iasney.

Choroba ta pospolicie niepociąga za sobą złych wypadkow; gdyż częstokroć po kilku godzinach chory wzrok odzyskuie; z tym wszystkim ieżeli w ludziach wyżey wzmian-

kowanych temperamentow, zbyt długo potrwa, albo naprzykład do ſześciu lub ſiedmiu godzin przeciągnie ſię, potrzeba w takim razie udać ſię do naſtępuiącego lekarſtwa.

Weź *Wody* z *Kwiatow Lipowego drzewa.*
z *Bylicy*, każdey po uncye 2
z *Kwiatow Pomarańczy*, uncyi ½
Proſzku de Guttete ſzkrupuły 3
Soli uśmierzaiącey, ſzkrupułu 1½
Syropu z Karabe, uncyą 1

Zmięſzawſzy to wſzyſtko razem, rozdziel na dwie dozy i daway choremu w połtory godziny każdą, poczym niechay popiia ſzklankę iednę infuzyi z liści lipowych.

SLINIENIE *Zobacz* SLINA.

SOLITER, *Zobacz* SAMOTNIK.

SPIĄCZKA, *Zobacz* SEN.

SPINA VENTOSA. (*Sztuk. Lekar.*) Jeſt to choroba, ktora zależy na pruchnieniu kości wewnętrznym, ſzczegolniey około ſtawow, ſkąd zwykła ſię nayprzod zaczynać.

Dzielą ią na trzy ſtopnie: pierwſzy ieſt w ten czas, kiedy zepſucie kości wewnątrz

ſię ieſzcze zamyka; drugim, kiedy pokazuie ſię zewnątrz przez wzdęcie kości, ktora ſtaie ſię gębczaſtą i iakoby powietrzem nadętą; trzeci nakoniec, kiedy nabrzmiałość zmienia ſię w zwrzodowaciałość.

Poznaie ſię ſpruchniałość albo *ſpina ventoſa* przez chropowatość i nierowność kości, ktora ſtaie ſię nieiako gębczaſtą, przez ſwoią miękość i przez boleści przenikliwe, ktore ſię łączą z temi ſymptomatami.

Przyczyny tey choroby ſą: oſtrość humorow, ſkłonność do ſzkorbutu, iad weneryczny, wdanie ſię raka i t. d. Zewnętrzne zaś przyczyny ſą cięcie, ſtłuczenie, złamanie, wrzody i t. d.

Mowiliśmy ogolnie i ſzczegolnie o ſpruchniałości, można będzie poradzić ſię tego artykułu. *Obacz* SPRUCHNIAŁOŚĆ KOŚCI.

STAWOWA CHOROBA. *Obacz* PODAGRA.

STŁUCZENIE czyli uderzenie mniey lub więcey gwałtowne, ktore odbieramy od iakiego ciała twardego, bądź, że na nie nieſpodzianie napadamy, bądź, że to ſamo na nas uderza. Stłuczenia nawet mniey znaczne osłabiaią częſtokroć ſprężyſtość naczyń krwiſtych, przez co części ciała ſtłuczone ſinieią i krwią zachodzą. Stłuczenia lekkie nie pociągaią za ſobą poſpolicie niebeſpiecznych ſkutkow, większe iednak, mo-

gą ſprawić bardzo wiele złego, iako to nabrzmienia, rany, kontuzye, ſiniaki, wywichnienia i t. d., o czym czytay pod oſobnemi artykułami.

Po odebranym ſtłuczeniu nie maſz lepſzego ſpoſobu, iak przyłożyć na tę część oſkrobiny korzenia przeſtępu świeżego, albo cebulek tego ziela i ſoku z korzenia kokorczyki, a wewnątrz zażywać tyzannę z *Vulnerarium* albo infuzyi ſtokroci większey, trybuli, dziurawca. Kiedy krew znacznie z ſwoich naczyń wychodzi przez odebranie ſtłuczenia, i gdy to iuż ieſt zadawnione, potrzeba zacząć leczenie od puſzczenia krwi, pić potym tyzannę z *Vulnerarium* i przykładać na części ſtłuczone płatki maczane w wodzie preparowaney z koniuſzczkow centuryi mnieyſzey, piołunu, kwiatow bzowych, rumieniowych, komonicy ſwoyſkiey, a to na poł z winem.

Jeżeli ilość krwi z naczyń wychodzącey przez uderzenie, ieſt znaczna, ażeby ią zwrocić do naczyń i wprawić w cyrkulacyą, potrzeba nabrzmienia otworzyć; dla tego, iżby krew rozlana, tam znayduiąca ſię wyſzła; ieſt to iedynym ſpoſobem do uchronienia ſię gangreny w części ſtłuczoney. Można zaś poznać formuiącą ſię gangrenę, kiedy część ſtłuczona nagle śnieie, kiedy nabrzmienie nieſprawuie bolu, kiedy w części zbolałey niedaie ſię czuć ciepło i gdy ta zaczyna naraſtać; wreſzcie należy ſię

w tym zdarzeniu udać do biegłego Chirurga.

Używaiąc zewnątrz lekarstw zdatnych do rozpędzenia krwi rozlaney; można będzie przepisać choremu ziarno opium, ktore zatamuie fluxyą, uspokoi i zmnieyszy natężenie fibrow i sprawi łatwieysze krwi rozwolnienie. Przestrzedź tu potrzeba, że używanie opium iest dobre tylko w samych początkach.

SUCHOSC GARDŁA. Nic nie iest tak pospolitego iak widziec ludzi doświadczaiących suchości w gardle, ktora ich nagli do ustawicznego kaszlania. To symptoma pochodzi rownie od tey samey przyczyny, co i suchość piersi, o ktorey zaraz mowić będziemy, i leczy się temiż samemi lekarstwami, nadewszystko odwilżaiącemi, iakim iest dekokt na suchość piersi przepisany. Potrzeba nadto mieć staranie, ażeby chory wziął na purgacyą po kilku dniach, i używał tyzann odwilżaiących.

SUCHOSC PIERSI. Jest to znaczne uczucie bolu wpiersiach, ktore zazwyczay złączone bywa z suchością i trudnością w odcharkiwaniu.

Choroba ta iest albo nałogową, albo przypadkową: ieżeli iest przypadkową, następuiące lekarstwa wystarczaią na iey uleczenie.

Weź *Jęczmienia oczyszczonego* uncyą I
Liści Kapillorkow.
Płucnika pokraianego,
każdych po puł garści

Ugotuy to w dwoch kwartach wody pospolitey, a gdy się poł kwarty wygotuie, doday do tego:

Korzenia obmytego ślazu wielkiego szkrupułow 6
Kwiatow Podbiału
Malwy,
każdego po szczypcie 1

Odstaw od ognia i niech to namoknie przez kwadrans; przecedź ten napoy i doday do niego:

Syropu fiałkowego uncyą 1

Doza tego napoiu, będzie szklanka iedna letnio co godzin dwie.

Można także odwilżać piersi chorego kompozycyą następuiącą:

Weź *Oleyku Migdałow słodkich*,
Owocu oczyszczonego kassyi
każdego po uncyi 2

Zmieszay razem dla zrobienia z tego marmelady, ktorey chory zażywać będzie po trzy szkrupuły rano i wieczor, popiiaiąc szklanką dekoktu wspomnionego.

Używaiąc tych lekarstw, należy się wstrzymać od pokarmow ostrych, ieść polewkę ryżową i wstrzymać się od mięsa na noc.

Jeżeli suchość piersi iest nałogowa, ta zależy po większey części od wady humorow, a w ten czas wyciąga starań ciągłych, iżby ią uspokoić można. *Zobacz* KASZEL.

SUPPURACYA. *Obacz* ROPIENIE.

SZAFRAN (Bot.). *Crocus sativus* (Linn: Hal: Hist: II. pag. 127. Blackw: tab: 144. fig. 1.). Jest to roślina, ktora przez wielkie w Sztuce Lekarskiey użycie, zasługuie na opisanie, a bardziey ieszcze na przyswoienie w kraiu naszym. Korzeń tey rośliny iest cebulkowaty, mięsisty, wielkości laskowego orzecha, okryty łodygami suchemi czerwonawego koloru. Z korzenia wychodzi pięć lub sześć liści wązkich długich na sześć lub ośm calow, farby ciemno-zieloney, z pomiędzy liści wyrasta łodyga krotka z kwiatem liliowym poiedynczym rozdzielaiącym się w wierzchniey swey części, i podzielonym na sześć komorek zaokrąglonych, farby biało-czerwoney. Ze dna kwiatowego wyrastaią trzy pręciki z wierzchołkami żołtawemi, i ieden słupek białawy dzielący się na trzy gałązki szerokie u wierzchu, wcinane w kształt grzebienia kurow, mięsiste, farby iasno-pomarańczowey, i dla tey to iedynie części, sieią tę roślinę. Część utrzymuiąca kwiat, odmienia się potym w owoc podłużny troykątny, na trzy komorki dzielący się, a w każdey z nich znayduią się nasiona okrągławe.

Bardzo wiele iest gatunkow tey rośliny, podług Linneusza mało odmiennych, ktore kwitną na wiosnę, i ktore po ogrodach dla samey tylko przyiemności kwiatow są utrzymywane. Ten zaś gatunek, o ktorym tu mowa, i ktory ma szczegolne użycie,

kwitnie w iesieni. Gatunek ten szafrann, mowi *Haller*, iest bez zapachu. (*Crocus sativus officinalis Linnæi; crocus autumnalis sativus de Morison Histo: secun: pag. 335. 1. 4. Tab. 2. fi. 1.*

Roślina szafranowa rozmnaża się bardzo łatwo, tak iak i wszystkie rośliny cebulkowe, przez oddzielanie młodych cebulek, ktorych corocznie bardzo wiele wyrasta. Sposob zaś wykonywania tego działania, rownie iako i zbieranie szafranu; choroby cebulek szafranowych, opisane są w dziele *Dictionnaire raisonné universel d'histoire Naturelle, &c. par. Mr Valmont de Bomare*, do ktorego naszego czytelnika odsyłamy.

Roślina szafranu udaie się w wielu kraiach tak zimnych iako też i gorących, w Sycilii, Włoszech, Węgrzech, Niemczech, Anglii, Irlandyi, niektorych Prowincyach Francuzkich, iako to, Langwedoku, Guiennie, Normandyi. Szafran z *Gatinois*, uchodzi za naylepszy, i zastąpić może w Aptekach *szafran oryentalny*.

Szafran iest wielkiego w Sztuce Lekarskiey użycia: dla czego od niektorych Lekarzow *Krolem Roślin* zwany; uważaią go, iako lekarstwo wiatry uśmierzaiące, pomagaiące w bolach głowy, emmenagogiczne, kordyalne, żołądkowe, przeciw-robaczne, i przeciw-trucizn owe. Używaią go do kataplazmow rozwalniaiących, i do kollirow, osobliwie w ten czas, gdy idzie o zabespie-

czenie oczow przeciwko okropnym skutkom ospy; procz tego szafran pomaga na obstrukcyą wątroby, i szczęśliwie używany bywa w dychawicy i suchotach. Potrzeba iednakże bydź bardzo ostrożnym w używaniu szafranu wewnątrz, gdyż ten zażyty w wielkiey dozie, sprawuie bole głowy, sen ustawiczny, śmiech sardoniczny i konwulsyiny, a nawet śmierć. Niektorzy Lekarze dozę iego naznaczaią od iednego szkrupułu, do połtora, aby tylko nie często. Daią go za lekarstwo emmenagogiczne w dozie dziesięciu do piętnastu granow w perypneumonii, a to w bulionie, lub w szklance wina. Robią także z szafranu infuzyą, mięszaiąc go z przetacznikiem zielem, i innemi roślinami na rany służącemi. Tynktura szafranu iest kordyalna, i poty wzbudzaiąca, przepisuie się w kroplach.

SZALEY (Bot:) *Hyoscyamus vulgaris vel niger*, *Hyoscyamus officin.* Szaley tego rodzaiu rośnie nayczęściey wzdłuż przy gościńcach i rowach, kwitnie w Maiu i Czerwcu. Jego łodyga bywa na dwie albo trzy stopy wysoka, dosyć gruba; kwiaty szaleiu wyrastaią z wierzchołka gałęzi, gromadnie ułożone iedne na drugich, i niekwitną tylko stopniami; są koloru żołto-bladego, rownie iak ich pręciki, w iedney tylko sztuce, nakształt dzwonka: kwiaty te wynoszą się nieco wyżey nad kielich: nasiona szaleiu są drobne i nieco płaskawe, owoc, ktory ie w sobie zamyka, iest otoczony kielichem zakończonym przez pięć listkow koń-

czyftych, iądrnych i chropawych: korzeń fzaleiu ieft długi, gruby i biały tak wewnątrz iako i zewnątrz, ma zapach mniey odrażaiący iak liście. Korzeń, liście, i nafienie fą używane; wfzyftkie części tey rośliny fą narkotyczne, czyli fpiączkę fprawuiące.

Liście bywaią czefto zażywane do maści chłodzących i rozpędzaiących; uchodzą one za lekarftwa anodynowe, rozwalniaiące i łagodzące, pomagaią na fluxyą i zapalenie.

Niektorzy gotuią liście fzaleiu w mleku, i przykładaią ie na części attakowane od podagry, inni zaś liście fzaleiu zmiękczone radzą przykładać na pierfi kobiece dla fprawienia łatwości oddzielania fię pokarmu lub dla rozrzedzenia go, gdy ten fię zfiada.

Nafienie ieft zachwalone na plucie krwią i na inne gatunki hemorragii, zażywane bydź ma w fpofobie *electuarium* z konferwą z rożow i nafionami białego maku.

Nafiona fzaleiu obmyte w winie, i przykładane nakfztałt kataplazmu na pierfi położnicy, ułatwiaią odcedzanie fię mleka, albo ie zachowuią od gruzłowacenia: oley wyciśniony z tychże ziarn, ma mieć też fame własności.

Nakoniec dym z nafion fzaleiu, rzuconych na węgle rozżarzone, uchodzi za pożyteczny na wfzelkie odmrożenia i hemorroidy. *Bo-*

erhave radzi ten dym brać w uſta, dla uśmierzenia bolu zębow.

Wyciſkaią także oley z naſienia ſzaleiowego; ten ma bydź wybornym lekarſtwem na ſprawienie ſnu, naciéraiąc nim ſkronie.

Sok albo oley ſzaleiowy robiony przez infuzyą z naſion tey rośliny, uſkramia bole uſzu, gdy te nim nacierane będą.

Czemu zaś ſzaleiu czarnego mało używaią wewnątrz, przyczyna tego ieſt, że ten ſprawuie ſpiączkę i odurzenie, i że obraża funkcye muzgowe. Bardzo wiele upłynęło wiekow, iak *Galien* tłomaczył zdanie ſwoie w tey mierze mowiąc, *że czarny ſzaley ſprawuie głupowatość i letarg.*

SZALEY BIAŁY. *Hyoſcyamus albus*(Bot.). Gatunek ten ſzaleiu mniey ieſt gałęziſty od poprzedzaiącego; iego liście ſą daleko ſzerſze zapach nietak odrażaiący, kolor żołto-blady; kielich ma bardziey otwarty, i naſienie bielſze: rośnie poſpolicie w klimatach gorących i kwitnie w mieſiącu Lipcu.

Szaley biały uchodzi za roślinę mniey ſzkodliwą iak czarny; dla czego używanie iego wewnątrz z mnieyſzą przepiſuią boiaźnią: wſzyſtkie zaś inne własności, i użytki ma też ſame co i ſzaley czarny.

Starożytni Lekarze, mowi *Proſper Alpin*, używali częſto ſoku wyciśnionego z łodyg

zielonych, z kwiatow i nasion szaleiu białego, albo nasienia suchego wymoczonego w wodzie ciepłey, a potym utłuczonego, dla uspokoienia bolow ostrych, a nadewszystko ocznych; i na ten koniec robiono z niego kollyry. Toż samo lekarstwo służyło na bole ostre w uszach. Z tym wszystkim, przydaie tenże Autor (i ta uwaga zasługuie na pilne roztrząśnienie) Lekarze naywięcey doświadczenia maiący maią w podeyrzeniu, używanie tego rodzaiu lekarstw bole uśmierzaiących, tudzież lekarstw, iak nazywaią Grecy narkotycznych, sądząc, że muszą bydź niebespieczne, ponieważ umnieyszaią łatwość czucia.

Wiadomo iest, że nasiona szaleiu białego wchodzą do pigułek robionych z ziela psich ięzyczkow; uwagi poprzedzaiące powinny były nauczyć, z iak wielką rostropnością należy używać tego lekarstwa. Moglibyśmy uwagi tę wsprzeć świadectwem naybieglejszych Lekarzow; lecz zdaie nam się, że to cośmy iuż w tey materyi powiedzieli, iest dosyć wystarczaiącym dowodem.

Szaley wchodzi także do składu maści topolowey.

Mimo tego iednak wszystkiego, cośmy naprzeciw używaniu wewnętrznemu szaleiu powiedzieli, ieżeli, zdaniem P. *Storck* Lekarza nadwornego Wiedeńskiego, lekarstwa z szaleiu sporządzone będą przez ręce doskonałego Praktyka, chory nie będzie na ten

czas doznawał żadnych złych skutkow przypisywanych tey rolinie; owszem, mowi tenże Lekarz, iż leczył (za pomocą soku wyciśnionego z świeżey rośliny gotuiąc go do gęstości extraktu na ogniu wolnym) naycięższe choroby, na ktore żadne insze lekarstwa niepomagały, naprzykład konwulsye, mdłości, szaleństwa, melancholie, zawroty głowy, manie, epilepsye, plucia krwią i t. d. lecz otrzymane tak pomyślne skutki przez P. *Storck*, potrzebuią ieszcze iżby były licznieyszemi doświadczeniami poparte.

SZCZEPIENIE OSPY albo INOKULACYA.

Szczepienie ospy, iest to sposob, za pomocą ktorego udziela się dzieciom lub dorosłym ospa, uprzedzaiąc iey nieuchybne prędzey lub poźniey nadeyście.

Powiedzić można słusznie, że ospa iest iedną z nayokropnieyszych plag dla rodzaiu ludzkiego. Ze wszystkich chorob, ktore corocznie pożeraią pewną część ludzi, niemasz niebespieczniey szey nad ospę: a iak się z doświadczenia pokazało, czwata część ludzi umieraiących tey fatalney pladze śmierć swoię winna; w niektorych zaś kraiach siodma część choruiących na ospę staie się zwyczaynym iey łupem.

Ten to iest zarod niszczący, ktory we krwi wszystkich prawie ludzi znayduie się, ktory zawsze iest gotow wywikłać się i okazać swe skutki: podobny on iest w tey mie-

rze do ziarka prochu ſtrzelniczego, ktory za zbliżeniem ſię małey iſkierki ognia, natychmiaſt ſię zapala i okropne wydaie ſkutki. Im dłużey zwłoczą ludzie wypłacenie tego długu naturze, na tym większe wyſtawuią ſię niebeſpieczeńſtwa, gdy ta od nich nieuprzedzona ſama go ſię od nich dopomina. Jeżeli choroba ta zoſtaie przez wiele lat w nieczynności, tedy w naſtępnych potym czaſach z większą gwałtownością iey moc ſię ożywia i nayokropnieyſze częſtokroć przynoſi ſzkody. Jedni przez oſpę bywaią zeſzpeceni; drudzy odbieraią od niey cios śmiertelny, inni przez całe życie noſzą niezatarte ślady iey wściekłości. Ci, ktorych ona ieſzcze niedoſięgła, bywaią przymuſzeni iak naydaley od niey ſię chronić; mimo iednak tę ich oſtrożność, aż nadto na ſobie doświadczaią, że ucieczka przed tak okrutnym nieprzyiacielem bynaymniey ich nieubeſpiecza. Owſzem boiaźń uſtawiczna, ktora ich ciężko trapi, czyni iey wſtęp pewnieyſzy i ſzkodliwſzy.

Smutny ten obraz, ktory nieſzczęściem dla rodzaiu ludzkiego, zgodny ieſt z prawdą, nie dla tego tu kreślemy, iżbyśmy ſię z wymową popiſywać chcieli, lecz żebyśmy przygotowali Czytelnika umyſł do mocnego zaſtanowienia ſię nad pożytkami tego działania, ktorego głownym przedmiotem ieſt ulżyć cierpiącey ludzkości i zaſłonić ią od okropnych nadal ſkutkow. Im zaś przedmiot ten ieſt z ſiebie ważnieyſzym, tym bardziey uczuwać należy potrzebę radzenia ſię ſamego

tyl-

tylko rozumu i ſkutkow; nietych iednak, ktore przytacza wielu bez fundamentu rządzących ſię uprzedzeniami, albo ktoreby nas wprowadzały w nowe trudności, gdyż nad tak błahemi rzeczami zaſtanawiać ſię tu niebędziemy, lecz tych iedynie, ktore gruntuiąc ſię na dowodach niezbitych i niezaprzeczonych noſzą na ſobie wyraźną cechę pewności. Ktoryż ieſt człowiek, tak mało troſkliwy o dobro rodzaiu ludzkiego, ktoryby chciał ſię wyſtawiać na naganę Publiczności, że ſkwapliwie decydował tę tak ważną materyą; niezważywſzy wprzod dowodow tak iedney iako i drugiey ſtrony, i że przyłożył ſię przez uporczywe ſprzeciwianie ſię do opoźnienia wzroſtu tego wynalazku, ktory doſtarczyć może ſpołeczności tyſiące Obywatelow.

Czytamy w Hiſtoryi, że ſzczepienie oſpy było od niepamiętnych czaſow używane u Grekow i Turkow wprzod, nim przeſzło do innych Kraiow Europeyſkich. Anglicy naypierwſi praktykowali tego ſpoſobu z tak pomyślnym powodzeniem, że Grzegorz I. Krol Angielſki kazał zaſzczepić oſpę ſwoim dzieciom. Niemcy mianowicie Hannoweranie, Onolſtbachowie i Pirmontczykowie poſzli za ich przykładem.

Znaydowali ſię niektorzy z Lekarzow Angielſkich i Francuſkich, ktorzy potępiali ſzczepienie Oſpy iako ſzkodliwe rodzaiowi ludzkiemu, a nadewſzyſtko iako przeciwne Religii Chrzeciańſkiey, lecz ich zarzuty od

dawnego iuż czasu upadły, zbite zdaniem osob maiących rownie z nauki iako i pobożności zaletę.

Sposob o ktorym tu mowić mamy, ma za grunt doświadczenie, iako iedno z naylepszych przewodnikow, z ktorym się postępować zwykło we wszystkich umieiętnościach. Co do nas dalekiemi bardzo iesteśmy od tego, iżbyśmy zapatrywać się mieli na szczepienie ospy, iako na szkodliwe, i owszem iesteśmy tego u siebie przekonania, że to iest bardzo pożyteczne dla rodzaiu ludzkiego. Gdy zaś ospa podług naszego zdania pochodzi od materyi zaraźliwey od momentu poczęcia się człowieka z krwią zmięszaney, przeto ta prędzey lub poźniey wywieraiąc moc swoię podług rożnych okoliczności, tym łagodnieysza bywać zwykła, im prędzey po urodzeniu zdarza się; tym zaś iest niebespiecznieyszą, im w wieku doyrzalszym na ludzi napada: a ogolnie powiedzieć można, że iey iad z wiekiem człowieka rośnie; z tey przyczyny ospa łagodnieysza bywa dla dzieci niż dla dorosłych. Jeżeli zatym szczepi się dobra ospa dziecięciu w pierwszych latach, kiedy się krew iego oczyszcza z humorow iadowitych, ktoremi była zarażona, w ten czas, gdy ich się naymniey znayduie, rzeczą iest niewątpliwą, że tym sposobem można ochronić wielką liczbę dzieci nietylko od symptomatow szkodliwych, ktore się z ospą zazwyczay łączą, ale nad to od śmierci, ktora bywa dla wielu nieszczę-

śliwym tey choroby wypadkiem. Grozi ona ledwie niewszystkim tą plagą, gdy pochodzi z zaraźliwości naturalney humorow, lecz ieżeli iey wywikłanie się uprzedza sztuka z należytym do niey chorego przygotowaniem, staie się mniey niebespieczną. Przywiedzione tu przyczyny aż nadto są dostateczne do przekonania o użyteczności tey sztuki: wszystkie zaś inne, ktorebyśmy przytoczyć ieszcze mogli, byłyby zapewne słabemi dowodami na przekonanie ludzi przeciwko sposobowi szczepienia ospy uprzedzonych.

Chociaż sztuka udała się bardzo szczęśliwie, i niosła z sobą widoczne dla społeczności pożytki, z tym wszystkim doznała wiele trudności nim była przyięta od Lekarzow Francuskich, a nawet mimo wielkiey liczby dowodow na iey stronę przytaczanych nie zyskała ieszcze u wszystkich zupełney ufności.

To pewna, że przeciw sposobowi szczepienia ospy bardzo mocne znayduią się zarzuty, między innemi na przykład ten, że można komu zaszczepić ospę, ktoryby nigdy był niemiał, a przeto przypieszyć mu śmierci. Ta uwaga wystarcza sama przez się na odrażenie wszystkich od iey szczepienia. Co większa można ieszcze zarzucić, że przez to bynaymniey człowiek niezabespiecza się od powtornego ospy napadnienia, ktore się często zdarza; a przeto szczepienie ospy nietylko staie się niepozytecznym, ale owszem szkodliwym, gdyż oprocz tego, że nie-

beſpiecza chorego od nieſzczęścia od ktorego chciano go zachować, nabawia go ieſzcze choroby rownie przykrey iak niebeſpieczney. Nadto, niewiedząc w iakim ſtanie znayduie ſię osoba, ktorey ma bydź ſzczepiona oſpa, nieznaiąc do tego dokładnie natury iadu oſpy, ani nawet niebędąc pewnym czyli oſoba ta, z ktorey ſię bierze iad oſpowy do ſzczepienia, ieſt zdrowa lub nie, można tym ſpoſobem zaſzczepić w iednymże czaſie inny rodzay iadu ukrytego, na przykład ſzkorbutu, francy i tym podobnych, ktore wyrzuciwſzy ſię razem z oſpą lub zoſtawſzy we krwi, mogłyby chorego tym ſamym wyſtawić na okropne dolegliwości, nabawić go rozlicznych defektow i zrobić na całe życie niedołężnym. Nakoniec można ieſzcze zarzucić, że w niektorych latach oſpy Epidemiczne bywaią tak łagodne, iż nikt prawie z nich nieumiera; w takim zdarzeniu ſzczepienie ſtaie ſię wcale niepożyteczne, gdy przeciwnie zdarzaią ſię takie czaſy, w ktorych choroba ta ieſt tak okropną, że wſzyſcy prawie w niey umieraią; a w tym przypadku byłoby rzeczą nieroſtropną ſzczepić ią komu, ponieważ rzecz ieſt do prawdy podobna, że ſtan Atmosfery ma bardzo wiele do niey wpływu. Co większa, ſą takie czaſy, w ktorych ciało naſze zdaie ſię bydź czerſtwym, kiedy w rzeczy ſamey ieſt bliſkie choroby, ieżeliby za tym komu nieſzczęśliwym przypadkiem ſzczepiono na ten czas oſpę, twierdzić można z pewnością, że z iedney ſtrony pokazałby ſię zarodek

ſpy, a z drugiey choroba, ktora mu zagrażała.

Jakieżkolwiek bądź ſą te zarzuty, można ie iednak zbić przez rachunek bardzo proſty, przez ktory daie ſię widzieć, że z dziewiędzieſiąt iedney oſoby, ktorym ſię oſpa ſzczepi nie umiera więcey nad iednę, kiedy przeciwnie w oſpie nie ſzczepioney umiera prawie co ſiodma, a za tym z liczby dziewiędzieſiąt ieden oſob, ktorymby oſpa nie była ſzczepiona, umarłoby trzynaście. Niemaſz żadney wyſtarczaiącey odpowiedzi przeciwko tak mocnemu dowodowi, na fundamencie doświadczenia zaſadzonemu. zkąd wypada, że ſzczepienie oſpy ieſt dla narodow iednym z nayużytecznieyſzych wynalazkow, i że należałoby go upowſzechnić dla ocalenia tak wielkiey liczby ludzi, ktorzy marnie ſtaią ſię ofiarą uporu i uprzedzenia. Ponieważ zaś zdarza ſię, że przez nieumieiętne ſzczepienie oſpy przyſpieſzyć można śmierć choremu, zaczym należałoby do przezornego rządu zabronić odbywania tego działania oſobom mniey znaiomym, dla zapobieżenia nieſzczęściom, ktore ztąd wyniknąć mogą. a na to mieyſce powierzyć go oſobom znanym z talentow i światła, ktorymby życie ludzkie beſpiecznie mogło bydź powierzone.

Turcy, Indyanie, Perſowie, i Anglicy używaią ſpoſobu ſzczepienia bardzo ſzczęśliwie od dawnego iuż czaſu, lecz te wſzyſtkie narody używaią go z nader wielkiemi

oftrożnościami iftotnie do takowego działania potrzebnemi. Uwaga ich w praktyce fzczepienia ofpy rozciąga fię fzczegolniey do wyboru ofob; iedne fą albowiem, ktorym ią można bez obawy fzczepić, innym ktorym go należy odmowić; kiedy fię trafi ofoba temperamentu fzkorbutycznego, podległa kakochymii lub inney iakiey fzczegolney chorobie, nienależy iey fzczepić dopoty, poki nie będzie z niey zupełnie wyprowadzoną. Ofoby ktorym ofpa ma fię fzczepić, bydź powinny zdrowe, bez żadnego defektu wenerycznego lub fzkorbutycznego, ani chorować na raka lub wole gardłowe, zgoła nie maią podlegać żadney chorobie.

Wiek ofoby w ktorym fię fzczepi ofpa powinien fzczegolniey na fiebie ściągnąć uwagę: ludzie dorośli maią pofpolicie fkorę twardą, temperament nie tak zdrowy iak dzieci, z tey to przyczyny należy wybierać wiek dziecinny w czartym lub piątym roku albo mało co poźniey dla odbycia tego działania. Niektorzy Lekarze byli tego zdania, że począwfzy od roku piątego aż do wieku pokwitania młodzieńfkiego (Pubertas) naylepfzy ieft czas do czynienia potrzebnych na ten koniec dyfpozycyi; doftrzeżono nawet, że mniey ofob umarło z tych, ktorym w wzmiankowanym wieku była fzczepiona ofpa, niż w innym: ogolnie powiedzieć można, że nayfzczęśliwiey działanie to odbywa fię między 7, 8, 9, aż do 10, roku. Łatwo bowiem poiąć przyczynę dla czego fzczepienie ofpy z przemianą tego

wieku ſtaie ſię mniey coraz użyteczne, gdyż paſſye odżywiaiące ſię z laty, praca, wykwintne potrawy, chęć do roſkoſzy; rozwiązłość, zaczynaią udzielać krwi oſtrości działaniu temu całkiem przeciwney.

Pora roku do tego działania potrzebna wymaga rownie ſzczegolnieyſzey uwagi. Wioſna ieſt bez wątpienia do tego nayprzyiaźnieyſzą. To zdanie ieſt całkiem przeciwne przeſądowi ciemnego proſtactwa, ktore mniema, że wielkie ciepło ſprzyia tey chorobie. W Konſtantynopolu nie ſzczepią w innym czaſie oſpy tylko w zimie i na wioſnę. Z ciągłych doświadczeń pokazało ſię, że w kraiach gorących oſpa ieſt daleko niebeſpieczznieyſzą niż w kraiach umiarkowanych. Pora ieſienna zdaie ſię rownie bydź taką iak i wioſny do odbycia tego działania, lecz ponieważ ludzie więcey zapadaią na zdrowiu w ieſieni, przeto wioſna do ſzczepienia przekładana bydź ma.

Co ſię zaś tycze konſtytucyi człowieka, to ieſt uwagi godnego, że dla tych ktorzy ſą nad innych czerſtwieyſzemi, ſzczepienie oſpy niezawſze ſprzyia; można to widzieć oczywiście, że te oſoby ktore ſą temperamentu mocnego więcey ſzkody ze ſzczepienia ponoſzą; i zdaie ſię, że ſiła ich naturalna wywiera dzielność ſwoię na nich ſamych, iak to wielu Lekarzy ſpoſtrzegało, kiedy przeciwnie oſoby temperamentu umiarkowanego doznaią ſzczęśliwych ſkutkow z tey operacyi. Melancholikom, krwiſtym i

flegmatykom ſzczepienie oſpy rzadko ſłuży, a ieżeli ią kiedy zaſzczepiać ſobie pozwolą, przynaymniey nie powinni tego czynić bez należytych przygotowań.

Ponieważ zaś pokarm dzieci bywa bardzo zdrowy i w naylepſzym gatunku, przeto do ſzczepienia oſpy nie potrzeba iak lekkich użyć przygotowań; dla tey przyczyny nieprzepiſuiemy im nic więcey w tey mierze, tylko lekarſtwo purguiące, ktorego dwa razy doſyć im będzie zażyć iedynie dla przeczyſzczenia wnętrzności: lekarſtwo to może bydź dawane albo z ſamą manną albo wraz z nie wielką infuzyą ſeneſu. Jeżeli dziecię, ktoremu ma ſię ſzczepić oſpa, ieſt nie co temperamentu krwiſtego, należy mu dniem lub dwiema pierwey przed takową operacyą krew puścić.

Mowiąc zaś o doroſłych, potrzeba ażeby ci koniecznie w iak naywiękſzey żyli wſtrzemięźliwości; powtore ażeby przez dni piętnaście przed ſzczepieniem oſpy każdego poranku pili po kwarcie ſerwatki i w tymże ſamym czaſie brali enemy; nad to, ażeby całkiem wſtrzymali ſię od iedzenia mięſa i nieużywali tylko zupy ryżowey albo polewki z legumin, a z iarzyn ſzpinaku, kalafiorow lub karczochow, nigdy zaś iay, a wina bardzo mało. Poczym można będzie im krew puścić i dać raz lub dwa razy na purgacyą na kilka dni przed ſzczepienem oſpy, daley poſtępuie ſię z niemi co dzien-

nie ſpoſobem tymże ſamym, iakeśmy dopiero mowili.

Ile razy zdarzaią ſię oſoby, ktorym nie można ſzczepić oſpy bez użycia wprzod wielkich przygotowań, można bydź prawie zawſze pewnym, że zdrowie ich przez to działanie ſtanie ſię znacznie oſłabione: w takim razie cale prożną byłoby rzeczą przedſiębrać względem nich iakie ſpoſoby, ponieważ iednoſtayne prawie doświadczenia pokazały ie bydź zupełnie nieużytecznemi: między albowiem pożytkami wypływaiącemi z tego działania, ten ieſt naywiękſzey wagi, gdy oſoba przyimuiąca w ſiebie iad oſpy, ieſt zupełnie zdrowa i przy należytey ſił czerſtwości. I dla tego to puſzczanie krwi i purgacye zawſze ie mocno oſłabiaią.

Co ſię zaś tycze kobiet, tym oſpa niepierwey ma bydź ſzczepiona aż we trzy lub cztery dni po mieſiączce, lubo w niektorych chorobach poſpolicie doſyć ieſt, ażeby ta pokazała ſię, a tym ſamym iuż niemaſz niebeſpieczeńſtwa względem wykonywania działań Chirurgicznych.

Jeżeli kiedy zdarzy ſię, że przed ſzczepieniem oſpy wyſypią ſię na twarz lub na ciało iakie drobne zaſkórne kroſtki, to bynaymniey nieprzeſzkadza przedſięwzięciu wzmiankowaney operacyi, gdyż te nieſtaią ſię żadną w tey mierze zawadą, ani też nieſprowadzaią bynaymniey niebeſpieczeńſtwa.

SPOSOB SZCZEPIENIA OSPY

Skręca ſię nayprzod kawałek nici cienkiey tak iak używaią do ſzycia, i gdy łagodna oſpa zaczyna uſychać choremu na twarzy, przeciąga ſię ta nić przez kroſtę doyrzałą bądź na ręce, bądź na udzie, przekłowſzy ią wprzod ſzpilką i gdy ta naſiąknie materyą oſpy, zamyka ſię w małym pudełku mocno, po dziewięciu godzinach przyſtępuie ſię do ſamego działania.

Robi ſię na ręce nacięcie wzdłuż na cal w w mieyſcu tym gdzie ſię zwykły robić apertury, przeſtaiąc tylko na zdraśnieniu ſkorki, ażeby iey zupełnie nieprzecinać. Po tym przykłada ſię na tę lekką ranę kawałek nici umaczaney w materyi oſpowey, przykłada ſię plaſter i obwiązuie iaką przepaſką iżby nie odpadł. To zawinięcie trwać ma nienaruſzenie przez godzin czterdzieści, po upłynieniu ktorych odwięzuie ſię i opatruie rana przez przykładanie co dzień plaſtrow rozwalniaiących proſtych.

Incyzya nie okaże żadney odmiany w przeciągu trzech lub czterech dni pierwſzych, lecz około dnia piątego pokazuią ſię znaki zbliżaiącey ſię choroby; incyzya ta zaczyna na około bieleć, daley czerwienić; co oznacza zapalenie. Chory w tymże ſamym czaſie czuie bole pod pachami, co ieſt iednym z naypierwſzych ſymptomatow dobroć oſpy poprzedzaiących. Około ſiodmego dnia, a niekiedy i prędzey napada chorego ograżka

częftokroć za drzeniem; uczuwać się daie ociężałość w przedniey części głowy złączona z czerwonością twarzy. Pierwfzego lub drugiego dnia po pokazaniu się choroby zdarzaią się niekiedy zawroty głowy, po ktorych naftępować zwykły poty obfite, i w ten czas mocz pokazuie się bydź koloru limoniowego, około zaś trzeciego dnia kolor moczu zamienia się na biało-ferwatkowaty, maiący ofad biały, co pochodzi od fymptomatow, o ktorych wyżey mowiliśmy.

Gdy iuż rzeczy doydą do tego punktu, wyrzuty ofpy nie opaźniaią się i naftępuią natychmiaft po moczu ferwatkowatym; w takim ftanie nienależy choremu, ani krwi pufzczać, ani dawać na wymioty; ale potrzeba mu dać zażyć profzku raczych oczow, albo famego przez się albo z mięfzanego z małą ilością faletry także w profzku. W pierwfzych fymptomatach ofpy fzczepioney naftępuią bardzo częfto wymioty, ktore nieuftaią aż za zupełnym ofpy wyrzuceniem się; takowe wymioty ufpokoić można zawfze enemą daną raz lub dwa razy podług potrzeby. Jeżeli w tymże czafie napada chorego lekkie fzaleńftwo, nie należy się tym bynaymniey trwożyć; ieżeli zaś wyrzuty ofpowe poprzedzone fą przez nieiakie wzrufzenia konwulfyine, w ten czas zamiaft pufzczenia krwi przyłoży się choremu wezykatoryum na kręgach. Jeżeli w iakimkolwiek bądź czafie pod czas choroby tey zdarza się hemorragia, ta bywa za dobry znak poczytywana. Po zakończo-

nych wyrzutach zaczyna ſię ſączyć materya ropiaſta, a to w tym więkſzey obfitości, im bardziey oſpa przychodzi do ſtanu doyrzałości. Gdy iuż kroſty uſychaią, nieczyſtość zewnętrzna, ktora przenika powierzchnią ſkorę częſtokroć aż do błonki ſadłowey, zaczyna ſię oddzielać, zoſtaie ſię rana czyſta, tak długa iak była incyzya lecz nie co ſzerſza, i z tey wychodzi ieſzcze ropa w proporcyą wielkości rany: rana ta leczy ſię ſpoſobami zwyczaynemi.

Co ſię tycze ſpoſobu życia, ktory należy choremu zachować, ieſt ten: do czaſu wyrzucenia ſię oſpy nie ma ieść mięſa więcey nad raz ieden na dzień, po wyrzuceniu ſię zaś zupełnym, wſtrzymać ſię od niego całkiem powinien, a na to mieyſce używać ma pokarmow mącznych i iarzyn, ſtoſuiąc ſię w tey mierze do rożnych por roku. Chory powinien mieć żołądek rozwalniany codziennie enemami albo przez używanie iabłek gotowanych i t. d. Skoro kroſty dobrze podeſchną, chory niech weźmie na purgacyą lekką i niech ią powtorzy po kilko dniach; poczym należy mu puścić krew, a po zupełnym zeyściu oſpy wziąść ma znowu na purgacyą dwa lub trzy razy.

SZKARŁAT. *Zobacz* SZKARŁATOWA GORĄCZKA.

T T T

TATARSKIE ZIELE (Bot: i Mat: Szt. Lek.) *Calamus Aromaticus Acorus.* Trzy ſą gatunki tey rośliny. *Tatarſkie ziele Indyiſkie (acorus Indicus)*, Tatarſkie ziele prawdziwe, Tatarſkie ziele bagniſte; przeſtaniemy tu na opiſaniu dwoch oſtatnich.

Tatarſkie ziele, acorus verus officinis falſo calamus aromaticus. Ma korzeń długi, czołgaiący ſię, kolankowaty, gębczaſty, wielkości palca, wewnątrz biały, zewnątrz czerwonawy, ſmaku oſtrego, przykrego i aromatycznego, zapachu czoſnkowego. Liście tey rośliny podobne ſą do liści iridy, kwiaty ułożone w kłos maią wiele pręcikow, owoc troykątny o trzech komorkach.

Tatarſkie ziele rośnie w Flandryi, Anglii, Polſzcze na mieyſcach wilgotnych. Cała roślina ma w ſobie wiele ſoli lotney, aromatyczney, i tłuſtey, za czym ieſt lekarſtwem alexifarmatycznym, hiſterycznym, kordyalnym. Korzeń tey rośliny ieſt wielkiego w medycynie użycia, ieſt on lekaſtwem mocz pędzącym, kordyalnym, antriſeptycznym i t. d. ſłuży na obſtrukcye wątroby, powiękſza oddział moczu, ſprawuie wolne płynienie upławow mieſięcznych, broni od zarazy.

Tatarſkie ziele bagniſte, pſeudo-acorus (Iris pſeudo acorus Linn:), acorus palu-

ſtris, ieſt to roślina żołto kwitnąca, iey korzeń kolankowaty i czerwonawy, prawie bez zapachu. Przypiſuią mu właſność ściągaiącą, lecz *Haller* radzi, aby go nie używać w medycynie.

Tatarſkie ziele prawdziwe, wchodzi w ſkład dryakwi.

TOPOLA (Bot.) *Populus*. Jeſt to drzewo leśne, rośnie także nad brzegami rzek i ſtrumykow na mieyſcach wilgotnych i błotniſtych. Drzewo topolowe ieſt białe, miękkie i łupne. Pień i gałęzie ſą okryte korą białawą: liście ma gładkie, zielone z wierzchu, białawe ſpodem, z wcięciami po brzegach podobnemi iak u liści winney macicy, lecz mnieyſzemi; kotki topolowe z początku długie, koloru purpurowego, po tym liſtkami obroſłe, wiſzące, pełne drobnego proſzku Korzenie tey rośliny nie głęboko w ziemi rozchodzą ſię, z tey przyczyny roślina ta łatwo od wiatru bydź może wywrocona. Topola wydaie kotki na wioſnę; kora tego drzewa używana ieſt w Sztuce Lekarſkiey, ieſt chłodzącą, miękczącą, pędzi mocz, pomaga na ſparzeliznę, na dyzuryą, i zatrzymanie moczu, na bol uſzow, na ſcyatykę. Doza tey kory w dekokcie lub infuzyi bydź ma od iedney uncyi. Robią z topoli maść i oleiek.

TRĄD (*Ladrerie*) (Szt: Lek:). (Innego w cale rodzaiu niż ieſt ten, o ktorym rzecz była w Tomie 8. na karcie 348. tego

dzieła) Są to krofty zbyt zaftarzałe i zbyt zarazliwe, ktore łączą fię z zdurzeniem i wychodząc na powierzchnią fkory tępią całkowicie w niey czucie. Lekarze tego trądu dwa gatunki naznaczaią; pierwfzy nazwany (Lepra Græcorum), drugi zaś trąd floniow (Elephantiafis) ktory ieft oftatnim ftopniem tey choroby; dla tego zaś na iey oznaczenie użyto denominacyi flonia, że tym trądem zarażeni maią fkorkę twardą grubą, zmarfzczoną, iaką właśnie miewaią flonie. Obaczmy iakie fą fymptomata tey choroby.

Ludzie trądem zarażeni w początkach bywaią flabi; kachektyczni, chudzi; lecz fkoro większa część humorow zepfutych idzie w nogi i golenie, ktore bywaią pofpolicie fiedlifkiem tey choroby, natychmiaft części te ftaią fię oedematycznemi i nabrzmiewaią materyą wodniftą, iak naprzykład w Anazarku, z tą iednak rożnicą, nacifkaiąc ią palcem w trędowatych, nie daie fię tak głęboko ucifkać fkora, iak w Anazarku, lub inney puchlinie.

Nabrzmiałość golani zwolna powiękfza fię, żyły co raz bardziey fię natężaią począwfzy od kolan, aż do kończyftości wielkiego palca u nogi; poczym fkora ftaie fię chropawa, zmarfzczona, iey tkanina z gruczolikow drobnych i naczyń złożona rozfzerza fię znacznie, a na powierzchni ciała, formuią fię łufki, niziakie rozpadliny i ryfy. Łufki te nigdy ani ufychaią, ani

opadaią: owſzem codziennie powiękſzaią ſię, przez co golenie nadzwyczaynie grubieią. A w tym przypadku ſtaie ſię ta choroba podobną do trądu ſłonia, ktory ma tenże ſam kſztałt, i też ſame powierzchowne znaki zgodne z temi, ktoreśmy wyżey opiſali.

Chociaż ſkora łuſkowata zarażonego trądem ſtaie ſię ſtwardniałą i pozbawioną wſzelkiego czucia; z tym wſzyſtkim gdy iey powierzchnia nacięta będzie lancetem, krew z mieyſca tego wychodzi zwolna, a podnioſłſzy nieco ſkory ciało okrywaiącey, daie ſię widzieć za pomocą mikroſkopu niezmierna liczba otworkow, naczyń drobnych krwią napełnionych.

W ten czas kiedy trędowatemu golenie grubieią i zdaią ſię grozić niebeſpieczeńſtwem, odbywa on ſtolce bardzo regularnie, ma zwyczayny apetyt, trawi bardzo dobrze, i zdaie ſię żadney inney niedoświadczać przykrości procz tey, że dzwigać muſi prożny ciężar, ktory ieſt nie iako wypłaceniem długu tey chorobie.

Lubo zwyczaynie trąd tego rodzaiu iednę tylko goleń zaraża, znayduie ſię iednak bardzo wiele przykładow, że trądowaci miewali go i na obydwoch.

Kuſzono ſię kilkokrotnie leczyć trąd przez ucięcie goleni zarażoney, lecz zawſze bezſkutecznie, gdyż choroba ta nigdy nieprzeſtała napaſtować pozoſtałey iey części.

Doświad-

Doświadczenie pokazało, że we wſzyſtkich narodach mogą podlegać ludzie tey chorobie.

Znaki przez ktore trąd tego rodzaiu poznawać ſię daie, ſą naſtępuiące: ieśli kto doſtaie parchow po całym ciele ſzerzących ſię i złączonych z bolami bardzo przykremi, ieżeli komu włoſy opadaią wraz ze ſkorą, a z tego mieyſca płynie krew biała; ieżeli powierzchowność ſkory całkiem ſię zmienia; ieżeli ta ſtaie ſię nierowną, grubą, chropawą, łuſkami zewſząd obſypaną i utraca czucie; ieżeli twarz nabrzmiewa, zęby czernieią, oddech ſtaie ſię cuchnący, wyſypuią ſię po całym ciele kroſty i wrzody zaraźliwe, ſkora opada z twarzy płatkami, golenie i nogi nabrzmiewaią, a za temi ſymptomatami naſtępuie lekka gorączka, ſą to znaki pewne, ktore trąd tego rodzaiu poprzedzaią.

Naybliżſzą przyczyną tey choroby ieſt gęſtość i oſtrość limfy, pochodzące z nieſtrawności pokarmow, bądź to przez obżarſtwo, gdy kto zbyt wiele iada, bądź to przez niewſtrzemięźliwość od niektorych potraw, iakiemi ſą np. mięſo wędzone, ſłonina i wieprzowina zbyt ſłona, pokarmy tłuſte i ſłodkie, owoce ſurowe w lecie, groch, bob i iarzyny ſtrączkowe; napoie niezdrowe, wina kwaſkowate, piwa gorzkie, wody nieczyſte, prożnowanie, ſen długi, zatamowanie tranſpiracyi, paſſye żywe, iako to: żal i ſmutek.

Trąd zawſze był uważany iako choroba zaraźliwa, i dla tey to przyczyny ſtarożytni Lekarze ſądzili za rzecz potrzebną odłączać trędowatych od ſpołeczności innych ludzi, i wyſyłać ich za miaſto na mieyſca odludne. Wſzakże w kraiu naſzym choroba ta bardzo ieſt rzadka, poſpolitſza ona ieſt mieſzkańcom Egyptu, i wielu Narodom w Ameryce oſiadłym.

Jeżeli trąd nie ieſt ieſzcze w oſtatnim ſtopniu, należy leczenie iego zacząć od puſzczenia krwi z ręki raz lub dwa, podług ſił chorego, po czym dać mu na purgacyą opiat naſtępuiący:

Weź *Korzeni Wężownika Wirgińſkiego w proſzku* ſzkrupułow 3
Ciemięrzycy czarney w proſzku ſzkrupułu 1 ½
Merkuryuſzu ſłodkiego granow 10

Zmięſzay to wſzyſtko przydawſzy doſtateczną ilość ſyropu z *Rhamno*, dla zrobienia z tego lekarſtwa nakſztałt opiatu, ktorego doza będzie od połtora ſzkrupułu; lekarſtwo to zażywane bydź ma z rana wſtaiąc, a potym w godzinę po wieczerzy ciągle przez dni ſześć, a to co drugi dzień. Za napoy ordynaryiny brać będzie chory co dzień kwartę ſerwatki czyſtey, przymięſzawſzy do niey uncyą ſyropu z piąciu korzeni albo pić będzie tyzannę naſtępuiącą:

Weź *Korzeni Paprotki dębowey.*
Jaſkołczego ziela ,
obydwoch po uncyi 1
Liści ziela Zywczki ſzczyptę 1

Ugotuy to wſzyſtko w piąciu kwaterkach wody, ażeby ſię wygotowała piąta część, chory niech zażywa tego napoiu przez dni piętnaście, poczym niech weźmie na purgacyą opiatu wyżey wſpomnionego, to ſkończywſzy pić będzie dekokt ſporządzony tak:

Weź *Chiny* uncyę 2
Ziarn Jałowcowych uncyą 1

To gotować będzieſz w poł garcu wody przez kwadrans, przecedziſz, i dodaſz:
Soli wayſztynu ſzkrupułow 4 ½
Saſaparelli uncyi 1 ½

Chory tego napoiu pić będzie cztery ſzklanki na dzień, co trzy godziny iedną, a to do czaſu zupełnego ozdrowienia.

Po kilku dniowym używaniu tego dekoktu, da mu ſię do zażycia dzieſięć kropel tynktury naſtępuiącey:

Rozpuść ſześć uncyi ſoli wayſztynowey w tygielku ,doday do tego trzy uncye antimonium ſurowego w proſzku, to kalcynuy przez trzy godziny na mocnym ogniu węgli, utłucz tę maſſę i wſyp do butelki lub innego ſzklannego naczynia, wley tam połkwarty wyſkoku winowego, zatkawſzy dobrze

naczynie, wſtaw go w gnoy końſki ciepły, odmieniaiąc go co dzień, i niech w nim będzie przez dni dwadzieścia, przecedź nakoniec ten rozciek przez papier, i day choremu zażywać co rano, wlewaiąc po dzieſięć kropel do iego tyzanny ordynaryiney, co dopoty należy powtarzać, poki chory zupełnie nie ozdrowieie.

Nie mniey ſtaranie mieć należy, iżby chory brał lekarſtwo na purgacyą, co dni piętnaście, to bydź ma złożone z trzech ſzkrupułow ialapy, z trzech ſzkrupułow kremortartari rozpuſzczonego w bulionie.

Merkuryuſz i wſzelkie lekarſtwa, w ktore on wchodzi, nie ſłużą do leczenia tego rodzaiu trądu, owſzem powiękſzaią chorobę, toż ſamo rozumieć należy i o wſzelkich zewnętrznych lekarſtwach, gdyż te pokazały ſię bydź całkiem bezſkutecznemi. Jeżeli chory poczuie nieiaką ulgę, zakończy ſię leczenie używaniem bulionu tak ſporządzonego:

Weź *Kurczę chude*

Ugotuy z niego bulion w połtrzeci kwarty wody, przyday doń.

Zmiię rozdzieloną na czworo, ucjąwſzy iey w przod łeb,

Paprotki dębowey	uncyą 1
Chiny	poł uncyi

Liści Rzepiku poł garści
Trybuli tyleż

To wſzyſtko gotować ſię ma przez kwadrans w naczyniu nakrytym, do czego przyda ſię:

Saſaparelli uncya 1

Potym odſtawi ſię od ognia, i potrzyma w cieple przez poł godziny, nakoniec przecedzi ſię ten napoy, i dawać ſię będzie choremu co cztery godziny, nie więcey iednak, iak trzy ſzklanki na dzień; lekarſtwo to zażywane bydź ma przez cały mieſiąc Wſzyſtkie te przedſięwzięte śrzodki ſtaną ſię nieużytecznemi, ieżeli chory do podanych od nas przepiſow ſtoſować ſię nie będzie, to ieſt: ieżeli nie będzie używał pokarmow lekkich i do ſtrawienia łatwych, ieżeli nie będzie używał częſtey agitacyi, bądź pieſzey, bądź konney; ieżeli nakoniec nie będzie ſię wyſtrzegał zbyt żywych i gwałtownych poruſzeń umyſłu Ze zaś choroba ta ieſt z rodzaiu parchow, przeto w leczeniu obchodzić ſię z nią potrzeba prawie tymże ſamym ſpoſobem, i podług tych przepiſow, ktoreśmy podali pod artykułem Parchy, Elephantiasis, Trąd.

TRĘDOWNIK (Bot i Mat: Lek:) *Scrophularia aquatica major*. Jeſt to roślina, ktorey kwiaty ſą ułożone w kſztałt mieſeczek, koloru ciemno purpurowego. Po kwiatach naſtępuią owoce nie co zaokrąglone, maiące po dwie komorki wewnątrz, w

ktorych znayduią się nasiona koloru ciemnego.

Liście tey rośliny są długie, szerokie, ostro zakończone, po brzegach ząbkowane, podobne do liści wielkiey pokrzywy, przeciwległe sobie. Łodyga tey rośliny purpurowa lub czarniawa, wewnątrz dęta, na liczne gałązki dzieląca się. Korzeń ma długi, gruby, biały czołgaiący się, sękowaty i kilkoletni. Cała roślina ma zapach bzowy bardzo odrażaiący.

Nazwisko tey roślinie dane iest od krost czyli trądu *Scrophulæ*, gdyż dawniey mniemano, że ta roślina iest zdatna do leczenia tey choroby, w dzisieyszych czasach rzadko używaią tey rośliny wewnątrz. Zewnątrz zaś liczą ią w pierwszym rzędzie między lekarstwami rozwalniaiącemi, miękczącemi, służącemi na rany, czyszczącemi. Kataplazmy robione z tey rośliny, tamuią hemorrhoidy zewnętrzne, i rezolwuią nabrzmienia limfatyczne; dekokcya z tey rośliny iest wybornym lekarstwem czyszczącym zastarzałe wrzody, a nawet wrzody rakowate iadowite. Mowią że w okolicach *Rochelle* używaią we wszystkich gatunkach ran liści zgniecionych trędownika, za całe lekarstwo P. *Marchant* zapewnia w Pamiętnikach Akademii Krolewskiey Nauk na rok 1701, że liście tey rośliny zmięszane w połowie z senesem, w napoiach purguiących, poprawuią przedziwnie smak odrażaiący senesu.

UUU

UDERZENIE (Szt. Lek.). Jest to przypadek zdarzaiący się naycześciey upadaiącym, a to w rożnych częściach ciała; to bywa częstokroć złączone z nabrzmieniem, zaczerwienieniem i bolem, w rożnym stopniu.

Uderzenie bywa mniey lub więcey niebespieczne, a to podług części ciała uderzoney, mocy uderzenia, i ciała sprawuiącego uderzenie.

W wszelkich zdarzonych uderzeniach bądz prostych, bądź złączonych z symptomatami niebespiecznemi np. z przerwaniem się wielkich naczyń, z znacznym nadwerężeniem kości, należy się udać do puszczenia krwi, raz, lub więcey, podług siły, wieku chorego, i wielkości odebranego uderzenia, po czym niezwłocznie sporządzić choremu napoy następuiący:

Weź *Vulnerarii Helvetici* szczypty 3

Wley na to kwartę wody wrzącey, niech to moknie w naczyniu przykrytym przez poł godziny, przecedziwszy napoy, osłodź go wlewaiąc uncyą syropu żywokostu większego.

Dozą tego napoiu bydź ma szklanka co trzy godziny letnio, napoy ten, ma wła-

ſność roztwarzania krwi za naczynia rozlaney w głowie, pierſiach, i w innych mieyſcach, z przyczyny gwałtownego ſtłuczenia lub uderzenia.

Potrzeba mieć wzgląd, iżby chory maiący wielką gorączkę, nie używał tego napoiu, albowiem ten będąc rozgrzewaiącym, powiękſzyłby znacznie krążenie krwi

Nie przeſtaiąc na tym napoiu, gdyby uderzenie było gwałtowne, udać ſię natychmiaſt potrzeba do napoiu tak zrobionego.

Weź *Wody pędzoney z maku czerwonego* uncye 4
Octu ſzkrupułow 18
Oczow raczych preparowanych ſzkrupułow 2.
Syropu z roży ſuchey uncyą 1

Zmięſzay to, rozdziel na dwie dozy, z tych chory zażyie iednę z rana na czczo, drugą o godzinie piątey w wieczor.

Część ciała uderzona nacierać ſię będzie maścią naſtępuiącą:

Weź *Oleyku Rożanego*
Bobkowego,
każdego po uncyi 1

Zmięſzay razem, przydawſzy doſtateczną ilość wyſkoku winnego. a otrzymaſz maść czyſtą, ktorą nacierać ſię będzie część ſtłu-

czona trzy razy na dzień, okrywaiąc ią bibułą i płatkiem we czworo zwinionym.

Naſtępuiący napoy pokazał ſię bydź prawie cudownym w leczeniu uderzeń złączonych z ranami, byle tylko chory nie miał gorączki:

Weź *Wina Hiſzpańſkiego* uncye 3
Wyſkoku terpentynowego krople 4
Ziemi pieczętowaney,
Krwi ſmoczey, każdego po ziarn 24
Cukru Kanaru białego
ſzkrupułow 6

To wſzyſtko niech zażyie chory na iednę dozę.

Gdyby kto nie miał ſpoſobności używania lekarſtw przepiſanych, znayduiąc ſię na wſi, można będzie ſporządzić ſobie tyzannę, z bluſzczu ziemnego; tey zażywać będzie chory pięć albo ſześć ſzklanek na dzień, a na część ſtłuczoną przykładać będzie wytłoczyny winne.

W tych zdarzeniach zaleca ſię także tyzanna ugotowana z maley ſzczypty liści rośliny *d'Arnica*, ktorą poſpolicie zowią *Bukwicą gorzyſtą*, w kwarcie wody; tey chory zażywać będzie po ſześć ſzklanek na dzień. Należy tu przeſtrzedz, iż gdy ta roślina zawiera w ſobie wiele ſoli i oleiu, naſtępnie ieſt gorącą, przeto nie ma bydź zażywana w wielkiey dozie: doſyć będzie do kwarty wody, włożyć dwanaście granow.

Kiedy kto odniesie uderzenie, następuiące ostrożności zachować mu należy: *1mo*, gdy niektore naczynia w ciele będą poprzerywane, dozwolić krwi płynąć przez czas nieiaki; *2do*, przyłożyć na część uderzoną iakie ciało twarde, np. Talar, ażeby nie dozwolić spływu humorom, i zapobiedz zapaleniu: *3tio* wypić nastychmiast iednę albo dwie szklanki wody zimney, poczym dopiero udać się do lekarstw wyżey przepisanych.

Kiedy zaś po uderzeniach zdarzaią się złamania lub wywichnienia kości, przerwania naczyń wielkich, na ten czas zasięgnąć potrzeba pomocy biegłego Chirurga.

ULZYWAIĄCE. *Zobacz* ANODYNOWE.

UPADEK. *Zobacz* UDERZENIE, STŁUCZENIE.

UPŁAWY POŁOZNE. *Zobacz* SPŁAWY POŁOZNE.

USUNIENIE MACICY. *Zobacz* KIŁA MACICY.

USUNIENIE PĘCHERZA. *Zobacz* KIŁA PĘCHERZA.

USUNIENIE ZOŁĄDKA. *Zobacz* KIŁA ZOŁĄDKA.

UTOPIENIE. *Zobacz* UTOPIONY.

WWW

WARZĘCHA (Bot: i Mat: Lek.) *Cochlearia, Cochlearia officinalis Linn:* Jeſt to roślina wzraſtaiąca na mieyſcach cieniſtych nadbrzeżnych, nawet na gorach Pireneyſkich, bywa także umyślnie w ogrodach utrzymywana. Liczą ſześć gatunkow tey rośliny, my przeſtaniemy na opiſaniu warzęchy poſpolitey. Korzeń iey ieſt biały, gęſty, proſty i włokniſty, liście podobne do łyżki, zielone, ſoczyſte, gorzkie, ſzczypiące, zapachu odrażaiącego, wiſzące na długich ogonkach, łodygi iey gałęziſte, ku ziemi nakrzywione, gładkie, okryte liſtkami wcinanemi. Kwiaty pokazuią ſię w Kwietniu, każdy z nich ſkłada ſię z czterech liſtkow kwieciſtych białych, ułożonych na krzyż; po nich naſtępuią owoce zaokrąglone, w łupinkach, te zawieraią małe ziarnka czerwonawe.

Cała roślina mieści ſię w rzędzie pierwſzym między lekarſtwami antiſzkorbutycznemi, ieſt lekarſtwem pędzącym mocz, zſuſzaiącym, ſłużącym na rany, wzbudzaiącym poty, ſłuży na melancholią hipokondryacką, na czyſzczenie krwi, wrzody w uſtach. Dekokcya tey rośliny umacnia dziąſła, pomaga na obſtrukcye wątroby i śledziony, używana bywa w kamieniu, kolce nefrytyczney. Roślina ta wyſuſzona lub w

extrakcie, nie ma tych własności, gdyż w ten czas utraca znaczną ilość części alkalicznych lotnych, od których zależą iey własności lekarskie. Robią z warzęchy syrop, konserwy, extrakty, spirytusy, sole stałe i istotne, pędzą wodę.

Bulion anti-szkorbutyczny robi się następuiącym sposobem:

Weź *Korzeni Chrzanu leśnego* uncyą I
Liści Bobownika,
Warzęchy, każdey po garści I

Gotuy to z kawałkiem skopowiny w łaźni wodney; bulion ten zażywany bydź ma przez ośm lub dziewięć dni. Grenlandczykowie używaią soku warzęchy zmięszanego z sokiem szczawiu, na leczenie szkorbutu lądowego i morskiego, bardzo pomyślnie.

WIERZBA. Jest to drzewo rosnące w mieyscach wilgotnych, około bagn i źrzodeł, koloru białego i czerwonawego ku śrzodkowi; iest ono lekkie, iego pień mierney grubości, okryty korą popielatą, chropawą tu i owdzie porozpadaną: gałęzie wierzby są śliskie, zielone, spoione z sobą, niekiedy białe, niekiedy czerwonawe. Ta okrywa się liściami podłużnemi, kończystemi, z wierzchu zielonemi, a pod spodem białawemi; wydaie zamiast kwiatow kotki podługowate, białawe, maiące zapach, otoczone bardzo wielu pręcikami żołtemi,

z ktorych każdy utrzymywany iest przez pewny rodzay kielicha: kotki te pokazuią się pierwey przed liściami, i żadnego niezostawuią po sobie owocu. Wierzbowe owoce rodzą się na rożnych tego gatunku drzewach; ktore nie są czym innym tylko torebkami błonkowatemi, zamykaiącemi nasiona drobne mchem okryte: korzenie swoie zapuszcza wierzba głęboko w ziemię: iey kotki pokazuią się na początku wiosny; są one rownie iako liście i kora ściągaiące, wilgoć pędzące, zsuszaiące, chłodzące, służą na zatrzymanie hemorragiow, plucia krwią, obiaśnienie wzroku i na uśmierzenie zbytniey passyi miłości; używaią ich naprzeciw podagrze, bolom uszow, bezsennościom, gorączkom i passyom macicznym. Gałązki wierzbowe służą do robienia koszykow; robią z liści wierzby wodę dystyllowaną, a z kwiatow syrop.

Weź liści wierzbowych, winney macicy, ziela kurzey stopy, każdego po dwie garści; ugotuy to w funcie wody źrzodlaney: potym przecedziwszy ią przyday dwie uncyi miodku z grzybienia, dla zrobienia z tego enemy, ktora pomaga na przeciw trudnościom, doświadczanym w puszczaniu uryny.

WISNIA. Jest to drzewo rosnące w lasach i w ogrodach, wzrasta do mierney wysokości; iego pień iest okryty korą czarniawą, porozpadaną, gałęzie okryte liściem zielonym, bladym, podłużnym, dosyć sze-

rokim, po brzegach wyſtrzępionym, ktory ieſt kończyſty i przyczepiony do gałęzi ogonkiem czerwonawym. Wzdłuż gałęzi wyraſta także bardzo wiele ogonkow długich, z ktorych każdy utrzymuie kwiat ułożony w różę i maiący pięć liſtkow kwieciſtych białych, prawie okrągłych: z pośrzodka tego kwiatu wyraſta bardzo wiele pręcikow; kielich także, ktory ie utrzymuie, złożony ieſt z pięciu liſtkow kwieciſtych czerwonawych, i zawiera w pośrzod ſiebie mały pączek zielony, ktory powiękſza ſię coraz bardziey i zamienia w owoc okrągły lub owalny, ktory my zowiemy wiśniami. Drzewo to kwitnie w Maiu, iego owoc doyrzewa w Czerwcu i Lipcu. Wiśnie kwaśne pędzą urynę, maią właſność chłodzącą; kordyalną, ſłużą na przeciw truciznie; uśmierzaią pragnienie, naprawiaią apetyt, umacniaią żołądek, i pomagaią w melancholii hypokondryaczney, tudzież w gorączkach. Wiśnie ſłodkie ſą odwilżaiące, chłodzące, nieco laxuiące i ſłużą na bol głowy; ſzczegolniey zachwalaią ie na epilepſyą, i inne choroby muzgowe; lecz rodzą gorączkę zgniłą, i gliſty ſprawnią tym, ktorzy ich nazbyt ziele iedzą. Peſtki w owocu wiśniowym znayduiące ſię pędzą wilgoć i urynę; wchodzą do ziol przykładanych na czoło dla uśmierzenia bolow głowy, pod czas przyſtępow febry. Gumma z wiśni pędzi także wilgoć i urynę; używaią iey w kaſzlu zaſtarzałym i zatrzymaniu moczu. Iey doza ieſt od połtora aż do ſześciu ſzkrupułow, w kąſku albo w ſzklance wina białego. Z wi-

śni robią konfitury; dyſtylluią wodę i ratafią z wiśni ſłodkich: z gorzkich robią ſyrop i extrakcye; wydobywaią także oley przez wyciśnienie z peſtek wiśniowych.

Weź *Jądrow z peſtek wiśniowych*
Ziarna z ſzyſzek ſoſnowych
Oleiu wyciśnionego z iąder wiśni
każdego po ſzkrupułow 6

Tłucz to w możdzieru marmurowym, przylewaiąc potrochu wody z pomurnika, do ſześciu uncyi; przyday potym ośmnaście ſzkrupułow ſyropu limoniowego, dla zrobienia z tego emulſyi, ktora pomaga na kamień, i zatrzymanie moczu.

WRZOS. *Erica Linn;* Jeſt to roślina, ktorey bardzo wiele znayduie ſię gatunkow; iedne wcale mało wynoſzą ſię nad ziemię, drugie dochodzą wyſokości małych krzewow. Wrzoſy kwitną około mieſięcy Sierpnia i Września; maią kwiatki drobne, piękne, w rożnych kolorach podług gatunkow, ułożone we dzwonki, ſą ośmio pręcikowe, mowi P. *Deleuze*; korona kwiatu wrzoſowego ieſt iedno-liſtna, podzielona mniey lub więcey głęboko na cztery części. Jey ſłupki naſienne zamieniaią ſię naſtępnie w owoc poſpolicie okągły, ktory ſię otwiera na cztery części. Bardzo częſto ieſt podzielony na cztery komorki i zamyka w ſobie naſiona dosyć drobne.

Wrzoſy za zwyczay roſną na mieyſcach ſuchych, nieurodzaynych i po laſach. Po-

wiadaią, że miod, ktory zbieraią pſzczoły z kwiatow wrzoſu, ieſt żołty, ſmaku ſyropowego i mało ceniony. Wrzoſy i te wſzyſtkie rośliny, ktore maią kwiat dzwonkowaty, doſtarczaią pſzczołom obfitego żywiołu, ponieważ ciecza miodowa lepiey ieſt w nich ſpoiona, i podobno mniey niż w innych lotna. Kiedy iedwabniki zamieniać ſię maią w poczwarki, rzucaią im drobne gałązki wrzoſu, na ktorych ſnuią komorki dla ſwego płodu. We Włoſzech wybieraią gałązki wrzoſu naydrobnieyſze i naycieńſze do robienia z nich Rubinu blado-czerwonego. Rzemieślnicy w Paryżu robiący miotełki do chędożenia ſukien, naywięcey ich potrzebuią do ſwoiey roboty. Liście i kwiaty wrzoſu uważaią, iako lekarſtwo urynę pędzące, i pomocne na pozbycie ſię zamulenia lub kamyczkow drobnych w nerkach i pęcherzu, przykładaią ie także na ukąſzenia iadowite. Woda dyſtylowana z tey rośliny ſłuży na zapalenie oczu i oftalmią.

WSTRZEMIĘZLIWOSC, bierze ſię poſpolicie w tym znaczeniu, kiedy kto wſtrzymuie ſię od używania albo wſzyſtkich, albo niektorych tylko pokarmow.

Wſtrzemięźliwość we wſzyſtkich dolegliwych chorobach, złączonych z wielką gorączką, ieſt nieuchronnie potrzebna. Ze zaś gorączka nie ieſt co innego, tylko uſiłowanie natury do pozbycia ſię humorow ſzkodliwych, w tym przeto momencie, kiedy ſię choremu daie pokarm gęſty, dzielą ſię

iey

ſey ſiły, i przeſzkadza ſię doſkonałości iey działań. W gorączkach ciągłych, i coraz bardziey natężaiących ſię, to ieſt w tych, ktore trwaią bez przerwy, i ktore w pewnych tylko godzinach ſą mocnieyſzemi, potrzeba ſię w nich całkiem wſtrzymać od roſołow gotowanych z wołowiny, baraniny, a niekiedy i cielęciny.

W gorączkach przerywanych nie ieſt rzeczą potrzebną używać ſamych tylko pokarmow rzadkich, można niekiedy używać i gęſtych, iako to zupy, kurcząt, wołowiny i t. d.

Szczegolny na to wzgląd mieć należy, ażeby pożywienie było zawſze proporcyonalne i ſiłom chorego, i czaſowi, przez ktory trwa gorączka, dla tey to przyczyny, daleko mniey ieść potrzeba w gorączce, ktora przypada co dzień, niż w tey ktora przypada co trzeci lub czwarty dzień. Jednakże przez wzgląd na wiek ſtanowią ſię nieiakie w tym przepiſy. Dzieci nie ſą w ſtanie wſtrzymania ſię od iedzenia tak, iak ludzie dorośli. W pierwſzym roku od ich urodzenia, potrzeba im dawać ſſać, chociażby miały gorączkę, nie maiąc bynaymniey względu na chorobę, w iakiey ſię znayduią. Od roku aż do trzech lat nie potrzeba im nagle zabrać pożywienia w chorobie, należy tylko w tym zachować umiarkowanie; można im ſporządzić polewkę z wody gotowaney z grzankami, przydawſzy do niey nie co maſła, albo ieżeli gorączkę ma-

ią lekką, naylepszym dla nich pokarmem będzie mleko gotowane aż do gęstości bulionu wdrobiwszy weń ośrzodek chleba. Chcąc zaś ten pokarm zrobić posilnieyszym, można do mleka wbić żołtek iaia, przydawszy nieco cukru.

Starzy są w tymże samym przypadku, co i dzieci, długa wstrzemięźliwość, i zbytnia dyeta, bardzo ich wycieńczaią.

Ludzie młodzi mocnego temperamentu, i w samey żywości wieku, mogą z wielką łatwością znosić dyetę w chorobach.

Potrzeba mieć wzgląd w chorobie na nałog, do iakiego kto przywykł będąc w stanie zdrowia. Robotnik np. przyzwyczaiony do napoiu codziennego gorzałki, gdyby mu iey nagle zabroniono w chorobie, a na to miast używać kazano trunkow wodnistych, prędzeyby osłabł, niż inny, ktoryby nie miał tego nałogu. Takowego rodzaiu ludziom bardzo mało należy dawać wody, niekiedy owszem mogą używać w małey ilości wina dla wzmocnienia sił swoich.

Co się tycze ludzi z natury obżartych, nie należy im bronić używania w małey ilości pokarmow, dla dogodzenia nałogowi w ktory są wciągnieni. Jeżeli cierpią wielką gorączkę nie potrzeba im pozwalać używania pokarmow gęstych, lecz na ich mieysce niech używaią częściey bulionu i galarety z mięsa, gdy się zaś gorączka zmnieyszać zacznie, można im na ten czas pozwolić pokarmu gęstego w małey ilości np. zu-

py. Takowe używanie pokarmow rzadko ſtaie ſię niebeſpiecznym w podobnych zdarzeniach, ieżeli tylko czynione będzie z przyzwoitym umiarkowaniem. Należy do roſtropności Lekarza, uſtanawiać miarę pokarmow dla ludzi tego rodzaiu. Ci bowiem maią fibry twarde i ſprężyſte, a do tego naczynia czerſtwe, przeto materya gorączkę ſprawuiąca, prędzey ſię w nich przeczyſzcza, i łatwiey iey ſię pozbywaią, niż ludzie innych temperamentow; i ta to ieſt przyczyna, dla ktorey można niekiedy popaść w niebeſpieczeńſtwo dzieląc ſiły natury, i daiąc mało gęſtych pokarmow ludziom mocnego i ſilnego temperamentu.

Wſtrzemięźliwość ſprawuie rozliczne pożytki w chorobie, a częſtokroć ſtaie ſię prezerwatywą w ſtanie zdrowia. Kiedy kto czuie ſię bydź ociężałym, ieżeli cierpi odrazę od potraw, ieżeli nie ma apetytu, natychmiaſt powinien ſobie nakazać dyetę. Człowiek będąc zdrowym, powinien używać pokarmu proporcyonalnego ſwoiemu wiekowi, ſile, pracy ciała i umyſłu, ktorą ſię zatrudnia, ſłowem nadgrodzenie wychodzących części z ciała rożnemi drogami, bydź ma mierzone wielością ich utraty.

Dzieci ieść maią daleko więcey niż ſtarzy, gdyż pierwſi cząſtki wzięte pożywienia prędzey utracaią, oſobliwie w ten czas, gdy ſporo rosną.

Przeciwnie ſtarzy bydź powinni w iedzeniu bardzo wſtrzemięźliwemi, maiąc żołądek ſłabſzy, a do tego iuż nie roſnąc, nie łatwą ſię pozbywaią cząſtek przez tranſpiracyą i przez inne odchody, ktore coraz bardziey ſię w nich zmnieyſzaią.

Ludzie dorośli więcey iedzą niż ſtarzy mniey iednak niż dzieci.

Ludzie wieku doyrzałego tyle prawie trawią, ile iedzą, tym należy ſię zupełnie wſtrzymać od używania pokarmow, ktore doświadczyli bydź ſzkodliwemi dla ſwego temperamentu, kiedy przeciwnie używać mogą tych wſzyſtkich pokarmow, ktore ſłużą ich temperamentowi, chociażby te nawet w ogolności miane były za niezdrowe, (byle znowu niebyły z rodzaiu trucizn, lub takie ktorychby żołądek żadnym ſpoſobem ſtrawić nie mogł).

WYKRZYWIENIE (*Diſtorſio*). Ten wyraz ſtoſuie ſię ſzczegolnie do gęby, gdy ta część twarzy, i inne bliſkie iey ſą w bok wykrzywione. Poſtrzegać ſię ono daie natychmiaſt, z odmiany kſztałtu twarzy, gdy wargi obydwie lub iedna w gorę lub na doł wykręcaią ſię.

Wykrzywienie gęby, zwłaſzcza gdy to z obydwoch ſtron ſię zdarza, pochodzi poſpolicie od ſpazmow i konwulſyi, muſzkułow tych, ktore ſłużą do poruſzenia warg w śmiechu. Wykrzywienie zaś gęby na ie-

dnę tylko ſtronę pochodzić może z dwoch przyczyn wcale od ſiebie rożnych, to ieſt z konwulſyi, lub z paraliżu. Kiedy wykrzywienie zdarza ſię z obydwoch ſtron razem, to ieſt ſkutkiem konwulſyi (iako ſię iuż powiedziało); tenże ſam przypadek zdarza ſię, ieżeli muſzkuł ſłużący do poruſzenia warg z iedney ſtrony ieſt rozwolniony z iakieykolwiek bądź przyczyny, gdy tym czaſem muſzkuł przeciwny paraliżem rażony ciągnie gębę z drugiey ſtrony, i onę wykrzywia.

Leczenie tey choroby powinno bydź tak odmienne, iak odmienne ſą przyczyny ią ſprawuiące, na ten koniec używane bydź maią lekarſtwa anti-ſpaſmodyczne, a ieżeli wykrzywienie to pochodzi od konwulſyi muſzkułow, należy w iego leczeniu poſtępować ſpoſobami wſkazanemi w artykułach Konwulsye, Spazmmy. Jeżeli zaś przeciwnie choroba ta zdarza ſię z iedney tylko ſtrony, i pochodzi od zarażenia paraliżem muſzkułow iedney części gęby, potrzeba na ten czas udać ſię do ſpoſobow opiſanych w artykule Paraliż. W tym przypadku można będzie z pożytkiem używać bandażow, czyli obwiązań dla przyprowadzenia gęby do naturalnego ſkładu w tym czaſie, w ktorym pracuie ſię razem około wykorzenienia przyczyny ſprawuiącey tož wykrzywinie.

WYMIOTY. Wyrzuty gwałtowne przez uſta materyi znayduiących ſię w żołądku,

a niekiedy w kiſzkach. Dwoiaki ieſt gatunek wymiotow, iedne wymioty naturalne, drugie przeciwnaturalne; pierwſze, w ktorych żołądek wyrzuca pokarmy, żołć, materye kleykie i ſerwatkowate, albo krew; drugie zaś, ktore pochodzą od lekarſtw wymiotowych, purgacyi, lub trucizn.

Przyczyną wymiotow ieſt rozdrażnienie nerwow żołądkowych, przez ktore przymuſzony bywa żołądek do wyrzucenia pokarmow uſtami: dalſzemi zaś przyczynami ſą: materye kleykie oſiadaiące wewnątrz żołądka, pokarmy trudne do ſtrawienia, lub nad miarę używane, robaki, żołć oſtra, gniew, kamyki w pęcherzu moczowym lub pęcherzykach żołciowych, ropa, rozlanie ſię krwi w żołądku, zbytnia czułość i drażnienie nerwow. Ludzie podlegaiący częſtym wymiotom ſą ci, ktorzy maią temperament flegmatyczny lub melancholiczny, ktorzy choruią na wapory hypokondryczne lub maciczne, albo ktorych żołądek napełniony ieſt wiatrami, nakoniec kobiety w ciąży podległe ſą częſtym wymiotom.

Znaki, ktore poprzedzaią, albo towarzyſzą wymiotom ſą: ſilenia ſię żołądka i ckliwości, kardyaka, i ściśnienie mocne ſerca, ograżki uſtawiczne, oſłabienie całego ciała, obfite płynienie ślin z uſt, ociężałość i zawrot głowy. Kiedy zaś wymioty ſprawione ſą od lekarſtw wymiotowych, purguiących, lub trucizn, napadaią na ten czas

bole mniey lub więcey dolegliwe, ktore są przerywane mdłościami ustawicznemi.

Ile razy wymioty napadaią, należy tyle razy wchodzić w przyczynę, ktora ie zdziałała, dla przedsięwzięcia przyzwoitych środkow na ich uśmierzenie.

Wymioty gdy pochodzą z obfitości materyi kleiowatych, żołciowych, lub iakichkolwiek innych serwatkowatych ostrych, poznawać się daią z temperamentu, ieżeli ten iest flegmatyczny lub melancholiczny, a obfitości żołci, z materyi na ięzyku osiadaiącey, z smaku gorzkiego w gębie, z bolu, ktory te materye sprawić zwykły.

W czasie wymiotow potrzeba pić wiele wody ciepłey, dla wspomożenia żołądka, i używać lekarstwa następuiącego:

Weź	*Soli piołunowey*	granow 24
	Soku Limoniowego	pół uncyi

Zmięszay to razem na iednę dozę do zażycia choremu. Można także użyć lekarstwa innego nie mniey skutecznego, ktore się robi tym sposobem:

Weź	*Wody z Miętki*	uncyi 5
	Soli piołunowey	szkrupuły 3
	Syropu Limoniowego	uncyą 1

Z tego zrobisz ieden napoy, ktory dasz choremu zażyć na dwa razy co 4, godziny.

Ci, ktorzy nie będą megli używać tego napoiu, maią się udać do następuiącego konfekciku:

Weź *Oczow raczych w proszku*, granow 12
Soli piołunowey, granow 15

Zmięszay to razem z dostateczną ilością syropu pigwowego dla zrobienia konfekciku, ktory zażyie chory na iednę dozę.

Można będzie przyłożyć na dołek plaster teryaczny następuiący:

Weź *Gummy Tacamahaca*
Styraxu dobrze obranego: każdego po uncye 2
Bursztynu
Goździkow
Mastyku
Aloesu
Mirry na proszek startey, każdego po szkrupułow 9
Kamfory szkrupuły 3
Teryaki dostateczną ilość

Zmięszay to wszystko dobrze, dla otrzymania z tego maści, ktorą rozpostarłszy na skorce, przyłoż na żołądek, maiąc staranie odnawiać co dzień.

Jeżeli zaś po zażywaniu tych lekarstw, wymioty nie ustaią, albo ieżeli zkąd inąd zapewnić się będzie można, że w żołądku

znayduią się materye kleykie i żołciowe, potrzeba się na ten czas udać do zażywania emetyku w napoiu dla wyprożnienia żołądka. *Patrz* EMETYK.

Kobiety ciężarne są niekiedy podległe tego rodzaiu wymiotom, zwłaszcza w początkach swoiey ciąży, z przyczyny pełności naczyń, i zamulenia się, ktore się rodzi z obfitości materyi kleykich i żołci w żołądku, tudzież z przyczyny wielości pokarmow, ktorych na ten czas używaią: w takim razie udać się należy do puszczenia krwi i do lekarstwa purguiącego lekkiego, ktore się składać ma.

z *Manny*	uncyi	2
Soli Glaubera	szkrupułow	3
Syropu z Jabłek	uncyi	1

Procz tego, może chory codzień przed obiadem zażyć dwa ziarna całe pieprzu, albo cztery grana piżma w proszku, albo też napoiu następuiącego:

Weź *Wina Hiszpańskiego*
Wody Cynamonowey prostey,
każdey po uncye 4
Theryaki szkrupułow 6
Wody z Miętki
Piołunu
Syropu Pigwowego,
każdego po uncye 3

Doza tego napoiu od sześciu łyżek, godziną przed iedzeniem.

Jeżeli wymioty zdarzaią się ludziom temperamentu żylaſtego i podległego waporom, można będzie użyć lekarſtw przepiſanych w artykule WAPORY.

Jeżeli wymioty ſprawione ſą przez emetyk, albo przez lekarſtwo purguiące lub truciznę, należy iść w tey mierze za ſpoſobem leczenia przez nas wſkazanym pod artykułami *Emetyk*, *Lekarſtwo purguiące* i *Trucizna*.

Wymioty ktore pochodzą z przyczyny robakow w żołądku znayduiących ſię, leczą ſię przez zażywanie emetyku, albo też przez inne lekarſtwa ſłużące na robaki. *Patrz* ROBAKI.

Ile razy napadaią wymioty w początkach chorob oſtrych iak naprzykład w malignie, albo zgniłey gorączce; potrzeba im zapobiegać przez puſzczenie krwi raz lub dwa razy i przez zażywanie emetyku. *Patrz* ZGNIŁA GORĄCZKA, MALIGNA.

Wymioty ktore ſię zdarzaią po iedzeniu, i w ktorych wyrzucane bywaią pokarmy ſurowe, ſą ſkutkiem nieſtrawności żołądka: w takim przypadku doſyć będzie pić wiele wody ciepłey, brać enemy; a gdy żołądek zoſtanie dobrze iuż wyczyſzczony i uſpokoiony, można przepiſać do zażywania napoy naſtępuiący:

Weź	*Wody z Miętki*	uncye 2
	Elixyru Paracelſa	kropel 5

Syropu z Diacodium z Limonii, każdego po pół uncyi

Zmięszay to wszystko na iedę dozę i day choremu zażyć we dwie godziny po uspokoieniu się żołądka: wreszcie należy w tey mierze udać się do sposobu leczenia wskazanego pod artykułem NIESTRAWNOŚĆ.

Kiedy materye gębą wychodzące są złączone ze krwią, należą na ten czas do gatunku hemorragii. *Patrz* HEMORRAGIA.

Zdarzaią się niekiedy wymioty materyi czarney. *Patrz* CHOROBA CZARNA.

Zdarzaią się niekiedy wymioty na poł z ropą. *Patrz* WRZOD.

WYZLIN Ziele (*Antirrhinum*). Znayduie się bardzo wiele iego gatunkow, ktore podług P. *Deleuze*, maią za cechę pospolitą, kielich podzielony na pięć przegrodek mniey lub więcey długich; tudzież koronę iednolistną na kształt trąbki kończącą się dwiema wargami nadętemi, ktore się z sobą łączą pospolicie: przy podstawie korony iest pewien wyrostek, ktory w gatunkach Wyźlinu zwanych Lenek Panny Maryi, przedłuża się nakształt ostrogi: kwiat zawiera dwie pary nierowne pręcikow, i słupek; za ktorym następuie owoc torebkowaty, kilka otworkow w kończystości swoiey maiący w ten czas, gdy doyrzeie.

Szczegolny rodzay Wyźlinu paſzczękowatego rośnie na polach w mieyſcach piaſzczyſtych, nieuprawnych i w winnicach, Jego korzeń ieſt drzewiaſty i biały, a łodygi dochodzą wyſokości połtory ſtopy i ſą miękkie; liście ma podobne do liści goździka żołtego. Kwiaty wyźlinu układaią ſię nakſztałt kłoſow długich, ſą koloru cieliſtego, ktory czyni ie podobnemi przy koncu do paſzczęki: po tych kwiatach naſtępuie owoc podobny do łba pſiego, albo raczey świniego, ktory zawiera w ſobie naſiona drobne i czarne.

Korzeń tey rośliny ſłuży na uśmierzenie fluxyow ſpadaiących na oczy. Niektore oſoby noſzą go przy ſobie dla uchronienia ſię zarazy. Wſzakże wſzyſcy bez wątpienia wiedzą, co należy myśleć o takowey prezerwatywie.

WZDĘCIE (Szt: Lek.). Jeſt to rozlanie ſię materyi ſerwatkowatey od krwi oddzieloney po całym ciele, lub też po niektorych iego częściach. Choroba ta łatwo poznawać ſię daie przez nabrzmienie i ociężałość w tey części, przez miękkość i łatwość w ugięciu. Wzdęcie to rożni ſię od mięſiſtości ciała, naciſkaiąc bowiem palcem część wzdętą, ta prędzey oddziaływa naciśnieniu.

Dwie ſą przyczyny, ktore mogą ſprawić ten rodzay puchliny, pierwſza, ieſt ſłabość cząſtek ſtałych ciała; druga zgęſzczenie lub rozrzedzenie płynow. Choroba ta ieſt po-

wſzechna ludziom powſtaiącym z choroby; długie albowiem zażywanie lekarſtw i zbyteczna dyeta osłabia fibry ciała, i czyni ie ſkłonnieyſzemi do uſtępowania działaniu płynow. Niekiedy wzdęcia ſą ſkutkiem ciężkich chorob, iak ſię to zdarza w ſzkorbucie, francy, wolach gardłowych, raku i t. d. (Obacz pod temi oſobnemi artykułami) i można powiedzieć, że ta choroba zawiſła zawſze od innych pierwiaſtkowych chorob, a zatym nie można iey uleczyć niewykorzeniwſzy pierwſzego zawiązku, z ktorego ta ſwoy początek wzięła.

Ponieważ wzdęcia biorą ſwoy początek od ſłabości organow ciała i złych przymiotow w nim znayduiących ſię płynow, zaczym nie można ſobie lepiey poſtąpić w ich leczeniu, iak używaiąc lekarſtw dzielnych zdatnych do rozwiązania i oczyſzczenia krwi i oraz innych płynow, do wypędzenia części obcych przez urynę, i do umocnienia części ſtałych ciała. Na ten koniec przepiſuie ſię tyzanna, ktorey ſkutki zawſze ſą pomyślne w podobnych zdarzeniach.

Weż *Korzeni Mikołayku* uncyą 1.
Liści Kapillorkow Kanadzkich poł garści

Gotuy to w trzech kwaterkach wody dopoty, do poki ſię niewygotuie trzecia część, przecedz potym i roztworz w takiey ſamey

ilości wody żelazney. Doza tego lekarſtwa ieſt ſzklanka iedna co trzy godziny, a to ciągle przez dni ośm.

Jeſt ieſzcze inny ſpoſob robienia wody ſztuczney mineralney, (ktorey rownie użyć można w podobnym przypadku), a ten ieſt naſtępuiący.

Weź *Wayſztynu żelaznego rozpłynnego*
Soli Glaubera, każdego po uncyi 1
Tudzież *Wody rzeczney* funtow 10

Gotuy to wſzyſtko dopoty, dopoki ſię niewygotuie do połowy; poczym odſtaw naczynie od ognia nieruſzaiąc go z mieyſca przez trzy godziny poki ſię nieuſtoi. Przecedz to potym przez płotno. Poſpolicie zażywa ſię tey wody letniey trzy porcye zrana naczczo, tak iednak żeby każda porcya nieprędzey iak w poł kwadranſa iedna po drugiey brana była; potym należy ſię przechodzić po pokoiu, lub po wolnym powietrzu, ieśli czas ieſt potemu: po zażyciu trzech wzmiankowanych porcyi nieprędzey ieść można aż we dwie godziny; nim zaś przyſtąpi ſię do zażywania tego napoiu, należy wziąść lekarſtwo purguiące; azeby zaś to ſprawiło dobry ſkutek, powtorzyć potrzeba purgacyą przy końcu leczenia zażywaiąc ciągle przez cały mieſiąc tey wody. Oſoby maiące pierſi delikatne, ktore często podlegaią ſuchym kaſzlom; ktore pluią krwią,

albo cierpią gorączkę hifteryczną, powinni fię całkiem wftrzymać od tey wody.

Można wziąść na purgacyą profzku robionego tym fpofobem.

Weż *Szafranu Marfowego urynę pędzącego.*
Antimonium furowego, każdego po fzkrupułow 6.
Dyagrdy. uncyą 1

Zetrzyi to wfzyftko na drobny profzek i przyday do tego doftateczną ilość fyropu pięciu korzeni, dla otrzymania ztąd opiatu miękiego nakfztałt powideł, ktory brać należy rano i wieczor w opłatku, na iednę dozę dwa albo trzy fzkrupuły.

Pod czas zażywania tego opiatu wftrzymać fię potrzeba od picia zwłafzcza w famey operacyi; nadto zażywać go potrzeba przez długi czas z tym warunkiem, żeby zmnieyfzać iego dozy w takim ftofunku, w iakim zaczyna fię polepfzać zdrowie choremu; to ieft pierwfzego tygodnia niewięcey go zazywać iak dwa razy, drugiego raz tylko, zwolna poftępuiąc ftopniami do famego końca.

Jeżeli takowe lekarftwa na wzdęcie cale niepomagaią, potrzeba udać fię do innego fpofobu wfkazanego pod artykułami: PUCHLINA, ANAZARK, LEUKOFLEGMACYA.

ZZZ

ZABINEK, (Botan.). *Ranunculus*. Bardzo wiele ieſt gatunkow tey rośliny, iedne z nich ſą dzikie inne umyślnie w ogrodach utrzymywane, pierwſze roſną na błotach, łąkach, gorach; my tu przeſtaniemy na opiſaniu Zabinka naypołpolitſzego, nazwanego od *Bauhin* i *Tourneforta* (*Ranunculus pratenſis erectus acris*. Ten wypuſzcza z korzenia wiele żeberek długich, białawych; każde z nich utrzymuie po trzy liſtki ciemnozielone, rodzielone i ząbkowane nakſztałt piłki, z pomiędzy żeberek wyraſtaią łodygi dęte, kolankowate, gałęziſte, nie co koſmate, okrągłe lub graniaſte, z ich wierzchołkow wyraſtaią kwiaty, każdy o pięciu liſtach kwieciſtych żołtych, lśniących ſię, ułożonych w rożę; każdy kwiat zawiera we ſrzodku mały pączek otoczony znaczną liczbą pręcikow żołtych. Kielich kwiatowy dzieli ſię także na pięc części podłużnych wydrążonych wewnątrz, zamykaiących, po opadnieniu kwiatow, owoc zaokrąglony z drobnemi we śrzodku naſionami; korzeń tey rośliny ſkłada ſię z włokien białych i czerwonawych. Roślina ta kwitnie na wioſnę i w ieſieni. Wſzyſtkie gatunki Zabinkow maią własność zſuſzaiącą, kauſtyczną, używane bywaią do wezykatoryow, pomagaią na parchy, wole, na wygubienie wyroſtkow mięſiſtych, brodawek i odciſkow; niektorzy nie-

nieroztropnie używaią tey rośliny na bol zębow.

Dodać tu należy, że wszystkie w ogolności gatunki tey rośliny, zamykaią w sobie wiele soli ostrey i gryzącey, zaczem bydź maią uważane iako szkodliwe, gdy będą wewnątrz zażyte, zwłaszcza świeże.

ZDROWIE. Jest to dobre usposobienie wszystkich części ciała, przez co one mogą doskonale odbywać wszystkie swoie funkcye. Czyli iest to nieiaka harmonia i symetrya, ktora panuie między częściami płynnemi i stałemi, a z ktorey wynika doskonała zgoda we wszystkich funkcyach ciała.

Zdrowie iest to dar nayszacownieyszy iaki tylko człowiek odebrać mogl od Tworcy Natury i nad ktorego zachowaniem czuwać nayusilnieyszym iego bydź powinno staraniem: iednakże nie iest rzeczą rzadką widzieć ludzi zaniedbuiących starania około swego zdrowia niemaiąc na niego żadnego względu, a żyiąc podług upodobania, udaią się zawsze za własnemi żądzami. Jeżeli ich konstytucya iest bardzo mocna, iż opiera się wszelkim zbytkom, chełpią się z tego, iednakże prędzey lub poźniey staią się ich smutną ofiarą; i nic niemasz pospolitszego iak widzieć tych ludzi mocnego temperamentu, uległych we mgnieniu oka pod chorobami w ten czas, kiedy o tym bynaymniey niemyśleli. Widzieć można przeciwnie innych,

ktorzy nagle nieumieraią, lecz prowadząc życie ſłabe i nędzne, bywaią przywaleni wſzyſtkiemi rodzaiami chorob.

Kiedy kto znayduie ſię w dobrym zdrowiu, naywiękſzym iego ſtaraniem bydź powinno iak naytroſkliwiey go oſzczędzać, a gdyby mimo uſilne iego zabiegi zoſtało nadwerężone, należy na tych miaſt zażywać lekarſtwa podług przepiſow, ktoreśmy w tym dziele wſkazali.

Znaki zdrowia ſą naſtępuiące: gdy kto ma dobrą organizacyą z natury, przynaymniey w częściach do życia iſtotnie potrzebnych, iako to głowy, pierſi, dolnego brzucha; gdy kto ma dobrą konſtytucyą; to ieſt gdy ma dużo ciała a mało tłuſtości, kość wielką i mocną, pierſi ſzerokie i kwadratowe, głowę raczey mnieyſzą, niż więkſzą, brzuch nie zbyt wklęſły, apetyt ani nadto wielki ani nadto mały; gdy regularnie chodzi na ſtolec codzień, gdy mało puſzcza moczu, a gdy wiele utraca cząſtek przez tranſpiracyą nieznaczną, gdy po iedzeniu nieczuie ſię zbyt obciążonym, członki ma gibkie, i gdy niedoświadcza chęci do ſpania, nieczuie żadnego gatunku bolu, gdy miewa ſen ſmaczny i ſpokoyny, nietrwaiący nad godzin ſiedm: te ſą bliſkie znaki, ktore charakteryzuią dobre zdrowie; można ſię iednak mieć bardzo dobrze nieznayduiąc ſię nawet zupełnie w tychże ſamych okolicznościach od nas tu przytoczonych. Bardzo wiele znayduie ſię poprzedniczych

ſtopni, przez ktore ſię przechodzi z ſtanu zupełnego zdrowia do choroby, a ktore przed nami ſą ukryte: większa część ludzi nie ieſt wyięta od doświadczania w ciągu życia iakiey znaczney odmiany: z tym wſzyſtkim pożyteczną będzie rzeczą dawać baczność na naymnieyſze odmiany zdarzaiące ſię w ſtanie niezdrowia, dla zaradzenia, iżby te niewzraſtały ſtopniami, albo nieſprawiły chorob nieuleczonych lub przynaymniey trudnych do uleczenia.

ZGĘSZCZENIE Mowi ſię poſpolicie o humorach w ciele ludzkim, gdy ſię te bardzo zſiadaią. Wiele ieſt cech ſzczegolnych charakteryzuiących to zgęſzczenie, ktoremu nawet ludzie zbyt otyli lub zbyt temperamentu ſuchego podlegaią. Ludzie niemaiący cery, częſto ſpluwaiący flegmę, czuiący ociężałość, osłabienie członkow, bolenie głowy, prędko ſię morduiący, częſto poziewaiący, lub ktorych uſtawiczna chęć do ſpania napada, ſą naywięcey podlegli zgęſzczeniom krwi i innych humorow.

Krew i humory w ciele naſzym mogą ſtać ſię więcey lub mniey płynnemi wproporcyą wielości cząſtek wodnych, wchodzących w ich maſſę, a naſtępnie to co może ſprawić oddział części wodnych od krwi i humorow, może ſię przyczynić do ich zgęſzczenia. Powietrże grube i nie zdrowe, pokarmy gęſte, kleiowate, oleiowate, używanie wina i mocnych napoiow, kwaſy, poruſzania gwałtowne, nieumiarkowane prace, dłu-

gie niespania, wyprożnienia stolcowe i moczowe obfite, transpiracya wielka, nakoniec żywe poruszenia duszy, są celnieyszemi przyczynami sprawuiącemi zgęszczenie humorow.

Sposoby postępowania w leczeniu zgęszczenia tak są odmienne, iak odmienne są przyczyny one sprawuiące. Jeżeli krew zgęszczona sprawuie zamulenie, należy się udać do puszczenia krwi, napoiow obfitych, kryster, i dyety. *Zobacz* Zapalenie a pod tym artykułem znaydziesz znaki zamulenia krwi.

Jeżeli zaś nie krew lecz inne humory, są zgęszczone, natedy puszczenia krwi są mniey pożyteczne, raczey używać potrzeba choremu serwatki, biorąc iey po poł kwarty co dzień z rana i to kontynuować ciągle przez dni ośm; w tę serwatkę włożyć połtora szkrupułu soli dwoyga (*sal de duobus*) i tak używać znowu przez drugie dni ośm; po czym należy pić bulion, ktorego używanie przepisaliśmy w kachexyi. *Obacz* Kachexya.

Po skończonym używaniu takowego bulionu przez dni ośm, należy wziąść na purgacyą lekarstwo lekkie, po ktorym udać się znowu do bulionow.

Jeżeli zaś zgęszczenie iest zdziałane przez używanie trunkow gorących, kwaśnych lub oleynych; pierwszym będzie lekarstwem

od nich ſię wſtrzymać, a udać ſię do ſpoſobu wyżey wzmiankowanego, zachować iak nayściśley dyetę; tudzież używać wiele napoiow wodniſtych, a wyſtrzegać ſię powſzechnie tych wſzyſtkich przyczyn, ktore ſprawić mogą zgęſzczenie krwi i humorow.. *Zobacz* LYMFA.

ZLĘZENIE. *Zobacz* POŁOG.

ZMIIA. (Mat: Lek.) Lubo iuż na ſwoim mieyſcu w Dykcyonarzu naſzym opiſaliśmy żmiię; iednakże gdy ukąſzenie iey iadowite często po wſiach zdarzać ſię może, przeto dla przyſługi czytelnika, obſzernieyſzą o niey wiadomość tu przyłączamy. Nim iednak przyſtąpiemy do roztrząśnienia iadu żmii, i ſpoſobu, iakim ten działa na ciało ludzkie lub zwierzęce, należy wiedzieć, że natura w nadaniu iadu żmiiom, nie miała tego zamiaru, iżby te rodzaiowi ludzkiemu ſzkodzić miały, ale ſzczegolnie, ażeby za pomocą tego ſpoſobu nad exiſtencyą ſwoiego ieſtectwa czuwały, bez czego nie mogłyby ſię przy życiu utrzymać. W rzeczy ſamey łatwo to ſtwierdzić można, mowi P. *Valmont de Bomáre.* Zmiie żywią ſię naywięcey iaſzczurkami, żabami, ropuchami, myſzami, kretami i innemi podobnemi zwierzętami, połykaiąc ie całkiem bez żucia, te zwierzęta doſtawſzy ſię do ich żołądka, dopoty w nich zoſtaią, poki niebędą rozwiązane i ſtrawione za pomocą ſokow żołądka wſpomożonych działaniem ſibrow i muſzkulow dolnego brzucha; zwie-

rzęta te w żołądku żmii ſtrawione obracaią ſię w ſoki pożywne, nieuchronnie do życia potrzebne, co wymaga wiele czaſu, z tey to przyczyny, żmiie żyć mogą trzy lub cztery mieſiące, nie biorąc nowego pożywienia; do czego przydać należy, że krew żmii będąc gęſtſzą i bardziey lipką niż w innych zwierzętach, nie wiele iey ubywa przez parowanie, zaczem nie ma potrzeby tak prędkiego iey nadgrodzenia; przyczyna ta zgadza ſię zupełnie z doſtrzeżeniami czynionemi za pomocą drobnowidow (*Microſcopia*); muſzkuł bowiem żołądkowy w żmii nie maiąc wiele mocy do ſtarcia pokarmow, i do przerabiania ich prędkiego w chil, potrzeba na to mieyſce, aby krew ich była za to gęſtſzą i bardziey kleiowatą; a do tego, ſerce żmii, ieſt tylko o iedney komorce, krew w nim krąży, tym ſamym ſpoſobem, iak w żabie, i żołwiu, w ktorych trzecia nawet część krwi nie przechodzi przez płuca, zaczem ſię nie może rozrzedzać od powietrza tak, iak w człowieku, lub innych zwierzętach maiących ſerce o dwoch komorkach; w reſzcie ſpoſob żywienia ſię żmii wyciąga, ażeby zwierzęta, ktoremi ſię ona żywi, były wprzod bez życia, niżeli ſię do iey żołądka doſtaną, ztąd wypada, że iad żmiiom nadany, ſłuży do zabiiania zwierząt ſłużących im za pokarm, a nie do ſzkodzenia ludziom, iak ſię wielom bydź zdawało. Przydać tu ieſzcze można, że moc żołądka żmii, byłaby nie wyſtarczaiącą do pozbawienia życia zwierząt, gdyby ſię te żywe do ich żołądka doſtały.

Roztrząſaiąc z pilnością przez drobnowidy, iad żmii, doſtrzedz w nim można z początku drobniutkich cząſteczek ſolnych, ktore w nim pływaią z wielką ſzybkością; po nie iakim czaſie, te iuż nie pływaią, lecz zamieniaią ſię w kryſztały niezmiernie ſubtelne i kończyſte. Jak tylko żmiia rozdrażniona, ukąſi człowieka, lub zwierze iakie, wpuſzcza natychmiaſt w ranę ſpirytus iadowity czyli ciecz kwaſkowatą bardzo ſubtelną, ta wciſkaiąc ſię w naczynia krwionośne, tamuie krążenie krwi, ſprawuie iey zſiadanie ſię nagłe, i w krotce śmierć przynoſi, ieżeli nie naſtąpi prędkie i ſkuteczne zaradzenie.

Po między lekarſtwami dotąd używanemi przeciw ukąſzeniom żmii, nie maſz ſkutecznieyſzego i mocnieyſzego nad Alkali lotne (*alkali volatile*). Pewny Uczeń Medycyny, będąc na herboryzacyi około Montmorency z P. *Bernard: de Juſſieu*, ukąſzony zoſtał w kilku mieyſcach od żmii, w krotkim czaſie, części ukąſzone tak nabrzmiały, iż niemi władać nie mogł. P. *Juſſieu*, widząc ſmutny ſtan ukąſzonego, dał mu połknąć w ſzklance wody, ſześć kropel wody *Lucyi*, i kilka kropel teyże wody wlał na rany dla ich obmycia, i natarcia, i chociaż tegoż dnia chory miał konwulſye, i wpadał w ſynkopy, iednakże lekarſtwo to kilka razy powtorzone, przywrociło chorego do zdrowia w krotkim czaſie. Skład wody *Lucyi* opiſaliśmy w artykule Rany Jadowite.

Wprzod nim doświadczenie pokazało, że alkali lotne ieſt naylepſzym lekarſtwem przeciw ukąſzeniom żmii, rożnych używano ſpoſobow, w zdarzonym przypadku: wiązano część ukąſzoną wyżey rany, a kiedy nie mogła bydź zawiązana, przykładano natychmiaſt na ranę zgnieciony łeb żmii tey, ktora ukąſiła, lub inney, procz tego, rozpalone aż do czerwoności żelazo zbliżano do rany, lub też zapalano na ranie proch ſtrzelniczy, czyniono ſkarryfikacyą rany, a na wierzch przykładano theryakę, czoſnek ſam, lub z ſolą ammoniacką razem.

Procz zewnętrznych lekarſtw, używano ieſzcze wewnątrz ſolow zwierzęcych lotnych, iako to: ſoli iaſzczurczey, ſoli ieleniego rogu, urynowey, i t. d. Lekarſtwa te wewnętrzne i zewnętrzne nie zawſze ſię udały, a częſtokroć były bezſkuteczne. Jedno tylko alkali lotne (iakeśmy iuż namienili), ſłużyć może za iedyne lekarſtwo przeciwko iadowi niebeśpiecznemu żmii. Z tego powodu radziemy mieſzkańcom po wſiach, iżby z ſobą noſili flaſzeczki z wodą *Lucyi*. Skoro tylko kto nieſzczęściem zoſtanie od żmii ukąſzonym, daie mu ſię natychmiaſt do zażycia pięć lub ſześć kropel wody *Lucyi*, w ſzklance wody proſtey, w tymże ſamym czaſie, nakapuie ſię na ranę kilka kropel teyże wody, dla iey obmycia, nie obwięzuiąc rany; gdyby zaś ukąſzony wpadał w częſte mdłości, nie należy mu dawać tych kropli w wodzie, lecz w winie. Jeżeliby po

zażytych kilku dozach, nie dało się spostrzegać w częściach ukąszonych wklęśnienie, trzeba na ten czas udać się do smarowania rany oliwą przymięszawszy do niey troche alkali lotnego. P. *Jussieu* tym sposobem leczył ukąszonego od żmii roku 1747. Doświadczenia kilkokrotnie z pomyślnością powtorzone, zaręczaią za dobrocią tego sposobu.

Od nieiakiego czasu, postanowiono w Anglii leczyć ukąszenie żmii samą tylko oliwą, smaruiąc nią ranę, a gdyby rana była głęboka, obwięzywać ią ceratą napuszczoną bleywasem rozrobionym z oliwą, ten iednak sposob leczenia pokazał się bydź w tysiącznych zdarzeniach bezskutecznym, i nie zasługuie słusznie na zaletę, ktorą mu daią Lekarze Angielscy.

Bardzo wiele Lekarstw przygotowywać można ze żmii, używaią ich w gorączkach malignowych i zaraźliwych, w leczeniu trądu, parchow, wolow, wrzodow zastarzałych, a niekiedy nawet i do wypędzenia iadu. Doczytniemy się w Dziełach starożytnych Lekarzow, że ciągłe używanie mięsa żmii pieczonego na roszcie, i wina ze żmii, leczyło nayokropnieysze i nayuporczywsze choroby, iaką iest np. trąd. Zdaie się, że naygłownieyszą własnością lekarstw ze żmii przygotowywanych iest: przyspieszenie krążenia krwi, ułatwienie iey płynności, rozrzedzenie limfy, i oczyszczenie gruczołow od części grubszych obcych.

Lekarſtwa ze żmii, mowi rozſądnie pewny ſławny Autor, winny ſwoie przymioty ſoli działaiącey i przenikliwey, w ktorą żmiie obfituią, a ktora pochodzi od zwierząt, ktoremi ſię żywią żmiie, i na tym iedynie zależy rożnica między mięſem żmii, a mięſem innych wężow, ktore, nie żyiąc tylko naywięcey ziołami, nie poſiadaią własności potrzebnych w Sztuce Lekarſkiey tak, iak żmiie.

Naylepſze przyprawy żmii ſą: galareta, ſyropy, buliony, wino. Serce i wątroba żmii uſuſzone na Słońcu, i na proſzek ſtarte razem, maią nazwiſko *Bezoardu zwierzęcego* (*beſoard animal*). Proſzek ten zażyty w bulionie, albo w innym napoiu, ma te ſame własności, co i mięſo żmii. Woda pędzona ze żmii, wyſkok, ſol lotna, oley, maią też ſame przymioty. Wyſkok i ſol lotna ma częſte użycie w oſpie, gorączkach malignowych; epilepſyi, apoplexyi, paraliżu, dolegliwościach macicznych, ukąſzeniach od zwierząt iadowitych.

Tłuſtość żmii zaſtępuie mieyſce kollirow naybardziey zachwalonych w chorobach ocznych. Gdy idzie o rozpędzenie obfitości humorow ſpływaiących do oczow, o wzmocnienie wzroku, doſyć będzie namazać powieki tą tłuſtością. Lecz gdy idzie o uleczenie cięższych bolow oka, należy wpuścić iednę lub dwie krople tey tłuſtości w oko. Procz tego, tłuſtość ta ieſt wybornym lekarſtwem, wzmacniaiącym, łago-

dzącym, a iedynym na bielma oczow, na plamy błonki rogowey oka, i na wyrostki błonkowate na oczach, ktore częstokroć ospa po sobie zostawia. Tłustość żmii wewnątrz zażyta bardzo wiele pomaga suchotnikom, mowi *Wedel*, iest lekarstwem kòsmetycznym, pomaga na wszystkie choroby nerwowe, leczy wrzody, świerzb, i inne wady skory. Wszystkim wiadomo, że mięso żmii iest pierwszą z przypraw wchodzących w skład Theryaki.

ZORAWINA (Bot) *Cretægus aria Linn: Alkekengi.* Jest to roślina wzrastaiąca na gorach winnicznych, utrzymuią ią także umyślnie w ogrodach w mieyscach cienistych. Jey łodygi wysokie blisko na dwie stopy, są okrągłe, kolankowate, nie co kosmate, gdzie nie gdzie czerwonawe nie kiedy gałęziste, liście ma podłużne, dosyć szerokie ciemno-zielone, smaku ostrego, podobne do liści morelowych, lecz nie co większe, i bez wcięcia, z pachwin liściowych wyrastaią z krotkich ogonkow kwiaty poiedyńcze białe, kształtu misowatego, z wielu pręcikami we śrzodku. Kielich kwiatowy dzieli się na pięć przegrodek, z dna kielicha wyrasta słupek, czyli pączek zielony, podłużny; kielich się rozszerza, nadyma, nakoniec zamienia się w pęcherzyk okrągły, błonkowaty zamykaiący w pośrzodku iagodę mięsistą podobną do wiśni, smaku kwaskowatego, wewnątrz maiący nasiona okrągłe, białe, spłaszczone. Korzeń tey rośliny iest biały, szczupły, włoknisty. Roślina kwitnie w Lipcu,

iagody iey zbieraią ſię przy końcu Sierpnia. Jagody żorawiny maią własność pędzącą mocz, pomagaią w trudnościach i zatrzymaniach ſię moczu, kamieniu nerek i pęcherza, kolce nefrytyczney, żołtaczce, czyli te będą zażyte wewnątrz, czyli zewnątrz. *Haller* dodaie, że iagody maią tę ſzczegolną własność, iż połykaiąc ie całkiem nie ſą kwaśne, i że po dotknięciu ſię ich ręką, ſtaią ſię przykre i gorzkie.

Z iagod tey rośliny przepędza ſię woda, robią ſię kołaczyki, tynktura.

Weź ſześć iagod żorawinowych, utłukłſzy ie, namocz w wielkiey ſzklance wina białego, a przecedziwſzy otrzymaſz napoy, pomocny na kamień, kolkę nefrytyczną, i zatrzymanie moczu.

Weź naſion rożyczki ziela, wroblego proſa, żorawiny, każdego po połtora ſzkrupułu, utłucz ie w moździerzu marmurowym wlewaiąc potrochu pięć uncyi wody iaſkułczego ziela, i uncyą ſyropu piołunowego, zrobiſz z tego emulſyą pomocną w żołtaczce.

ZBIOR

NIEKTORYCH CELNIEYSZYCH

AFORYZMOW,

WYIĘTY

Z DZIEŁ

HIPPOKRATESA Y CELSA.

W WARSZAWIE.

u P. DUFOUR *Konsyliarza Nadwornego*

J. K. Mci i Dyrek: Druk: Korp: Kadet:

M.DCC.XCIII.

PRZEDMOWA.

LEkarz *Bikassyusz* zebrał i ułożył porządkiem Alfabetu choroby, niektore Aforyzmy, zdania wyięte z Przepowiedzeń i z Koaks (a) Hypokratesa dla utworzenia swego Dzieła pod Tytułem: *Xiążka ręczna Lekarzy*.

Lekarz *Guyot* Towarzysz Akademii Lekarskiey w Paryżu przysłużył nam się wydaniem tegoż Dzieła, ktore znacznie powiększył i zbogacił zdaniami Celsa: i z tego to Dzieła P. *Chassot* sławny Chirurg Szpitala Sgo: Dyonizyusza wyiął przednieysze materye i one na widok publiczny wydał.

Ten biegły Chirurg nie przestaiąc na nabyciu wiadomości, ktore mu ziednały zaletę w iego sztuce, chciał ie ieszcze rozszerzyć, ażeby przygo-

(a) *Kaoks, to nazwisko daią Dziełom Hypokrata zamykaiącym Jego zdania w Nauce Lekarskiey, ktore on na Wyspie Koos, dzis Lango zwaney. ułożył.*

tował swoich Wspołtowarzyszow do czerpania w prawdziwych zrzodłach przyczyn chorob, ich odmian i wypadkow, i to mu było powodem do przełożenia na ięzyk Francuzki dzieła wzwyż wzmiankowanego: lecz gdy zatrudnienia daleko ważnieysze nie dozwoliły mu się radzić Kommentatorow dla doścignienia prawdziwych myśli Oryginału, od ktorego ani na moment nie można było odstąpić bez popełnienia omyłki, był przeto przymuszonym zaniechać tłomaczenia dzieła P. *Chassot* a z tego ułożyć inne wcale nowe, ktore się Publiczności poświęca. Dzieło to iest pomnożone wielu przypiskami krotkiemi służącemi, iuż do wytłomaczenia wyrazow w Sztuce Lekarskiey używanych iuż do obiaśnienia celnieyszych trudności, ktore się w tych Aforyzmach nadarzaią.

Ze wszech miar podchlebiać sobie można, że to szczupłe dzieło będzie wielką pomocą Chirurgom osobliwie wieyskim, ktorzy nie posiadaiąc ięzyka Łacinskiego, nie zawsze są w stanie wzywania Lekarzow w chorobach

wnętrznych, bądź to, że odległość mieysc albo gwałtowność chorob czynić im tego nie dozwala, bądź, że chorzy nie są wstanie ich wzywania.

Zastanawiaiąc się ci nad Aforyzmami i zdaniami Hypokratesa i Celsa w sposob w iakim one wystawiamy, będą mogli łatwo cechować znaczną liczbę chorob, wyciągać z nich pewne prognostyki, a nawet mieć będą ten pożytek, iż przywykną bardziey do rad wzywanych Lekarzow, i do zręcznieyszego wykonywania ich zleceń.

Gdy Edycya Wanderlindena nie była ieszcze dokończoną, poszliśmy w tém Dziele za Edycya Foecyusza, a lubo sądziliśmy, iż w tey ostatniey iako powszechnieyszey, nic odmieniać nie należy, iednakże niekiedy mieliśmy wzgląd w tłomaczeniu Francuzkim na Edycyą Wanderlindena.

Jako zaś zamiarem tego przekładania nie było tłomaczenie słowne Dzieła P. Guyot, lecz tylko proste wyłożenie myśli Hypokrata, tak nie przywięzywaliśmy się ściśle do wyrazow: niekiedy dopełnialiśmy niedostatku myśli Autora, lecz zawsze trzymaiąc

się naylepszych Kommentatorow, nakoniec nic nie zaniedbaliśmy, przez coby to małe dzieło tyle użytecznych rzeczy zamykaiące mogło oświecić Chirurgow w poznawaniu chorob.

Zostaie teraz krotko namienić o życiu Hypokrata i Celsa; dla oddania długu tym wielkim Ludziom, do ktorego oni maią prawo za tyle dobrodzieystw rodzaiowi ludzkiemu wyświadczonych: Wyspa Lesbos, iedna z Cykladow chlubi się urodzeniem Hypokrata na lat 400. przed Chrystusem, Heraklid iego Oyciec pochodził od Eskulapiusza, a Fenareta Matka liczyła Herkulesa w liczbie swoich Przodkow.

Hypokrat był pierwszym, ktory podał przepisy Sztuki Lekarskiey (b)

(b) *Starożytność wynalazek Sztuki Lekarskiey przypisywała Eskulapiuszowi, ktoremu iako Bożkowi wspaniałe Swiątynie w Epidaurze i na Wyspie Koos wystawiono. Sciany tych Swiątyń okryte były tabliczkami, na ktorych uzdrowieni składaiąc mu dziękczynienia, choroby swoie opisywali wraz z śrzodkami, iakie im do uleczenia onych nayskuteczniey pomogły.*

i ktory ſpoſobił Uczniow; a lubo był ſzczegolniey przywiązanym do Perdyki Krola Macedońſkiego (który mu był winien życie) iego atoli ſtarania rozciągnęły ſię na całą Grecyą. Zaraza morowa od niego przepowiedziana ziściła ſię, rozeſłał natychmiaſt Uczniow ſwoich po wſzyſtkich miaſtach dla dania pomocy nieſzczęśliwym, ktorych ona trapiła: ich ſtarania wſparte biegłością ſwoiego Nauczyciela, nie były nieużyteczne, a Grecy wdzięcznością przeięci wyrządzali Hypokratowi honory takie, iakie niegdyś wyrządzano Herkuleſowi, iż oſwobodził ziemię od ſtraſzydeł, ktore ią zarażały.

Mędrzec ten, (ktory podług Makrobiuſza nigdy nie umiał zwodzić, ani ſam mógł bydź zwiedzionym) wezwany od Abderyeńczykow do wyprowadzenia Demokryta z ſzaleńſtwa, ktore mu nieſłuſznie przypiſywano, nie uznał w mniemaney

---

I z tych to ſzacownych tabliczek Hypokrates początki ſwey zbawienney Nauki wyczerpnął.

ego ſt aboſci rozumu, tylko mądrość prawdziwie Filozoficzną.

Zgadzaią ſię poſpolicie, że ten Oyciec Sztuki Lekarſkiey żył lat 104. zoſtawiwſzy po ſobie dwoch Synow Teſſala i Drakona, tudzież Polyba ſwego Zięcia.

Jego Aforyzmy i Prognoſtyki ſą ieſzcze podziśdzień uważane nakſztałt wyrokow, rownie iako i iego zdania, ktore na Wyſpie Koos ułożył. Człowiek ten tak pożyteczny ſpołeczności, dochował bez przezwy aż do naſzych czaſow tytułu *Boſkiego*, ktory mu wdzięczność iego wſpołrodakow nadała, i na ktory ſobie ſprawiedliwie zaſłużył przez dawanie pomocy cierpiącey ludzkości.

Co do życia Celſa: Aureliuſz Korneliuſz Cels, bardziey ieſt znany z ſwoich zaſług i dzieł, niż z urodzenia, rzeczą ieſt do prawdy podobną, że żył w wieku Auguſta; a ſłynął ieſzcze pod Tyberyuſzem i Kaligulą Ceſarzami. Trudno ieſt z pewnością twierdzić, czyli Cels był Retorem, czyli też Woiownikiem, Rolnikiem, lub Lekarzem, gdyż czytaiąc iego Dzieła, ktore we wſzyſtkich tych mate-

ryach pisał, zdaie się, że każdą z nich szczegolniey nad innych posiadał. Czymże więc był, spyta się kto? Był to drugi Astruk (c) ktorego dobroczynna natura wielkiemi do wszystkiego udarowała przymiotami. Uważaiąc go iednak z tonu Nauczyciela, ktory na siebie przybiera w podawaniu sposobow odbywania działań Chirurgicznych, w oznaczaniu czasu leczenia, i wyboru Lekarstw, niemożna go nie uznać za nader biegłego Lekarza. Ośm Xiążek ktore nam o Sztuce lekarskiey zostawił, dowodzą pewnie doskonałey iego biegłości w tey tak pożyteczney Sztuce.

Rzymianie do iego czasow mało przykładali się do Sztuki Lekarskiey, a chociaż niektorzy z nich pisali o

(c) *Jan Astruk. Doktor Akademii w Montpellier, w wielu umieiętnościach biegły, słynął we Francyi, za panowania Ludwika XV. i w wielu innych Kraiach. August drugi Krol Polski mianował go pierwszym Lekarzem na Dworze swoim, gdzie przez nieiaki czas zabawiwszy, wrocił się do Oyczyzny i tam w Paryżu w 83. Roku wieku swego umarł.*

niey, to nie inaczey tylko w ięzyku Greckim, iuż to dla ziednania swoim przepisom większey powagi; iuż dla oddania hołdu tym Kraiom, w ktorych ta Sztuka swoy początek wzięła. Wszakże Cels przyzwyczaił Rzymian do ćwiczenia się w tey Sztuce w Oyczystym swoim ięzyku. Wrzeczy samey nie można dosyć wychwalić Dzieł iego, co do gładkości stylu, wyboru wyrażeń, iasności, prostoty, zwłaszcza gdy mowi o chorobach, ktorych początki są ukryte i do naznaczenia trudne. Wreszcie iako się nie można wstrzymać od sprawiedliwych pochwał, ktore się wysokim iego wiadomościom w Sztuce leczenia należą, tak rownie nie można się dosyć wydziwić tey dosadności, z ktorą nam one udziela.

ZBIOR

ZDAN

STAROZYTNYCH LEKARZOW

Dla wſzyſtkich Chirurgow bardzo pożyteczny.

AFORYZM (a) Iwſzy.

Zycie ieſt krotkie, ſztuka nabywa ſię z czaſem, okazya gwałtowna, doświadczenie częſtokroć mylne, prognoſtyk nie pewny.

A.

Apoplexya (b). Zadawniona apoplexya żadnym ſpoſobem uleczona bydź nie może, mniey zaś wkorzeniona, nie łatwo.

(a) *Aforyzm czyli zdanie, zamykaiące w krotkich ſłowach wſzyſtkie własności iakiey rzeczy.*

(b) *Apoplexya ieſt to nagłe pozbawienie Człowieka ruchu i czucia.*

B.

Błona płucowa. (*Epiloon*, *Omentum*) (c) Kiedy błona płucowa wychodzi przez stolec, znakiem iest, że gniie.

Błona płod okrywaiąca. (*Secundina*) Ażeby położnica pozbyła błonki płod okrywaiącey, należy iey dać na kichanie, pod czas ktorego mieć powinna usta zamknięte i nos ściśniony.

Bol. Jeżeli chory ma iaką część ciała zbolałą, a boleści nie czuie, znak oczywisty, że nie iest przy zdrowych zmysłach.

I.

Bol Boku. Cieczenie krwi z nosa w bolach boku iest złym znakiem.

II.

Bol boku złączony z plwocinami żołciowemi, ktore natychmiast bez przyczyny ustaią, sprawuie wielkie szaleństwo. (*Obacz Pleura*)

Bol Stawow Kiedy bol stawow w pewnych czasach powraca, potrzeba wcześnie użyć przyzwoitey ostrożności, iżby humory nieużyteczne wewnątrz nie zatrzymały się, (*Obacz Podagra.*) I.

Bol Głowy. Nic bardziey nie pomaga tym, ktorzy cierpią bol w tylney części głowy, iak puszczenie krwi z żyły naczelney.

II.

Jeżeli ciężko choruiącemu na bol głowy płynie ropa, materya wodnista, lub krew,

---

(c) *Omentum iest to błonka tłusta, ktora okrywa wnętrzności.*

nosem, ustami albo uszami, płynienie to przywraca go do zdrowia.

III.

Ludzie, w ktorych do ospałości ciała, łączą się gwałtowne bole głowy, są bardzo bliskiemi wpadnienia w konwulsye.

Bol Kręgow. Mocny bol kręgow, złączony z wielką czerwonością oczow, oznacza hemorragią czyli krwi płynienie.

I.

Bol Gardła. Ile razy czuć się daie bol w gardle, albo niektore części ciała nabrzmiewaią, examinuy natychmiast wyrzuty stolcowe: a ieżeli w nich znayduiesz wiele żołci, znakiem iest, że całe ciało chore; ile razy zaś wyrzuty pokażą się bydź takiemi, iakie pospolicie miewaią ludzie zdrowi, bespiecznie chory wszystko ieść może.

II.

Wrzody w gardle wraz z febrą, oznaczaią ciężką nadal chorobę.

Bol Wątroby. Ktorzy nagle wielkiego bolu w wątrobie doznaią, przez nastąpienie febry zdrowie odzyskuią.

I.

Bol lędzwiow. Z bolu lędzwiow, pochodzą obfite płynienia krwi.

II.

Jeżeli się bol lędzwiow wzmaga aż dotego stopnia, że sprawuie bieganie i przewracanie oczow, znak to iest niebespieczny życia.

III.

Kiedy bol lędzwiow czuć się daie aż przy otworze żołądkowym, wraz z febrą i drzączką, a za temi następuią wymioty materyi

rzadkich i wodniſtych, albo ieżeli chorzy wpadaią w ſzaleńſtwo i mowę tracą, umieraią natychmiaſt wyrzuciwſzy z ſiebie materyą czarną.

IV.

Jeżeli bol lędzwiow często napada, bez oczywiſtey przyczyny, znakiem ieſt, że chory znayduie ſię w niebeſpiecznym ſtanie zdrowia.

V.

Bol Lędzwiow, z nieznośną gorączką i nudnościami złączony, rownie niebeſpieczeńſtwem grozi.

VI.

Ci, ktorych bol lędzwiow i bokow napaſtuie, bez żadney przyczyny, wpadaią w żołtaczkę.

VII.

Mocny bol w lędzwiach, ktory aż do wyżſzego otworu żołądka, i do głowy dochodzi, a z nim łączy ſię nadzwyczayna ſkłonność do charkania, zagraża konwulſyami.

Bol Piersi. Bol w pierſiach, wraz z oſpałością i febrą, bliſką śmierć przepowiada.

I.

Bol Płuc. Plucia Ropą w bolach płuc i żołądka ſą niebeſpiecznym znakiem.

II.

Perypneumonia (d) więcey nabawia chorego niebeſpieczeńſtwa, niż bolu. (*Obacz Płuca, Bol pierſi i boku, Slina.*)

(d) *Perypneumonia w Medycynie znaczy Dychawicę, zapalenie płuc z kaſzlem i febrą.*

Bol Nerek. Bol Nerek i pęcherza moczowego w ludziach podeszłych, trudny iest do uleczenia. (*Obacz Mocz.*)

Bol otworu odchodowego. W chorobach długich i niebespiecznych boleść ktora się czuć daie w otworze odchodowym, o śmierć chorego przyprawia.

Bol Brzucha. Oziębienie końcow pochodzące od znacznego bolu w częściach do dolnego brzucha należących, iest znakiem niebespiecznym.

II.

Bol otworu żołądkowego, wraz z kołataniem ktore się słyszeć daie w powyższey części dolnego brzucha, za nastąpieniem febry i drzeniem całego ciała, oznacza wielkie niebespieczeństwo, zwłaszcza gdy następuią poty lekkie.

III.

Ropienie poprzedzaią bole brzucha, ktore się po połogach zdarzaią.

Bol i twardość Macicy. Twardość macicy z czuciem mocnego bolu, prędką śmierć przepowiada.

C.

I.

Choroba. Jeżeli kto wstawszy z choroby, przez używanie pokarmu, sił nie nabywa, ma go w większey brac nie co ilości; ieśliby zaś słabość takowa sił czuć się dawała miernie używaiącemu pokarmu, lekarstwo purguiące iest mu potrzebne.

II.

Na początku i przy końcu choroh zdarzaiące się odmiany, mniey są znaczne, lecz

w czaſie, kiedy choroba całą moc ſwoią wywiera, bywaią nader gwałtowne.

III.

W długich chorobach, wſtręt od potraw, i wyrzuty pokarmow nieſtrawionych, oznaczaią niebeſpieczeńſtwo.

IV.

Jeżeli w gwałtowney febrze, naſtępuie nagle duſzenie w gardle, bez widocznego iego nabrzmienia, znak to ieſt śmiertelny.

V.

W Febrach ciągłych, plwociny koloru ſinego, na poł z krwią i żołcią, maiące przykry zapach, złym ſą prognoſtykiem; ieżeli iednak te odchodzą nieſprawuiąc bolu, niemaſz żadney obawy: toż ſamo rozumieć ſię ma o moczu i wyrzutach ſtolcowych Ile razy zaś te wyprożnienia nie przynoſzą ulgi choremu, znakiem ieſt niebeſpiecznym.

VI.

Jeżeli pod czas wielkiey febry, wykręca ſię w tył ſzyia, tak dalece, że chory pokarmow połykać nie może, a nie widać żadnego w niey nabrzmienia, pewna śmierć.

VII.

Ważnieyſzą ieſt nierownie rzeczą, znać ſię na leczeniu chorob, niż na poznawaniu ich źrzodeł.

VIII.

Nie ſłowa, lecz Lekarſtwa chorych przywracaią do pierwſzego zdrowia.

IX.

Nader ieſt ważną rzeczą umieć rozeznać, co dało okazyą do choroby, czy głod, czy pragnienie, ciepło lub zimno, praca lub pro-

prożnowanie, czy zbytek w iedzeniu i napoiu, czyli też nieumiarkowana żądza lubieżności.

X.

Zdarza się niekiedy, iż w leczeniu chorob postępuie się krokami przeciwnemi, tak np. Choroby pochodzące z przeładowania żołądka, leczą się przez laxowanie i dyetę, i na wzaiem, te ktore pochodzą z czczości żołądka, za wzięciem pokarmu ustaią, ogólnie mowiąc: wszystkie słabości pochodzące ze zbytku, leczą się na wspak.

XI.

Osłabienie ciała przez zbyteczną pracę, nadgradza się spoczynkiem.

XII.

Doświadczenie nauczyło, że choroby, ktore pokazały się bydź upornemi w leczeniu, przez użycie nawet naylepszych do tego śrzodkow, łatwo zostały uleczone za pomocą lekarstw, ktore tym chorobom zdawały się bydź zupełnie przeciwne.

I.

Choroby Ostre (e). (*Acuti morbi.*) W ostrych chorobach prognostyk decyduiący o życiu i śmierci chorego, częstokroć iest mylny.

(e) *Chorobami ostremi nazywaią się te, ktore bez przestanku wywieraiąc moc swoię, wielkich chorego nabawiaią boleści, i ktore albo mu śmierć przynoszą, albo go w krotce zupełnie opuszczaią.*

II.

Jeſt bardzo niebeſpiecznym znakiem, ile razy w oſtrych chorobach zdarzy ſię, że zewnętrzne części ciała ſą zimne, wewnętrzne zaś rozpalone, albo ile razy chory ma nadzwyczayne pragnienie.

III.

Jeżeli chory w oſtrych chorobach cierpi bol głowy, albo mu ſię też wnętrzności kurczą, ſą to znaki poprzedzaiące ſzaleńſtwo, wyiąwſzy iednak przypadek, kiedy ſię krew noſem dobędzie.

I.

Ciepło i Zimno. Jeżeli w iakiey części ciała daie ſię czuć ciepło lub zimno nadzwyczayne, tam choroba ma ſwoie ſiedliſko.

II.

Ciepło nadgradza wſzyſtkie przykrości od zimna pochodzące.

III.

Zima ieſt nieprzyiaciołką ſtarych, a lato młodych.

D.

Dymienica (*Bubo*) (f) Wſzyſtkie febry pochodzące z zapalenia gruczołow ſą niebeśpieczne, wyiąwſzy tylko febrę dzienną, to ieſt nie więcey iak 24 godzin trwaiącą.

(f) Dymienica, ieſt to nabrzmienie znaczne, zaognione, i znaczną boleść przynoſzące, wdaie ſię w pachwiny i w ſzyie, gdzie ieſt naywięcey gruczołow ſkupionych.

I.

DYSSENTERYA (g) i DYARRYA (h) Ile razy w początkach Dyssenteryi, odchodzi żołć spalona, śmierć bliska.

II.

Jeżeli w stolcu choruiących na Dyssenteryą spostrzegać się daią drobne kawałki do mięsa podobne, iest to znak śmierci.

III.

Jeżeli w suchotach następuie biegunka, życie w niebespieczeństwie. (*Obacz Suchoty.*)

IV.

W długich Dyssenteryach odraza od potraw nie dobrym iest znakiem, zwłaszcza gdy iest z febrą złączona.

V.

Z Dyarryi rodzi się Dyssenterya.

VI.

Materya spieniona, ktora w Dyssenteryach stolcem odchodzi, spływa z mozgu.

VII.

Po Dyssenteryi następuie Lienterya, (*Obacz Lienterya*)

VIII.

Womity żołciowe, ktore w początkach dyssenteryi chorego napadaią, są bardzo niebespieczne.

I.

DRZĄCZKA. (*Horror*) Po zapoceniu się drzączka, nie dobre pociąga za sobą skutki.

(g) *Dyssenterya znaczy płynienie krwi z bolem przez stolec.*

(h) *Dyarrya znaczy wyprożnienie częste i obfite żołądka.*

II.

Ktorzy po lekkich potach maią drżączkę, ci nie łatwo bywaią uleczeni.

III.

Ktorzy w ſtanie zdrowia częſtey podlegaią drżączce, ci za zbytnim krwi upłynieniem, wpadaią w niebespieczeńſtwo ropienia, czyli ſupuracyi.

IV.

Kiedy chory cierpi drżączkę złączoną z trudnym oddychaniem, pewne ſuchoty.

Dziąsła. Płynienie krwi z dziąſeł ſprawione przez biegunkę, śmiercią grozi.

Dzwonienie w uszach. W oſtrych chorobach ſzum i dzwonienie w uſzach, śmierć poprzedza.

E.

Eunuch. (i) Eunuchy ani łyſieią, ani Podagrze nie podpadaią. (*Obacz Podagra.*)

F.

I.

Febry. Wſzyſtkie prawie febry kwartanny, ktore pod czas lata przypadaią, nie długo trwać zwykły, te zaś, co pod czas ieſieni, bywaią poſpolicie tym dłużſze, im bliżey ku zimie napadaią.

(i) *To prawda, że Eunuchowie poſpolicie nie łyſieią, lecz doświadczenie pokazało, że rownie podlegaią Podagrze iak i inni, ieżeli w życiu zbytkuią.*

Trudną iest rzeczą wyciągnąć pewny prognostyk z czasow, w ktorych febry napadaią, zwłaszcza gdy te powracaią o teyże samey godzinie nazaiutrz, o ktorey chorego dniem wprzod opuściły.

III.

Wszystkie febry ktore nieprzerwanie trwaią, i ktore co trzeci dzień silnieysze coraz ponawiaią attaki, są niebespieczne, gdy tymczasem febry maiące pewne przestanki, nie grożą choremu niebespieczeństwem.

IV.

W febrach ciągłych, ile razy części ciała zewnętrzne są zimne, wewnętrzne zaś gorące, a chory prawie od pragnienia usycha, śmierć niezawodna.

V.

Ktorym czepią się do ięzyka i zębow materye lipkie, ci mieć będą febry mocne i gwałtowne.

VI.

W febrach za nastąpieniem drzączki, gorączka władać zwykła.

VII.

Ci ktorzy z febry dostaią głuchoty, tak od niey iako i od febry zarazem bywaią uwolnieni, przez płynienie krwi nosem, albo przez nastąpienie biegunki.

VIII.

Jeżeli febra opuszcza w dniach nieparzystych, ma zwyczay znowu powracać.

IX.

Kiedy chory na febrę czuie wielkie gorąco około żołądka, wraz z kłociem przy iego otworze, iest to znakiem niebespiecznym.

X.

Konwulſye i mocne bole w błonach wątroby, śledziony, albo też w błonie płucowey, ſą złemi prognoſtykami w chorobach oſtrych.

XI.

Porywanie ſię i konwulſye pod czas ſnu, ſą rownie niebeſpieczne w febrach oſtrych.

XII.

Ci ktorzy miewaią kwartannę, rzadko wpadaią w Konwulſye, ieżeli zaś od nich ſą napaſtowani, te uſtaią natychmiaſt za powrotem febry.

XIII.

Choruiący przez długi czas na febrę, podlegaią nabrzmieniom, i cierpią bolenie ſtawow.

XIV.

W febrach bole ſprawione przez nabrzmienie gruczołow oznaczaią długą chorobę.

XV.

Zupełne mowy utracenie, złym ieſt bardzo znakiem pod czas febry.

XVI.

Jeżeli w febrze ciągłey, wargi, brwi, oczy, lub nos kurczą ſię, tak dalece, że ani widzieć ani ſłyſzeć zgoła nie można, na ten czas chory, będąc iuż znacznie na ſiłach oſłabionym z przyczyny, że ſię w nim funkcye życia odbywać nie mogą, ieſt bliſkim śmierci.

XVII.

Jeſt to niedobrym znakiem, kiedy febra napaſtuie co trzeci dzień, a czwartego ſię powiękſza, w ten czas bowiem obawiać

się należy, ażeby takowe attaki nie przyprawiły chorego o szaleństwo.

XVIII.

Kiedy febry nie w dniu zwyczaynych swoich attakow ustaią, recydywy spodziewać się potrzeba.

XIX.

Gorączka w febrach śmiercią zagraża, ieżeli się łączy z bolami brzucha.

XX.

Kwartanny zimowe (k) zmieniaią się częstokroć w choroby ostre.

FRASUNEK. Tym ktorzy zmordowani są długim niespaniem i frasunkiem, zbieraią się otoki około uszow.

G.

I.

GŁOWA i MOZG. Ci co przez odniesienie rany w głowie maią naruszony mozg, podpadaią koniecznie wymiotom żołciowym z febrą złączonym.

II.

Ludzie tracą natychmiast mowę, ieżeli z iakieykolwiek bądź przyczyny odbieraią uderzenia, ktore ich mozg mocno wzruszyły.

(k) *Z wielu przyczyn powątpiewaćby można o tym zdaniu Hyppokratesa, ktory na żadnym mieyscu nie wspomina o febrach kwartannach zimowych. Wszyscy albowiem doskonali Lekarze zgadzaią się, że takowego rodzaiu febry nie zamieniaią się w ostre choroby, chyba iedynie przez złą administracyą Lekarstw.*

III.

Ktorzy czuią iakie utrząśnienie w głowie, i oraz w tymże samym czasie maią czerwone oczy, tudzież okazuią znaki oczywistego szaleństwa, są bardzo w niebespiecznym stanie zdrowia, co iednak nie ma się rozumieć, ażeby stąd koniecznie śmierć następowała, gdyż zdarza się częstokroć, że taka choroba kończy się nabrzmieniem około uszow.

IV.

Spodziewać się potrzeba w krotce szaleństwa, skoro w bolach głowy złączonych z głuchotą i bezsennością, następuią wymioty koloru zielonego.

V.

Nic tak nie pomaga na bol głowy, iak okładanie wodą zimną.

I.

Głod. Zmorzonemu głodem, należy się wstrzymać od pracy.

II.

Napoy mierny wina po części głód uśmierza.

I.

Głos. Jeżeli człowiek piiany nagle mowę traci, umiera w konwulsyach, wyiąwszy przypadek, kiedy go febra napadnie, albo kiedy po otrzeźwieniu się utraconą mowę odzyskuie.

II.

Ile razy chorzy mowę zamykaią, osobliwie w febrach nieregularnych, ze drzeniem umieraią.

III.

Utracenie mowy złączone z wielkiemi bolami, przyprawia chorych o śmierć, ktorą poprzedza długie konanie.

IV.

Nic gorszego, iak kieydy szczkawka napada tych, ktorzy zaniemowili.

I.

Głuchota Wymioty żołciowe ustaią, za nastąpieniem głuchoty, i przeciwnie, chorzy słuch odzyskuią, gdy ich napadaią wymioty żołciowe.

II.

Głuchota w febrach ostrych, poprzedza wielkie szaleństwo.

III.

Głuchotę przez febrę sprawioną leczy Hemorragia i Biegunka.

IV.

W ostrych i gwałtownych chorobach, napadaiąca głuchota grozi niebespieczeństwem.

H.

I.

Hemorrhagia czyli *płynienie krwi*. Jakażkolwiek bądź krew z powyższych części ciała wydobywa się, zawsze iest złym znakiem, lecz ieżeli przez dolne części wychodzi krew czarna, uzdrawia chorego.

II.

Krew, ktora płynie nosem kobietom pod czas zatrzymania się mięsiączki, pomaga im wiele do zdrowia.

III.

Jest to nie dobrym znakiem w gorączkach, kiedy płynienia krwi następuią dnia 4go, chyba żeby te sprawiły odmianę na dobre; ile razy zaś takowe krwi płynięnie piątego

dnia przypadnie, mniey iest niebespieczne niż pierwsze.

IV.

W chorobach ostrych, ktore następuią po krwi płynieniu, i wyprożnieniach zwyczaynym sposobem czarnych materyi, obawiać się potrzeba niebespieczeństwa, ieżeli głuchota natychmiast chorego napada: a ieżeli do tego wyrzuty stolcowe są na poł z krwią zmieszane, pewna śmierć, lecz zdarza się częstokroć, że taż głuchota choremu ulgę przynosi.

V.

Obfite płynienia krwi nosem przez użycie gwałtownych lekarstw nagle zatamowane, sprawuią konwulsye; w takowym zdarzeniu puszczenie krwi skutecznym iest lekarstwem.

VI.

Szczkawka albo konwulsye pod czas obfitego krwi płynienia, są bardzo znakami niebespiecznemi.

VII.

Pod czas długich chorob, ktore płynienia krwi mniey poprzedzaią, obfite obawiać się należy niebespieczeństwa.

VIII.

Odchody materyi czarnych po krwi płynieniu następuiące, są szkodliwe, te zaś ktore maią kolor czerwony, są daleko niebespiecznieysze, zwłaszcza, kiedy takowe wyprożnienie dnia 4go przypada, na co pilny wzgląd mieć należy.

IX.

Płynienie krwi nosem gwałtowne i obfite sprawuie niekiedy konwulsye, od ktorych pusczenie krwi chorego uwalnia.

X.

Płynienie krwi nosem, ktore do dnia iedynastego przedłuża się, osłabia chorego, i grozi mu niebespieczeństwem, zwłaszcza, ieżeli to dłużey nad dni 12, potrwa, (*Obacz, Kryzy, Bol głowy i Ledzwiow, Odchody, Febry.*)

I.

HEMORROIDY (l). Hemorroidy ktore następuią po affekcyach melancholicznych i kolkach nerkowych, są pomocne zdrowiu.

II.

Byłoby niebespieczną rzeczą tamować płynienia hemorroidalne w niektorych Osobach, zwłaszcza, gdy ich te nie osłabiaią, w ten czas albowiem uważać ie należy iako wyproźnienia zdrowiu pomocne, nie zaś iako chorobę. (*Obacz Puchlina. Melancholia i Sen.*)

I.

HYGIEINA (m). Zbyteczna chęć do spania, i zbytnia bezsenność, nie są dobremi znakami w chorobach.

II.

Wszystko cokolwiek iest nad potrzeby natury bądź w napoiu, bądź w iedzeniu, szkodzi ludziom.

(l) *Hemorroidy iest cieczenie krwi z nabrzmiałych naczyń hemorroidalnych.*

(m) *Hygieina iest częścią Sztuki Lekarskiey, ktora podaie przepisy względem zachowania zdrowia.*

III.

Lepiey ieſt, kiedy człowiek dwa razy bierze na dzień pokarm, a zawſze do ſytości, niż kiedy raz, byleby go tylko mogł ſtrawić.

IV.

Człowiek, ktory czuie ſię bydź zdrowym, i ktory ieſt w ſtanie uczynić ſobie wygodę, żadnemi przepiſami ograniczać ſię, ani używać Lekarza ani *Jatralepty* (n) nie powinien. Temu potrzeba przed ſię brać rożny ſpoſob życia: iuż znaydować ſię na wſi, albo na otwartym polu, żeglować, polować niekiedy ſpoczywać, lecz nayczęściey używać agitacyi; albowiem gnuśność oſłabia ciało, praca go wzmacnia, tamta wczeſną ſtarość, a ta długą młodość obiecuie.

V.

Społkowanie z kobietami w zimie, mniey ieſt niż kiedy indziey ſzkodliwe, w czaſach zaś wioſny zupełnie beſpieczne, w porach letnich i ieſiennych nie wiele zdrowiu pomaga, owſzem bydź może ſzkodliwe, zwłaſzcza w ieſieni, pod czas zaś lata (ieżeli można) całkiem od niego wſtrzymać ſię należy.

VI.

Naylepſzym ſą lekarſtwem ſpoczynek i wſtrzemięźliwość .... i ona tylko ſama bez niebeſpieczeńſtwa leczy.

(n) *Jatralepta, nazwiſko w ſtarożytności dawane tym Lekarzom, ktorzy ſądzili, iż frykcye, naparzania, ſmarowania ſą powſzechnym na wſzyſtkie choroby Lekarſtwem.*

VII.

Choremu nayprzod agitacyi lekkiey, a potym mocnieyſzey używać należy, dla poruſzenia wyżſzych części ciała, a takowy rodzay leczenia we wſzyſtkich chorobach żołądkowych ieſt naylepſzy. (*Obacz Praca, Nałog, Sen, Pokarm.*)

I.

I.

Język. Jeżeli ięzyk bełkotać znagła zaczyna, a w tymże ſamym czaſie niektore części ciała ſtaią ſię bezwładnemi; ſkutkiem to ieſt żołci ſpaloney i melancholii.

II.

Spalenie lub zakrwawienie ięzyka, ſą znakami niebeſpiecznemi w chorobach, gdy zaś żadnego z tych niema, dobra ieſt nadzieia, owſzem choroba ſię zmnieyſza.

III.

Język twardy i ſpieczony ieſt prognoſtykiem ſzaleńſtwa.

K.

Kaszel. Plucie krwią ſpienioną pod czas kaſzlu, z płuc pochodzi.

I.

Kobieta ciężarna. Kiedy kobieta ciężarna czuie bole w wnętrznościach, zły to ieſt znak.

II.

Gdy kobieta ciężarna wpada w choroby oſtre, ieſt bliſką śmierci.

III.

Kobiety cięźarne, ktore wytrzymuią attaki febr ostrych, i ktore bywaią niezmiernie wycieńczone bez widoczney przyczyny, miewaią bardzo trudne połogi, albo wpadaią w niebespieczeństwo poronienia.

IV.

Jeżeli z piersi kobiety cięźarney, wiele mleka wychodzi, znak to iest, że płod, ktory w żywocie nosi, iest słaby, przeciwnie zaś twardość piersi oznacza czerstwość płodu.

I.

KONWULSYA. Jest to okropnym znakiem, kiedy konwulsye i szczkawka łączą się z zbytnim krwi płynieniem.

II.

Konwulsye i Szczkawka, ktore się łączą z znacznym wyproźnieniem żołądka, są bardzo niebeśpieczne.

III.

Konwulsye rownie iako i szczkawka pochodzą albo z wielkiey obfitości humorow, albo z nadzwyczaynych żołądka wyproźnień.

IV.

Skoro choroba gwałtownością swoią sprawuie bezsenność, a za nią następuią konwulsye, lub szaleństwo, bliska śmierć.

V.

Rownie iest rzeczą niebeśpieczną, kiedy po gorączce chory wpada w konwulsye, albo cierpi wzruszenia konwulsyine nerwow, kilkokrotnie powtarzane.

VI.

Dobrym to ieſt znakiem, kiedy konwulſye ktore napadaią pod czas febry, tegoż ſamego dnia uſtaią.

VII.

Konwulſye, ktore pochodzą z odnieſſenia rany, śmierć poprzedzaią.

VIII.

Konwulſye i wyprężanie ſię ściągaczow czyli muſzkułow, bywaią leczone za naſtąpieniem febry.

KOSC. Chrząſtki albo iakiekolwiek bądź kości raz przecięte, iuż więcey nie roſną.

I.

Krew. Jeżeli krew przeciwko porządkowi naturalnemu zboczywſzy z ſwoiey drogi, zakrada ſię w niektore komorki brzucha, i w nich ſię przez nieiaki czas zatrzymuie, muſi ſię koniecznie zamienić w ropę.

II.

Płynienie krwi noſem w febrach kwartannach ieſt niebeſpieczne.

III.

Kiedy płynienie krwi w iakiey chorobie 4go dnia zdarza ſię, a za nim biegunka i puchlina w goleniach naſtępuie, znakiem ieſt, że choroba długo potrwa.

I.

Krosty. Kroſty po ciele ſzerzące ſię, nie ſprawuią wielkiego świerzbienia.

II.

Jeżeli w febrach ciągłych wyſypuią ſię po całym ciele kroſty, a nie ropieią, znakiem ieſt śmiertelnym,

III.

Wyrzucanie ſię kroſt, ktore ſprawuią nieiakie padanie ſię zwierzchniey ſkory, oznacza ſuchoty i zepſucie całego ciała.

Krysys (*Criſes*) (o). Znakiem ieſt śmierci, kiedy ſymptomata, ktore groziły choremu niebeśpieczeńſtwem, po nieiakim czaſie nikną, nie zoſtawiwſzy po ſobie żadnego śladu gwałtowności.

L.

I.

Lekarz. Jako zamiarem Rolnictwa ieſt doſtarczanie pożywienia ludziom zdrowym, tak zamiarem Sztuki Lekarſkiey ieſt przywracanie chorych do zdrowia.

II.

Kiedy Lekarz ułożył ſobie pewny plan w leczeniu, zagruntowany na doſkonałym poznaniu choroby, nie powinien od niego odſtępować, chociaż wypadki nie odpowiadaią iego ſtaraniom, ieżeli tylko znaki ktore pierwiaſtkowo cechowały chorobę, też ſame trwaią.

III.

Naylepſzy ſpoſob leczenia ieſt ten, kiedy Lekarz doſkonale poznawſzy affekcye chorego, dalſze ztąd wypadki przewiduie.

(o) *Kryſes. znaczą gwałtowne attaki w chorobach przypadaiące. ktore ie zmieniaią na lepſze lub gorſze.*

IV.

IV.

Jest rzeczą niepodobną, ażeby Lekarz mogł uleczyć chorobę, nie wiedząc zkąd ta pochodzi.

V.

Pewna rzecz iest, że z pomiędzy Lekarzow, ten trzyma się nayprostszego sposobu leczenia, ktory na prawdziwym poznaniu źrzodła choroby nie omylił się.

VI

Wyznać potrzeba, że nic bardziey nie uspasabia Lekarza do doskonałego leczenia chorob, iak samo doświadczenie.

VII.

Medycyna lubo iest sztuką, ktora się zasadza na wnioskowaniach, często iednak zdarza się, że nie tylko wnioskowanie, ale nawet samo doświadczenie zawodzi.

VIII.

Potrzeba znać się Lekarzowi na konstytucyi swoiego pacyenta, to iest: umieć rozeznać, czyli ten iest temperamentu suchego lub flegmatycznego, słabego lub mocnego; ma się nad to zapewnić, czyli często podlega chorobie, lub nie, i czyli ta w iakim-kolwiek bądź względzie uważana, bywa lekka lub gwałtowna, krotka czyli długa.

IX.

Żadnych prawie niemasz tak stałych początkow w Medycynie, iżby od nich odstąpić niemożna było w niektorych przypadkach.

X.

Zdaniem Hippokrata, leczenie chorob nietylko wymaga po Lekarzu znaiomości, co

one maią z sobą wspolnego, ale nadto co każda z nich ma szczegolnego.

XI.

Z pomiędzy Lekarzow rownie biegłych, wzywać należy raczey znaiomego, niż obcego.

XII.

Bez pomocy Natury, sztuka iest niedołężną Lekarką.

XIII.

Lekarz nie ma rachować dni, i uważać czyli te są parzyste lub nie, ale raczey dawać baczenie na przystępy chorob, i z nich wyciągać prognostyki. czyli i kiedy choremu pokarm dany bydź ma.

XIV.

Należy także do doskonałego Lekarza, ażeby przyszedłszy do pacyenta, nie zaraz mu pulsu macał, i z niego o stanie choroby wnioskował, lecz nieco przy nim usiadłszy z wypogodzoną twarzą, pytać się go ma o stan zdrowia, ieżeli zaś znaydzie chorego przeiętego boiaźnią, powinnością iego będzie uspokoić ią naprzod, a potym do macania pulsu przystąpić.

XV.

Lekarz do chorego wezwany, usieść powinien na przeciw niego w mieyscu iasnym, ażeby łatwo dostrzegać mogł na iego twarzy rożnych znakow, z ktorychby o stanie chorego sądził.

I.

Leżenie. Kiedy Lekarz znayduie pacyenta leżeć mogącego na obydwa boki, nie należy o zdrowiu iego rozpaczać.

II.

Wcale to ieſt niebeſpiecznym znakiem, kiedy chorzy leżą wznak całkiem wyciągnięci.

III.

Ile razy chory ſpi wznak otworzywſzy uſta, a uda ma na krzyż założone i mocno ścisnione, znakiem ieſt bliſkiey śmierci.

IV.

Naylepſze ieſt położenie chorego takie, iakie zwykł był miewać w ſtanie zdrowia.

I.

LIENTERYA. Jeżeli w Lienteryach długo trwaiących, naſtępuią odbiiania ſię kwaśne, ktorych przedtym nie było, ieſt nadzieia zdrowia.

II.

Ile razy w Lienteryach, chorzy czuią mocne bole w pierſiach, złączone z trudnym oddychaniem, ſą ſkłonnemi do Suchot (*Obacz Dyſsenterya, Puchlina, Wyrzuty*).

III.

Kiedy cierpiących bole śledziony, napada Lienterya, ta ich uzdrawia.

M.

MACICA. Kobiety ktore nagle ściśnienia macicy doświadczaią, a te niepochodzą od febry, ſkłonnemi ſą do konwulſyi.

MACICZNE PORUSZENIA (*Hyſterica paſſio*) (p). Lekarſtwa ktore ſię daią na kichanie

(p) *Jeſt to choroba, ktora w macicy ma ſwoie ſiedliſko.*

w duſzeniach macicy, i w trudnych połogach, kobietom wielką pomoc przynoſzą.

I.

Mdłość (*Lypotymia*) (q). Ludzie ktorzy podlegaią gwałtownym i częſtym mdłościom, bez żadney widoczney przyczyny, poſpolicie nagle umieraią.

II.

Po utracie ſił, ktora niekiedy przynoſi ulgę w chorobach, naſtępuie wielka biegunka.

I.

Melancholia. Jeżeli boiaźń i ſmutek długo trwaią, te nie ſą czym innym, iak grubą melancholią.

II.

Nagłe wydobywania ſię humorow w chorobach melancholicznych, ſą niebeśpieczne, gdyż oznaczaią przyſzłą Apoplexyą, Konwulſye, ſzaleńſtwo, albo utratę wzroku.

I.

Miesiączki. Kiedy Mieſiączki nie maią naturalnego koloru, kiedy raz ſię ſpaźniaią, drugi raz przyśpieſzaią, kiedy ſą zbyt obfite, albo niedoſtateczne, znakiem ieſt, że takowe kobiety Lekarſtwa purguiącego potrzebuią.

II.

Jeżeli Mieſiączka uſtaie, a kobieta czuie odrazę od potraw, ograżka iednak ani ſebra nie naſtępuie, wnoſić należy, że zaſtąpiła.

(q) *Lypotymia znaczy mdłość przemiiaiącą, ktora ſprawuie oſłabienie ſił.*

III.

Mieſiączki nadto obfite, ſą przyczyną choroby, a gdy całkiem uſtaią, bywaią źrzodłem rozmaitych chorob macicznych.

IV.

Ile razy kobieta ciężarna podlega mieſiączce tak, iak przed zaſtąpieniem, rzadki ieſt przypadek, ażeby płod był zdrowy.

V.

Zaſtanowienie ſię mieſiączki, ſprawuie częſtokroć plucia krwią.

I.

Mleko. Jeżeli kobieta ma mleko w pierſiach, a nie ieſt ciężarna, niepodlega mieſiączce.

II.

Ile razy kobiecie ciężarney wydobywa ſię z pierſi znaczna obfitość mleka, ieſt to znakiem, że płod ktory w żywocie noſi, ieſt ſłabym; przeciwnie zaś dziecię ieſt zdrowe, kiedy pierſi kobiety ſą twarde.

Młodość. Młodzi ktorzy maią żołądek wolny, zdrowſzemi ſą niż ci, ktorzy maią ścieśniony, ſtarzy zaś, maiący żołądek ścieśniony (co ieſt ſkutkiem podeſzłego wieku) nie ſą iuż tak zdrowemi.

I.

Mocz (*Urina*). Kiedy wychodzi z moczem krew lub ropa, znakiem ieſt, że znayduią ſię wrzody w nerkach, albo w pęcherzu

II.

Ci ktorym wychodzi krew z moczem dobrowolnie, maią niektore fibry w nerkach poprzerywane.

III.

Kiedy w moczu chorego widzieć ſię daie oſad piaſzczyſty, znakiem ieſt, że choruie na kamień.

IV.

Jeżeli pod czas nocy puſzcza ſię więcey moczu, niż zwyczaynie, bez żadney przyczyny, dowodem ieſt, że żołądek mało ieſt obciążony grubemi wyrzutami.

V.

Mocz pod czas febry, czyni nadzieię bliſkiego zdrowia, ieżeli na ſpodzie iego, oſiadaią części białe, lekkie, i mocno z ſobą ſpoione.

VI.

Ile razy oſad moczowy, ktory miał cechy dobre, nagle roztwarza ſię, znakiem ieſt odmiany i powiękſzenia ſię choroby.

VII.

Zatrzymanie ſię moczu w oſobach melancholicznych śmiercią grozi.

VIII.

Ci ktorzy mocz puſzczaią, nie czuiąc ſię, ſą w niebeśpiecznym ſtanie zdrowia (*Obacz Otok*, *Wyrzuty*, *Konwulſye*, *Wymioty*, *Bol*, *Puchlina*, *Głuchota*.)

IX.

Gdy rano odchodzi mocz żołtawy, a potym biały, znakiem ieſt zdrowia, pierwſzy oznacza doſkonałe ſtrawienie, drugi, że ſię dobrze trawi.

N.

I.

NAŁOG Ci ktorzy do podeymowania prac zwyczaynych przywykli, z więkſzą ie nie

rownie znofzą łatwością, chociaż podupadną na fiłach, albo nachyleni będą wiekiem, niżeli młodzi albo czerftwi, ktorzy fię do nich nie przyzwyczaili.

II.

Narażaią fię na niebeśpieczeńftwo choroby ci, ktorzy nie podług zwyczaynego trybu, iedzą raz, lub dwa razy na dzień aż do zbytku.

III.

Kiedy kto chce nową wprowadzić odmianę do pofpolitego fpofobu życia, potrzeba mu fię z wolna do tego przyzwyczaiać.

I.

NABRZMIAŁOŚĆ. Jeżeli w znacznych i niebefpiecznych ranach, nie daią fię widzieć nabrzmienia, złych ztąd fkutkow obawiać fię potrzeba.

II.

Nabrzmienia miękkie, mniey fą niebefpieczne iak twarde.

III.

Nabrzmienia rąk i nog zaognione niebefpieczeńftwem grożą.

IV.

W długich chorobach, ieżeli nabrzmienia około ufzow ropieią, a materya ktora z nich wychodzi, nie ieft biała i nie ma zapachu, śmierć ofobliwie kobietom przynofzą.

NAPOY. Napoy wina ieft fzkodliwy w febrach i wfzelkich zapaleniach.

I.

NATURA. Naypierwfzym ftaraniem Lekarza bydź powinno, poznać temperament chorego; iedne albowiem ofoby fą chude,

drugie otyłe, inne temperamentu krwiftego, inne melancholicznego, flegmatycznego, lub cholerycznego, i inne na koniec maią żołądek wolny, inne zbyt ściśniony.

II.

Rzadki ieft człowiek, ktoryby w iakieykolwiek części ciała, nie cierpiał bolu.

III.

Nie można nieprzyznać, że natura bardzo wiele przykłada się do fkuteczności Lekarftw, ktore fztuka dla chorych obmyśla.

IV.

Wiele na tym zależy, ażeby poznać własności i fkutki rożnych pokarmow.

Niepłodność. Kobiety, ktore maią macicę grubą i zimną, począć nie mogą.

Nozdrza. Czerwoność zbytnia nozdrzy ieft znakiem zepfutego żołądka i biegunki.

O.

I.

Oczy. Komu pod czas febry alboli też inney iakieykolwiek choroby, idą famowolnie łzy z oczow, niema się obawiać niebefpieczeńftwa; lecz ieżeli mimo chęci wydobywaią się, nie dobrym ieft znakiem.

II.

Spofoby leczenia na rozmaite bole oczow, wyciągaią się z rozmaitości ich przyczyn; takowemi zaś fpofobami są: mierny napoy wina, kąpiele, naparzania, pufzczania krwi, lub też purgacya.

III.

Czerwonośc oczow, ktora się zdarza pod czas febry, oznacza długie bolenie dolnego brzucha.

IV.

Słabość wzroku, wraz z słabością umysłu, poprzedza konwulsye.

V.

Kiedy chory ma oczy na poł otwarte, i niemi często mruga, znak to iest niebespieczny w chorobach ostrych.

VI.

W zapaleniach oczu (*ophtalmia*) biegunka wielką ulgę choremu przynosi.

I.

Odmiana (*mutatio*). Jeżeli skrayne części ciała nagłych, a zupełnie sobie przeciwnych doświadczaią odmian, iest znakiem niebespiecznym.

II.

Kiedy chory w ostrych chorobach nagle chudnie, nie dobrą iest cechą.

III.

Doświadczenie uczy, iż odmiana mieysca iednego, w ktorym powietrze iest zdrowe, na inne, w ktorym iest szkodliwe, staie się niebespieczną.

IV.

Szkodliwą iest rzeczą, kiedy człowiek wygłodniały, wiele na raz bierze pokarmu, albo też kiedy nasyciwszy się, potym się morzy.

V.

Nie można także bez popadnienia wielkiemu niebespieczeństwu, z ciężkiey pracy,

udać się nagle do nieczynności, lub przeciwnie z zbytniey nieczynności do pracy.

I.

ODMIANY i PORY ROKU. Odmiany por roku, bardzo wielu chorob staią się źrzodłem. zwłaszcza ieśli te są nieregularne, bądź przez ciepło, bądź przez zimno, lud inne iakiekolwiek nieumiarkowanie powietrza.

II.

W porach letnich, kiedy w dniu iednym bywa naprzemiany ciepło i zimno, a to się często zdarzać będzie, pewne ztąd w iesieni choroby.

III.

Jeżeli lato zdarza się tak wilgotne iak wiosna, spodziewać się potrzeba febr złączonych z wielkiemi potami.

IV.

W iesieni częstokroć bywać zwykły choroby ostre śmiertelne, na wiosnę łagodnieysze i nie tak szkodliwe, co iednakże zależy naywięcey od klima Kraiowego.

V.

W czasach, w ktorych wielkie panuią ulewy, rodzą się rozmaite choroby, iako to: długie febry, biegunki, zgniłe gorączki, epilepsye, ślinogorze, i apoplexye; z wielkiey zaś suszy, rodzą się suchoty, zapalenia oczow, zatrzymania się moczu, i dyssenterye.

ODPOWIEDŹ. Złym to iest znakiem, kiedy chory temperamentu umiarkowanego, bez żadney przyczyny odpowiada dziko i z pomięszaniem.

I.

Ograżka (*Rigor.*) Jeżeli w febrze ciągłey, ktora znacznie osłabiła chorego, napada ograżka częsta, iest to śmiertelnym znakiem.

II.

Zbyteczne używanie trunkow gorących, iest bardzo niebespieczne, zwłaszcza, gdy to sprawuie ograżkę, lub szaleństwo.

III.

Ograżka, ktora nie daie spoczynku choremu iuż znacznie na siłach osłabionemu, iest śmiertelna.

IV.

Wielkie ograżki złączone z zdrętwieniem ciała, oznaczaią bliską malignę.

V.

Ustawiczne ograżki w chorobach ostrych, śmierć pewną wrożą.

VI.

Ograżka sprawuie niekiedy lekkie zatrzymania się moczu.

VII.

Kiedy po hemorragii następuie ograżka, złych skutkow spodziewać się należy (*Obacz Otok, Febry, Hemorragia.*)

Osłabienie. Osłabienia dobrowolnie przypadaiące (r) są pewnemi cechami przepowiadaiącemi choroby.

(r) *Osłabienia dobrowolne są te, ktore się rodzą z wewnętrznych ciała humorow, cale rożne od owych, ktore pochodzą z przyczyn zewnętrznych, iak np: od zbyteczney agitacyi.*

I.

Osoby otyłe. Ci ktorzy są z natury otyłemi, pospolicie krocey żyią od tych, ktorzy są temperamentu chudego.

II.

Otyłe osoby doznawaią częstokroć duszeń, i trudności w oddychaniu w chorobach ostrych, i pospolicie nagle umieraią, co się nie zdarza ludziom temperamentu suchego.

I.

Otok (*Abcessus*) (s). Można z pewnością twierdzić, że choroba długo potrwa, kiedy w febrze zbiera się otok, ktory się w początkowych kryzach spostrzegać nie dał.

II.

Mierny bol głowy złączony z nieznośnym pragnieniem albo z potami (ktore iednak chorego od febry nie uwalniaią) poprzedza zwyczaynie zbieranie się otoku w działach, i nabrzmienia około uszow, wyiąwszy przypadek, kiedy biegunka napada.

P.

I.

Palpitacya. Kiedy po całym ciele palpitacya czuć się daie, nayprzod utracenie mowy, a potym śmierć następuie.

II.

Po palpitacyach, ktore się w brzuchu czuć daią pod czas febry, następuią obłąkania umysłu.

(s) *Otok rodzi się z zamienienia się krwi w ropę.*

PICIE. Ci ktorzy pod czas nocy wielkie maią pragnienie, ieżeli nie zaspokoiwszy go zasypiaią, nie maią się czego obawiać.

PIERSI (*pectus*) Bole w piersiach uśmwione z zdrętwieniem są niebespieczne, a nawet i śmiercią zagrażaią, ieżeli za niemi następuie nadzwyczayna gorączka sprawiona przez febrę.

PIERSI (*Mammæ*). Jeżeli miesiączka zboczywszy z zwyczayney swey drogi, wchodzi w piersi, i tam sprawuie nabrzmienia krwią zachodzące, pewne ztąd następuie szaleństwo.

I.

PLEURA (*Pleuritis*). Jest znakiem niebespiecznym, kiedy do zapalenia płuc, łączy się pleura.

II.

Dyarrya ktora następuie po pleurze albo po perypneumonii, śmiercią grozi.

III.

Pleury w ktorych chorzy żadnego nie czuią przenikliwego bolu, są daleko niebespiecznieysze nad te, w ktorych się one czuć daią.

VI.

Jeżeli na ięzyku chorego daie się widzieć materya żołciowa w pierwszym dniu pleury, choroba około 7go ustaie, lecz ieżeli ten znak spostrzegać się nie daie, chyba 3go lub 4go dnia, choroba przeciąga się aż do dziewiątego.

V.

Ci ktorym pleura ustaie przez ropienie, pozbywaią się ropy przez płucie w przecią-

gu dni 40, rachuiąc od dnia, w ktorym odchodzić zaczęła.

VI.

Kiedy pod czas pleury słyszeć się daie nieiaki szelest w piersiach, pochodzący od ropy ktora się tam znayduie, albo kiedy twarz chorego mocno się zmienia, oczy żołkną, lub mgłą zachodzą, na ten czas nie masz żadnego sposobu ratowania chorego.

VII.

Pusczenie krwi iest szkodliwe w febrze, złączoney z bolem przemiiaiącym boku, ieżeli zkąd inąd niedaie się spostrzegać znak pleury.

I.

Poczęcie. Kobieta cieżarna, ieżeli zastępuie chłopcem, ma więcey rumieńca na twarzy, mniey zaś, ieżeli dziewczyną (t).

II.

Kobiecie ciężarney gdy się wdaie Roża w macicę, znak to iest bliskiey śmierci.

III.

Kobiety ktore są zbyt otyłe, nie zastępuią; ponieważ błona płuca okrywaiąca, zamyka otwor macicy, i te dopotąd nie zastąpią, poki nie zchudną.

(t) *Prognostyk ten nie zawsze się prawdzi, ażeby kobieta mocna będąc zdrową w czasie ciąży nie miała zachowywać swego rumieńca, kiedy zastępuie dziewczyną. Jeżeliby zaś z tey miary można wyciągać prognostyk, to chyba w tym przypadku, kiedy kobieta kilka ciąży odbyła.*

IV.

Zazwyczay kobiety cieżarne, w żywotach chłopcow po prawey, a dziewczyny po lewey ſtronie noſzą.

I.

Podagra (n). Kobieta nigdy nie podlega podagrze, chyba gdy upławow mieſięcznych miewać przeſtaie.

II.

Młodzi ludzie, poty nie podpadaią podągrze, poki miłoſnych nie zazywaią uciech.

III.

Attaki podagry naybardziey ſię czuć daią na wioſnę i w ieſieni.

IV.

Jeżdżenie na koniu cierpiącym podagrę ſzkodzi.

I.

Poronienie (*abortus*). Kobieta ciężarna ieſt w niebeſpieczeńſtwie poronienia, ieżeli doſtaie nadzwyczayney biegunki.

II.

Kobiety cieżarne, ieżeli ſą bardzo oſłabione przez iakąkolwiek bądź chorobę, póty poronieniu podlegaią, póki ſię ich temperament nie wzmocni.

(n) *Podagra bierze rożne nazwiſka od rożnych części ciała ktore napaſtuie, i tak: ieżeli ieſt w nogach, nazywa ſię* Podagra, *ieżeli w ręku,* Chiragra, *ieżeli w kolanach,* Gonagra, *ieżeli w łokciu,* Onogra, *w barkach* Omargra, *ieżeli okolo kości pacierzowey* Lumbago; *my tu* Podagrę, *bierzemy w znaczeniu ogolnym.*

III.

Kobietom bliſkim poronienia, pierſi nagle cieńczeią, przeciwnie zaś, ieżeli ſtaią ſię ędrnemi, tak dalece, iż ſprawuią bol, albo w biodrach albo w oczach, albo w kolanach, poronienia obawiać ſię nie należy, gdyż to znakiem ieſt, że płod żyie.

I.

Pot. Zimne poty w chorobach oſtrych, śmierć przepowiadaią; lecz kiedy chorego napada febra łagodna, poty ktore na niego wyſtępuią, ſą tylko znakiem długiey choroby.

II.

Jeżeli poty na ktorą część ciała wyſtępuią, dowodem ieſt, że tam choroba ma ſwoie ſiedliſko.

III.

Ile razy poty gorące albo zimne, zbyt ſą obfite i nieuſtanne, wnoſić należy, że pierwſze ſą znakiem małey, oſtatnie zaś choroby wielkiey.

IV.

Nie z dobrem to ieſt dla chorego, kiedy w febrze naſtępuią wielkie poty, a ta nieuſtaie, znak to ieſt albowiem obfitości wilgoci, i przedłużenia choroby.

V.

Ci ktorzy maią ſkorę wyprężoną, grubą i ſuchą, umieraią bez potow, ci zaś ktorzy maią ſkorę miękką i cieńką, umieraią w potach.

VI.

Pot obfity gorący albo zimny, ieżeli uſtawicznie płynie, oznacza wielość wilgoci; chcąc

chcąc się iey pozbyć, potrzeba choremu ieśli iest temperamentu mocnego, dadź na wymioty, a ieśli słabego, na laxowanie.

VII.

Febry, w ktorych chorzy lekkie miewaią poty, zwykły przypadać razem z maligną.

VIII.

Kiedy chory po potach czuie zimno, a po nim w krotce gorąco, należy wnosić, że iest w niebespiecznym stanie zdrowia.

IX.

W gwałtownych chorobach, ktorych moc natężona w iednym zawsze utrzymuie się stopniu, gdy pot łączy się z febrą, znak to iest bardzo niebespieczny.

X.

Pot obfity w febrach ostrych, szkodliwe zdrowiu sprawuie skutki.

I.

Pożywienie (*victus*). Kiedy choroba iest w naywiększey swey mocy, należy używać potraw bardzo lekkich.

II.

Pokarmy nie są tak łatwe do trawienia w lecie i w iesieni, iak na wiosnę; w zimie zaś naylepiey się trawią.

III.

Ludzie znacznie osłabieni przez iakiekolwiek bądź choroby, zwolna i przez stopnie zasilać się maią, ci zaś ktorzy krotko chorowali, mogą sobie więcey pozwolić w iedzeniu.

IV.

Im więcey chory używa pokarmow, tym więcey w sobie pomnaża humorow.

V.

Łatwiey ieſt nabywać ſił przez branie pokarmow rzadkich, niż gęſtych. (Obacz *Pokarm, Febra, Hygieina, Lekarz, Poty.*)

I.

POKARM (*cibus*). Miara przebrana w iedzeniu, rodzi chorobę, o czym przekonać ſię można z ludzi przychodzących do zdrowia, ktorzy ieżeli zbyt dogadzaią ſwoiemu apetytowi, nieuchybnie w recydywę wpadaią.

II.

Jeżeli po chorobie przychodzący do zdrowia, iedzą z dobrym apetytem, a ſił nie nabywaią, ieſt to złym znakiem.

III.

Jeżeli po długiey febrze przychodzący do zdrowia cierpią nabrzmienia albo bole w ſtawach, znakiem ieſt, że nadto ſobie w iedzeniu pozwalali.

IV.

Jeżeli kto czyni tę fatalną choremu przysługę, że pod czas febry doſtarcza mu iedzenia, niech wie o tym, że zdrowym tylko poſiłek moc daie, lecz choremu bardzo ieſt ſzkodliwy.

V.

Jako nie ieſt pożyteczną rzeczą przebierać miarę w iedzeniu, tak ſzkodliwą częſtokroć, zbytecznie ſię od niego wſtrzymywać, a ieżeli ſię zdarzy, że kto popełnia w tey mierze wyſtępek niewſtrzemięźliwości, mniey takiemu poſpolicie ſzkodzi zbytek w napoiu, niż w iedzeniu.

VI.

Mierność w iedzeniu, ieſt iednym z nay-lepſzych lekarſtw.

VII.

Zdarza ſię częſtokroć, że ci ktorzy ieſzcze zupełnie nie przyſzli do zdrowia, i ktorzy (chociaż im ſię pokarm nie obraca w pożytek) zdaią ſię ieść z apetytem po chorobie; cierpią znowu odrazę od potraw taką ſamą, iak cierpieli w początkach choroby; kiedy przeciwnie ci, ktorzy natychmiaſt po chorobie miewaią odrazę, odzyſkuią ſwoy apetyt, i przychodzą prędzey do zdrowia niż pierwſi.

VIII.

Wety nie ſzkodzą żołądkowi mocnemu, lecz kwaśnieią w żołądku ſłabym.

IX.

Między wſzyſtkiemi pokarmami, chleb ieſt naypoſilnieyſzy.

X.

Zwierzęta ktore pierſiami karmią, mniey ſą dla ludzi poſilne.

XI.

Jaia twardo gotowane, ſą trudne do ſtrawienia, przeciwnie zaś miękkie albo rzadkie, ſą bardzo lekkim pokarmem.

I.

Praca. Po obładowaniu żołądka potrawami, nie należy zaraz przedſiębrać pracy.

II.

Zycie bezczynne ma ſwoie nieprzyzwoitości, ponieważ zdarzyć ſię może potrzeba gwałtowna, ktora mimo chęci do pracy przynagli (*Obacz Nałog.*)

PRAGNIENIE. Jeſt to niebeſpiecznym znakiem w ciężkich chorobach, kiedy pragnienie nagle uſtaie, bez żadney widoczney przyczyny.

I.

PUCHLINA (*Hydrops*) (w). W puchlinie ieżeli materya wodniſta zamknięta w żyłach, potrafi ſobie zrobić drogę do niżſzego brzucha, choroba może bydź uleczona.

II.

Jeżeli w puchlinie napada chorych kaſzel, nie maſz żadney nadziei ich ratowania.

III.

Puchlina naſtępuiąca po oſtrey chorobie, ieſt trudna, a częſtokroć nie podobna do uleczenia.

IV.

Puchlina zwana *Aſcyte* (x) po zbytecznym odchodzeniu flegmy, naſtępuie.

V.

W puchlinie mocze ſerwatkowate, ktore kroplami odchodzą, ſą złym prognoſtykiem, rownie iak i te, ktore na ſpodzie zoſtawuią mało oſadu.

VI.

W puchlinie złączoney z febrą, mocze mętne i nieobfite, bliſką śmierć oznaczaią.

(w) *Puchlina ieſt to choroba ſprawiona przez rozeyście ſię wody po niektorych częściach ciała.*

(x) Aſcyte *ieſt gatunek puchliny, ktora ſię rodzi z zakradnienia ſię materyi wodniſtey wewnątrz dolnego brzucha.*

VII.

Recydywa w puchlinie ieſt nie uleczona.

VIII.

Jeżeli w czaſie puchliny, materye ſerwatkowate zamknięte ſą w żyłach chorego, może bydź od nich uwolnionym przez biegunkę.

IX.

Trzy ſą gatunki puchliny: przyczyną powſzechną wſzyſtkich ieſt zbyteczna obfitość humorow; i ztąd to pochodzi, iż wrzody z trudnością bywaią leczone w chorobach tego rodzaiu.

X.

Lepiey ieſt utrzymywać żołądek chorego rozwolniony przez pokarmy, niż przez lekarſtwa.

I.

Purgacya. Nie należy obawiać ſię radzić choremu (aby tylko nie wpoczątkach choroby) używać agitacyi, i lekarſtw purguiących na pozbycie ſię z żołądka dobrze wytrawionych części pokarmu; wyiąwſzy przypadek, gdy te ſame przez ſię wychodzą. Lecz ſtrzedź ſię potrzeba wzruſzać te humory, ktore nie ſą ieſzcze w żołądku ſtrawione i do wyiścia przyſpoſobione.

II.

W początkach chorob oſtrych bardzo rzadko, i to z wielką oſtrożnością radzić potrzeba używania lekarſtw purguiących.

III.

Chcąc ſię z żołądka pozbyć nieużytecznych humorow za pomocą lekarſtw purguiących, potrzeba użyć ſpoſobu na rozrzedzenie ich wprzod w żołądku.

IV.

Jeżeli przez lekarstwa purguiące pozbywa się żołądek tych części, ktore są do wyniścia przysposobione, chory czuie ztąd znaczną ulgę i polepszenie swoiego zdrowia; kiedy przeciwnie, nie masz nic szkodliwszego, iak wypędzać z żołądka humory, ktore ieszcze nie są strawione.

V.

Osoby mocnego temperamentu z trudnością znoszą lekarstwa purguiące.

VI.

Używania lekarstw puguiących kobietom ciężarnym, ktore wielu humorami są napełnione (iest koniecznie potrzebne zacząwszy od 4go, aż do 7go Miesiąca ich ciąży, mniey iednak ku końcowi, niż z początku; wreszcie nie potrzebá dowierzać lekarstwom purguiącym, gdy płod iest zbyt młody lub iuż doyrzały.

VII.

Purgacye przez wymioty nayczęściey używane bydź maią w lecie, a przez stolce w zimie.

VIII.

Nieco przed, i pod czas kanikuły, purgacye są niebespieczne.

IX.

Osoby z natury temperamentu suchego, ieżeli łatwo womitować mogą, maią brać na wymioty, aby tylko nie w zimie.

X.

Przeciwnie zaś osoby miernie otyłe i z trudnością womituiące, na pozbycie się nieużytecznych humorow z żołądka maią uży-

wać lekarſtw purguiących przez ſtolce, wſzakże nie pod czas lata.

XI.

Strzeż ſię dawać purguiących lekarſtw przez wymioty tym, ktorzy maią płuca wrzodami obſypane.

XII.

W chorobach nadzwyczaynie oſtrych, potrzeba dawać choremu lekarſtwa purguiące, zacząwſzy zaraz od 1go dnia, zwłaſzcza gdy humory ſame ſię ſtolcem wydobywaią, gdyż w takowym przypadku naymnieyſza zwłoka ſtać ſię może ſzkodliwą.

XIII.

Melancholiey używać maią lekarſtw mocno purguiących przez ſtolec, i przeciwnie podług przyiętego powſzechnie zwyczaiu, używać maią lekkich purgacyi przez wymioty.

XIV.

Szkodliwą ieſt rzeczą dawać lekarſtwa purguiące przez wymioty tym, ktorzy cierpią lienteryą, oſobliwie pod czas zimy.

XV.

Ci, ktorzy nie mogą z łatwością womitować, a ktorzy maią potrzebę używania lekarſtw, iakim ieſt np. *Ciemierzyca*, powinni przed wzięciem na wymioty przygotować ſwoie ciało przez ſpoczynek, i używanie w znaczney wielości rzadkich pokarmow.

XVI.

Potrzeba użyć lekarſtwa purguiącego, temu, ktory rzadko chodzi na ſtolec, a cierpi nadzwyczayną ciężkość w żołądku,

ponieważ z takowego zatwardzenia, rodzą się wiatry, zawroty i bole głowy, tudzież inne słabości, ktore się uczuwać daią w powyższych częściach ciała.

XVII.

Jeżeli kto na purgacyą bierze lekarstwo mocne, iakim iest ciemierzyca, powinien raczey mierney używać agitacyi, a nie zabierać się do spoczynku lub bezczynności, wiadomo iest, że sama nawet żegluga (y) przyczynia się do poruszenia całego ciała.

XVIII.

Jeżeli chcesz aby ciemierzyca znacznie skutkowała, używay agitacyi, i ieżeli przeciwnie chcesz zatrzymać dalsze iey działanie, uday się do spoczynku.

XIX.

Ile razy kto choruiąc na febrę, czuie rznięcia, ociężałość w kolanach, bole w lędzwiach, albo wnętrznościach, znakiem iest, iż potrzebuie lekarstw purguiących przez stolce.

XX.

Jeżeli się komu zdarzy, że bez febry cierpi odrazę od potraw, albo kłocie w otworze żołądkowym, tudzież zawrot głowy, i gorycz w ustach, ma użyć lekarstwa na wymioty.

XXI.

Ci ktorzy czuią bole sprawione przez humory powyżey błony wnętrze przegradza-

---

(y) *Starożytni Lekarze żeglugę liczyli między lekarstwa mechaniczne.*

iącey (diaphragma) powinni wziąść lekarſtwo na wymioty, ci zaś, ktorzy poniżey teyże błony, maią wziąść na laxowanie.

XXII.

Szczkawka i konwulſye, ktore po zbytniey purgacyi naſtępuią, złym ſą znakiem.

XXIII.

Konwulſye, w ktore wpadaią chorzy po użyciu gwałtownych lekarſtw purguiących, śmierć nieuchybną przepowiadaią.

R.

I.

RAK. Jeżeli rak ieſt ukryty wewnątrz ciała, nie należy iego kuracyi rozpoczynać, gdyż nie zachowawſzy tey oſtrożności chorzy z niego wyprowadzeni nie długo żyią, przeciwnie zaś, ci ktorzy leczenia zaniedbuią, do pożney ſtarości żyć mogą (z).

II.

Rak nie tylko toczy tę część ciała, w ktorą ſię wdaie, ale też i po bliżſzych częściach ſię ſzerzy.

(z) *Przeſtroga ta ktorą Hippokrat daie Lekarzom w ſwoim aforyzmie, nie ma bydź brana co do litery; ponieważ używanie w takowym razie lekarſtw, boleść tylko uśmierzaiących, nie może bydź uważane za ſamo leczenie. Zdanie w tey mierze Celſa ieſt naſtępuiące. " Jeżeli choruiący na raka, przeſtaią na przykładaniu lekarſtw ulgę w chorobie przynoſzących, zamiaſt coby go porywczo leczeli, mogą dożyć pożney ſtarości.,,*

III.

W początkach rak uleczonym bydź może, lecz ieżeli się mocno wkorzenia, staie się do uleczenia niepodobnym, a większa część ludzi na raka choruiących, umiera pospolicie w zimnych potach.

I.

Rany i Wrzody. Wrzody ktore się pod czas puchliny wyrzucaią po ciele chorego, nie są łatwe do zagoienia.

II.

Jeżeli chory po odniesieniu rany wpada w konwulsye, pewna śmierć.

III.

Gdy wrzod sinieie, usycha, lub nabiera koloru bladego, znakiem iest bliskiey śmierci.

IV.

Ludzie, ktorzy bądź z przypadku, bądź z cięcia w głowę, maią mozg naruszony, a potym nagle mowę tracą tudzież wzrok i słuch, lada moment śmierci spodziewać się maią. (*Obacz Konwulsye, Hemorragia, Rapa, Nabrzmienie.*)

Ręka Rzadki przykład, żeby kobieta była oburęczną, (*ambidextra.*) (a)

(a) *Oburęczność czyli moc władania tak iedną, iako i drugą ręką. Hippokrat chciał przez to dać poznać, że gdy kobiety niemaią tey władzy w ręku, ktora iest właściwa ludziom temperamentu mocnego, należy do roztropności Lekarza obmyślać im śrzodki nie rowne łagodnieysze niż mężczyznom.*

I.

Ropa (*Pus*). Chorzy większym podlegaią bolom i przystępom febr, w samych początkach ropienia, a niżeli po doskonałym iuż uformowaniu się ropy.

II.

Humory wilgotne, ktore zbieraią się na podniebieniu, zamieniaią się pospolicie w ropę.

III.

Chorzy, ktorym z owrzodowaciałych płuc wychodzą otoki, przez spluwanie, w przeciągu dni 40, (rachuiąc od dnia, w ktorym odchodzić zaczęły), pospolicie się ich pozbywaią, ieżeli zaś po upłynieniu tego czasu, choroba nie ustanie, wpadaią w suchoty.

IV.

Ropa tym lepsza iest, im gęstsza i bielsza.

V.

Ci ktorym po mocnym uderzeniu lub upadku, wychodzi ropa cuchnąca i niby błotnista, pospolicie w krotce umieraią (*Obacz Bol Głowy*, *Wątroby*, *Pleura*, *Płuca*, *Slina*).

Roża (*Erysipelas*) (b). Jest to złym znakiem, kiedy się roża formuie około kości z skory otartey.

Rzucanie (*Jactatio*). Drzączka iest zawsze niebespieczną dla tych, ktorzy się ustawicznie rzucaią, i ktorzy nie mogą znaleśdź żadnego spokoynego mieysca.

(b) *Roża, iest to nabrzmienie ciała powierzchowne i zaognione, ktore się rozciąga do części przyległych.*

S.

I.

Sen. Jeżeli sen sprawuie chorym zmordowanie, iest prognostykiem śmierci, ieżeli zaś ulgę przynosi, w ten czas iest nadzieia życia.

II.

Dobrym to iest znakiem, kiedy sen uspokaia szaleństwo.

III.

Każdy zbytek, bądź w ospałości, bądź w bezsenności, staie się przyczyną chorob (*Obacz Konwulsye Oczy.*)

I.

Siność (*Livor*). Nie iest to dobrym znakiem, kiedy ciało okrywaiące kość sprochniałą staie się sine i czarne.

II.

Kiedy pod czas febry kolor ciała staie się blady i siny, chory w krotce umrze.

I.

Slina i Rzpienie. Jest to zawsze niebespiecznym znakiem, kiedy po pluciu krwią następuie plucie ropą.

II.

Pospolicie po pluciach ropą następuią Suchoty i biegunka; gdy się zaś ślina zatrzymuie, chory umiera.

I.

Slinogorz czyli Skwinancya (c) (*Angina*). Kiedy ślinogorz opuszcza mieysce w

---

(c) *Skwinancya, iest to zapalenie gardła, albo nabrzmienie żył gardłowych.*

ktorym ſię wprzod znaydował, a przechodzi do płuc, chory umiera w przeciągu dni ſiedmiu, ieżeli ſię zaś śmierć nie zdarza, wnioſić należy, że ślinogorz zamienił ſię w ropę łagodną.

II.

Jeżeli choruiącemu na ślinogorz, zbiera ſię gruczoł na karku, ten go zwykł uzdrawiać, w ten czas bowiem choroba rob ſobie wynyście przez KRTAŃ (*arteria aſpera*)

III.

Gdy ślinogorz nie pokazuie ſię przez żaden znak zewnętrzny i ani na ſzyi, ani w gardzieli, ale daie ſię tylko czuć przez gwałtowne duſzenia, i przez wielką trudność w oddychaniu, tego ſamego dnia śmierć choremu przynoſi, a naydaley dnia trzeciego.

IV.

Jeſt to okropnym znakiem w ślinogorzu, kiedy odcharkiwania ſą ſuche, i kiedy części bliſkie gardzieli chudną.

V.

W ślinogorzu, ſkoro nabrzmienia ięzyka rozchodzą ſię, żadnego po ſobie śladu nie zoſtawiwſzy, chory w ten czas ieſt w niebeſpieczeńſtwie, kiedy zaś bole nagle uſtaią, bez żadnych widocznych przyczyn, śmierć nieuchybna.

VI.

Złym bardzo ieſt znakiem w ślinogorzu, kiedy chory natychmiaſt nie pozbywa ſię przez plucie, dobrze wytrawioney w żołądku flegmy.

VII.

Kiedy w ślinogorzu bole dochodzą aż do głowy bez żadney widoczney przyczyny, a złączone do tego są z febrą, oznaczaią niebespieczeństwo.

VIII.

Nie ieſt dobrym znakiem, kiedy w ślinogorzu boleści zſtępuią do goleni, i wraz z febrą ſię łączą.

I.

SUCHOTY i SUCHOTNICY (d) (*Tabes & Tabidi*). Termin, w ktorym ludzie wpadać mogą w ſuchoty ieſt między 18, i 35, rokiem.

II.

Jeżeli ropa, ktorą ſuchotnicy odcharkuią w kaſzlu, wrzucona na węgle rozżarzone, przykry wydaie zapach, znakiem ieſt, że maią płuca owrzodowaciałe, i że wkrotce umrą, kiedy do tego włoſy im z głowy wyłażą.

III.

Nie maſz iuż ſpoſobu na uleczenie ſuchotnikow, ieżeli im włoſy z głowy wyłażą, a po tym biegunka napada.

IV.

Jeſt to nie zawodnym znakiem śmierci, kiedy choruiący na ſuchoty doſtaią biegunki.

(d) *Wrzod w płucach, w wątrobie, śledzionie, w gruczole zwanym Pancreas, w kryſkach, nerkach, w pęcherzu i t. d może ſprawić ſuchoty. gdyż wrzod ten toczac niektore z tych części, ſprawuie zniſzczenie całey budowy ciała.*

V.

Jeżeli ropa ktorą odcharkuie ſuchotnik, opada na dno naczynia napełnionego wodą morſką, chory w krotce umrze.

Sytość. Jeżeli po długiey chorobie przychodzący do zdrowia ie wiele z znacznym apetytem, a ieżeli to pożywienie nie przywraca mu ſił, chory znayduie ſię w niebeſpieczeńſtwie popadnienia w recydywę.

I.

Szczkawka (*Singultus*). Kichanie uśmierza ſzczkawkę.

II.

Kiedy po wymiotach naſtępuie ſzczkawka, a choremu oczy ſię iſkrzą, mała nadzieia ieſt życia.

III.

Jeżeli ſzczkawka naſtępuie po zapaleniu wątroby, wraz z febrą, wielkim grozi niebeſpieczeńſtwem.

IV.

Nie dobrym to ieſt znakiem, kiedy ſzczkawka ſprawiona przez zbyt mocne purgacye napada ludzi podeſzłego wieku. (*Obacz Hemorragia.*)

I.

Sztuka puszczania Krwi (*Phlebotomia*). Zwyczay puſzczenia krwi nie ieſt rzeczą nową, ale ſądzić, iakoby żadney niebyło choroby w ktoreyby takowego ſpoſobu leczenia użyć nie potrzeba, byłoby omylną i wcale nową.

II.

Kiedy idzie o puſzczenie krwi, nie należy mieć względu ani na wiek, ani na tuſzą człowieka, lecz na iego ſiły.

III.

W puſzezeniu krwi przecina ſię żyła w pośrzodku; wypuſzczona krew examinowana bydź ma ściśle, oſobliwie co do koloru i zſiadłości, ieżeli ta pokaże ſię bydź gęſtą i czarną, znakiem ieſt, że zła, i w ten czas upuſzczenie iey było potrzebne, ieżeli zaś pokaże ſię bydź czerwoną i przezroczyſtą, ieſt dobrą, a na ten czas upuſzczenie iey więcey ſzkody niż pożytku przynoſi; po upuſzczeniu krwi podług potrzeby, natychmiaſt żyłę zamknąć potrzeba.

IV.

W czaſie odbywania tey operacyi, potrzeba zatamować krew wprzod, nim ſłabość chorego ogarnie.

Szyia. Bolenie ſzyi we wſzyſtkich gatunkach febr, ſą bardzo ſzkodliwe i niebeſpieczne, a nadewſzyſtko w tych febrach, ktore gwałtownym ſzaleńſtwem zagrażaią. (*Obacz Bol Głowy.*)

T.

I.

Temperament. Skład ciała człowieka ieſt naylepſzy ten, w ktorym wſzyſtkie iego części ſą w doſkonałey między ſobą proporcyi, co do wyſokości, i co do tuſzy, i tak wzroſt wyſoki ieſt ozdobą wieku młodego, lecz w ſtarości prędzey ſię nagina, oſoby chude bywaią ſłabe, otyłe zaś zbyt ociężałe.

II.

II.

Ludzie temperamentu chudego, maią więcey krwi, a tłustego, więcey ciała.

W.

Wargi. Wzruszania konwulsyine warg, są znakiem obfitego spływania materyi żołciowey przez stolce.

Wiek. Srzedni wiek iest naybespieczniey-szy, gdyż w nim ani ogień młodości, ani zimno wieku podeszłego nie dokucza. Nie należy się w leczeniu tak obchodzić z dziećmi, iak z ludźmi dorosłemi.

Woda. Woda, ktorą się prędko zagrzewa, i prędko stygnie, iest dla ludzi nayzdrowsza.

Wydymania się Stolcowe (*Tenesmus*) (e). Jeżeli kobieta cięźarna cierpi wydymania się stolcowe częste, a prożne, iest w niebespieczeństwie poronienia. (*Obacz Wyrzuty stolcowe.*)

I.

Wymioty. Powrot miesięcznych upławow, sprawuie dla kobiet zatrzymanie wymiotow krwistych.

(e) Tenesmus, *gatunek choroby, w ktorey daią się czuć w otworze odchodowym bolesne wydymania się złączone z ustawiczną chęcią biegania na stolec.*

II.

Wymioty żołciowe, ktore następuią po odnieſieniu rany, oſobliwie w głowie, poprzedzaią bliſką śmierć.

III.

Wymioty naygorſze i nayniebeſpieczniey-ſze ſą te, ktore ſą zmięſzane z żołcią i flegmą, chyba, że w niewielkiey ilości.

IV.

Lekkie żołciowe wymioty ſą złym prognoſtykiem, zwłaſzcza gdy ſię łączą z bezſennością.

V.

Jeſt to nie naylepſzym znakiem, kiedy w wymiotach, pragnienie, ktore ſię choremu mocno czuć dało, po nieiakim czaſie uſtaie.

VI.

Bliſkiego ſzaleńſtwa obawiać ſię potrzeba, gdy wymioty materyi zielonawego koloru, napadaią z bolem głowy, z głuchotą i bezſennością.

VII.

Wymioty materyi rożnego koloru, ſą bardzo złym znakiem, oſobliwie gdy ſą częſte i długo trwaiące.

VIII.

Wymioty ſzkodliwe ſą dla oſob chudego temperamentu, zwłaſzcza żołądka ſłabego, lecz pomagaią zdrowiu ludziom tłuſtym temperamentu melancholicznego, gdy te wiele iadły, albo gdy nie dobrze trawią.

IX.

Hippokrat ſądzi, iż umyślne wzbudzanie womitu dla zaoſtrzenia appetytu, ieſt niepotrzebne.

X.

Ktokolwiek chce bydź zawſze czerſtwym, i poźney dożyć ſtarości, nie powinien przyzwyczaiać ſię do wymiotow codziennych (f).

I.

WYPROŹNIENIA (*Evacuationes*). Ile razy potrzeba wymaga, ażeby ſię uwolnić od zbytnich humorow przez wyproźnienie ktorąkolwiek bądź drogą od natury wſkazaną, nie należy ſię ociągać, aby tylko droga ta była przyzwoita.

II.

Ile razy w początkach choroby, humory ſzukać ſobie będą drogi do wyiścia, tyle razy ſztuka powinna wſpomodz naturę (g): lecz ieżeli ta bez pomocy ſztuki należycie ſwoie funkcye odbywa, należy ią zoſtawić ſamey ſobie. (*Obacz Purgacya.*)

I.

WYRZUTY MOCZOWE. Mocz żołtawy i zbyt rzadki, ieſt znakiem wielkiey nieſtrawności żołądka, i w takim przypadku, chorzy częſtokroć pierwey umieraią, nim żołądek ſtaie ſię ſpoſobnym do trawienia.

(f) *Przeſtroga ta ſtoſuie ſię bardziey do dawnych Rzymian niż do ludzi dziſieyſzego wieku, wiadomo bowiem z Dzieiow, że Rzymianie po ucztach ſprawiali ſobie umyślne womity, dla uczynienia ulgi żołądkowi.*

(g) *Przeſtrzedz tu należy, że wſpomaganie natury nie ma ſię dziać przez lekarſtwa purguiące (gdyż ich Hippokrat wyraźnie na innym mieyſcu zabrania) ale raczey przez*

II.

Mocz naygorſzy ieſt koloru czarnego, gęſtości nadzwyczayney i przykrego zapachu.

III.

Wyrzuty rożnego gatunku materyi (h) z moczem, grożą na iakiś czas niebeſpieczeńſtwem choremu, lecz ieżeli te ſą zbyt wodniſte i blade, czarne, żołciowe i przykrego zapachu, zgon bliſki chorego oznaczaią. (*Obacz Brzuch, Mocz.*)

I.

Wyrzuty Stolcowe (*Excrementa alvi*). Wyrzuty podobne do krwi ſpieczoney, ktore bądź w czaſie febry, bądź nie, dobrowolnie ſię zdarzaią, ſą niebeſpieczne, a to tym bardziey, im takowe wyrzuty ſą kolorow nie dobrze chorobę cechuiących; ieżeli zaś te kolory pochodzą od lekarſtw, ktore zażywa chory, ieſt dobrym znakiem, a nawet w ten czas, im więcey wyrzuty te maią kolorow, tym więcey nadziei zdrowia.

---

użycie lekarſtw żołądek rozwalniaiących, ktore iednak nie ſprawuią wymiotow ani purgacyi, alboli też przez tyzannę, ulepki, i t. d.

(h) Wyrzuty materyi, *to ieſt, ieżeli widzieć ſię daią w moczu materye podobne do mułu, ktory oſiada na kiſzkach, albo ieżeli wychodzi z moczem krew, zołć i inne materye zielonego koloru.*

II.

Wyrzuty ſtolcowe czarne ſprawione przez płynienie krwi, ſą bardzo złym prognoſtykiem.

III.

W oſtrych chorobach wyrzuty żołciowe i pieniſte, bliſką śmierć przepowiadaią.

IV.

Dyarrye, w ktorych chorzy częſte i obfite miewaią ſtolce, (gdyż materye odchodzić maiące prędko ſię zbieraią) ſą niebeſpiecznieyſze, i te ſtaią ſię przyczyną bezſenności, i całkowitego zniſzczenia ciała.

V.

Nie ieſt to dobrym znakiem, kiedy wyrzuty ſtolcowe ſą czarne iak krew ſpieczona, czyli chory ma febrę lub nie, rownie także niebeſpieczną ieſt, gdy wyrzuty ſą rożnego koloru, i maiące obfitość żołci.

VI.

Biegunka z częſtym ſileniem ſię na ſtolcu, ſprawuie nadzwyczayne zaklęśnienie ſię policzkow, i cerę choremu odeymuie.

VII.

Ci ktorzy miewaią wyrzuty ſtolcowe czarne, bez żadney przyczyny, bywaią wycieńczeni przez poty lekkie i zimne.

VIII.

Wyrzuty ſtolcowe lipkie i żołciowe, ieżeli przez długi czas trwaią ſprawuią częſtokroć otoki około uſzow.

IX.

Wyrzuty żołciowe miękkie i odrażaiącego zapachu, ſkoro ſię pokazuie zapalenie, ſtaią ſię przyczyną nabrzmień około uſzow,

X.

Głuchota chorego napadaiąca, rozpędza wyrzuty stolcowe pełne żołci, i na wzaiem, przez wyrzuty żołciowe, pozbywa się głuchota.

XI.

Wyrzuty stolcowe tłuste, czarne, sine, zapachu przykrego, śmierć bliską oznaczaią.

XII.

Wyrzuty przez gorączkę spieczone, ile razy wychodzą z znacznym sileniem się chorego, tyle razy oznaczaią zły stan żołądka.

XIII.

Pod czas wyrzutow serwatkowatych, iest bardzo nie dobrym znakiem, kiedy zimno ogarnia końcowe części ciała chorego, po nastąpionych potach.

XIV.

Pod czas wyrzutow stolcowych bardzo rozrzedzonych krew wychodząca z dziąseł, iest znakiem poprzedzaiącym bliską śmierć.

XV.

Kiedy w chorobach ostrych, wychodzą przez stolec materye maiące cechy dobre, febra w krotce ustanie, ieżeli zwłaszcza w tymże czasie nastąpią poty obfite.

XVI.

Temu, ktory przez stolec wyrzuca materye czarne, robią się nabrzmienia około uszow, ieżeli wpada w śpiączkę.

XVII.

Naylepsze wyrzuty stolcowe są wolne, i takie, iakie pospolicie bywać zwykły ludzi zdrowych.

Wzdychania (*Suspiria*). Oddychanie przerywane wzdychaniami, złączone z febrą, iest niebespiecznym w chorobach ostrych.

Wzmagaiący się (*Convalescens*) Jeżeli przy końcu długiey i znaczney choroby, daie się czuć bol w iakieykolwiek części ciała, znakiem iest, że w niey formuie się otok. (*Obacz Pokarm.*)

Z.

Zaiąkliwi (*Balbi*) (i). Zaiąkliwi ludzie bardzo często cierpią długie Dyarryę.

I.

Zapalenie (*Inflammatio*). Cztery są cechy, po ktorych się poznaie zapalenie, to iest; zbytnia czerwoność, nabrzmienie, gorącość, i boleść.

II.

Im zapalenie iest większe, tym więcey używać należy lekarstw one łagodzących.

I.

Zapalenie Płuc. Kiedy po zapaleniu płuc daią się czuć bole w brzuchu i około oboyczyka, złączone z trudnym oddychaniem; znakiem iest, że w płuca bardzo się wiele zebrało ropy.

(i) *Zaiąkliwość pochodzi z trzech przyczyn, ta o ktorey tu mowa, pochodzi z wilgotności mozgu. Skoro więc z iakieykolwiek bądź przyczyny Dyarrya następuie, ta długo trwać zwykła z przyczyny flegmy, ktora bez przestanku spływa z mozgu do wnętrzności, i one rozwalnia.*

II.

Należy się obawiać, ieżeli w suchych zapaleniach płuc, bardzo mała ilość materyi strawionych przez plucie odchodzi.

III.

Złym to iest znakiem w chorobach płucowych, kiedy krew kroplami odchodząca iest nadzwyczayney czerwoności.

IV.

W otokach płucowych, ieżeli żołądek wyrzuca przez stolec ropę, bliska śmierć.

V.

Zdarza się niekiedy, że humory serwatkowate spływaią z głowy do płuc: co iest bardzo rzeczą niebespieczną.

I.

ZAWROT GŁOWY i SZALENSTWO. (*Delirium*). Zawrot głowy sprawiony z zbytniego uniesienia się radością, iest mniey niebespieczny nad ten, w ktorym chorzy cierpią melancholią i ustawiczne passowanię się umysłu.

II.

Weale nie dobrym to iest znakiem, kiedy po płynieniu krwi przydaie się zawrot głowy, alboli też konwulsye.

III.

Kiedy zawrot głowy łączy się ze śpiączką, chory na ten czas zagrożony iest konwulsyami.

IV.

Trudność w oddychaniu i poty złączone z zawrotem głowy, pewną śmierć przepowiadaią.

V.

Ci, ktorych rozum ieſt pomięſzany bez rzeczywiſtey przyczyny, bywaią dręczeni bezſennością, miewaią wyrzuty ſtolcowe czarne i grube, i uſtawnie puſzcza im ſię krew noſem.

VI.

Gwałtowne i przemiiaiące poruſzenia umyſłu, z zapalczywością złączone, ſą bardzo niebeſpieczne, i zmieniaią ſię częſtokroć w ſzaleńſtwo.

VII.

Człowiek, ktory wpadłſzy w ſzaleńſtwo utraca mowę, śmiercią ieſt zagrożony.

VIII.

Katar z kaſzlem złączony, wyprowadza z ſzaleńſtwa.

IX.

Konwulſye, ktore napadaią w czaſie pomięſzania rozumu, oſłabiaią wzrok chorego. (*Obacz Konwulſye.*)

I.

Zęby, Scinanie i zgrzytanie zębami, nie z nałogu lecz przez chorobę ſprawione, ieſt znakiem ſzaleńſtwa i bliſkiey śmierci.

II.

Sprochniałość zębow leczy otoki, ktore ſię w dziąſłach zbieraią.

III.

Lękać ſię należy o zdrowie chorego, kiedy w czaſie choroby zgrzyta zębami, czego nigdy nieczynił będąc zdrowym: duſzność także, ktora ſię w takowym przypadku zdarza, ieſt rownie dla niego niebeſpieczna.

I.

Zimno. Zimno ſprawuie konwulſye, ſpazmy, ſiność zaſkorną, i drzenie, iakie pod czas febry bywać zwykło.

II.

Snieg i lod, tudzież wſzyſtkie ciała, ktore maią tenże ſam ſtopień zimna, iak pierwſze, ſzkodzą na pierſi, ſprawuią kaſzle, hemorragie i katary.

I.

Znaki Zdrowia lub Smierci. Ażeby ſię można zapewnić w febrach oſtrych o ſtanie chorego, dawać potrzeba baczność na te dwie rzeczy: czyli chory muſi koniecznie umrzeć? albo kiedy ma z choroby powſtać?

II.

Paznokcie czarne, palce u nog i u rąk zimne, ſkurczone lub bezwładne; bliſką śmierć oznaczaią.

III.

Wargi ſine albo paraliżem zarażone, wykrzywione i zimne, ſą znakami śmierci.

IV.

Uſzy zimne, mocno zaczerwieniałe i ſkurczone, ſą znakami śmiertelnemi.

V.

Szalony, ktory ſię iuż nie czuie, i ktory nic nie poznaie, nie rozumie, i nie ſłyſzy, ieſt konaiącym.

VI.

Kiedy naturalne ciepło, zamiaſt coby iść miało do mozgu, i udzielać ſię ztamtąd innym częściom ciała, zgromadza ſię powyżey pępka, i rozchodzi po wyżſzych częściach błony wnętrze przegradzaiącey, i

kiedy *wilgotność żywota* (*humidum radicale*) zupełnie niknie, znakiem ieſt, że iuż przyſzedł oſtatni moment życia chorego.

VII.

Konwulſye, ktore ſię łączą z febrami oſtremi, śmierć poprzedzaią.

I.

Żołądek. Ci, ktorzy w młodym wieku maią żołądek wolny, na ſtarość miewaią ścieśniony, i przeciwnie, ktorzy w młodości cierpią częſte zatwardzenie żołądka, w wieku podeſzłym maią go wolnym.

II.

Jeżeli w czaſie biegunki długiey naſtępuią wymioty dobrowolne, ta w krotce uſtaie.

III.

Stolce obfite i częſte oſłabiaią żołądek.

IV.

Częſte enemy wyżſze części brzucha przeczyſzczaią.

V.

Biegunka trwaiąca przez dzień lub więcey bez febry, ieſt znakiem zdrowia, byleby tylko przed 7mym dniem ſię ſkończyła, przez to bowiem czyści ſię ciało, i z pożytkiem uwalnia od tych materyi, ktore wewnątrz żołądka zamknięte, ſzkodzićby mu mogły.

I.

Żołć Spalona (*Atrabilis*). Jeżeli w początkach febry, wyrzuca z ſiebie chory żołć ſpaloną ſtolcem i gębą, ieſt to znakiem śmierci.

II.

Ile razy w początkach iakieykolwiek bądź choroby, wychodzi żołć ſpalona bądź ſtolcem, bądź gębą, śmierć bliſka.

III.

Ci, ktorzy będąc wycieńczonemi przez oſtre lub długie choroby, albo przez odnieſienie iakowych ran, albo przez iakiekolwiek bądź inne przyczyny, wyrzucaią z ſiebie żołć ſpaloną, lub krew ſpieczoną, nazaiutrz umieraią.

IV.

Znak to ieſt śmierci, kiedy w początkach krwawey biegunki, wychodzi żołć ſpalona.

I.

Zołtaczka (*Icterus*) (k). Twardość wątroby ieſt bardzo złym znakiem pod czas żołtaczki.

II.

Zołtaczka, ktora przed 7mym dniem po naſtępuiącey febrze przypada, grozi choremu niebeſpieczeńſtwem.

III.

Ci ktorzy choruią na żołtaczkę, rzadko podlegaią wiatrom.

(k) *Zołtaczka ieſt to rozlanie ſię żołci po całym ciele; ta choroba nazywa ſię inaczey* chorobą Krolewſką (*morbus Regius*) *ponieważ leczono ią dawniey winem z miodem zmięſzanym: napoy ten był uważany iako Nektar Krolow. Cels nazywa ią* Aurigo *dla podobieńſtwa koloru żołci do koloru złota: dawano iey także imie* Arquatus, *gdyż w niektorych okolicznościach, ma do tęczy podobieńſtwo.*

IV.

Febra, ktora naſtępuie po żołtaczce, ieſt bardzo niebeſpieczna, zwłaſzcza ieżeli wnętrzności po prawey ſtronie ſą twarde, albo ieżeli w części lewey, daie ſię czuć twardość w ten czas. kiedy prawa bol cierpi.

Zuchwy (*Maxillæ*). W wielkich bolach żuchwow, potrzeba ſię obawiać, ażeby kość z mieyſca ſwego nie wyruſzyła ſię. (*Obacz Konwulſye.*)

Koniec.

TABLI-

TABLICA
MATERYI ZAMKNIĘTYCH
W
AFORYZMACH
Prządkiem Alfabetu ułożona.

A.

Apoplexya. — *Apoplexia.*

B.

Błona płod okrywaiąca. — *Secundina.*
Błona płucowa. — *Omentum.*
Bol. — *Dolor.*
Bol Boku. — *Dolor Lateris.*
—— Członkow. — —— *Articulorum.*
—— Brzucha. — —— *Ventris*
—— Gardła. — —— *Faucium.*
—— Głowy. — —— *Capitis.*
—— Kręgow. — —— *Cervicis.*
—— Lędzwiow. — —— *Lumborum.*
—— Nerek. — —— *Renum.*
—— Otworu odchodo: — —— *Sedis.*
—— Piersi. — —— *Pectoris*
—— Płuc. — —— *Pulmonum.*
—— Wątroby. — —— *Jecoris*
Bol i twardość Macicy. — *Dolor & durities uteri.*

C.

Choroba.	*Morbus.*
Choroby oſtre.	*Acuti morbi.*
Ciepło i zimno	*Calor & frigus.*

D.

Dymienica.	*Bubo.*
Dyſſenterya i Dyarrya.	*Diſsenteria & Diarrhœa.*
Drżączka.	*Horror.*
Dziąſła.	*Gingivæ.*

Æ.

Eunuchy.	*Eunuchi.*

F.

Febry.	*Febres.*
Fraſunek.	*Anxietas.*

G.

Głowa i Mozg.	*Caput & cerebrum.*
Głod.	*Fames.*
Głos.	*Vox.*
Głuchota.	*Surditas.*

H.

Hemorragia.	*Hæmorrhagia.*
Hemoroidy.	*Hæmorrhoides.*
Hygiena.	*Hygieine.*

I.

Język.	*Lingua.*

K.

Kaſzel.	*Tuſſis.*
Konwulſya.	*Convulſio.*
Kość.	*Os.*
Krew.	*Sanguis.*

Kro-

Krosty.	*Pustulæ.*
Kryzes.	*Crises.*

L.

Lekarz.	*Medicus.*
Leżenie.	*Jacere.*
Lienterya.	*Lienteria.*

M.

Macica.	*Uterus.*
Maciczne poruszenie.	*Hysterica passio.*
Mdłość.	*Lypotymia.*
Melancholia.	*Melancholia.*
Miesiączki.	*Menses.*
Mleko.	*Lac.*
Młodość.	*Juventus.*
Mocz.	*Urina.*

N.

Nałog.	*Consvetudo.*
Nabrzmiałość.	*Tumor.*
Napoy.	*Potus.*
Natura.	*Natura.*
Niepłodność.	*Impotentia.*
Nozdrza.	*Nares.*

O.

Oczy i ich zapalenie.	*Oculi, Ophtalmia.*
Odmiana.	*Mutatio.*
Odmiana por roku.	*Tempus & tempestas.*
Odpowiedź.	*Responsio.*
Ograżka.	*Rigor.*
Osłabienie.	*Lassitudo.*
Osoby otyłe.	*Crassi.*
Otok.	*Abcessus.*

P.

Palpitacya.	*Palpitatio.*
Picie.	*Bibere.*
Pierſi.	*Pectus.*
Pierſi kobiece.	*Mamma.*
Pleura.	*Pleuritis.*
Poczęcie.	*Concipere.*
Podagra.	*Podagra.*
Poronienie.	*Abortus.*
Pot.	*Sudor.*
Pożywienie.	*Victus.*
Pokarm.	*Cibus.*
Praca.	*Labor.*
Pragnienie.	*Sitis.*
Puchlina.	*Hydrops.*
Purgacya.	*Purgatio.*

R.

Rak.	*Cancer.*
Rany i Wrzody.	*Vulnus.*
Ręka.	*Manus.*
Ropa.	*Pus*
Rzucanie.	*Jactatio.*

S.

Sen.	*Somnus.*
Siność.	*Livor.*
Slina i ropienie.	*Excreationes, ſputa & (ſupuratio.*
Slinogorz *czyli* ſkwi-(nancya.	*Angina.*
Suchoty i Suchotnicy.	*Tabes & Tabidi.*
Sytość.	*Satietas.*
Szczawka.	*Singultus.*
Sztuka puſzczania (krwi.	*Phlebotomia.*
Szyia.	*Cervix, Collum.*

T.

Temperament.	*Temperament.*

W.

Wargi	*Labrum.*
Wiek.	*Ætas.*
Woda.	*Aqua.*
Wydymania ſtolcowe.	*Teneſmus.*
Wymioty.	*Vomitus.*
Wyprożnienie.	*Evacuatio.*
Wyrzuty moczowe.	*Dejectiones.*
Wyrzuty ſtolcowe.	*Excrementa alvi.*
Wzdychania.	*Suſpiria.*

Z.

Zaiąkliwi.	*Balbi.*
Zapalenie.	*Inflammatio.* (*num.*
Zapalenie płuc.	*Inflammatio pulmo*
Zawrot głowy i Sza-	*Delirium, deſipientia &*
Zęby (leńſtwo	*Dentes.* (*dementia.*
Zimno.	*Frigidum.*
Znaki zdrowia lub	*Signa ſalubria & inſa-*
Żołć ſpalona. (śmierci.	*Atrabilis.* (*lubria.*
Żołtaczka.	*Icterus.*
Żołądek.	*Alvus.*
Żuchwy.	*Maxillæ.*

TABLI-

TABULA
MATERIARUM
ORDINE ALPHABETICO
IN
APHORISMIS
Contentarum.

A.

Abortus.	*Poronienie.*
Abcessus.	*Otok.*
Acuti morbi.	*Choroby ostre.*
Ætas.	*Wiek.*
Alvus.	*Zołądek,*
Angina.	*Slinogorz.*
Anxietas.	*Frasunek.*
Apoplexia.	*Apoplexya.*
Aqua.	*Woda*
Atrabilis.	*Zołć spalona.*

B.

Balbi.	*Zaiąkliwi.*
Bibere.	*Picie.*
Bubo.	*Dymienica.*

C.

Caput & Cerebrum.	*Głowa i Mozg.*
Calor & frigus.	*Ciepło i zimno.*
Cancer.	*Rak.*

Cervix & Collum.	*Szyia.*
Cibus.	*Pokarm.*
Confvetudo.	*Nałog.*
Convalefcentes.	*Wzmagaiący się.*
Convulfio.	*Konwulsya.*
Concipere.	*Poczęcie.*
Craffi.	*Otyłe Osoby.*
Crifes.	*Kryzes.*

D.

Delirium, defipientia & dementia.	*Zawrot Głowy i Szaleństwo.*
Dejectiones.	*Wyrzuty moczowe.*
Dentes.	*Zęby.*
Diffenteria & Diarrhæa.	*Dyssenterya i Dyarrya.*
Dolor.	*Bol.*
Dolor Articulorum.	*Bol Członkow.*
— Capitis.	— *Głowy.*
— Cervicis.	— *Kręgow.*
— Faucium.	— *Gardła.*
— Jecoris.	— *Wątroby.*
— Lateris.	— *Boku.*
— Lumborum.	— *Lędzwiow.*
— Pulmonum.	— *Płuc.*
— Pectoris.	— *Piersi.*
— Renum.	— *Nerek.*
— Sedis.	— *Otworu odchodowego.*
— Ventris.	— *Brzucha.*
Dolor & durities uteri.	*Bol i twardość Macicy*

E.

Eryfipelas.	*Roża.*
Eunuchi.	*Eunuchy.*
Evacuatio.	*Wyprożnienie.*
Excrementa Alvi.	*Wyrzuty stolcowe.*
Excreationes, Sputa & Supuratio.	*Slina i Ropienie.*

F.

Fames.	*Głod.*
Febres.	*Febry.*
Frigidum.	*Zimno.*

G.

Gingivæ.	*Dziąſła.*
Gravida.	*Kobieta ciężarna.*

H.

Hæmorragia.	*Hemorragia.*
Hæmorrhoides.	*Hemoroidy.*
Horror.	*Drzączka.*
Hydrops.	*Puchlina.*
Hyems.	*zobacz* Frigidum.
Hygieine.	*Hygiena.*
Hyſterica Paſſio.	*Maciczne poruſzenie.*

I.

Jacere.	*Leżenie.*
Impotentia.	*Niepłodność.*
Jactatio.	*Rzucanie*
Icterus.	*Zołtaczka.*
Inflammatio.	*Zapalenie.*
Juventus.	*Młodość.*

L.

Labor.	*Praca.*
Labrum.	*Wargi.*
Lac.	*Mleko.*
Laſſitudo.	*Oſłabienie.*
Lienteria.	*Lienterya.*
Lingva.	*Język.*
Livor.	*Siność.*
Lypotothymia.	*Mdłość.*

M.

Mammæ.	*Pierſi kobiece.*
Manus.	*Ręka.*
Maxillæ.	*Żuchwy.*
Medicus.	*Lekarz.*
Melancholia.	*Melancholia.*
Menſes.	*Mieſiączki.*
Morbi.	*Choroby.*
Morbus Regius. *zobacz* Icterus.	
Mutatio.	*Odmiana.*

N.

Natura.	*Natura.*
Nares.	*Nozdrza.*

O.

Oculi, Ophtalmia.	*Oczy i ich zapalenie.*
Omentum.	*Błona płucowa.*
Os.	*Kość.*

P.

Palpitatio.	*Palpitacya.*
Pectus.	*Pierſi.*
Phlebotomia.	*Sztuka puſzczania krwi.*
Pleuritis.	*Pleura.*
Podagra.	*Podagra.*
Potus.	*Napoy.*
Pregnans. *zobacz* Gravida.	
Pulmonum inflammatio.	*Zapalenie Płuc.*
Pus.	*Ropa.*
Puſtulæ.	*Krosty.*
Purgatio.	*Purgacya.*

R.

Reſponſio.	*Odpowiedź.*
Rigor.	*Ograżka*

S.

Sangvis.	*Krew.*
Satietas.	*Sytość.*
Secundina.	*Błona płod okrywaiąca.*
Signa ſalubria & inſalubria	*Znaki zdrowia lub śmierci.*
Singultus.	*Szczkawka.*
Sitis.	*Pragnienie.*
Somnus.	*Sen.*
Sudor.	*Pot.*
Surditas.	*Głuchota.*
Suſpiria	*Wzdychania.*

T.

Tabes & tabidi.	*Suchoty i Suchotnicy.*
Temperamentum.	*Temperament.*
Tempus & tempeſtas.	*Odmiana por roku.*
Teneſmus.	*Wydymania stolcowe.*
Tinnitus.	*Dzwonienie w uſzach.*
Tumor.	*Nabrzmiałość.*
Tuſſis.	*Kaſzel.*

V.

Victus.	*Pożywienie.*
Vomitus.	*Wymioty.*
Vox.	*Głos.*
Vulnus & Ulcus.	*Rana i Wrzod.*
Urina.	*Mocz.*
Uterus.	*Macica.*

Koniec Tablicy materyi zamkniętych w Aforyzmach.

NIewiadomość, w ktorey ſię codziennie znayduią ludzie względem gatunku i nazwiſka choroby na nich napadaiącey, ſtaie ſię częſtokroć przyczyną, iż ci nie mogą ſobie zaradzić i nie mogą mieć potrzebney pomocy z lekarſtw przepiſanych w Kſiążkach. Podlega kto naprzykład Bolowi głowy, nie wie, czyli to ieſt Migrena, ſkłonność do inflammacyi, obfitość krwi albo inna iaka oſtrość humorow, ktora iątrzy i drażni błonę mozgową? Dla zaradzenia tey niepewności, przyłącza ſię tu inna Tablica chorob. Znaydzie w niey czytelnik pod Bolem głowy wyſzczegolnienie wſzyſtkich chorob, w ktorych bol głowy uczuwać ſię daie; ſzukać będzie każdego z oſobna Artykułu, dla odkrycia tey choroby, ktoreyby znaki były te ſame, co i znaki choroby na niego napadaiącey, a wtenczas łatwo ſobie zaradzić będzie mogł.

TABLICA
CHOROB NAYPOSPOLITSZYCH
oraz ſpoſoby ich rozpoznania, porządkiem Alfabetu ułożona.

B.

BOL.

Uczucie niemiłe i cierpienie ſprawuiące w iakieykolwiek części ciała.

BOL DOLNEGO BRZUCHA
zdarza ſię w

Biegunkach.
Choleryczney chorobie,
Chorobie Czarney.
Chorobach zgniłych.
Ciążach.
Dyſſenteryi.
Dyarryi.
Dyzuryi.
Fluxach Celiacznych.
Guzach wenerycznych
Kamieniu.
Kamieniach Nerkowych.
Kolkach żwanych Miſerere.
Kolkach Nefretycznych.
Kolkach rożnego rodzaiu.
Lienteryi.
Nieſtrawnościach.
Ociekłościach ran.
Płynieniach krwi.
Połogach.
Puchlinie (Aſcytes)
Robakach.
Rznięciach.
Rznięciach krokowych.
Spiączkach nadzwyczaynych.
Wiatrach.
Wymiotach.
Wypuklinach czyli kiłach.

Zapaleniach dolnego Brzucha.
Zapaleniach wątroby.
Zatrzymaniach moczu.
Zatwardzeniach żołądka.
BOL CZŁONKOW zdarza się w
Ankilozyi.
Kłociach Arteryi
— błon okrywaiących kości
— końcow żył
— ścięgaczow.
Konwulsyach Spasmodycznych.
Kurczach.
Nudnościach.
Osłabieniach.
Podagrze.
Rumatyzmie.
Szkorbucie.
Wrzodach iadowitych.
Wywinieniach członkow.
Zapaleniu części zewnętrznych.
BOL GŁOWY zdarza się w
Bolach zębow.
Egilops (wrzodzie w kącie oczow)
Epilepsyi.
Febrach ostrych.
Fluxach zębow, oczow, uszow.
Głuchocie.
Goździu macicznym.
Gruczołach pod uchem.
Hydrofobii.

Katalepſyi.
Katarach poſpolitych.
Kołtunie.
Konwulſyach.
Kurczach gęby.
Letargach.
Letargach przerywanych.
Melancholii.
Migrenie.
Ociężałościach głowy.
Ogłuchnieniach.
Oſpie.
Parafrenezyi.
Pleurze.
Przepaleniach głowy od ſłońca.
Pruchnieniu.
Puchlinie głowy.
Raku.
Roży.
Spiączce.
Szaleńſtwie.
Wrzodach zwanych (zauſznice)
Zagorzeniach.
Zapaleniach oczow.
Zawrotach głowy.
Zmorze
Zołtaczce.
BOL PIERSI zdarza ſię w:
Afonii.

Chorobie płuc.
Ciężkościach pierſi.
Febrze katarowey.
Fluxyach pierſiowych.
Hemophtyzyi.
Kardyace.
Katarze.
Marazmie.
Obſtrukcyi płuc.
Perypneumonii.
Pleurze.
Pluciach krwią lub ropą.
Suchotach.
Suchościach Pierſi.
Trudnych oddychaniach.
Wrzodach trzewowych.
Zapaleniach pierſi.
Zmorze.

BOLE ROZNYCH CZĘSCI CIAŁA.

Patrz Bol.

K.

KOLKA. *Patrz* Bol brzucha.

KONWULSYA.

Wzruſzenie Nerwow mimowolne i gwałtowne zdarza ſię w
Affekcyach Hipokondrycznych i macicznych.
Apoplexyi.
Chorobie wſzawey.
Gorączkach niektorych.

Hemiplegii.
Katalepſyi.
Katarach ciężkich.
Kichaniach zbytnich.
Kolkach muſzkułow.
Kolkach Arteryi Pulſowey.
Kolkach błon kości okrywaiących.
Kolkach ſpaſmodycznych.
Kurczach.
Lipotymii.
Oſpie.
Parafrenezyi.
Pryapizmie
Satyryazmie.
Smiechu Sardonicznym.
Szaleńſtwie.
Szaleńſtwie macicznym.
Tarentyzmie.
Ukąſzeniach od zwierząt wściekłych.
Wściekłości.

KROSTY *Patrz* wyrzuty.

N.

NIESMAK, czyli odraza od potraw zdarza ſię w chorobach naſtępuiących:
W Biegunce.
Chorobach z obfitości kwaſow pochodzących.
Chorobach Panieńſkich czyli Febrze białey.

Ckliwościach.
Dyssenteryi.
Gangrenie.
Gorączkach.
Goryczach.
Hemorragii.
Kachexyi.
Kardyace.
Katarze pospolitym.
Kolce.
Lienteryi.
Melancholii.
Migrenie.
Morzyskach.
Niestrawnościach.
Puchlinie.
Słabości żołądka.
Szkorbucie.
Waporach.
Wyniszczeniach.
Zatamowaniu upławow miesięcznych.
Zgłodniałości.
Zołtaczce.

NISZCZENIE, *czyli* znaczne chudnienie, zdarza się w

Biegunce.
Chorobach Chronicznych dziecinnych.
Dyabetach czyli cieczeniu zbytnim moczu.

Dyssenteryi.
Fluxie Celiacznym.
Gorączce ciągłey.
— Hektyczney.
Hemorragii mocno wkorzenioney.
Kakochexyi.
Konwulsyach.
Lienteryi.
Marażmie czyli schnieniu ludzi starych.
Melancholii.
Paraliżu.
Ociekaniu ciała.
Pluciach krwią.
Płucney chorobie.
Płynieniu krwi.
Puszczaniu się częstym i dobrowolnym krwi.
Ropieniu.
Rozciekaniu się humorow.
Suchotach.
Szkorbucie.
Uchodzeniu krwi.
Usychaniu ciała.
Wrzodach piersiowych.
Wysileniu się.

O.

OMDLEWANIE. Osłabienie z utratą zmysłow, zdarza się w
Apoplexyi.

Asfixyi czyli nagłey utracie zmysłow.
Ckliwości.
Lipotymii.
Niestrawności.
Synkope.
OSŁABIENIE. Uczucie bolesne i przykre złączone z gorącością w rękach, goleniach i innych członkach, wraz z mordowaniem, zdarza się w
Anasarku.
Białych Febrach *czyli* (Chorobach Panieńskich)
Biegunce.
Dyssenteryi.
Francy.
Kachexyi.
Kolkach rożniego rdzaiu.
Lienteryi.
Omdlałościach.
Osłabieniach całego ciała.
Paraliżu.
Początkach Febry.
Podagrze.
Puchlinie.
Rumatyzmie.
Suchotach.
Szkorbucie.
Upławach krwistych zbytecznych.
Wymiotach zbytnich.

Wyniſzczeniach.
W zbliżaniach ſię upławow mieſięcznych.
W zbytnich cieczeniach moczu.
OSTROSC. Bol przenikliwy, ktory ſię czuć daie albo w całym ciele, albo w niektorych iego częściach, zdarać ſię zwykł w
Anazarku.
Biegunce,
Chorobach wſzawych.
Dyſſenteryi.
Dyzuryi.
Febrze żołciowey.
Kaſzlu.
Katarze poſpolitym.
Kroſtach.
Kroſtach żołciowych.
Lienteryi.
Liſzaiach,
Mendoweſzkowey chorobie.
Morzyſkach żołądkowych.
Odmrożeniach.
Odrze.
Ogniu Piekielnym.
Ogniu Perſkim czyli pewnym gatunku Roży.
Oſpie.
Oſtrościach krwi.

Parchach.
Petociach.
Pluciach krwią.
Pomięszaniach.
Pryapizmie.
Pryszczelach.
Puchlinie.
Puchlinie (Ascites).
Purpurze.
Raku.
Ranach na brzuszczach palców.
Robakach.
Rozpadaniach się ciała.
Roży.
Roży podagryczney.
Rzucaniach.
Satyryazmie.
Sparzelinie.
Stranguryi.
Suchościach gardła i piersi.
Swierzbiączkach dolegliwych.
Swierzbie.
Swierzbieniach.
Szkarlatynie.
Ukąszeniach od zwierząt.
Upławach nasiennych.
Wrzodach.
Wyrzutach skornych.
Zadarciach.

Zakłuciach.
Zapaleniach pęcherza.
Zatrzymaniach moczu.
Zarazie morowey.
Zdarciach ſkory.

OTOK, *czyli* zebranie ſię ropy, zdarza ſię w

Bliznach.
Febrach.
Febrach morowych.
Fiſtułach.
Fluxach celiacznych.
Gorączkach wolnych.
Gruczołkach.
Guzach wſzelkiego rodzaiu.
Karcynomach.
Kroſtach.
Odmrożeniach.
Oſpie.
Peripneumonii.
Pleurze.
Płuciach ropą.
Pryſzczach powiekowych.
Raku.
Ranach.
Ranach na brzuſzczach palcow.
Rznięciach krokowych czyli (Gonorrei)
Sparzelinach.

Suchotach.
Uderzeniach.
Wrzodach iadowitych.
Wrzodach Pierſiowych.
Wrzodach zaognionych.
Wrzodach trzewowych.
Wrzodzienicach.
Wyrzutach ſkornych.
Zanokcicach.
Zapaleniach.
Zaſkornikach.
Zebraniach ſię humorow.

P.

PISZCZENIE w USZACH
zdarza ſię w

Bolach głowy.
Boleściach połogowych.
Bezſenności.
Chorobach z obfitości kwaſow pochodzących.
Epilepſyi.
Febrach oſtrych.
Frenezyi.
Gorączkach ciężkich.
Goździu macicznym.
Gruczołach poduſznych.
Melancholii.
Nudnościach.

Omdlewaniu.
Ofpie.
Otokach ufzow.
Puchnieniu głowy.
Przepaleniach od słońca.
Robakach.
Rzucaniach.
Rymie.
Slinogorzu.
Spiączkach przerywanych.
Strupach słodkich.
Szaleństwie.
Waporach.
Wiatrach.
Wymiotach.
Wyfileniu.
Zagłuszeniu.
Zawrotach głowy.
Zołtaczce.

S.

SPAZMY. *Patrz* Konwulfye.

SPIĄCZKA. Skłonność nieprzezwyciężona do fpania, zdarza fię w

Apoplexyi.
Bladości (Chlorofis).
Bolach dolegliwych.
Bolach wątroby.
Chorobie czarney.
Chorobach Panieńskich.

Febrach oſtrych niektorych.
Gorączce żołciowey.
Hemiplegii.
Hemorrhagiach zbytnich.
Kachexyi.
Kamieniu.
Katarach.
Kolkach gwałtownych i upartych.
Konwulſyach.
Letargu.
Lipotymii.
Melancholii.
Morzeniu ſię.
Obſtrukcyi wątroby.
Ociężałości.
Oſłabieniach ciała całkowitych a w ſzczegolności żołądka.
Paraliżu.
Puchlinie.
Puchnieniu głowy.
Raku.
Ranach wątroby.
Rozlaniu ſię żołci.
Skirze wątroby.
Wyſileniach.
Zdurzeniu.
Zołtaczce.

SWIERZBIENIE zdarza ſię w
Bezſenności.

Chorobach oſtrych.
Chorobach z obfitości kwaſow pocho-
dzących.
Gorączce Petociowey.
— Szkarlatinowey.
Kroſtach drobności Jagieł.
Kroſtach żołciowych.
Morzyſkach.
Nudnościach.
Odrze.
Oſpie.
Parchach.
Petociach.
Pryſzczelach.
Raku.
Rozlaniu ſię żołci.
Roży.
Sparzelinach.
Strupach ſłodkich.
Swierzbie.
Swierzbiączkach przemiiaiących.
Szankrach.
Szkarlatynie.
Wrzodach.
Wrzodach iadowitych.
Wrzodach poſpolitych.
Wrzodzienicach.
Wyrzutach ſkórnych każdego rodzaiu.
Zadraśnięniach,

Zakło,

Zakłociach.
Zdarciach ſkory.

W.

WRZODZIENICA. *Patrz* Otok.
WYRZUTY. Gatunek plam, kroſt, lub innych iakichkolwiek wyroſtkow ſkornych, zdarza ſię w
Francy.
Brodawkach.
Gorączkach żołciowych.
— Petociowych. — Purpurowych.
— Szkarlatynowych.
Goździach.
Gruczołach.
Kroſtach.
Kroſtach świerzbiących.
— Zołciowych.
Liſzaiach.
Nabrzmieniach.
Odrze.
Ognipiorach.
Oſpie.
Parchach.
Petociach.
Plamach.
Plamach czerwonych.
Potnicy.
Pryſzczelach.
Pryſzczeniach ſię ciała.

Purpurze.
Rożу.
Rożу podagryczney.
Strupach ſłodkich.
Wrzodach iadowitych.
Wrzodach zaognionych.
Wrzodzienicach.
Zarazie morowey.
Zburzeniach krwi.

WZDĘCIE. Nabrzmienie całego ciała lub części iakiey ſprawione przez rozlanie ſię materyi ſerwatkowatey zdarza ſię w

Anazarku.
Bladości.
Kachexyi.
Kile.
Leukoflegmacyi.
Nabrzmieniach zaognionych.
Obſtrukcyi.
Odmrożeniu.
Odrze.
Podagrze.
Pryſzczelach.
Puchlinie.
Puchlinie pępkowey.
Puchlinie Aſcites.
Ukąſzeniach.
Zakłuciach,
Zołtaczce.

Z.

ZAPALENIE. Gorącość, oſtrość, zaczerwienienie, ktore ſię przydaią w częściach ciała, tak wewnętrznych iako i zewnętrznych, częſtokroć bez żadnego nawet nabrzmienia, zdarzaią ſię w

Dolegliwościach iliacznych.
Gorączkach wielkich.
Gorączkach złączonych z nagłym odeyściem od zmysłow.
Kardyace.
Kolce zwaney Miſerere.
— Piktawſkiey czyli roślinney.
— Malarſkich i Gorniczych.
— Dyſſenteryczney.
— Pletoryczney. — Wątrobney.
Odrze.
Oſpie.
Parafrenezyi.
Pleurze.
Raku.
Skwinancyi.
Slinogorzu.
Szaleńſtwie.
Wrzodzie iadowitym.
Wrzodach zaognionych.
Zanokcicy.
Zapaleniu nerek.

Zapaleniu oczow czyli (oftalmii).
Zapaleniach wątroby.
Zawrotach głowy.
ZGNILIZNA. Materya zepſuta, ktorey podlegaią rożne ciała, zdarza ſię w chorobach naſtępuiących.
W Bolach ſerca.
Bradipepſyi.
Ckliwościach.
Dyſpepſyi.
Febrach Azodycznych.
Gorączkach wielkich.
Gorączkach żołciowych.
Gorączkach kakochimicznych,
— Kroſtowych. — Hektycznych.
— Purpurowych. — Zgniłych.
Goryczy w uſtach.
Kachexyi.
Kakochilii.
Kakochimii.
Odbiianiach ſmrodliwych.
Oſpie.
Petociach.
Rozlaniach żołci.
Zołtaczce.
ZOŁTACZKA. *Patrz* Rozlanie ſię żołci.

RECEPTY SZCZEGOLNE.

NB. *Wszystkie Recepty, ktore tu kładziemy, wyięte są po części z Dzieła*

Sekretow użytecznych i doświadczonych w Praktyce Medycyny i Chirurgii

PRZEZ

P. DULART

DOKTORA SZTUKI LEKARSKIEY W PARYZU,

W wielu edycyach wydanego od Roku 1767.

BALSAM POWSZECHNY

Weź liści ziela nikocyany, zwanego pospolicie tytuniem, tudzież liści psiego ięzyka, i liści szaleiu, zwanego w niektorych Prowincyach Francuzkich zielem dzbanuszkowatym, poniważ z iego łodyg, wyrasta pewna liczba strąkow podobnych do dzbanuszkow nakrytych. Kwiaty tey rośliny są koloru żołto-bladego, wpadaią nieco w kolor cytrynowy. Jey liście są szerokie i ząbkowane.

Bierze się w rownych częściach liści tych trzech roślin, ktore drobno usiekawszy napełnia się niemi kociołek miedziany, a ieśli-

by nie wszyſtkie mogły ſię wen zarazem zmieścić, tedy po nieiakim czaſie, gdy ich przez gotowanie nieco ubędzie, reſzta może bydź do kociołka wrzucona; im więcey albowiem znaydować ſię będzie w nim ziół wzwiankowanych, tym lepſzy z nich otrzyma ſię balſam. Nim zaś kociołek ten będzie do ognia przyſtawiony, nalewa ſię do niego wina podług upodobania, tak iednak, ażeby wſzyſtkie liście łatwo zamaczać ſię mogły. Chcąć otrzymać naprzykład dwie kwarty balſamu, poſpolicie nalewa ſię do kociołka ſześć kwart wina. Z tym wſzyſtkim nienależy mniemać, że, gdyby kto chciał otrzymać większą ilość tego balſamu, powinien koniecznie powiękſzać ilość wina w teyże ſamey proporcyi. Naylepiey ieſt trzymać ſię raz na zawſze podanego przez nas w tey mierze przepiſu, to ieſt tyle nalewać do kociołka wina, ażeby wſzyſtkie liście należycie zamaczane bydź mogły.

Jeżeliby zaś w przypadku nie można było doſtać tytuniu zielonego, można będzie na to mieyſce użyć tytuniu uſuſzonego; tego funt ieden wyſtarczy do otrzymania dwoch kwart oleyku balſamicznego; daleko iednak lepiey ieſt poſtarać ſię, ieżeli można, o tytuń iak nayświeżſzy. W niedoſtatku także ziela pſiego ięzyka, można będzie użyć liści bzu poſpolitego, ktore bardzo dobry ſprawuią ſkutek. Co ſię tycze tytuniu ſuchego, ten nim będzie wrzucony do kociołka, powinien bydź pierwey poſiekany.

Tak nałożony kociołek dopoty nie odstawuie się od ognia, dopoki się ta mięszanina dobrze nie wygotuie: poczym dopiero wycisnąwszy zioła należycie dodaie się do soku otrzymanego tyleż oliwy w dobrym gatunku, i tą mięszaniną nalany kociołek stawia się na ogniu daiąc baczenie, ażeby kociołek był czysty, powtore, ażeby pod nim zbyt wielki ogień nie był utrzymywany, gdyż oliwa przez społkowanie z płomieniem, mogłaby się łatwo zapalić, a rzuciwszy się na ogień, okropnych nabawić skutkow. Następnie gotuie się to wszystko dopoty, dopoki wodniste części nie wygotuią się tak dalece, że tylko pozostanie się oleiek zawieraiący w sobie sok wyciśniony z zioł wzmiankowanych. Znaki zaś przez ktore łatwo iest poznać, że wodniste części w wyziewach zupełnie już uleciały, są te: kiedy oleiek gotuiąc się żadnego nie sprawuie łoskotu; powtore kiedy kociołek żadnego nie wydaie dzwięku: a ieżeliby i te znaki zdawały się bydź niedostatecznemi, tedy można się ieszcze będzie przekonać, gdy przytknąwszy do spodku kociołka kilek, ten palić się zaczyna. Poczym odstawi się natychmiast kociołek od ognia; wszystko to co się w nim znaydowało, w iakie naczynie gliniane się wyłoży, i dno kociołka dobrze się łyżką wyskrobie, massa pozostała ktora iest podobna do smoły czarney, zmięsza się z oleykiem balsamicznym zlanym w naczynie gliniane. Nakoniec gdy oleiek ten ostygnie, zleie się w butelki, zatkawszy iak naylepiey. Tak sporządzony oleiek balsamiczny zacho-

wuie ſię bardzo długo, byle tylko powietrze nie mało do niego wolnego przyſtępu.

Skoro zaś kociołek zoſtanie wyprzątniony, potrzeba go wcześnie wymyć wodą przymięſzawſzy do niey popiołu; co nayłepiey wykonywać ſię zwykło, gdy rozgrzawſzy go nieco na ogniu, wyſzoruie ſię wiechciem ſłomianym. Tym ſpoſobem kociołek, gdyby nawet i co do niego przywrzało, zoſtanie tak czyſty, iak był przedtym. Lecz ieżeli przez nieiaki czas poſtawſzy zaſtygnie, potrzeba będzie ſobie wiele zadać pracy, ażeby go zupełnie wyczyścić.

Zlawſzy do butelek oleiek balſamiczny, na dnie naczynia glinanego pozoſtanie pewna maſſa nakſztałt ſmoły płynney czarney. Ta wylewa ſię na warzęchę i w rowney prawie części przyda ſię do niey woſzczyn. Ta mięſzanina utrzymana przez czas nieiaki nad ogniem, mięſzać ſię będzie należycie dopoty, poki ſię z niey nieotrzyma maść; poczym odſtawia ſię od ognia, i bez uſtanku mieſzać ſię będzie kopyſtką drewnianą dopokąd nieoſtygnie. Takim ſpoſobem robi ſię maść wyborna wiele przymiotow poſiadaiąca, ktorey użycie niżey wyłożemy.

Niektorzy ieſzcze do liści roślin wchodzących w ſkład tego balſamu, przydaią kilka uncyi korzenia żywokoſtu wielkiego. Są ieſzcze inni, ktorzy w balſamie tym rozpuſzczaią nayprzednieyſzą terpentynę mięſzaiąc ią nawet do maści wyżey wzmiankowaney.

ney. Wrzeczy ſamey takowe dodatki nierownie bardziey powiękſzaią moc i ſkuteczność oleyku balſamicznego.

WŁASNOSCI BALSAMU.

Chociaż własności ſzczegolne balſamu, o ktorych niżey nieco mowić będziemy, aż nadto dadzą poznać iego ſzacunek; nie będzie iednak od rzeczy, ściągnąć tu do iednego nieiako punktu wſzyſtkie tego balſamu przymioty.

A nayprzod, balſam ten można uważać iako lekarſtwo powſzechne. Leczy on bardzo ſzczęśliwie, wſzyſtkie gatunki ran, fluxye, ſtłuczenia i tym podobne choroby, ktorym podlega machina ciała ludzkiego zewnątrz. Służy on na wſzyſtkie rany nerwowe, i muſzkułow, i na rany w innych częściach znayduiące ſię. Z rownym ſkutkiem używany bywa także na leczenie zwierząt: lecz nie może bydź używany iak tylko zewnątrz, to ieſt albo bywa przykładany na części ſchorzałe albo w rany wpuſzczany.

Uwaga: Balſam ten ieſt, bez wątpienia, lekarſtwem mocno rozwalniaiącym, gdyż ſkłada ſię z roślin zamykaiących w ſobie pewną ilość ſolow oſtrych i lotnych, ktore maią własność przenikania części ciała zatrzymuiących w ſobie płyny, lub one zgęſzczaiących. Jeſt on rownie dla teyże ſamey przyczyny lekarſtwem bardzo prędko goiącym; iak ſię to aśnie z doświadczeń niżey przy-

toczonych okaże. I tak naprzykład, kiedy płyny naturalne wyleią ſię za naczynia właściwego krążenia tak dalece, iż nie mogą bydź wciągnione przez też naczynia, aż potrzeba ſię udawać do ſpoſobu ropienia, ktore zawſze ieſt ſkutkiem fermentacyi, na ten czas balſam poſiadaiący w pewnym ſtopniu oſtrość ſobie właściwą, mogłby fermentacyą tę znacznie przyſpieſzyć, a przez to mogłby ſzkodzić. Wſzakże używanie iego zewnętrzne iak ieſt bardzo pożyteczne, tak z drugiey ſtrony używanie wewnętrzne mogłoby bydź bardzo niebeſpieczne. Te to ſą własności balſamu, ktorych łatwo każdy dochodzić może, kto tylko doſkonale zna ſię na przymiotach roślin w iego ſkład wchodzących. Niebędzie także od rzeczy przeſtrzedz ieſzcze raz, że ktoby chciał używać go wewnątrz, naraziłby ſię nieuchronnie na wielkie niebeſpieczeńſtwo.

UZYWANIE BALSAMU.

NA RANY NOWE i ZASTARZAŁE, TUDZIEZ NA GANGRENĘ.

Niemaſz potrzeby używania w takowych przypadkach ani płatkow ani żadnych ſleytuchow, ile razy przykłada ſię ten balſam. Doſyć będzie tylko napuſzczać nim rany, powtarzaiąc to dwa lub trzy razy na dzień, ieśli rany ſą zaſtarzałe, przeciwnie rany świeże doſyć będzie raz tylko na dzień nim napuſzczać; zdarzać ſię zwykło częſtokroć,

że za iednym tylko przyłożeniem tego balsamu rany bywaią uleczone.

Niepotrzeba się bynaymniey obawiać tego, ażeby nie zamknąć wewnątrz rany iakowey materyi szkodliwey. Rana albowiem dopoty się niezamknie, poki doskonale nie będzie wyczyszczona. Ani nawet tego obawiać się nienależy, ażeby się gangrena nie wdała, gdyż zapalenie rany dopoty tylko trwać będzie, dopoki iest potrzebne na wyprowadzenie materyi i oczyszczenie rany. Gangrena nawet sama, ieśliby się w niey znaydowała, niepowinna bynaymniey trwożyć, albowiem balsam ten iest skutecznym przeciwko niey lekarstwem. Jeżeli radziłem, iżby dwa razy na dzień balsamem napełniać zastarzałe rany, to dla tey przyczyny, że materya dostawszy się do znaczney ich głębokości i osłabiwszy znacznie część schorzałą, ta częstego potrzebuie opatrywania.

Oprocz oleyku balsamowego, ktorym się napuszcza rana, potrzeba ieszcze na wierzch przyłożyć płatek w tym oleyku namoczony, a na to wszystko przyłożyć plaster z maści, ktoreyśmy wyżey dali opisanie. Na ten koniec można będzie rozgrzać cokolwiek oleiek, ażeby nim płatek lepiey mogł nasiąknąć.

NA FLUXYE, STŁUCZENIA, GRUCZOŁY, WZDĘCIA, i WSZELKIE NABRZMIENIA, NAWET ŁONA KOBIECEGO.

Należy przykładać płatki maczane w oleyku tym rozwolniwszy go nieco nad ogniem. Co się tycze fluxyow ocznych lub też ich ran wewnętrznych, należy przykładać bez obawy ten balsam tak na oko, iako i na powieki. Takowy sposob leczenia nie pociąga za sobą żadnego niebespieczeństwa. To prawda, że zrazu za każdym przyłożeniem da się czuć nieiaka boleść, gdy oleiek ten zacznie działać na oko, lecz ta w krotce ustaie, balsam oczyści oko z plugastwa i wszelkiey ropy, tak dalece, że to po nieiakim czasie z wilgoci szkodliwey zostanie osuszone, iego błonki wmocnią się daleko bardziey i staną się nierownie delikatnieyszemi, niż były przed zaczęciem leczenia, wzrok chorego będzie mocnieyszy, niż był przed odniesieniem rany.

NA NABRZMIENIA MARTWE czyli WOLOWATE.

Balsam ten iest przedziwnym lekarstwem. Lecz ieżeli krew nie będzie pierwey oczyszczona z szkodliwych humorow, leczenie takowe zostanie wcale bez skuteczne. Używa się przeto na ten koniec iałowcu i innych lekarstw purguiących pod osobnemi artykułami wskazanych. *Patrz* PURGACYA, LEKARSTWO PURGUIĄCE. Lekarstw tych nale-

ży dopotąd używać, dopoki krew niepozbędzie się zaraźliwych humorow; poczym przystępuie się do używania balsamu.

NA PODAGRĘ.

Uśmierza w krotkim bardzo czasie bole podagryczne, rozpędza wszelkie wzdęcia i nabrzmienia, z ktoremi podagra bywa pospolicie złączona, gdy części schorzałe tymże balsamem będą nacierane.

NA GUZY.

Rozpędzane niekiedy bywaią za pomocą tego balsamu bardzo znaczne wyrostki na kolanach, ktorym Lekarze daią nazwisko guzow.

NA RANY GŁOWY.

Pomięszanie rozumu, gorączka i inne symptomata, oznaczaiące wielkie mózgu wstrząśnienie, ustaną za pierwszym przyłożeniem tego balsamu, a rana z taką łatwością będzie uleczona, iak gdyby była lekko zadana, aby tylko przykładać go w znaczney ilości. Byłem świadkiem, mowi *Dulart* tak wielkich balsamu tego skutkow w bardzo wielu okolicznościach, a co większa, zapewnić mogę, że te nigdy prawie niechybiły.

NA GŁUCHOTĘ, SZUM, i DZWONIENIE W USZACH.

Chociaż takowe choroby pochodzą z przyczyn wewnętrznych, bywaią iednak bez

żadnego niebefpieczeńftwa uleczone przez wlanie w ucho tego oleyku, zwłaszcza ieżeli ten dofięgnie aż do tego źrzodła, z ktorego te choroby początek fwoy biorą. Widziałem pewną ofobę, ktorey nazaiutrz po wlaniu balfamu, wyfzło iednym uchem kilkadziefiąt kropel materyi, drugim zaś wydobywała fię materya gęfta w kawałku większym od orzecha lafkowego, ktora zatykała kanał ucha i pozbawiała chorego fluchu.

NA STRUPY, LISZAIE i PARCHY.

Jakieżkolwiek bądź znayduią fię zaftarzałe te choroby, zawfze leczyłem ie przykładaiąc na nie oleyku balfamicznego.

NA BOLĄCZKI BYDLĘCE.

Ile razy zdarzyło mi fię leczyć konie na bolączki, nie znaydowałem ich nigdy tak uporczywemi, ażeby naciераiąc ie balfamem, nie ufychały.

NA ZANOKCICE (PANARIS).

Bol ten lubo ieft fam z fiebie niebefpieczny, z tym wfzyftkim nie ieft trudny do uleczenia za pomocą tego balfamu, o ktorym tu ieft mowa. Wiadomo każdemu, że w zanokcicy końcowe części palcow bywaią okryte fkorą niezmiernie twardą. Choroba ta ieft wewnątrz ukrytą, gdyż dokucza błonce kość palca okrywaiącey; łączy fię ona pofpolicie z nieznośnemi bolami, ktore

nie ustaią chyba w ten czas, gdy za rozpadnięciem się skory zwierzchniey, wychodzi wiele materyi z części schorzałey. Lecz aby uniknąć tych boleści, naylepszy sposob iest, przyłożyć balsamu na mieysce zanokcicy, i pokryć to plasterkiem nasmarowanym maścią wyżey wzmiankowaną, a wkrotce przepęknie się skora i ropa zupełnie wyciecze. Poczym używaiąc nie przestannie tak oleyku balsamicznego iako i plastru, rana prędko się zagoi i bez naymnieyszego niebespieczeństwa. Sposob ten leczenia na zanokcice iest daleko lepszy, niż ow, ktorego pospolicie używaią Chirurdzy, gdyż ci, chociażby nawet niebyło gangreny, co się iednak bardzo często trafia, maią zwyczay robienia nacięć zawsze niebespiecznych dla tych części ciała, w ktorych wiele znayduie się nerwow. Oprocz tego, używaią oni lekarstw wcześnie goiących, ktore bardzo mało skutkuią, gdy tym czasem, nim się skora na palcu otworzy, kość iego bywa znacznie uszkodzoną, albo paznokieć z palca schorzałego złazi: co nigdy nie przytrafia się używaiąc balsamu tego.

NA GRUCZOŁY MOROWE.

Opatrywałem własnemi rękami bardzo wielu chorych morowym powietrzem zarażonych, i sam byłem świadkiem iako gruczoły daleko większe niż kurze iaia, za przyłożeniem iednego tylko plastru z maści wyżey opisaney robionego, zupełnie rozpędzane bywały.

NA RANY NERWOW i SCIĘGACZOW.

Rany pochodzące bądź od ciecia żelazem, bądź z iakichkolwiek innych przyczyn gwałtownych, iako to: z ukąſzenia od zwierząt iadowitych lub z ſparzenia ſię od ognia, zupełnie uleczone bywaią przykładaiąc na nie oleiek balſamowy.

NA ULECZENIE GNICIA CIAŁA.

Gdy pewna oſoba więcey niż od połtora roku zoſtała ſkaleczoną przez nieumieiętne krwi puſzczenie, tak, że w mieyſcu od puſzczadła ciętym zaczęła ſię pokazywać zgnilizna, a ta po nieiakim przeciągu czaſu, rozchodząc ſię po całey ręce, doſzła na reſzcie aż do łopatki, i tak zaraziła całą rękę, że muſzkuły i kości nawet były nią okryte; uleczoną była zupełnie, przykładaiąc za radą moią balſam na część ſchorzałą i niewypotrzebowawſzy go więcey nad dwie butelki, przyſzedłſzy potym do zdrowia pracowała tąż ręką z rowną mocą i z rowną zręcznością, iak przedtym.

NA SKWINANCYĄ, czyli ZAPALENIE GARDŁA WEWNĘTRZNE.

Potrzeba zewnątrz nacierać balſamem gardło i przykładać nań płatki maczane w tym oleyku. Spoſobu tego leczenia, doświadczałem ſam na ſobie. "Gdym był tak cho-
„ ry na gardło, że nie mogłem nic po-

„ łykać procz pokarmow rzadkich, a oba-
„ wiaiąc się słusznie, ażebym za powię-
„ kszeniem się zapalenia, nie został uduszo-
„ ny, maczałem palec w balsamie, i wty-
„ kałem aż do samey gardzieli; ledwie com
„ powtorzył dwa lub trzy razy tę operacyą,
„ zostałem zupełnie uzdrowiony. „ Byłem wzywany do pewney osoby, ktora utraciła iuż mowę od dni czterech, tey ia nacieraiąc szyię oleykiem balsamicznym, przywrociłem władzę mowienia.

NA ZAPALENIA MACICY.

Choroba ta z rowną łatwością leczona bywa za pomocą tego balsamu iako i zapalenie gardła. Znałem pewnego Chirurga biegłego, ktory przez użycie balsamu uśmierzył natychmiast zawrot głowy i bolę nieznośne pewney kobiety pochodzące z przyczyny zapalenia macicy; a to w ten czas właśnie, gdy o iey uzdrowieniu zupełnie zwątpiono.

NA PRZYWROCENIE UTRACONEGO CZUCIA i ZMYSŁOW.

Będąc wezwany do pewney osoby, ktora nagle była przyprawiona o całkowitą utratę zmysłow i w tym stanie zostawała przez cztery lub pięć godzin, bez naymnieyszego ratunku, widziałem, że tak wprzystępach samey słabości, iako też po iey ustąpieniu, żadnego zgoła nie było zewnętrznego znaku na głowie. To mi tylko było wiadomo, ta że kobieta miewała niekiedy na śrzodku

czoła nieiaką czerwoność, a ztąd wnosiłem sobie, że w tym mieyscu, iak to się często zdarzać zwykło, musiał się znaydować mały robaczek, ktory kołąc błony wewnętrzne głowy, przyprawiał ią o tak niebespieczną chorobę. Przyłożyłem w mieyscu tey czerwoności na czele cokolwiek balsamu, a na wierzch plasterek z maści wyżey opisaney. Zdaie się podług wszelkiego do prawdy podobieństwa, że robaczek ten został umorzony, gdyż osoba ta nigdy odtąd podobnych niedoznawała słabości.

NA RAKA.

Choroba ta iakożkolwiek iest uporczywa, albo, że tak powiem, podług pospolitych sposobow, w Chirurgii używanych, nie uleczoną, przez przykładanie iednak tego balsamu na części schorzałe, ustępować musi. Z doświadczenia albowiem pokazało się, że balsam w takowych przypadkach posiada własności prawie nadzwyczayne.

Zdawać się może będzie komu rzeczą cale nie potrzebną, ażeby dawszy temu balsamowi na początku nazwisko *balsamu powszechnego*, przechodzić potym przez tyle szczegolnych przypadkow, w ktorychby tenże mogł bydź z pożytkiem używany. Lecz niechay takowy pamięta na to, że gdzie idzie o poznanie natury lekarstwa, tam nie iest występkiem odstąpić nieco od ścisłości Matematyczney. I dla tey przyczyny niech mi będzie wolno przytoczyć tu ieszcze Hi-

ſtoryą niektorych leczeń bardzo ważnych za pomocą balſamu powſzechnego dokonanych.

HISTORYA PIERWSZA.

Pod czas morowego powietrza, ktorego obywatele Miaſta Laon w Pikardyi ſtali ſię nieſzczęśliwą ofiarą, poſtrzeżono pomiędzy dwoma łopatkami pewnego Benedyktyna od kilku iuż dni choruiącego, wielki guz nakſztałt pięści, ktory iedney nocy uformował ſię. Pytano ſię natychmiaſt Chirurgow i Lekarzow, coby to znaczyło; ci odpowiedzieli, że to ieſt bez wątpienia zaraza powietrza, a to ieſzcze w bardzo wyſokim ſtopniu. Jakie oni na to przepiſali lekarſtwa, nie ieſt zamiarem naſzym w to wchodzić; doſyć będzie powiedzieć, że tego ſamego wieczora będąc wezwany nacierałem guz ten balſamem moiego wynalazku (mowi P. *Dulart*), a na wierzch przykładałem wielkie płaty maczane w tym oleyku, i obwiązałem dobrze ſerwetą: poczym nazaiutrz guz ten tak był rozpędzony, iż mieyſce ſamo w ktorym ſię znaydował, z trudnością mogło bydź rozpoznane.

Przypadek ten ſłużyć może niektorym za dowod do odrzucenia używania tego balſamu w podobnych przypadkach; zdaie ſię albowiem, że oleiek ten ieſt lekarſtwem ſzkodliwym, ponieważ zamiaſt przyprowadzenia guza tego do ſtanu ropienia, iak był powinien, rozpędził owſzem iego materyą i dopomogł iey do złączenia ſię ze krwią.

Na takowy zarzut odpowiadam, że ieżeli materya zebrała się do ktorey części ciała w pewnym przeciągu czasu, nic pewnieyszego, iako, że chcąc używać lekarstwa bez niebespieczeństwa, konieczną iest rzeczą, tę materyą przyprowadzić do stanu ropienia; lecz kiedy przykłada się balsam na część schorzałą, dawać należy wzgląd na to, ażeby ta operacya odbywała się przed zaczęciem ieszcze ropienia: gdyż wtedy balsam iest nie czym innym, iak tylko lekarstwem rozpędzaiącym, i ta iest naycelnieysza własność oleyku balsamicznego.

Jakoż wrzeczy samey byłoby to samym uroieniem podług mnie, bądź iakiegokolwiek gatunku gruczoły i rany przyprowadzać koniecznie do stanu ropienia, gdy iest ieszcze dosyć czasu do przeszkodzenia temu. Sposob leczenia przez ropienie, iest bardzo długi i przykry, kiedy przeciwnie za pomocą lekarstw rozpędzaiących staie się bardzo krotkim i łatwym. Wreszcie gdyby o to chodziło pytanie, iakimby sposobem można było przyprowadzić guz ten do ropienia, mogłbym na ten koniec wskazać używanie wzmiankowanego balsamu, iak się to zaraz okaże w historyi następuiącey.

Uwaga: Guzy wychodzące na ciało ludzi powietrzem zarażonych, gdyby były przecięte i otworzone, przyprawiłyby chorego o bardzo wielkie niebespieczeństwo; rownie także zmięszanie się ze krwią materyi, z ktorey te guzy powstaią, mogłoby bydź

ſzkodliwe choremu. Nie lepieyże więć daleko, ściągnąć tę materyą przez przyprowadzenie iey do zewnętrznego ropienia, aniżeli dopuścić formowania ſię wewnątrz ciała gruczołu, ktory ſtaie ſię niedoſtępnym dla wſzelkich pomocy Medycyny i Chirurgii? Widoczna więc ieſt rzecz, że gdyby za uleczeniem chorego przez proſte tylko rozpędzenie materyi w iedno mieyſce zebraney, miało naſtępować iey łączenie ſię ze krwią, balſam ten żadną miarą nie mogłby ſprawić takowego działania.

Potrzeba, ażeby pory w ſkorze znayduiące ſię otworzyć przez działanie balſamu, tudzież, ażeby za ulatywaniem tey materyi przez tranſpiracyą, naſtępowało iey rozpędzenie; zkąd łatwo zrozumieć można, że ciało chorego tym ſpoſobem rownie bydź może uwolnione od zaraźliwey materyi iako i za pomocą ropienia, i że działanie takowe daleko ieſt dla chorego pożytecznieyſze niż drugie, ponieważ wyiście materyi przez ropienie odbywałoby ſię bardzo wolno, kiedy przeciwnie przez tranſpiracyą dzieie ſię z poſpiechem.

Z tym wſzyſtkim nie mogłem ſię przekonać, ażeby gruczoł wzmiankowany miał bydź ſkutkiem zaraźliwego powietrza, iako też rownie bardzo trudno było mi przeświadczyć, ażeby takowe gruczoły, trudne zazwyczay do uleczenia, za przykładaniem ſamego tylko balſamu, uſtępowały.

Uwaga Autora w materyi ran czyniona, usprawiedliwiona iest także przez niezliczoną prawie liczbę doświadczeń. Ropienie staie się częstokroć przeszkodą, do prędkiego leczenia. Oliwa, wino, gorzałka, i tyle innych mocnych trunkow balsamicznych, a nawet obwiązywanie bandażami goią częstokroć bardzo prędko rany świeże, zadane od narzędzi kraiących lub kolących, byle te nie pociągały za sobą znaczney utraty krwi i innych płynow zwierzęcych. Wostatnim tym przypadku bandaże same nie są dostateczne; ropienie iuż iest sposobem nie rownie doskonalszym, lecz się częstokroć bespiecznie bez niego obeyść można. Balsam naprzykład Komandora w podobnych przypadkach był używany bardzo pomyślnie.

HISTORYA DRUGA.

Pewien Młodzieniec ośmnasto-letni w tymże właśnie czasie co i ow Benedyktyn, o ktorym wyżey namieniłem, więcey niż od dni piętnastu ciężko chorował z przyczyny zebrania się materyi w mięsistości uda, ktora przez żadne nabrzmienie powierzchowne nie pokazywała się, oprocz, że miał udo twarde, i niegiętkie. Naciskałem go długo i mocno rękoma, z tym wszystkim chory naymnieyszego w niey nieczuł bolu. W części tylko ciała znayduiącey się pod kolanem czuł mocno każde naciśnienie, lubo zewnątrz żadnego nie widać było znaku. Zkąd wniosłem sobie, że nadzwyczayna ta twardość mogłaby bydź

zmiękczoną, i że udo chorego niezmiernie przez to bydź muſi wewnątrz nadwerężone. Naſmarowawſzy zatym tę część oleykiem balſamicznym, obwinąłem procz tego to mieyſce płatkami. Nazaiutrz pokazał ſię pod kolanem guz, wielkości pięści: a po dwudzieſtu czterech godzinach, zrobiły ſię trzy dziury znaczne, ktoremi wyciekło ropy bliſko poł kwarty miary Paryzkiey. Ku wieczorowi zaś po odwinięciu rany pokazało ſię otworow pięć, z ktorych w nadzwyczayney obfitości płynęła materya niebieſka, biała, czarna i czerwona bardzo przykrego zapachu. Nakoniec w przeciągu dni połtora, wyſzło więcey niż dwie kwarty materyi miary Paryzkiey. Mimo tak obfite materyi płynienie, chory trzeciego dnia co ieſt do nieuwierzenia (lubo wrzeczy ſamey tak było), powſtał z choroby i przechodził ſię po wſi, a nawet i daley nieco, nie podpieraiąc ſię bynaymniey kiiem; opowiedział mi, iż żadnego zgoła bolu nie czuł, a co większa wſzyſtkie owe pięć otworow, ktoremi materya płyneła zupełnie ſię zagoiły. Z tym wſzyſtkim młodzieniec ten nie wypotrzebował więcey w chorobie ſwoiey tego balſamu, nad połtory buteleczki, lubo i to przydać ieſzcze należy, że naywiękſza iego część wſiąkła i pozoſtala ſię w płatkach, ktoremi rany iego były opatrywane.

HISTORYA TRZECIA.

Przypadek naſtępuiący ieſt więkſzego ieſzcze podziwienia godny niż poprzedzaiący.

Pewien człowiek miał uwięzioną ość kłosa w oku iuż od siedmiu miesięcy; nie można iednak było żadną miarą dostrzedz, w ktoreyby to części znaydowała się. Łatwo każdy osądzi, w iakim stanie część ta iego uszkodzona zostawała, tudzież iakich bolow musiał doznawać chory. Z tym wszystkim w przeciągu nie zupełnym trzech dni, ość utkwiona w błonkach oka, ktorey żadnym sposobem dobydź nie można było, sama na wierzch oka wyszła, i całe to uleczenie nie kosztowało więcey, iak naparstek ieden balsamu.

Otoż iest to wszystko, co miałem powiedzieć w materyi balsamu powszechnego. Mogłbym tu wprawdzie ieszcze przywieść nieskończoną liczbę przypadkow, w ktorych ten pokazał się bydź lekarstwem osobliwszym, lecz zdaie mi się, że dla dania wyobrażenia o wszystkich iego własnościach i sposobie iego używania, dosyć będzie przestać na przykładach tu przytoczonych.

KATAPLAZM NA STŁUCZENIA GŁOWY ZŁĄCZONE Z RANĄ.

Weź szczyptę liści pietruszki, szczyptę cukru, utłucz to razem i przyłoż na część stłuczoną; sposob ten leczenia iak iest łatwy, tak prędki i niezawodny.

KATAPLAZMY NA CZĘSCI ODMROZONE.

Weź rzepę podługowatą słodką iak tylko będziesz mogł naywiększą, wywierć w niey

ze

ze ſpodu otwor, wielkości końca wielkiego palca, włoż weń woſku zielonego zmięſzanego z oliwą, obwiń w płotno, i gotuy na popiele. Po ugotowaniu odeymieſz płotno, a z reſzty zrobiſz plaſter, ktory przykładać będzieſz na części odmrożone. Plaſter ten poſiada właſność miękczenia i rozwalniania.

A L B O

Weź kilka rzep okrągłych, gotuy ie w wodzie aż do gęſtości bulionu; w naczyniu, w ktorym będzie ta dekokcya, mocz przez kwadrans część odmrożoną. Potrzeba aby ta dekokcya nie była zbyt gorąca, to zaś czynić należy w Jeſieni.

KATAPLAZMY NA ODCISKI NOG.

Przyłoż na odciſki dwa lub trzy liſtki Płodziſzku ziela, za drugim a naydaley za trzecim przyłożeniem, te zupełnie odpadną.

A L B O

Utłucz czoſnku, przymięſzay do niego oliwy, ażebyś z tego otrzymał pewny gatunek maści, tę przyłożyſz na odciſki. Gdyby zaś po przyłożeniu boł uczuwać ſię dawał, należy powiękſzyć dozę oliwy.

A L B O

Weź koniuſzczkow liściowych Nogietka ziela, zetrzey ie, i kładąc ſię ſpać, przyłoż

na odciſki, potym obwiń liściem bluſzczu, a z wierzchu obwiąż płotnem, nazaiutrz zrana obmyieſz odciſki wodą ciepłą, a odciſk odpadnie.

Liście Nogietka i liście Bluſzczu, maią właſność leczenia z gruntu korzeni odciſkow.

KATAPLAZM NA WYWINIENIE CZYLI WYBICIE.

Weź ſporą garść pietruſzki, gotuy ią w moczu oſoby ranioney, a gdy iuż będzie wpoł ugotowana, przyłoż ią, nie wyciſkaiąc bynaymniey, na część bolącą, obwiąż płatkiem, ktoryby iednak zbyt nie uciſkał, niech chory położy ſię w łożku, a naymniey w przeciągu ſiedmiu lub ośmiu godzin, będzie zupełnie uleczony, lub przynaymniey tak mu ſię polepſzy, iż będzie mogł chodzić nie czuiąc bolu. Jakieżkolwiek bądź mocne zdarzy ſię wywinienie, za powtornym przyłożeniem takiego kataplazmu uleczone zoſtanie.

KATAPLAZM NA ULECZENIE FISTUŁY W OTWORZE ODCHODOWYM.

Weź ślazu poſpolitego, ślazu wielkiego leśnego, dziewanny, dziurawca, liści fiołkow białych, ſtarca czyli przymiotowego ziela, każdego po dwie garści, gotuy te wſzyſtkie zioła zwolna w garnku polewanym wlawſzy kwaterkę wody, dopoty, poki wſzyſtka woda nie wyparuie.

Weź pozoſtałe po wygotowaniu zioła, rozpoſtarłſzy ie na zgrzebiu, przypiec na patelni, i przyłoż kataplazm na ranę, odnawiaiąc go co dwanaście godzin. Opatrywanie to ciągnąć ſię ma przez trzy dni, po ktorych upłynionych, utłuczeſz w moździerzu garść gołębiego ziela, do ktorego przymięſzaſz dwa białka świeżych iay, i łyżkę mąki ięczmienney, to razem utłukłſzy, nie gotuiąc bynaymniey rozpoſtrzeſz na zgrzebiu, i ten kataplazm przyłożyſz na część zbolałą. Odnawiać go podobnie będzieſz co dwanaście godzin przez ciąg trzech dni.

KATAPLAZM NA ZARZNIĘCIA.

Weź liści Zywokoſtu więkſzego, zgnieć ie, i przyłoż na ranę, obwiąż płotnem odnawiaiąc co dwadzieścia cztery godzin, w tym przeciągu czaſu odwiiżać będzieſz płatek ſokiem teyże ſamey rośliny.

LEKARSTWA DLA KONI.

LEKARSTWO PRZECIW BOLĄCZCE

Utłucz drobno bluſzczu poziemnego, przydawſzy doń dobrą garść ſoli, ażebyś wycisnąwſzy otrzymał z tego pełną ſzklankę ſoku; wyczyść koniowi wprzod uſzy, i wley w każde po poł ſzklanki tego ſoku wraz z oſadem bluſzczu na dnie pozoſtałym, potym obwiążeſz uſzy w ten ſpoſob, iżby ſok wylewać ſię nie mogł, to zrobiwſzy, poſtawiſz konia w mieyſcu iakim ciepłym, na przykład w ſtayni owczey, i dobrze nakryieſz, nie daiąc mu nic ieść ani pić przez dwadzieścia cztery godzin. Po upłynionym tym czaſie, należy koniowi puścić krew; dniem zaś przed przyłożeniem wyżey wzmiankowanego lekarſtwa, należy mu dać na purgacyą.

INNE LEKARSTWO NIEZAWODNE NA TĘ SAMĘ CHOROBĘ.

Puſzcza ſię koniowi obficie krew, nazaiutrz daie mu ſię do zażycia napoy złożony z połtory uncyi dobrey Theryaki i z rowney ilości Aloeſu hepatycznego roztworzonego w poł kwarcie wina białego letniego. Jeżeli bolączka nie uſycha przy końcu dziewiątego dnia, należy to lekarſtwo powtorzyć, za ktorym niezawodny ſkutek naſtąpi.

INNE DOSWIADCZONE.

Nazbierafz około S. Jana korzeni Pięciornika ziela, zrobifz koniowi otwor w fkorze, w odległości czterech lub pięciu calow od ucha, włożyfz za fkorę korzeń tey rośliny, obwięzuiąc dobrze przecięcie iżby korzeń wypaść nie mogł; obmyway ranę co dzień zrana wodą świeżą, i opatruy ią, przyprowadzaiąc zwolna do ropienia, tak czynić będziefz aż do zupełnego uleczenia.

SPOSOB POSTĘPOWANIA W LECZENIU NOSACIZNY.

Weź trzy garści rośliny znaney w Prowancyi pod nazwifkiem (Entreviguion), a w kraiu nafzym pod nazwifkiem *Pryfzczenie ziele*(Flammula Jovis), utłucz go cokolwiek, i zawinąwfzy w mały woreczek, przywiąż koniowi do nozdrzy, lecz tak, ażeby fię zioła dotykały nozdrzow, i ażeby wyziewy z woreczka gdzie indziey wychodzić nie mogły, ofobliwie zaś żeby nie raziły oczow, ktore bespieczniey będzie zawiązać, dla tego nawet, iżby koń nie widział w ktorą ftronę fię rzucać. Procz tego, potrzeba będzie uiąć go dwoma uździenicami, z ktorych iedna przywiąże fię do drzewa, pala, lub do czegokolwiek ftałego, druga trzymać fię będzie w ręku, nie dozwalaiąc mu wyboczyć w żadną ftronę; także należy go fpętać, dla przefzkodzenia, ile bydź może, iżby fię porufzać nie mogł.

Przed przywiązaniem koniowi woreczka do nozdrzow, potrzeba zioła w nim będące potrząſnąć iedną uncyą proſzku zwanego w Prowancyi (Poudre de Limbert), ozyli proſzkiem gnoiu iaſzczurki, (ſtercus lacerti), woreczek ten wiſieć ma przez trzy kwadranſe a naywięcey przez godzinę.

Nazaiutrz da ſię koniowi napoy, zrobiony z dekokcyi dwoch łbow baranich, i poł uncyi Theryaki, a za każdą porcyą dekoktu tego, da mu ſię połknąć iedno, dwa, lub trzy iaia, dobrze poſypane proſzkiem kwiatow ſiarki. Lekarſtwo to dane bydź może aż do trzech razy, ieżeli dwa zażycia pierwiaſtkowe nie pomagaią, i ieżeli koń nie przeſtaie ſię rzucać, z tą iednak oſtrożnością, ażeby iedno po drugim w ośm dni naſtępowało.

Naylepſzą będzie rzeczą zacząć leczenie od zmiękczenia ociekłych gruczołow, co ſię dzieie naſtępuiącym ſpoſobem: robi ſię ciaſto z ośrzodka chleba, i miodu praśnego w ciepłey wodzie rozczynionego, i z tego kataplazm iak tylko bydź może naygorącey, przykłada ſię koniowi na ſzyię, przez trzy lub cztery dni, a zawſze zrana. W czaſie tym, w ktorym koń zażywać będzie to lekarſtwo, nie należy go puſzczać na paſtwiſko, a nawet, aż w kilka dni po zażyciu.

LEKARSTWO NA WSZYSTKIE CHOROBY KONI.

Weź Smrodzieńca (aſſa foetida), Kąſku Ormiańſkiego, Jagod Bobkowych, Anyżu

zielonego, Kminu, każdego po cztery' uncye obroć te mięszaniny na proszek, wszystkie oddzielnie; zmięszawszy ie potym razem, weź proszku zmięszanego poł uncyi, i z niego, dołożywszy świeżego masła, zrob pigułkę, dasz ią koniowi zażyć zrana, po czym dasz mu kawałek osrzodka chleba, a potym w trzy godziny dopiero ieść; większą zaś część nocy przepędzić ma, nic nie iedząc. Następuiącego dnia, dasz mu toż samo lekarstwo, przywiązawszy go mocno do żłobu. Jakażkolwiek bądź choroba, uleczoną bydź może za pomocą tego lekarstwa. Ostrzedz tu należy, że to lekarstwo dawane koniom bydź ma na trzy dozy, co dzień iedna; ieżeliby zaś okoliczności wymagały, można go powtorzyć w piętnaście dni.

LEKARSTWO NA RANY I CIĘCIA KONI.

Zrob plaster z iedney garści ziela psinkow, i tyluż miętki zmięszaney z terpentyną, i przyłoż na ranę. Zobacz także GAŁKA MARSOWA, ktorey opisanie zaraz następuie, a ktorey skład iest tenże sam, co i Gałek żeleziſtych z Nancy.

GAŁKA MARSOWA (*Boule de Mars, ou Boule de Nanci, ou Boule d'Acier vulneraire*). Gałka Marsa albo Marsowa iest to mięszanina z opiłkow żelaznych, kremortartari, zatoczona iak kulka, ktorey używaią do napuszczania wody rozpływem to iest: rozpuszczeniem żelaza za pomocą kwasu waysztynowego.

To lekarstwo arcywielką ma wziętość od dawnych lat, tak co do używania zewnętrznego na rany i stłuczenia, iak do używania wewnętrznego. Gałki marsowe robione w Nanci uchodzą za naylepsze i naydoskonalsze; ale nie bezpieczno iest kupować ich od żydow i innych przekupniow, bo ie fałszuią. Kładziemy tu przepis, podług ktorego robić ie należy.

SKŁAD GAŁKI MARSOWEY.

Weź połtora funta opiłkow stali, waysztynu w winie białym oczyszczonego funt, gummy Arabskiey iednę uncyą, balsamu Peruwiańskiego stwardniałego sześć szkrupułow; trzy ostatnie mięszaniny maią bydź miałko utarte, procz tego sześć szkrupułow proszku żmiiowego.

Wsyp proszki i opiłki w donicę nową polewaną w ten sposob, iżby na warszcie opiłkow, była warszta proszku naprzemian, naley na to wodki tyle, ażeby iey głębokość przewyższała mięszaninę dwoma calami, przykryi donicę płotnem białym, a z wierzchu talerzem; niech to wszystko roztwarza się na zimnie przez pięć lub sześć dni, zaglądaiąc co dzień do donicy, i dolewaiąc wodki tyle, ile iey ubywa. Siodmego dnia wystawia się donica odkryta na ogień mierny, tak ażeby mięszanina zwolna wrzała, i dolewa się wodki w miarę iey wyparowywania, a to do poty, do poki iey się nie wypotrzebuie sześć kwart, mięszaiąc nieustannie,

Gdy iuż z tych proszkow robić się zacznie massa podobna do ciasta, odstawia się naczynie od ognia, a z tey massy robią się kulki.

Gdy zaś prawie nie podobna iest wyczyścić naczynie tak, iżby w nim nic proszku nie pozostało, przeto wlewa się do niego połtory kwarty wodki, mięsza się łopatką drewnianą, dopoki się proszek zupełnie nie roztworzy, ta wodka wlewa się potym w butelki, będąc zdatną do użycia.

Skutki kulek tak sporządzonych, są prawie cudowne w leczeniu tak ludzi iako i zwierząt czwornogich.

Te używaią się na wszystkie rany tak wewnętrzne iako i zewnętrzne, tudzież na stłuczenia, ukąszenia, cięcia, sparzelizny, wywichnienia, fluxye, migreny, hemorragie, zbyteczne upławy miesięczne, hemorroidy, rumatyzm, scyatykę, twardość i nabrzmienie śledziony, bol zębow, kolki, bol żywota, macicy.

Chcąc używać lekarstwa tego zewnątrz, roztwarza się kulka w szklance wody letniey i rozrabia do poty, poki woda nie nabędzie farby czarniawey, do tego przydaie się rowna ilość wodki. W tym płynie maczaią się płatki, i przykładaią na rany, z warunkiem, iżby ich ustawicznie odwilżać. Jeżeli zaś chory cierpi febrę, na ten czas zamiast wodki, użyć należy wody służącey na rany.

W migrenie, chory wſiąknie tey wody pięć lub ſześć kropel noſem.

W bolach zębow i uſzow, macza ſię w tey wodzie kawałek bawełny i przykłada na część zbolałą.

W tymże ſamym czaſie, w ktorym chory używa tego lekarſtwa zewnątrz, należy pamiętać iżby wypił teyże wody puł ſzklanki co dzień.

Lubo w początkach opatrywania ran tą wodą, bardzo wiele zwykło wychodzić krwi, z tym wſzyſtkim nię opaźnia ſię bynaymniey leczenie, i bywa prędko zakończone dla tego, że w goieniu ran tym ſpoſobem ropienie mieyſca nie ma.

Tego ſamego ſpoſobu używać należy w leczeniu zwierząt.

UWAGI.

Nie będzie od rzeczy przeſtrzedz, że przykładanie tego lekarſtwa w wywichnieniach, w ten czas tylko pomaga, gdy kości wywichnięte ſą do naturalnego ſtanu przyprowadzone, wtedy nawet lekarſtwo to zapobiega zapaleniu.

Co ſię zaś tycze używania tego lekarſtwa roztworzonego w wodce wewnętrznie, to nie tylko ieſt nieużyteczne, lecz ſzkodliwe, lepiey będzie rozpuścić kulkę w innym iakim płynie, byle tylko ten nabrał farby czarniawey.

Doza lekarſtwa tego zażywana wewnątrz, bydź ma od poł, aż do trzech ſzkrupułow, tak iak wayſztynu żeleziſtego rozpłynnego, z ktorym ma wiele powinnowactwa; lekarſtwo to może bydź powtorzone tyle razy, ile razy okoliczności wymagać będą.

To lekarſtwo ma włáſność ściągaiącą, mocz pędzącą, ożywiaiącą ſerce, umacniaiącą żołądek, rozwalnia i rozrzedza krew, i dla tego poprzedzać ma puſzczenie krwi, i zażycie lekarſtwa purguiącego, wyiąwſzy przypadek, gdy idzie o zatrzymanie hemorragii, czyli zbytecznego krwi płynienia.

ŁEKARSTWO PEWNE DLA ZWIERZĄT CIERPIĄCYCH CHOROBĘ SPODU JĘZYKA.

Skrob ięzyk nożem lub łyżką ſrebrną, procz tego wyczyść go kawałkiem ſzkarłatu, potym obmyi ranę octem, w ktorym były namoczone pieprz, ſol, płodziſzek, wprzod dobrze utłuczone. Obmywać potrzeba ięzyk kilkarazy na dzień, nie czyniąc naymnieyſzey zwłoki, gdyż inaczey ten podlegałby gniciu.

ŁEKARSTWO DLA ZWIERZĄT CHORYCH NA PIERSI.

Jak tylko ſpoſtrzeżeſz że zwierzę cierpi odrazę od zwyczaynego pokarmu, natychmiaſt nie tracąc czaſu, day mu do zażycia Aloeſu Sokkotryńſkiego poł uncyi, ſześć

ſzkrupułow wątroby antymonialney, i dwie uncyi kwiatow ſiarki, zmięſzawſzy to wſzyſtko z winem lub mlekiem.

Uważać należy, ażeby ta doza, ktora tylko ſłuży bydłu rogatemu wielkiemu, zmnieyſzana była w miarę ſłabości zwierząt, ktore tym ſpoſobem leczone bydź maią. Do tego potrzeba ieſzcze, żłob lub koryto w ktorym zwierze chore ie, wymywać wodą wygotowaną z rożnych gatunkow zioł pachnących, dodawſzy trochę kadzidła.

LEKARSTWO PRZECIWKO WSCIEKLIZNIE ZWIERZĄT CZWORNOGICH.

Weź korzeni roży polney, i zdiąwſzy z nich powierzchnią ſkorkę, naſkrob, i tych oſkrobin pełną garść zmięſzay z poł kwartą oleyku orzechowego, a gdy to wſzyſtko przez dwanaście lub piętnaście godzin na zimnie namoknie, daſz zwierzęciu zażyć naczczo, trzymaiąc mu łeb do gory, iżby zażytego lekarſtwa nie wyrzuciło. Nie ma nic ieść aż we dwie godzin po zażyciu, nazaiutrz należy go ſkąpać, a potym bez obawy ieść będzie mogło.

Jeżeli zaś pies ukąſzony wścieka ſię, należy mu dozwolić odpoczynku przez cały dzień, ma iść ſpać nic nie iedząc; nazaiutrz, poſtawi mu ſię wzwyż wzmiankowane lekarſtwo w iakim naczyniu, ieżeli go dobrowolnie zie, ieſt dobry znak, ieżeli zaś nie, należy mu go dać do zażycia przez gwałt; po

czym zamknąć go potrzeba do pſiarni, i dopiero w kilka godzin da mu ſię iak poſpolicie kawałek chleba. Naſtępuiącego dnia zanurza ſię w głębokiey wodzie, albo też wrzuca ſię go w wodę za kilku zawodami, naymniey trzy razy, i to przez trzy dni ciągle. To uczyniwſzy, niczego obawiać ſię nie należy, i powtorzenie lekarſtwa nie będzie potrzebne.

WYIĄTEK Z DZIENNIKA MIASTA TREVOUX, NA MIESIĄC MARZEC R. 1746.

Pewien wieśniak w okolicach Donzy w Niwernois, wynalazł ſekret leczenia krow chorych za pomocą Recepty naſtępuiącey, a to na fundamencie obſerwacyi, ktorą w tey mierze uczynił. Doſtrzegł on pewnego czaſu że choroba tych bydląt nie była czym innym iak tylko pewnym gatunkiem Oſpy wewnętrzney, ktora ſprawiała że w pewnych mieyſcach ſkora ich mocno do ciała przyſtawała; ſpoſtrzegłſzy takowe mieyſca, naciſkał ie; a potym odciągał ſkorę, ktora wkrotce podniosła ſię tak, iak nareſzcie ciała. Po czym przeciął w podłuż na trzy cale ſkorę odſtałą, i pomiędzy nią a mięſem włożył kilka kawałkow ſpodniey kory z krzewia zwanego *Kaſsys*, i znowu też ſkorę przyciſnąwſzy, okrył mieyſce przecięte płatkiem płociennym, i obwiązał to mocno przepaſką. Doſtrzegł on potym, że w mieyſcu ſchorzałym mięſo było ſine, miękkie, i obſypane wielu małemi kroſtkami. Jeſt zatym wielkie do prawdy podobieńſtwo, że ten krzew po-

ſiadaiąc własność przyprowadzania ciała zbolałego do wolnego ropienia, ſprawuie wyiście humorow chorobę ſprawuiących przez otwor umyślnie na to zrobiony, byle tylko w takowym przypadku utrzymywana była rana otwarta dopoty, dopoki ciało nie powroci do właściwey ſobie czerſtwości. Doświadzenie to tak ſię ſzczęśliwie udało, że z liczby ſześciuſet krow chorych, nad ktorych uleczeniem ten wieśniak pracował, iedna tylko zdechła.

UWAGI NAD NIEBESPIECZENSTWEM EPIZOODYI

Lekarſtwo ſkuteczne na zachowanie Bydła od chorob Epizoodycznych, czyli łożnych pomiędzy zwierzętami, panuiących we wſzyſtkich kraiach, a oſobliwie od zarazy morowey, ktora na nie częſtokroć napada i rozkrzewia ſię niezmiernie w rozmaitych porach roku, z przyczyny nieumiarkowanego powietrza i owadow każących iadem ſwoim paſtwiſka.

Choroby Epizoodyczne (a) tym ſą względem zwierząt, co względem ludzi nazywamy Epidemią, (chorobą powſzechnie panuiącą); prawie wſzyſtkie, iednakowemi ſymptomatami oznaczaią ſwoie przyſtępy; razem napadaią na wielką liczbę zwierząt iednegoż gatunku. Niektore z tych chorob otwieraią pole wielkim ſpuſtoſzeniom, a w krotkim

(a) *Zobacz pod artykułem Epizootyczne.*

czaſie gubią bardzo wiele bydląt, ſwym iadem zarażonych. Inne, lubo zarowno Epizoodyczne, nie ſą tak okropne, ale w nadgrodę niby ſłabości iadu, dłużey trwać zwykły.

Aby dać wyobrażenie pierwiaſtkowych przyczyn, ktore ie ſkutkować mogą, przeſtaniemy na wyłożeniu krotkiego uwiadomienia o okropnych klęſkach, ktoremi Epizoodye maiątek wieśniaczy puſtoſzyły bliſko od lat 100 i powiemy, idąc za zdaniem nayſławnieyſzych i nayoświeceńſzych autorow, że roſa zgryźliwa, obciążona parami morowemi, lub też mnoſtwo owadow gnieżdżących ſię, często zaraża paſtwiſka, i ſtaie ſię tym kſztałtem początkową przyczyną zaraz Epidemicznych, ktore uciſkaią ludzkość i rod zwierząt domowych. Nie można zatym nigdy wykraczać zbyteczną uſilnością o zapobieżenie ſkutkom i uprzedzenie tych zaraz. Nadewſzyſtko mocno wglądać potrzeba w uwagę, w zdrowość mieyſca i naturę paſtwiſka; oraz pilne dać baczenie, iak ſię powinny utrzymywać ſtaynie, obory, aby bydło domowe zachować od zgryźliwości powietrza i owadow.

Goſpodarze wielką korzyść odnioſą z czytania Dykcyonarza zwierząt domowych JP. *Buchooz* lekarza ś. p. Krola Jmci Polſkiego Auguſta III. Oświecony ten i pracowity Doktor, w dziele ſwoim napiſanym po Francuzku, zebrał wſzyſtko, co tylko nayświetleyſi iego poprzednicy napiſali w tey mie-

rze, a własne iego szperania i uwagi pełne nauki i szczęśliwie przystosowane do doświadczenia, rzeczony Dykcyonarz do nowego stopnia doskonałości i zalety wynoszą.

Ramazzini iest naypierwszy ze wszystkich autorow, ktorego się można użytecznie radzić w przypadkach powszechnie panuiących chorob nad bydlętami.

W edycyi *Sydenhama* wydaney w Genewie R. 1736, znayduiemy zebrane nie tylko to wszystko, co rzeczony dopiero *Ramazzini* napisał o Epizoodyach od 1690 panuiących, ale nadto, cokolwiek nayuczeńsi owego czasu Medycy wydali o naturze Epidemiy w ogolności, zdarzonych w rozmaitych kraiach i czasach, iako też o przyczynach, ktore tegoż samego roku wprowadziły do Modeny choroby zaraźliwe ludzi, ktore bardzo wielką liczbę oboiey płci i wszelkiego wieku osob przyprawiły o utratę życia.

Roku 1693 wyższa i niższa Hessya widziała wypadaiące swoie bydło, na suchoty płucne; po wstępie dżdzistym zimy, nastąpiły bardzo wielkie mrozy, upały nadzwyczayne dały się potym czuć w wiośnie: te nagłe odmiany nie mało się przyczyniły do rzeczoney Epizoodyi.

Roku 1711 i 1712 w dolnych Węgrach, panowała inna choroba bardzo szkodliwa, w przeciągu miesięcy Czerwca i Lipca. Padanie bydląt wzmogło się należycie w miesiącu

Sierpniu. Mor ten obwiefzczał fwoie przy-ftępy pryfzczami białemi, pełnemi materyi nieznośnie fmrodliwey. Tegoż famego czafu, zaraza rozciągnęła fię do zwierząt dzikich czyli leśnych, po wfzyftkich drogach znaydowano w lafach pozdychałe. Pfy pożeraiące ich ścierwo, i ludzie od pfow tych pokąfani, wpadali w wściekłość: ci niefzczęśliwi ludzie, fzczekali na wzor pfow. Epidemia, ktora trwała aż do roku 1713, i ktora tak mocno puftofzyła Niemcy i Włochy, bez wątpienia zabrała fwoy początek z zarazy wfpomnioney Węgierfkiey. *Lancifi* wydał pod ow czas traktat o chorobie panuiącey pomiędzy Wołami w włościach Papiezkich. Rozfądne zabiegi Klemenfa XI. na tenże czas naywyżfzego Bifkupa, przez dwa lata ofłaniały podległe mu Prowincye, od zarazy, ktorą Woł ieden przynioft w kray Padewfki, a ktora z tamtąd rozefzła fię po całym ftanie Rzeczypofpolitey Weneckiey, po Xięftwie Milańfkim, aż nakoniec przedarła fię do Neapolu.

Roku 1713 wfrzod lata handlarze przyprowadzili mnoftwo Wołow na Jarmark do Frafina, miafta zależącego od Kościelnego ftanu i leżącego przy granicach Krolefiwa Neapolitańfkiego. Jarmark ten a raczey fprzedaż bydła, była natychmiaft zakazana; lecz handlarze nie wrocili do domow z fwym bydłem. Manowcami zaprowadzili to bydło aż do Rzymu, fpuścili go tam za cenę bardzo małą; a gdy fię ztamtąd rzeczone Woły po całym kraiu rozefzły, cała Kampania Rzymfka, po-

czuła w sobie zarazę; od miesiąca Października 1713, w ktory czas zaczęła ta choroba pustoszyć, aż do Miesiąca Sierpnia 1714 ktoren był końcem tey klęski, liczono pilnie bydlęta zdechłe; *Lancisi* podnosi ich liczbę do trzechkroć sto tysięcy.

Zaraza bydła ktora panowała w Węgrzech, Włoszech i Niemczech, nie tylko na rogate bydło nacierała; ale nadto iad swoy wywierała na konie, osobliwiey owe, ktore były w okolicach Ausburgu, tak iednak, iż się nie dała uczuć żadnemu znayduiącemu się w samym mieście, ani innym zwierzętom.

Podług uczynionych postrzeżeń względem zarazy bydła przypadłey w Ferrarze 1715 twierdzą, że ona nie zkąd inąd miała swoy zawiązek tylko z zarazy padłey na rodzay krzewny i pastwiska; bo każde bydle wkrotce po użyciu trawy zdychało.

W Czechach, w Litwie, Saxonii, Marchii Brandeburskiey, w Xięstwie Magdeburskim, w Francyi &c: wielkie mnostwo bydła wypadło 1730 roku. Ta Epizoodya obwieszczała się pęcherzykiem zeszłym na ięzyku. Pęcherzyk wymieniony, był z początku biały, potym czerwieniał, nakoniec przybierał farbę czarną, wreszcie odmieniał się w wrzodzik kancerowaty, ktory wkrotkim czasie roztaczał i trawił ięzyk. Choroba ta wdarła się w granice Niemiec, zarażała woły, krowy, cielęta i konie, roku 1762, przeszła do Francyi, gdzie mało spustoszenia uczyni-

ła, bo iey wcześnie i ſkutecznie zapobieżono. Tegoż ſamego roku pokazała ſię w okolicy Bauvais zaraza na Barany, ſkutkowana chorobą zwaną ogniem piekielnym. Ogień piekielny nayłatwiey ze wſzyſtkich chorob rozſzerza iad ſwoy pomiędzy zwierzętami wełno-daynemi, i naybardziey mu trzody podlegaią. Przy końcu Apteczki Końſkiey, ktorąśmy wydali w roku 1785 znayduie ſię mały traktat o chorobach owiec i baranow.

W przeciągu lat 1745, 1746, 1747, panowała w Europie Epidemia pomiędzy bydłem rogatym, ktorą wypadło kilkanaście tyſięcy, ta choroba, iak uważa Pan *Sauvages*, dawała znaki przyſtępow ſwoich kroſtami wypadaiącemi na ſkorę bydląt zarażonych. W latach naſtępuiących aż do 1750 widziano wypadaiące prawie wſzyſtko bydło rogate, nie tylko w Francyi, ale nadto w całey Europie dla gorączki zgniłey, zapalaiącey, podobney do owey ktora panowała w Niemczech, we Włoſzech, a wyſzła z Węgier 1711 i 1712.

Roku 1756 na wyſpie Minorce utracono wielką liczbę wołow; rzeczone zwierzęta, nieprzyzwyczaione do gorącości klimatu, ponieważ pochodziły z Arwernii, wyſtawione po całych dniach na promienie ſłoneczne mocno dogrzewaiące, tym uciążliwſze dla ſiebie czuły ſkutki, im z natury mocniey lubią kraie zimne i w nich ſię naylepiey ſprawuią, a do tego na wyſpie Minorce, nie znaydowały w paſtwiſkach tylko trawę niezdro-

wą, a chłodzić się w pragnieniu musiały wodą ciepłą.

Pleniere, lekarz Wideński w Austryi, wydał w roku 1762 traktat o chorobach Epidemicznych zaraźliwych ludzkich, zapuścił się wreszcie w niektore szczegolności moru dręczącego bydło od lat 30. Okazuie, że te gatunki chorob skutkowane były przez miazmy zgniłe, robaczywe, co stwierdzał dostrzeżeniami mikorskopicznemi, uczynionemi na rozmaitych wrzodach, ktore od pyska lub gardzieli zwierząt chorych, rozciągaią się aż do płuc i żołądka.

Aby się uchronić okropnych moru bydlęcego skutkow, i swoy dobytek zasłonić od iego iadu, zrobić należy Opiat iaki następuie.

Weź *Mithrydatu Weneckiego*,
Wierzchołkow Piołunu,
Ruty,
Ciemierzycy czarney,
Baldryanu,
Dzięglu,
Jagodek bobkowych,
Koperwasu,
Siarki,
Adianti Aurei,
Nasienia Hierilami,
Gorczycy białey,
d'Aneth,
Kopru,
Smrodzieńca,

Kamfory,
Kadzila, każdego po uncyi 3

Wſzyſtkie te materye utłuc w moździerzu. Zmięſzay razem i każ wſzyſtko moczyć w garczku glinianym w roſole od śledziow w kwartach 2 przez godzin 6, co godzina mięſzaiąc to łopatką drewnianą. Po 6 godzinach mięſzay ieſzcze biiąc mocno łopatką i doday po trochu płynney ſmoły, aż do ſtężałości powideł, potym ſchoway do użycia na mieyſcu umiarkowanego powietrza. Dawać będzieſz bydłu tego lekarſtwa dwa razy na rok, to ieſt: na początku ieſieni i Wioſny, w ten czas nawet, gdy bydło ieſt zdrowe w dozie tyley ile ſię na końcu noża pomieści, w chlebie, z tą oſtrożnością, aby po wzięciu lekarſtwa trzy godziny, naymnieyſzey rzeczy nie iadło. Wiedzieć ieſzcze potrzeba, że to lekarſtwo, powinno bydź dawane, gdy Xiężyca ubywa. Jeżeliby Epidemia panowała, lekarſtwo dawać będzieſz co mieſiąc z tąż przezornością, tak co do dozy, iak co do okoliczności Xiężyca, oraz dyety, ktorą zwierzęta zachować powinny. Ale ieżeli ſię mor coraz bardziey ſzerzyć zaczyna, trzeba tego lekarſtwa zadawać raz co tydzień rano i wieczor.

SEKRETA NIEKTORE EKONOMICZNE.

SPOSOB ODIĘCIA WINU NIEMIŁEGO SMAKU POCHODZĄCEGO OD PLEŚNI, LUB BECZKI.

Weźmieſz drzewa *Kaſsys*, w Aptekach znanego, połupieſz go na bardzo cienkie kawałeczki, ktore związawſzy w pięć lub ſześć małych wiązek, wpuściſz na nitce do beczki przez ſzpunt, a po czterdzieſtu ośmiu godzinach nazad wyciągnieſz, a potym wino zleieſz; gdyby go zaś od razu potrzebowano, zlewać go nie należy.

SPOSOB PRANIA FLANELLI ANGIELSKIEY.

Nikomu nie ieſt tayno, iak mocno Flanella Angielſka zalecana bywa od Lekarzow ze ſwoich pożytkow, ſłużąc na rożne defekta, oſobliwie na Rumatyzm, gdy z niey Kaftany lub Kamizelki będą noſzone na gołym ciele. Spoſob prania ktory tu podamy, zaniedbany bydź nie powinien, gdyż ten iak ieſt ekonomiczny, tak z wielu miar użyteczny, wyięty on ieſt z Dziennika Ekonomicznego.

Kto tylko używa ſpoſobu poſpolitego prania Flanelli, doświadcza, że ta po praniu,

nawet w naylepſzym ługu, nabiera zapachu czoſnkowego, żołknieie i zſycha ſię, czego przyczyna oczywiſta: Sole Alkaliczne ſtałe wchodzące w ſkład ługu, wywieraią na materye zwierzęce tłuſte dzielną moc, przez co ſprawuią ich ſkażenie. Rzadką ieſt rzeczą ażeby Flanella za pomocą mydła wyprana, nie nabierała więcey lub mniey odrażaiącego zapachu, i nie zachowywała zawſze cząſtek tłuſtych, pochodzących od humorow ſerowatych, lub potu, ktorym była przed wypraniem napoiona, a ktore w dotknięciu nawet ſamym uczuwać ſię daią. Jeſt zatym rzeczą oczywiſtą, iż nie można bydź doſyć przezornym, ażeby ſię uchronić tey nieprzyzwoitości.

Pewny ſławny Chimik, gdy iego w tey mierze rady zaſięgano, odpowiedział: „My „czyniemy oleie tłuſte rozwiązalnemi w „wodzie, za pomocą iakiegokolwiek zakiſzu zwierzęcego lub roślinnego, radzę „zatym aby użyć tego ſpoſobu w praniu „Kaftanow Flanellowych.„ Zakiſz ten ieſt naylepſzy z mąki. Weź dwie łyżki piękney mąki, do dwoch kwart wody, rozczyń ią zupełnie, wyſtaw z naczyniem na ogień, mięſzaiąc uſtawicznie, ażeby ſię mąka nie krupiła, lub żeby na dno naczynia nie opadała, wyley połowę tego czyſtego i wrzącego klayſtru na iednę ſtronę Flanelli, a gdy ta dobrze naſiąknie, po nieiakim oſtygnieniu, trzyi ręką tak, iak ſię zwykło robić z mydłem, i dobrze ią wyciſnąwſzy, wypłocz w wodzie czyſtey, i znowu wyciśniy, ażeby

woda z niey wyſzła; drugą połowę klayſtru wrzącego wyley na drugą ſtronę Flanelli, poſtąpiwſzy z nią tak iak i z pierwſzą, wypłoczeſz w kilku wodach świeżych, tym ſpoſobem Flanella będzie doſkonale wypraną, zupełnie białą, i bez żadnego przykrego zapachu; przyłożenie iey na ciało tym będzie ſkutecznieyſze, im ta będzie czyſtſza. Spoſob ten prania niekoſztowny gdy ſię zawſze ſzczęśliwie udaie, zaſługuie tym ſamym, żebyśmy go w naſzym Dziele dla przyſługi ludzi umieścili.

SPOSOB KONSERWOWANIA GROCHU SZABLASTEGO ZIELONEGO.

Potrzeba go obrać, wypłokać kładąc w naczynie napełnione wodą ſtudzienną zimną. Gdy iuż dobrze ochłodnie, kładzie ſię w inne naczynie napełnione także wodą ſtudzienną, w ktorey moknąć ma przez noc całą, nazaiutrz wyimuie ſię z naczynia i ociera płotnem, po czym wkłada ſię do naczynia glinianego lub ſzklannego, napełnionego wodą zrzodlaną, a na wierzch wlewa ſię oliwy na grubość palca, nie należy zaś zbytnie napełniać naczynia, ponieważ Groch pęcznieiąc, wypchnąłby Oliwę.

Możnaby także tym ſamym ſpoſobem zachowywać zawſze zielono Rośliny Cykoryowe, zwane Endywiami, Sałatę i t. d. Kładąc ie w naczynia do gory korzonkami, aby łatwo z niego bydź mogły wydobywane.

Maiąc wydobywać Groch lub Sałatę z naczynia, należy zlać oliwę, wylać wodę, i znowu nałożyć innego, nalewaiąc wodą świeżą zrzodlaną lub ſtudzienną, a na wierzch oliwą.

SPOSOB AZEBY MIEC PORY WIELKIE I DOBRE.

Spoſob niezawodny i doświadczony na otrzymanie Porow wielkich i jędrnych ieſt naſtępuiący: Wziąść potrzeba kilkanaście naſion razem, i wſadziwſzy ie w gnoy Kozi, okryć ie potym ziemią dobrą, niech tak rosną i doyrzeią.

SPOSOB NA UŁAGODZENIE TĘGOSCI CHRZANU, NADANIE MU PRZYIEMNEGO SMAKU, I UCZYNIENIE GO WIELKIM.

Namocz naſiona Chrzanu w wodzie osłodzoney miodem, albo, co daleko lepiey będzie, cukrem, po dwoch dniach wyimiy ie z wody, i dozwol im ſchnąć przez dzień lub dwa, potym zaſiey ie, nie czyniąc żadnego ſzczegolnego około nich ſtarania, procz zwyczaynego.

SPOSOB NA POWIĘKSZENIE WSZELKIEGO RODZAIU ROSLIN STRĄCZKOWYCH, I UCZYNIENIE ICH ŁATWIEYSZEMI W GOTOWANIU.

Jeżeli chceſz mieć Soczewicę, Bob, Groch ſzablaſty biały, lub czerwony, Hi-

szpańskim zwany, lub też Groch pospolity, Cukrowy, ktoreby się łatwo dały rozgotowywać, namocz ich nasiona w wodzie Saletrzaney, nieco letniey, a doświadczysz niezawodnego ztąd skutku.

SPOSOB NA ODRAZENIE MUCHOW OD MIĘSA W LECIE, I NA ZACHOWANIE GO OD ZEPSUCIA.

Kładzie się surowe Mięso w iakie naczynie, a na wierzch iego cybula, lub dwie, pokraiane na czworo, tym sposobem zapobieży się, że Muchy nie będą się zbliżać do mięsa, poki tylko zapach Cebuli trwać będzie. — Co się zaś tycze sposobu zachowania go od zepsucia na długi czas, ten iest następuiący: Obsypuie się mięso mąką, albo otrębami, lub też posypuie się zwierzchu nasionami Koryandru namaczanemi w occie, tym sposobem nabędzie dobrego smaku, stanie się iędrnym i do ugotowania łatwym.

SPOSOB NA ZABESPIECZENIE NASION ROSLIN JARZYNNYCH W ZIEMI OD WSZELKIEGO USZKODZENIA.

Namocz pierwey nieco, nim siać będziesz, nasiona w soku roschodnikowym, tym sposobem to, nie tylko zachowane będą od zepsucia, ale nawet nie będą mogły bydź uszkodzone, ani od ptastwa, ani od mrowek, ani od myszy ogrodowych, i tym podobnych licznych nieprzyiacioł, ktorzy psuią bardzo korzenie; co większa mieć będziesz ukon-

tentowanie widzieć naſiona pięknie krzewiące ſię i wydaiące w czaſie Rośliny Jarzynne znaczney wielkości.

NB. *Chcąc nabydź wiadomości większey liczby Sekretow, można ſię poradzić Dzieła in 8vo pod tytułem:* Sekreta ciekawe i approbowane i t. d. *to znayduie ſię w Magazynie Kſiążek Piotra Dufour w Warſzawie, koſztuie Zł: Pol: 4.*

WORECZKI ZAPACHOWE.

Weź Koſaćcu Florentſkiego połtora funta, Drzewa Roży ſześć uncyi, Tatarſkiego Ziela poł funta, Sandału żołtego cztery uncye, Będzwinu pięć uncyi, Goździkow korzennych poł uncyi, zmięſzaſz to wſzyſtko razem, i obrociwſzy na proſzek miałki lub przygrubſzy podług upodobania, wſypieſz w woreczki, ktore albo przy ſobie noſić będzieſz, albo włożyſz pomiędzy bieliznę lub ſuknie.

KONIEC TOMU DZIEWIĄTEGO I OSTATNIEGO.

UWIADOMIENIE
JJPP. PRENUMERATOROW.

U Piotra Dufour *znayduią się Kfiążki naftępuiące, ktore maią związek z Dziełem* Dykcyonarza Medyki i Chirurgii.

Sztuka Babienia, dzieło bardzo potrzebne nie tylko odbieraiącym po wfiach dzieci przy połogu, lecz też i wfzyftkim, ktorzy oddaleni będąc, nie maią fpofobności poradzenia fię i wzywania na ratunek w tey Sztuce biegłych &c: - zł: 3 gr: 15

O Staranności koło Kobiet od czafu rozwiązania onych, aż do końca połogu; tudzież o rożnych chorobach, ktorym przez ten czafu przeciąg podlegaią zł: 3.

Apteczka Końfka z przyłączeniem Uwag nad Ofpicą Owiec, oraz z przydatkiem Figur do Anatomii Końfkiey należących zł: 7.

NB. *Nie będzie od rzeczy uwiadomić JJ. PP. Prenumeratorow, i inne Ofoby chcące nabydź Dzieła Dykcyonarza, iż znayduie fię do fprzedania w Magazynie wyżey wzmiankowanego, Kfiążka pod tytułem:* Uwagi i obferwacye nad kołtunem Polfkim, czynione przez Pana P. R. *Vicat*, Medycyny Doktora, Członka i Korrefpondenta Towarzyftwa Krolewfkiego Nauk w Gottyndze - - - zł: 2.

Dzieło to małe zamyka w ſobie nayświeżſzé obſerwacye czynione w Polſzcze nad Kołtunem, tudzież ſzczegolne obiaśnienia przyczyn tey choroby, wraz i ſpoſoby ſkutecznego iey zaradzenia.

Mimo tego że iuż uczyniona ieſt wzmianka o Kołtunie, w tomie III. karcie 221 aż do 224, Dzieło to nie ma bydź poczytane za nadzbyteczne, owſzem uważane ono bydź ma za nieodbite, i należące koniecznie do Tomu VIII, karty 483, obok *Uwiadomienia Drukarza.*

Mierna cena Dzieła tego ſkłoni bez wątpienia każdego do iego nabycia, gdyż mimo pożytku, ktory z niego mieć będzie można w potrzebie, to dzieło przyłączone do Tomu VIII, uczyni co do wielkości Tom ten rowny dziewiątemu, daiąc wzgląd na to, ażeby Introligator w oprawie trzymał ſię porządku przyłączonego tu donieſienia.

NOWE KSIĄZKI.

Teatr dla społeczności czyli Komedye Pani Genlis, tłomaczone przez X. Ładowskiego S. P. 2 Tomy - zł: 9.

Pamiętniki Pana de Ravanne, Pazia ode Dworu Xięcia d'Orleans i Muszkietera 4 Tomy - · zł: 12.

Niestałość w miłości czyli Awantury Markiza de Vaudreville zł: 3.

Zbior niektorych celnieyszych Aforyzmow wyięty z Dzieł Hipokratesa i Celsa zł: 3.

KSIĄZKI POD PRASSĄ.

Nauka Prawodawctwa przez Kawalera Filangiery napisana po Włosku, tłumaczenia Wincentego Rocha Karczewskiego Tom 6 zł: 5.

O Prawach fizycznych i moralnych świata, czyli prawdziwe Systema natury z dzieł Francuzkich zebrane przez W. R. Karczewskiego Tom 4. - zł: 5.

Katalog wszystkich Ksiąg rozdaie się gratis.

DONIESIENIE
DO
INTROLIGATORA.

Siedm Tomow początkowych zostaną w swoiey pierwiastkowey wielkości.

W tomie osmym, gdzie arkusz *Gg* kończy się, ma przyłączyć *Uwagi nad Kołtunem*, co uczyni Tom złożony z 37 arkuszy.

Tom dziewiąty zacząwszy od arkusza A, aż do R, będzie nieprzerwany, dopiero przy końcu karty 268 przerwie się ciąg, umieszczaiąc *Zbior Aforyzmow*, zamykaiący arkuszy pięć i poł, poczym umieszczą się *Tablice chorob naypospolitszych* naznaczone literami (a), (b); po nich, *Recepty szczegolne* zamykaiące się w czterech kartach, powinny bydź zdięte z litery R, a z sygnaturą (1) podobną umieszczone przed literą S ktora ma na wierzchu tytuł *Recepty* karta 273. potym następuią litery T, U, z tymże tytułem, i ktore są dalszym ciągiem. Potym następuią *Uwagi bardzo pożyteczne i t. d.* ktore są nacechowane literami A, B, C, D. — W reszcie umieści się *Zakończenie tego dzieła*, oznaczone literami A, B, C poł arkuszek.

Zachowuiąc ten porządek w oprawie, Tom osmy i dziewiąty staną się rownemi prawie co do wielkości.

UWAGI

BARDZO POZYTECZNE

Służące za Wstęp

DO TEGO DZIEŁA.

Medicamentorum varietas ignorantiæ filia est.

Rozmaitość lekarstw iest corką niewiadomości.

Bacon.

Niewiadomość i zabobon przypisywały nadzwyczayne własności lekarskie bardzo wielu płodom natury; lecz czas i doświadczenie iaśnie okazały, że te własności były częstokroć owocem samey imaginacyi. — Z tym wszystkim wielu ieszcze podziśdzień znayduie się lekarzy, ktorzy przez uszanowanie dla starożytności, wtrącaią zawsze w swoie recepty takie lekarstwa, ktore całkiem winny

ſwoię zaletę zabobonowi i łatwowierności naſzych Poprzedników.

Zaiſte będą zawſze ludzie pomnażać liczbę lekarſtw i pracownikow tey ſztuki w ſtoſunku niewiadomości, w iakim oddalać ich ta będzie od poznania natury i prawdziwych przyczyn chorob póty, póki to oboie nie będzie doſkonale zgruntowane, póki leczenie chorob nieſtanie ſię proſtym i aż do tego ſtopnia doprowadzonym, żeby większa część ludzi mogła w potrzebie znaleść pewną dla ſiebie pomoc.

Drugą przyczyną zbyteczney mnogości lekarſtw, ieſt to mała i bardzo ograniczona wiadomość, ktorą mamy o naturze i nieodmiennych właſnościach tych iſtot, ktore ſłużą za lekarſtwo dla chorych. Wielu albowiem lekarzy było tego mniemania, iż można przez mieſzaninę rożnych

lekarſtw dokazać tego, czego uſkuteczníć nie podobna za pomocą iednego. I ztąd to powſtała nadzwyczayna wielość lekarſtw fermaceutycznych, ktore od dawnego czaſu czyniły tę ſztukę niezmiernie trudną i zawikłaną, a ktorych ceniono przymioty w proporcyą wielości lekarſtw proſtych w ich ſkład wchodzących.

Rożne i nieſkończone poſtaci, pod ktoremi przygotowywaią każde prawie lekarſtwo, ſą ieſzcze dowodem niedoſkonałości tey ſztuki. Lekarſtwo naprzykład purguiące, ktore naywięcey ſkutkuie, dane w ſpoſobie iak tylko bydź może nayproſtſzym, bywało iednak przepiſywane chorym w tak odmiennych kſztałtach, iż zdawało ſię iakoby doſkonałość ſztuki Aptekarſkiey zależała iedynie na tym, aby umieć przyſpoſabiać lekarſtwa pod naywytwornieyſzemi poſtaciami.

Maią wprawdzie swoy użytek lekarstwa pod rożnemi postaciami, lecz nienależy ich mnożyć bez przyczyny a tym bardziey zostawiać w tym uprzedzeniu, iak wielu znayduie się dotych czas, że są koniecznie potrzebne. *Rubarbarum*, *Salapa* albo *Ipekakuanka* dane w proszku do kilku ziarn, sprawuią w rzeczy samey tenże sam skutek, iakiego się spodziewać należy; można ich nawet zażyć wzmiankowanym sposobem, z takąż pewnością i łatwością iak pod inszemi postaciami. Toż samo mowić można o *kinkinie* i o wielu innych lekarstwach prostych, ktore niezliczonemi sposobami bywaią przygotowywane.

Mnogość mieszanin w iakie lekarstwo wchodzących czyni go bardzo kosztownym i niepewnym, tak co się tycze iego dozy, iako też i skutkow. Co większa, ieżeli z tylu ingredyencyi

złożone lekarſtwo, niebędzie natychmiaſt zażyte, albo ieżeli przez niejaki czas poſtoi, utraca moc ſwoię, albo też nabywa własności cale rożnych niż miało z początku. Skoro iedno lekarſtwo do drugiego dodane, ſtaie ſię pewnieyſze, ſkutecznieyſzę i przyiemnieyſze; można ie bezwątpienia zmieſzać razem: wſzakże we wſzyſtkich innych przypadkach daleko ieſt beſpiecznie y dawać choremu każde z oſobna. Kombinacya lekarſtw zatrudnia bardzo wiele pracuiących w Aptekach, i zakłada tamę poſtępkowi, iaki uczynićby można w ſztuce lekarſkiey. Jeſt rzeczą niepodobną naznaczyć dokładnie, iaki ſprawić powinna ſkutek ingredyencya wten czas, gdy ieſt zmieſzana bądź z tego ſamego rodzaiu, bądź z innemi iſtotami.

W Adminiſtracyi lekarſtw nie tylko wzgląd mieć potrzeba na to, aby

niebyły z wielu razem składane, ale ieszcze na ich smak naturalny. Rzadko się zdarza, ażeby w chorych skutkowały lekarstwa te, od ktorych oni wstręt maią: ztąd to urosło przysłowie: *To trąci lekarstwem*, znaczące odrazę, ktorą sprawuie rzecz iaka przed oczy nasze stawiona i. t. d.

W rzeczy samey przysłowie to dosyć iest mocno zagruntowane; wiadomo albowiem, że bardzo wiele znayduie się lekarstw, ktorym sztuka żadnym sposobem odiąć nie może ani odrażaiącego smaku ani przykrego zapachu bez odięcia im razem wszystkich własności: nie można iednak nieprzyznać, że w wielu przypadkach sztuka iest w stanie uczynić lekarstwa mniey odrażaiącemi a nawet i przyiemnemi. Ten to iest zaiste głowny obiekt, ktory powinien ściągnąć na siebie uwagę całą lekarzow.

I w tym ſzczegolnie zamiarze umieściliśmy Tablice przy końcu Tomu oſmego, ażeby dać poznać rośliny naywięcey używane, tudzież lekarſtwa przednieyſze, ktorych częſta wydarza ſię potrzeba w praktyce i medycynie domowey. Staraliśmy ſię przeto w tym Dykcyonarzu umieścić rośliny i lekarſtwa w codzienney potrzebie maiące ſwoy użytek w większey daleko liczbie, nad te, ktore ſą umieſzczone w Regeſtrach lekarſtw ſkładaiących Farmacyą domową. Jedno i toż ſamo lekarſtwo rzadko ieſt wyſtawiane pod rożnemi poſtaciami i ſkoro wiele lekarſtw maią też ſame prawie własności, i mogą ſłużyć na choroby maiące podobne znaki, nie przepiſuie ich ſię w ten czas więcey nad iedno. Rożne albowiem poſtaci lekarſtw ſłużące do zadoſyć uczynienia temu zamiarowi,

nie tylko niewſpomagaią młodego lekarza, ale owſzem ſprowadzaią go z proſtey drogi; gdy tymczaſem biegły i doſkonały Medyk ſtoſuie ſię zawſze w przepiſywaniu Recept do okoliczności.

Zamilczeliśmy o bardzo wielu działaniach Chimicznych i innych trudnych do wykonania; wſzyſtkie albowiem tego gatunku operacye, lubo ſą każdemu potrzebne, nie zaſługuią iednak na to, ażeby zadawać ſobie tyle pracy w ich przyſpoſabianiu; zwłaſzcza że mogą bydź taniey w Aptekach nabyte, niż w domu ſporządzone. Obowiązkiem ieſt przeto naſzym oſtrzedz, ażeby potrzebuiący lekarſtw znał ſię na ich dobroci, gdyż te bywaią częſtokroć zfałſzowane, tudzież ażeby nie brał ich, tylko u Aptekarzow, ktorzy ſą znani ze ſwoiey

poczciwości i doſkonałość w ſwey ſztuce.

Przeſtroga ta ieſt nieſkończenie wielkiey wagi, gdyż w bardzo wielu przypadkach nie można leczyć inaczey iak tylko za pomocą lekarſtw iuż przygotowanych, a ieżeli te, bądź przez zfałſzowanie, bądź przez zepſucie ſię nie poſiadaią przyzwoitych ſobie właſności; wten czas wſzelkie ſtarania i przezorność naybiegleyſzego nawet lekarza na mało ſię przydadzą. Co większa, zdarza ſię bardzo częſto że zamiaſt doczekania ſię ſkutkow lekarſtwa, iakich ſpodziewaćby ſię należało z doświadczeń tylu wiekow, marnie upływa czas drogi, i niepozwala iuż zachować przy życiu chorego dla poſtępku choroby, ktory w tey przewłoce uczyniła.

Stawmy ſobie za przykład chorobę weneryczną; ponieważ ta ieſt iedną

z chorob długich, w ktorych lekarstwa nie mogą skutkować rychło, aż po pewnym przeciągu czasu; czy iż nadzieie lekarza nie bywaią w niey bardzo często zawodzone? Ileż to razy zdarza się, że sposoby ratowania chorego staią się bez skuteczne przez niedbalstwo a bardziey ieszcze przez niewiadomość Aptekarzy albo tych, ktorym się powierza czyszczenie merkuryuszu i przygotowywanie lekarstw, w ktorych kompozycyą wchodzi ten metal?

Lekarz używa wszelkich sposobow, ktore mu konstytucya chorego, cecha choroby i natężenie symptomatow przedsiębrać każą, a chory wykonywa ie wiernie, idąc za iego rozrządzeniami, używa lekarstw w dni i godziny wyznaczone i w przepisaney dozie. Lekarz i pacyent są w naywiększym bespieczeństwie i tym

bardziey przekonywaią śię z pewnością o skutkach lekarstw, im bardziey widzą że symptomata choroby codzieńnie się zmineyszaią w przeciągu kilku tygodni; lecz takowe zmnieyszania nie długo trwać zwykły, gdyż coby te miały co raz bydź znaczniejszemi (iak się zdarzać zwykło, skoro lekarstwo ma dobre przymioty) widzieć się daie przeciwnie, iż te spażniaią codzieńnie swoie działanie tak dalece, że się nieznacznie przychodzi do znacznego przedłużenia czasu kuracyi, a iednakże zostaią się ieszcze ślady choroby mniey lub więcey znaczne.

W tym czasie chory znudzony i utrudzony aż do naprzykrzenia kuracyą kilku miesięczną, a czuiąc zkąd inąd nieiaką ulgę, odmawia dalszego ciągu leczenia się; porzuca lekarstwa i recepty; i w przeciągu iakie-

goś czaſu, a częſtokroć bardzo krot-
kiego, wpada znowu w ſtan choroby
ſmutnieyſzy niż pierwey; lekarſtwo
bowiem, ktoremu niedoſtawało po-
trzebnych przymiotow do wypędze-
nia choroby z gruntu, nie ſprawiło
innego ſkutku, tylko ią na czas przy-
tłumiło, i dla tego choroba ktora tym
ſłabym orężem przyciśnioną, a nie
zupełnie pokonaną była, odżywia ſię
natychmiaſt, nie wprzod iednak, aż
poki nie odzyſka pierwſzey ſwey mo-
cy i natężenia. Przyſtępuie ſię daley
do 2go 3go 4go i. t. d. leczenia, te
iednak nie zwykły bywać ſzczęśliwſze-
mi nad pierwſze; połykaiąc albowiem
chory lekarſtwo, połyka z nim zara-
zem i przyczynę, ktora go czyni bez-
ſkutecznym.

Wreſzcie choroba weneryczna nie
ieſt iedną, ktora nam wyſtawia te
okropne ſkutki: Febry na czas uſta-

waiące, ciągłe, zgniłe, gorączkowe i wszystkie inne choroby (w ktorych kinkina iest uważana iako lekarstwo gorączkę uśmierzaiące, antyseptyczne, umacniaiące, toniczne i. t. d.) dostarczaią nam codziennie przykładow mniey lub więcey uderzaiących; my tu na przytoczeniu tego iednego przestaiemy, życzeniem albowiem iest naszym, dać tylko uczuć, iak iest częstokroć nie słuszną rzeczą, przypisywać nierozmyślnie nieszczęścia, iuż Sztuce Lekarskiey iuż samym Lekarzom, ktore po większey części winny się sfałszowaniu, lub złym przymiotom lekarstw.

Zaiste rzecz ta nie tylko powinna interessować każdego w szczegolności człowieka, ale nad to zwrocić na siebie uwagę Rządu Kraiowego, do ktorego należy przepisać surowe prawa dla założenia tamy zdzierstwu,

oszukaństwu, i Szarlatanii, ktore panuią w tym wszystkim, co się tycze lekarstw Publiczności przedawanych.

Obiekt ten ważne za sobą ciągnący wypadki, wkłada na nas obowiązek, iżbyśmy tu wierny odmalowali obraz tego wszystkiego, co się zdarzać zwykło z okoliczności samych lekarstw: nie można słusznym nie zapalać się gniewem, widząc, do iakiego stopnia dochodzi oszukanie w tych towarach, ktoreby bydź powinny świętemi. Jak ci, ktorzy niemi handluią, mogą poświęcać nieograniczoney chciwości zysku, zdrowie a nawet i życie samo bliźnich. Stawmy nayprzod na widok obraz kupcow handluiących ziołami, o ktorych oszukaństwie ieszcze powątpiewaćby można, gdyby się iego skutki widoczne wszędzie nie okazywały. To prawda że ludzie tego rodzaiu, grzeszą czę-

ſtokroć przez niewiadomość, lecz niewiadomość ieſt wyſtępkiem, gdzie idzie o zdrowie, albo życie wſpołbliźnich.

Nie maiąc ci żadney wiadomości, procz podania, i ślepego nałogu, ani wiedząc, iakie ſą cechy rozrożniaiące rośliny, iakie ſą ſpoſoby ich konſerwowania, mieſzaią iedne z drugiemi, wiele rodzaiow roślin, wcale od ſiebie rożnych pod iednym umieſzczaią nazwiſkiem, a nie maiąc względu tylko na zewnętrzne ich poſtacie, ktore ich do ſiebie zbliżaią, przedaią iedne za drugie, chociaż te rożne maią częſtokroć własności.

Widziemy, że ci doſtarczaią nam roślin źle zebranych, nie dobrze uſuſzonych, źle konſerwowanych, ſpleśniałych, zmienionych, zgniłych i.t.d. A ieżeli ieſzcze do tey ich niewiadomości, łączy ſię zła wiara, (iak

ſię to częſto zdarzać zwykło) nie zakupuią, tylko rośliny naypodleyſze. Trzydzieści lub 40. gatunkow roślin, ktorych nabywaią od wieśniakow za małą nader cenę, polegaiąc zupełnie na ich ſłowie, ſkładaią poſpolicie cały ich magazyn. Przedaią potym iedne po drugich za takie, chociaż nie ſą w rzeczy ſamey, iakich tylko kto potrzebuie. Widziałem właſnemi oczyma Kobietę ſtrzegącą chorych, iż ta brała z Apteki młode liſtki gruſzkowe zamiaſt ziela Dryakwi; widziałem także chłopca, ktory zamiaſt ożanki albo małego dąbka, przynoſił biedrzeniec. Te rośliny miały zapach bardzo odrażaiący piwniczny, i były iuż zbutwiałe.

Ileż to oſob nie było świadkami podobnego oſzukańſtwa! i przeſądnych błędow! Co większa, ileż to ludzi nie ſtało ſię ich ofiarą! ponieważ nay-

mnieyſze złe ztąd wynikaiące ieſt to, że chory albo zupełnie ſię odraża od zażywania lekarſtwa, albo bywa przywiedziony do tey konieczności, że zamiaſt lekarſtwa przepiſanego, używa innego przeciwnego ſwoiey chorobie; to zaś oboie ieſt rownie niebeſpieczne, gdyż w pierwſzym przypadku, choroba nie będąc niczym uśmierzoną, tym więkſzey nabywa mocy, im dłużey chory bez ratunku zoſtaie, w drugim zaś przypadku, nie właściwe lekarſtwo łącząc ſwoie ſkutki ze ſkutkami choroby, czyni ią coraz bardziey niebeſpiecznieyſzą.

Nie doſyć na tém, chorzy nie tylko muſzą walczyć z niewiadomością i oſzukańſtwem handluiących ziołami, ale nadto kupczący lekarſtwami, bądź ryczałtem, bądź w części, ſą ieſzcze dla nich niebeſpiecznieyſzemi, albowiem lekarſtwa (ten to obiekt ich

zdrady) zamiaſt coby miały działać pożytecznie ſame przez ſię na ciało chorego, udzielaią mu nagle ſwoich własności mniey lub więcey ſzkodliwych, wten czas gdy ſą zepſute lub sfałſzowane. Zobaczmy iak ſię w tey mierze tłomaczy Autor ſławny *Gilibert* w Dziele ſwoim *o Bezrządzie Lekarſkim* &c. mowiąc o handlu ryczałtowym niektorych Kupcow Marſylii: a to co o nich mowi, ſtoſować rownie można do Kupcow innych kraiow, nie wyłączaiąc nawet i Hollenderſkich, ktorży iak wiadomo, od dawnego czaſu, doſtarczaią lekarſtw wielu Narodom Europeyſkim,

" Fałſzowanie lekarſtw, mowi ten-
" że Autor, ieſt iedną umieiętnością,
" w ktorey ſię Kupcy tego rodzaiu
" doſkonalą, znayduie ſię ich bardzo
" wiele w Marſylii, gdzie tym od
" Przodkow ſobie ieſzcze zoſtawio-

„ nym Rzemiosłem, szczegolniey za„ trudniaią się i całą swoią na to po„ święcaią usilność. Ci Kupcy posia„ daią sztukę odmieniania a nawet i „ fałszowania lekarstw zagranicznych.
“ Zdarza się częstokroć, że okręty „ przychodzą z lekarstwami zepsu„ temi, nie rzucaią ich iednak dla „ tego w morze, owszem przybie„ raią ie w rożne postaci, i przera„ biaią tak zręcznie, iż ta odmiana „ nie łatwo bydź może poznaną. Le„ karstwa kraiowe, udaią za zagra„ niczne, zwłaszcza gdy te z zewnę„ trznych znakow są do siebie podo„ bne, a tak znaiących się nawet „ bardzo często oszukuią.
“ Nie wyidzie z pamięci moiey „ przez całe życie, mowi daley Au„ tor, ta rozmowa, ktorą miałem z „ sławnym Kupcem Marsyliiskim... „ Chcesz WPan, rzecze do mnie Ku-

„ piec, zaſiągnąć światła względem
„ lekarſtw z zagranicy ſprowadzonych,
„ uczynię to chętnie. Ponieważ nie
„ potrzeba mu powiadać o ich wła-
„ ſnościach, na ktorych ſię bardzo
„ dobrze znaſz, przeſtanę zatym na
„ opowiedzeniu mu tego, co go in-
„ tereſſować i oświecić może, to ieſt:
„ o zagraniczney manipulacyi le-
„ karſtw, ktorey Kupcy używaią
„ wprzod, nim te do waſzych Ap-
„ tek przychodzą. Udałem ſię z
„ wielką ochotą do tego rodzaiu han-
„ dlu, gdyż iak WPanu wiadomo,
„ ieſt dla nas bardzo zyſkowny,
„ lecz porzuciłem go od nieiakiego
„ iuż czaſu, drząc na ſamo wſpo-
„ mnienie nieſzczęść, ktore ſprowa-
„ dza na narod ludzki; nauczyłem
„ ſię go iednak tyle, iż mogę WPa-
„ nu odkryć wſzyſtkie iego niego-
„ dziwości.

"Nayprzod w kraiach zagrani-
„ cznych, gdzie się znayduią mate-
„ ryały do lekarstw wchodzące, te by-
„ waią fałszowane rozlicznemi spo-
„ sobami od Kupcow, ktorzy rownie
„ iako i nasi chciwi zysku, mieszaią
„ do nich materye obce, dla powię-
„ kszenia ciężaru, a nie znaiąc się
„ na prawdziwych sposobach i pozą-
„ tkach zbierania ziol, ich suszenia,
„ wykonywaią te działania bez ża-
„ dnych prawideł, trzymaiąc się tyl-
„ ko ślepego i niepewnego zwyczaiu;
„ a tak lekarstwa, nim ieszcze dosta-
„ ią się na okręty, iuż po większey
„ części są zmienione, iedne z nich
„ fermentuią, inne tracą swoię moc,
„ inne pleśnieią i. t. d. Wilgoć mor-
„ ska, niedbalstwo Kupcow, niepo-
„ rządne pakowanie, układanie, wszy-
„ stko to przyczynia się do powię-
„ kszenia pierwiastkowego sfałszo-
„ wania lekarstw.

« Skoro zaś przyląduią z niemi do
„ Marſylii, natychmiaſt podług zwy-
„ czaiu, te rozſyłane bywaią do Ku-
„ pcow i Aptekarzow, ludzi niero-
„ wnie chciwſzych zyſku niż pier-
„ wſi. Ci całey ſwey używaią Sztu-
„ ki dla nadania lekarſtwom nowey
„ poſtaci; na mieyſcu zepſutych kła-
„ dą inne cale obce, albo też ſame
„ przez działanie ognia, lub innym
„ ſpoſobem zmienione, a im te ſą
„ droższe, tym bardziey bywaią fał-
„ ſzowane. Niegodziwość tych po-
„ dłych handlarzow, aż do tego ſto-
„ pnia bywa poſunięta, że niektore
„ z ich towarow wychodząc z Mar-
„ ſylii, miewaią we czworo powię-
„ kſzoną maſſę. I tak, ſto razy wię-
„ cey przedaią Kinkiny, niżeli iey
„ z Ameryki wyprowadzaią, pięćdzie-
„ ſiąt razy więcey Manny, niżeli iey
„ przychodzi do Marſylii, a co ſię

„ tycze żywicy w gatunkach nay-
„ droższych, korzeni, i drzew, tę
„ zupełnie bywać zwykły sfałszowa-
„ ne; czego ażeby tym łatwiey do-
„ kazali, używaią drzew w podo-
„ bnych gatunkach, mieszaiąc ie z
„ prawdziwemi, a gdy te przeydą ich
„ zapachem, dopiero ie farbuią,
„ kształcą i. t. d „.

Czegoż więc spodziewać się mamy po lekarstwach naszych Kupcow i wielkiey liczby Aptekarzow, ktorzy nię zkąd inąd swoie towary sprowadzaią, tylko od tych Negocyantow, gdyż to iest pewna, że Marsylia więcey dostarcza lekarstw, tak prostych iako i składanych, niż wszyscy w ogolności Aptekarze całey Francyi.

Lecz szczęściem dla ludzkości, że po wielkich miastach, osobliwie w stolicach znayduią się Aptekarze wielkich talentow, ktorzy posiadaiąc do-

ſkonale ſwoią ſztukę, maią ſię na oſtrożności przeciwko zdradzie i oſzukańſtwu kupczących lekarſtwami zagranicznemi. Ci ludzie godni ſzacunku nie nabywaią lekarſtw tylko te, ktore maią dobre przymioty, nie kupuią materyałow tak zagranicznych iako też i kraiowych, tylko od ludzi godnych zaufania, nie wprzod ich używaią do ſwych robot, poki te ściśle od nich nie będą wyexaminowane.

Powodowani iedynie chęcią przyſłużenia ſię Publiczności, wſzelkiey przykładaią uſilności w tarciu, w obracaniu na proſzek, w ważeniu lekarſtw, i. t. d. daią wielką baczność na przygotowywanie lekarſtw ſkładanych, a ich nieſkażona poczciwość, nie pozwala im nigdy dopuſzczać tego, iżby z ich Aptek wydawano lekarſtwa, ktorychby oni ſami nie mogli zażywać, znay-

duiąc się w takim stanie choroby, w iakim znayduią się ci, ktorzy po nie posyłaią.

O! gdyby obraz ten poczciwego i doskonałego Aptekarza, był obrazem wszystkich! lecz nieszczęściem, znayduie się bardzo wielu takich, ktorzy bez edukacyi, bez przywiązania do pracy, mechanicznie tylko odbywaią swoie działania, ani pomyślą kiedy o potrzebie nabywania tych wiadomości, od ktorych zależy doskonałość ich professyi. Gdy im kto wyrzuca błędy popełnione, względem Recept Doktorskich, ze wzgardą odrzucaią iego rady, zamiast coby z nich korzystać mieli. Niebaczni na obowiązki swoiego stanu i mało troskliwi o zdrowie chorych, przygotowywaią lekarstwa podług swoiey fantazyi, zgoła wszystkie przepisy ustępować muszą ślepemu ich nałogowi. Radzić

im, ażeby się trzymali raczey tego, niż owego sposobu w działaniach, iest rzeczą daremną, gdyż oni nie maią zwyczaiu odstępować od tego sposobu, do ktorego przywykli, chociażby ten był naygorszy, a nie znaiąc się na zewnętrznych własnościach i przymiotach roślin, daią się łatwo oszukiwać przynoszącym ie do Aptek.

Co się tycze zagranicznych lekarstw, rzadko się znaią na ich prawdziwych cechach, skąd łatwo daią się oszukiwać Kupcom. Widzieć można przedaiących bezkarnie kinkinę sfałszowaną, zamiast prawdziwey, toż samo rozumieć się maio innych lekarstwach.

Sztuka przygotowywania lekarstw, sposobem w Chimii używanym, iest im zupełnie nieznaioma, ci maiąc za grunt swego charakteru prożność, strzegą się bardzo wchodzić w znaiomość z temi, ktorzy więcey nad nich

posiadaią doſkonałości w ſwoiey profeſſyi, biorą iuż gotowe ryczałtem od Aptekarzy tych, ktorzy nie przyſposabiaiąc nigdy lekarſtw, tylko w znaczney iłości, nie mogą ich mieć dobrze ſporządzonych; ponieważ, przy nayświękſzey nawet zdatności, nie może Artyſta w takowych działaniach przywiązywać uwagi ſwoiey do naydrobnieyſzych okoliczności, od ktorych zależy doſkonałość iego roboty, od czego iednak uwalniać ſię żadną miarą tam nie powinien, gdzie idzie o życie ludzkie. Takowy ſpoſob postępowania, ściąga ſię nadewſzyſtko do lekarſtw mocno działaiących, iakiemi ſą: *Opium*, *Merkuryuſz*, *Antymonium* i. t. d. ktorych ſkutki tak ſą rożne, iak ieſt rożny ſpoſob ich przygotowywania. Rzecz dziwna, że Rząd kraiowy, ktory przedſięwziął tyle potrzebnych oſtrożności, tyle pożyte-

cznych urządzeń, względem ustanowienia niezmienney wartości kursujących w kraiu pieniędzy, nigdy przecie (niech mi tu będzie wolno powiedzieć) nie zatrudnił się przepisaniem praw takich, ktoreby z rowną tamtym mocą, czuwały nad tym wszystkim, co się tycze robienia i przedawania lekarstw, a ktore nieskończenie są droższe, niż złoto i srebro.

Gdyby Rząd był uwiadomionym o niezmiernych szkodach, ktore codziennie sprawuie arbitralny sposob przygotowywania Waysztynu wymiotowego, nazwanego pospolicie lekarstwem Emetycznym; nakazałby bez wątpienia, ażeby iednostaynym sposobem lekarstwo to w całym kraiu było robione publicznie przez Aptekarzow, tak iak przysposabiaią Dryakiew, a to w przytomności Urzę-

dnikow. Tu namienić można, że Dryakiew, nie tak sławna iest z swoich przymiotow, bo te w wielu innych znayduią się lekarstwach, iako raczey z prożney okazałości i mnogości ingredyencyi, z ktorych się składa. Przykazałby nadto tenże Rząd ażeby emetyk i inne rownie ważne lekarstwa, iak np. *Kermes mineralny Merkuryusz słodki* i. t. d. nie gdzie indziey były kupowane tylko w Aptekach i wyraźnie zabroniłby Kupcom korzennym i innym bawiącym się tego rodzaiu handlem, one przedawać. Co większa, śmiało powiedzieć możemy, że ieżeli emetyk nie odpowiada zawsze pochwałom, ktore mu sławni lekarze daią, i ieżeli przeciwnie nie sprawuie okropnych skutkow, nie komu innemu to przypisać należy, tylko rozmaitym sposobom iego preparowania, a tych wybor zależy ie-

dynie od upodobania każdego w szczególności Aptekarza.

Jednakże przystać na to potrzeba, że niedbalstwo Kupcow nie mało się przykłada do złych skutkow lekarstw. Dopoki tylko Kupcy lekarstwami handluiący i Aptekarze powierzać będą dozor swoich śklepow terminuiącym chłopcom, żonom, dzieciom, sługom i. t. d. dopoty zdarzać się będą przypadki, że albo iedno lekarstwo dane będzie zamiast drugiego, albo czasem w mnieyszey niż należy, albo wzbyt wielkiey dozie. Jeżeli co bardziey zasługuie sobie na pilne baczenie bawiących się tego rodzaiu handlem, to bezwątpienia lekarstwa takie, ktorych doza kilką ziarnami Aptekarskiemi powiększona, może stać się przyczyną okropnych skutkow, a częstokroć i samey śmierci. Pewna Panna przeszłego roku była o śmierć przy-

prawiona, zażywszy bulionu chłodzącego (ktory był zrobiony u Aptekarza z innych miar znaiomego). Napoy ten sprawił iey wymioty trwaiące 48. godzin prawie bez przerwy. Widziałem młodego chłopca, ktoremu krew ustami i nosem się lała, gdy zażył cztery porcye lekarstwa, zawieraiące 4. grana Merkuryuszu słodkiego i. t. d. Podobne błędy codziennie w tey mierze zdarzaiące się, są tak widocznemi, iż niepotrzebuią, iżbyśmy ie wyliczaniem znacznieyszey liczby okropnych przypadkow stwierdzać mieli.

Nie masz człowieka, ktoremuby się nie zdarzyło widzieć tych nieszczęśliwych przypadkow; procz tego, zdarza się często, że z Aptek wydaią emetyk zamiast innego lekarstwa, albo że te wydaią nie w takiey dozie, iaka była w Recepcie przepisana.

Interes i chciwość kupczących lekarstwami sprawuie, iż ci nabywaią

częſtokroć ziół i innych materyałow w naypodleyſzym gatunku za małą cenę upatruiąc w tym dla ſiebie wielki zyſk. Taż ſama chciwość przyprowadza ich do tego, iż bynaymniey nie ſtaraią ſię przywrocić ſkuteczność lekarſtwom, ktore ſą zmienione, cuchnące, ſpleśniałe, albo ktore utraciły ſwoy zapach, korzenność i. t. d. nie idą za Receptą w przygotowywaniu lekarſtw drożſzych, lecz na ich mieyſce, daią te, ktore w Aptekach maią iuż gotowe, a zamiaſt tych na ktorych im zbywa, doſtarczaią innych, iakie im ſię zdaią bydź zgodnemi do zadoſyć uczynienia przepiſom Recepty. Nakoniec, ſto razy drożey przedaią niż powinni, mniey maiąc nawet względu na ubogich, niż na bogatych.

Z tego wſzyſtkiego wnieśmy ſobie że nieſzczęścia tak liczne, ktore wy-

nikaią z niedbalſtwa, gnuſności, a nadewſzyſtko z chciwości przedaiących lekarſtwa, ſą tego rodzaiu, iż inaczey wykorzenione bydź nie mogą, chyba przez powagę Władzy Naywyżſzey. Jeſt rzecz godna mądrości i ludzkości oſob będących przy ſterze Rządu, nakazać po wielkich miaſtach i wſzyſtkich prowincyach, ażeby handel roślin, lekarſtw tak proſtych iako i ſkładanych, ſłowem tego wſzyſtkiego, co tylko zawiera ſię pod nazwiſkiem lekarſtwa, należało do ſamych Aptekarzow, ażeby ci ſkładali ſwoie popiſy, tym ściśleyſze, im ważnieyſzey ſą profeſſyi, ażeby nadto podlegali wizytom Oſob z grona Akademii Lekarſkiey wybieranych, częſtſzym iednak, niżeli były dotąd a to w czaſie, w ktorymby ſię ich naymniey ſpodziewać mogli.

Nakoniec potrzebną byłoby rzeczą, iżby handluiący lekarſtwami ryczałtem, ſkładali dowod przed Lekarzami i Aptekarzami ſwoiey wiadomości, iaką mieć powinni względem zewnętrznych znakow lekarſtw, tudzież ſpoſobow ich konſerwowania; ażeby podlegali wizytom Lekarzow i Aptekarzow, i ażeby ci oſtatni w przytomności publicznych Urzędnikow znaydowali ſię przy odpakowywaniu lekarſtw, z mocą odrzucenia ich, gdyby ſię te pokazały sfałſzowanemi lub zepſutemi.

Prawa takowe byłyby iedynym ſrzodkiem do odzyſkania zaufania publicznego, do ożywienia ochoty i otrzymania z Sztuki lekarſkiey tych wſzyſtkich korzyści, ktorych ſię od nich mamy ſpodziewać.

Co do nas, niemożemy tylko życzyć, ażeby tak użyteczne Prawa iak nay-

prędzey ustanowione były. Czytelnikow zaś naszych napominamy, ażeby nie gdzie indziey nabywali lekarstw tylko u Aptekarzow, tych zwłaszcza, ktorzy rownie są sławni z cnoty, iako i doskonałości w swey sztuce. Nadto radziemy im, ażeby starali się umieć rozeznywać rośliny i lekarstwa proste, podług opisow, ktoreśmy dali pod osobnemi Artykułami tego dzieła.

Mieliśmy wzgląd nie tylko na dokładne opisy, ile tylko z nas bydź mogło, zewnętrznych znakow, (ktore naywidoczniey poznawać się daią) każdego lekarstwa, lecz ieszcze staraliśmy się wskazać te, ktore łatwo bydź mogą sfałszowane; podaliśmy nawet sposoby rozpoznania tego fałszu, zkąd podchlebiamy sobie, iż gdy czytelnik zechce sobie zadać pracę w porownaniu opisu z lekarstwem, bardzo rzadko stanie się ofiarą wzgardy

godnego ofzukańftwa, na ktore się wyftawia wielu, (iakośmy to iuż iawnie okazali) biorących na siebie obowiązek dawania pomocy cierpiącey ludzkości. Daley ieszcze posunęliśmy naszą uwagę, chcąc się przysłużyć naszym Czytelnikom, ktorzy mają gust przykładać się do nabywania miłey wiadomości Botaniki. A dla tych, ktorzy przyzwyczaieni są do nazwisk Łacińskich dawanych roślinom, przepisaliśmy wyrazy łacińskie, iakiemi te są nazwane w Dziełach nayfławnieyszych Autorow, mianowicie zaś w Dziełach *Jana* i *Kaspra Bauchinow*, *Tournsforta*, Kawalera *Linneusza* i. t. d.

Daiemy oddzielną Tablicę lekarstw tak prostych iako i składanych, ktore są w naypospolitszym używaniu; dozy tychże rownie iako i sposoby preparowania onych, znayduią się wskazane we wszystkich chorobach porzą-

dkiem Alfabetu w Dziele naſzym opiſanych. Staraliśmy ſię nie przepiſywać innych lekarſtw, procz tych, ktoreby mogły bydź łatwo i dobrze ſporządzone, chęć bowiem naſza nie inna była, iak tylko, aby oſzczędzić niepotrzebnych koſztow, i zapobiedz iżby lekarſtwa, nie tak łatwo odpadały zepſuciu, gdyż wſzyſtkie lekarſtwa w pewnym przeciągu czaſu, utracaią wiele z ſwey mocy, i dla tego zaraz po zrobieniu maią bydź zażywane. Same nawet materyały w ſkład lekarſtw wchodzące, chociażby były nayproſtſze, pſuią ſię w krotkim czaſie, nie należy więc przyſpaſabiać ich w znaczney na raz wielości, ponieważ te częścią gniią, częścią bywaią od robactwa uſzkodzone, tracą całkiem ſmak, przymioty, a nakoniec zupełnie ſtaią ſię bezſkutecznemi.

Poſzliśmy za Dziełami naydoſkonalſzemi i naywięcey zachwalonemi,

w przepiſywaniu naſzych Recept, lecz nie trzymaliśmy ſię ich tam, gdzie właſne naſze obſerwacye, albo doświadczonych Medykow, na ktorych zdaniu polegać można było, dały nam ſpoſobność do ich ulepſzenia. W wielu Receptach powiękſzyliśmy liczbę ingredyencyi, zwłaſzcza tych, od ktorych ſzczegolniey zależy pomyślny ſkutek, a z nich wyrzuciliśmy te, ktore na nicby ſię zgoła nie przydały; w powſzechności, tośmy tylko przepiſali co ieſt iſtotnie potrzebnym do nadania lekarſtwom mocy i ſkuteczności. Opuściliśmy bardzo wiele ingredyencyi, ktore procz nadania lekarſtwom koloru, żadnego innego nie przynoſzą ſkutku, tylko powiękſzaią iego obiętość i cenę. Pożyteczną byłoby rzeczą, iżby podobnego gatunku ingredyencye, nie były do lekarſtw używane: gdyż lekarſtwo częſtokroć ſię pſuie, kiedy mu chce-

my nadać kolor przyiemny. Do dopięcia tego zamiaru, wprowadzono nie kiedy do lekarstw, ktore powinny bydź przyiemne i miękczące; substancye ostre, a nawet niebespieczne. Używano np. do maści bzowey, gryszpanu, dla nadania iey pięknego koloru zielonego, przez co własność tey maści miękczącey, zamienia się na inną wcale przeciwną. Ci ktorzy chcą mieć lekarstwa naturalne, nie powinni w żaden sposob mieć względu na ich kolor.

Co się tycze sposobu składania lekarstw, podaliśmy w ogolności taki, iaki nam się zdawał bydź nayprostszy i naynaturalnieyszy. Opisaliśmy te sposoby takim porządkiem, w iakim każda z osobna ingredyencya wchodzić powinna, nie trzymaiąc się w tym ściśle przepisow używanych od innych Aptekarzow. Przepisaliśmy

dozę lekarſtw tyle razy, ile razy widzieliśmy tego potrzebę, gdzie zaś ią opuściliśmy, znakiem ieſt, że tego lekarſtwa, użyć można w dozie podług upodobania. Dozy od nas przepiſane, ſtoſowne ſą do wieku dorzałego: nie ieſt to rzeczą łatwą uproporcyonować dokładnie dozę ſtoſownie do rożnego wieku i temperamentu chorych; lecz ſzczęściem, że niemaſz żadney potrzeby, trzymania ſię w tey mierze precyzyi Matematyczney.

Wiele czyniono uſiłowań względem udeterminowania dokładney proporcyi, dozow lekarſtw ſtoſownie do wieku i temperamentu chorych, lecz potym wſzyſtkim muſiano ſię zgodzić, że to zoſtawione bydź ma wiadomości i roztropności osob lekarſtwa przepiſuiących. W ogolności trzymać ſię można naſtępuiących proporcyi w umiar-

kowaniu dozy lekarſtw: Chory maiący od czternaſtu do dwudzieſtu lat, zażyć może dwie trzecie części tey dozy, ktora ieſt przepiſana dla chorego doyrzał go wieku, lecz chory maiący od dziewięciu do czternaſtu lat, nie ma brać, tylko połowę dozy pierwſzey; od ſześciu do dziewięciu lat, trzecią część; od czterech do ſześciu lat, czwartą częsć; od dwoch do czterech lat, ſzoſtą część; chory maiący od iednego do dwoch lat, dzieſiątą część, nakoniec dzieciom nie maiącym ieſzcze roku, dwunaſtą tylko część dozy pierwſzey dawać należy. Ta atoli proporcya w dozach lekarſtw, w żaden ſpoſob nie ma bydź brana za niezawodne prawidło.

Poſpolicie Inwentarze lekarſtw ſą piſane ięzykiem Łacińſkim, wielu także Lekarzow piſzą ſwoie Recepty tym ięzykiem, to nas ſkłoniło do

umieszczenia przy końcu tych obser. wacyi, dwoch Tablic lekarstw tak poiedynczych iako i składanych, ie. dney Łacińsko-Polskiey, a drugiey Polsko-Łacińskiey.

FARMACYA DOMOWA

CZYLI

REGESTR

LEKARSTW PROSTYCH
Y
SKŁADANYCH

Ktore należy mieć zawſze na podoręczu, oſobliwie na wſiach, a ktore ſą opiſane w tym Dykcyonarzu.

A.

ALKALI płynne lotne.
Aloes hepatyczny.
—— Sokkotryńſki.
Antimonium palone *czyli* ſzkło Antimon:
Antimonium ſurowe.
Anyż.

B.

Babka ziele.
Baldryanu polnego (korzeń)
Balſam z Copahu.
Balſam Peruwiańſki.
—— Toluzki.
—— Terpentynowy.

Balſam uſpokaiaiący.
Bleywas *czyli* Bielidło Hiſzpańſkie.
Bluſzcz,
Bobrowy ſtroy.
Borak
Borax czyſzczony
Bożego drzewka ſamicy (naſiona) *czyli* Santoliny.
Brzoſkwini (liście i kora).
Bukſzpan.
Bukwica.
Burſztyn.
Bylica.

C.

Cebula biała.
—— Liliowa.
—— Zamorſka wielka *albo* Hiſzpańſka.
Chmielu (korzeń).
Chrzan dziki.
Cerata Galena.
Ciemierzyca biała.
Cwikła.
Cukier Kanar.
—— Z ołowiu.
Cykorya leśna.
—— biała.
Cynamon.
—— biały, *czyli* Kora z Winter.
Cynober kunſztowny.
—— naturalny.
Cytryny (owoc i kora).
Cząber Włoſki.
Czoſnek.

D.

Dębu (kwiat).
Diagryd.
Drzewa wiśni dzikich (Kora i Elektuarium).
Dryakiew.
Dziewanna biała.
Dziurawiec.

E.

Elektuarium łagodne z Szkamonii.
—— Z katholikum podwoynego.
Elixir z kwaſu Koperwaſowego.
Eſſencya Cytrynowa.
Ether.
Extrakt z Bluſzczu poziemnego.
—— Ołowiu.
—— Kinkiny.
—— Laudanum w kawałkach.
—— Opium.
—— Owocu Jałowcowego.
—— Podbiału.
—— Weroniki.
—— Swini wſzy.

F.

Figi ſwieże i ſuche.
Fiołka pięcio-liſtnego (korzeń).
Fiołkow (kwiaty i korzeń).
Fiołkowa Macica.

G.

Galas.
Galban.
Gencyany (korzeń).
Gliſtnik morſki.

Goreżycy (naſiona).
Gorzałka poſpolita.
—— Kamforowa.
Goździk czerwony.
Groch Turecki albo owoc dwoyga drzew Amerykańſkich.
Gryſzpan.
Gumigutta.
Gumma Adragantſka.
—— Ammoniacka.
—— Arabſka.
Gwaiak drzewo.

H.

Hałun czyſzczony.
—— zwapniony.

I.

Jalapy (korzeń i extrakt).
Jarmuż czerwony.
Jaſieńca małego (wierzchołki i kwiaty).
Jaſkołcze ziele.
Jemioła dębowa.
Jeſionu (liście i korzeń).
Jeżyny (liście).
Jęczmień.
Imbier.
Ipekakuanhy (korzeń).
Irys Florentſkiey (korzeń).
Izopu (liście i kwiaty).

K.

Kachou ſurowe i preparowane.
Kamień Kauteryczny.
—— Piekielny.
Kamfora.

Kantarydow *czyli* much Hiſzpańſkich (proſzek).
Kapiłorki.
Kardamonu (ziarna) zwane Rayſkie.
Kaſza owſiana i ięczmienna.
Kaſztanu Indyiſkiego (kora).
Kaſſyi (drzewo i mięſiſtość owocu).
Katholikum podwoyne.
Kąſek Ormiańſki.
Kermes mineralny.
Kinkina.
Kitayka Angielſka.
Kmin.
Kobyli ſzczaw.
Kochenilla *czyli* Robaczki Szarłatowe Czerwczyki.
Kolofonia (gatunek Terpentyny).
Kolokwintyda.
Kołaczyk z Kolokwintydy i Adragantu.
—— Mirry.
Komonica ſwoyſka.
Konfekcik Hamechu.
—— Alkermeſu.
—— Hiacyntu.
Koniczyna wodna.
Konſerwa z Kynorrodon.
—— Ruty polney.
—— Rzeżuchy.
—— płynna z roż czerwonych.
Kontraierwy (korzeń).
Konwalia.
Koperwas biały.
—— modrawy.
—— zielony.
Kopr.

Kopru słodkiego (korzeń).
Kopytnika (korzeń).
Koral czerwony preparowany.
Koryandru (nasiona).
Kreda Hiszpańska.
Krowka ziele *czyli* Kokoryczka.
Krwawnik ziele.
Kulki marcyalne na rany.
Kunitrudu (liście i korzenie).
Kurza noga ziele.
Kwiaty z Bendzwinu.
—— Siarki (flos sulphuris).
—— Bzowe.

L.

Lambitywum z Szkamonii pot sprawuiące.
Laudanum płyn: (Sydenhama).
Lebiotka.
Lewanda.
Lisi ogon ziele.
Lukrecyi (korzeń).

Ł.

Łopian większy.
Łupinki senesu.
Łoy Koźli.
—— Jeleni.
—— Barani.
—— Skopowy.

M.

Macierzanka.
Magnezya biała.
Maieran.
Maku (głowki).
—— polnego (kwiaty).

Malwa.
Manna.
Marchwi dzikiey (nasiona).
Masło.
Maść biała (Rhasis).
—— Bazylikon.
—— Bleywasowa.
—— Egypska.
—— Kauteryczna.
—— Merkuryalna.
—— de la Mere zwana.
—— Neapolitańska.
—— Omanowa.
—— Osuszaiąca.
—— Rożana.
—— Styraxowa.
—— Topolowa.
—— Tueyi białey.
—— Wezykatoryczna.
Mastyx płynny.
Melissa.
Merkuryusz surowy.
—— słodki *czyli* łagodny.
Mięty (listki i wierzchołki).
Migdały gorzkie.
—— słodkie.
Mikołaiek ziele.
Minia.
Miod z Gatinois albo Narbońskí.
—— sycony prosty.
—— składany.
Miodek Merkuryalny.
—— Rożany.

Miodek Fiałkowy.
Mirra.
Modrzewowa gąbka preparowana.
Murzyn mineralny.
Muſzkatowy kwiat.
Muſzkatowa gałka.
Mydło poſpolite.
—— z Alikantu.
—— Weneckie.
—— czarne.
—— białe.

N.

Naſiona z Agnus caſtus.
—— Anyżu.
—— Fiołkow.
—— Gorczycy.
—— Gorczycy białey.
—— Kermeſu.
—— Kopru.
—— Lnu.
—— Pieprzyey.
Nogietek dziki.

O.

Ocet czterech złodzieiow.
—— Scyllityczny.
—— poſpolity.
—— winny.
Ogurka dzikiego (korzenie).
Olbrot.
Oleiek Bobkowy.
—— Bobrowy.
—— Burſztynowy.
—— Dziurawcowy.
—— Gliſtowy.

Oleiek Goździkowy.
—— Jałowcowy.
—— Migdałow słodkich.
—————— gorzkich.
—— Muszkatowy.
—— Lniany.
—— Liliowy.
—— Orzechowy.
—— Rumieniowy.
—— Rożany.
—— Terpentynowy.
—— Wayfztynowy przez wilgoć.
Oliwa.
Ołow palony.
Oman ziele.
Opadek biały Merkuryuszowy.
Opiat Salomona.
Opiłki stali (porfiryzowane).
Opiłki żelaza (porfiryzowane).
Opium.
Osad czerwony Merkuryuszu.
Oset Folarski.
—— pospolity.
Owoc mięsisty Kassyi.
—— Sliw suszonych.
Oxymel prosty.
—— Scyllityczny.

P.

Panacea Merkuryalna.
Paproć (samiec).
Paproć (samica).
Paprotka dębowa.
Perły preparowane.
Pieprz biały.

Pieprz okrągły czarny.
— podłużny.
Pigułki Merkuyalne pospolite.
— Balsamiczne Mortona.
— Balsamiczne Sthala.
— Dwoyga.
— Maciczne.
— Hidragogiczne Boncyusza.
— Merkuryalne gumiaste Plenka.
— Przeciw-weneryczne.
— Przeciw-robakom.
— de Harkey.
— Z psich ięzykow.
— Panakowe Merkuryalne.
— Scylliczne.
— Stalowe.
— Smektyczne. albo mydlane,
— Purguiące z aloesem i bez aloesu.
— wieczyste.
Piołunu (listki i koniuszki).
Piwonia (samiec).
Piżmo.
Plaster z świni wszy.
— Bleywasu.
— Dyachilon żywicznego.
— Komonicy swoyskiey.
— Minium.
— Much Hiszpańskich.
— Norymberski.
— z Vigo.
— ściągaiący.
— Żywycy Burgundskiey.
Płucnik ziele.
Podbiał.

Pokrzywa biała.
—— koląca.
Poley ziele.
Pomarańczow słodkich i gorzkich (owoc i skorki).
Pomurnik.
Porost Islandski.
Powoiu wielkiego płotowego (extrakt).
Poziomki.
Proszek purguiący.
—— przeciw-robaczny.
—— Cynowy.
—— z troyga.
—— z stonogow.
Przestępu ziela (korzenie).
Przetacznik ziele.
Psi ząb trawa.
Psinki małe i wielkie.

R.

Racze oczy preparowane.
Rayskiey trawy (korzenie).
Rdestu wodnego i ziemnego (korzeń)
Rezyna.
Rog ieleni zwapniony, i iego (oskrobiny).
Roża czerwona.
—— blado-czerwona.
Rożow (Konserwa, woda, kwiaty, tynktura).
Rożyczka Panny Maryi kwiatek.
Rozmaryn.
Rubarbarum.
Rumienia Rzymskiego (kwiaty).
Rutka ptasia.
Ryż.

Rzepa podługowata.
Rzeżucha żrzodlana.
Rzepik.

S.

Sagou *czyli* mąka z korzenia i pewnego drzewa Meluckich Wyſp.
Salep.
Saletra czyſzczona *albo* Sol ſaletry.
Sałata.
Saſafraſu (drzewo i kora).
Saſaparelli (korzeń).
Sawina.
Senes czyſty.
Seneſu Włoſkiego (liście i łupinki).
Siarka w kawałkach.
Skorupy preparowane (Oſtrygow).
Slaz.
Slazu (korzenie i kwiaty).
Sliwy ſuſzone czarne, małe.
Słonina.
Smalec wieprzowy.
Smocza krew.
Smoła Burgundſka.
—— Okrętowa.
Smrodzieniec (*aſsa foetida*).
Sok bzowy.
Sol dwoyga *czyli* Wayſztyn Koperwaſowy (*arcanum duplicatum*).
Sol Ammoniacka.
—— Burſztynowa lotna.
—— Danella.
—— Epſomſka.
—— Glaubera (*cudowna*).
—— Roślinno-Ługowa.

Sol Morſka *albo* poſpolita.
—— Polychreſta.
—— Roslinna.
—— Seydlicka.
—— Saletry oczyſzczoney.
—— Lotna z ieleniego rogu.
—— Martis Riveris.
—— Kinkiny.
—— Saturna.
—— Piołunowa.
—— z Tarnośliwek.
—— Tamaryſzkowa.
—— uſkramiaiąca.
Sporyſz trzeci *albo* żabie gronka.
Starzec *czyli* przymiotowe ziele.
Stuliſz.
Styrax.
Swiczki proſte.
Syrop bluſzczowy.
—— Cykoryi zmięſzaney z Rubarbarum.
—— Erezymum.
—— Fiołkowy.
—— Grzybieńcowy.
—— Goździkowy.
—— Kinkiny.
—— Kwiatow Brzoſkwiniowych.
—— Kopru leśnego.
—— Maku czerwonego polnego.
—— Maku poſpolitego.
—— Pomarańczowy.
—— Piwonii poiedyńczey proſtoy i złożon.
—— Pigwowy.
—— Pięciu korzeni.
—— Piołunowy.
—— Roż ſuchych.

Syrop Rutki ptaſiey.
—— Scyllityczny.
—— Skalney Ruty.
—— Slazowy.
—— Żywokoſtu wielkiego.
—— Tarno-śliwowy.
Szafran.
Szałwii (liście).
Szczaw.
Szparagow (naſiona).

T.

Tabaka.
Tabliczki Bechiczne.
—— Cytrynowe.
—— Krokoſzowe.
—— Mareyalne.
—— Rubarbarowe.
—— Siarczane.
Tamaryndy.
Tarnośliwek (kora i extrakt).
Terpentyna.
Trybula.
Tucya preparowana.
Tynktura Aloeſowa.
—— Bobrowego ſtroiu.
—— Kantarydow.
—— Kinkiny.
—— Mirry.
—— Piołunowa.
—— z Rubarbarum.
Tyrliez ziele.

V.

Vulnerarium Helveticum.

W.

Warzęcha.
Wayſztyn w ogniu czyſzczony.
Wayſztyn, *albo* ſol wayſztynowa.
—— Marcyalny.
—— Rozpływny żelazny.
—— Wymiotowy.
Weronika (ſamiec).
Wężownik *czyli* iaſzczurce ziele.
Wężownika (korzeń).
Wężownika Wirgińſkiego (korzeń).
Wierzby białey poſpolitey (kora).
Wilczego mleka (kora, liście, naſiona preparowane).
Wino Anti-ſkorbutyczne.
—— piołunowe.
—— Wymiotowe z Ipekakuanhy.
—— żołądkowe z kinkiny.
Woda wapienna proſta.
—— Kwiatu pomarańczowego.
—— Rożana.
—— Lucyi.
—— Miętki pieprzykowatey.
—— Roślino-kopalney z Gonlar:
—— Kamfory ziela.
Woda proſta i ſpirytus pędzony z cynamonu.
—— Babki.
—— Eufrazyi.
—— z Kwiatow Lipy.
—— Kwiatow Bzowych.
—— Kopru.
—— Lilii.
—— Maku czerwonego, ponſowego polnego.
—— Miętki.

Woda Meliffy.
—— Oftu włoſkiego.
—— Pomurnika.
—— Pſinkow.
—— Sałaty.
—— Sporyſza wielkiego.
—— Wiśni czarnych.
Wołowy ięzyk.
Woſk biały.
—— żołty.
Woſzczyny.
Wrotyczu (naſiona).
Wyſkok Lawandowy profty i ſkładany.
—— Koperwaſu ułagodzonego.
—— Lotny z rogu ieleniego.
—— Mindereru.
—— Saletry ułagodzoney.
—— Soli Morſkiey ułagodzoney.
—— Soli Ammoniackiey.
—— Siarki.
—— Wina rektyfikowanego.
—— Wina.
—— Wina Kamforow:

Z.

Zabi kwiat.
Zeleznik.
Zębownika (korzeń).
Ziemia pieczętowana (terra ſigillata).
Zorawie nożki ziele.
Zywice.
Zywokoftu (korzeń).

NB. W Tablicy, ktorą tu przyłączamy, można opuścić nieiaką część roślin (ieżeli

ſię komu zdawać będzie) gdyż lepiey ieſt mieć uſuſzone w małey ilości, zwłaſzcza po wſzyſtkich wielkich Miaſtach; co ſię zaś tycze ſpoſobu odświeżania lub zbierania rośl:n po wſzyſtkich wſiach, radzić ſię w tym ściśle należy opiſań w tym dziele podanych.

Co do lekarſtw złożonych, można także między niemi uczynić wybor, dla unikniemia koſztu, zwłaſzcza ieżeli ſię kto znayduie w bliſkości Miaſta wielkiego, w ktorym łatwo nabydź może lekarſtw ſporządzonych przez doſkonałych Aptekarzow.

SPOSOB ZBIERANIA ROSLIN.

Wſzyſtkie Rośliny w ogolności bydź maią zbierane w ten czas, kiedy ſą iuż doyrzałemi i w naywiękſzey ſwoiey czerſtwości. Z pomiędzy tych potrzeba zawſze wybierać rośliny, maiące iak naywięcey zapachu, ſmaku i koloru (ieżeli poſiadaią wzmiankowane przymioty.) Nadto, potrzeba ie zbierać z rana w czaſie ſuchym i pogodnym, gdy ſłońce ie nieco oſzuſzy z roſy i wilgoci. Dla zachowania koloru roślin, trzeba ie zbierać na ſuchym gruncie roſnące: ieżeliby zaś roślina była mokra, trzeba ią ułożyć w naczynie z wodą i poſtawić w mieyſcu cieniſtym ſuchym, gdzie wol-

ne przewiewa powietrze, aż poki roślina po wierzchu nie ofchnie.

SPOSOB ZBIERANIA KWIATOW.

Kwiaty zbieraią się pospolicie wten czas, kiedy iuż są bliskie opadnienia, niekiedy zbierane bydź maią świeżo rozwinięte, osobliwie zaś kielichowe, iakiemi są Rozmaryn, Lewanda, Szałwia i. t. d. ponieważ w ich kielichu cały znayduie się zapach. Niekiedy zbieraią się tylko listki kwieciste, iako części kwiatu maiące zapach, takiemi są kwiaty liliowe, iako to lilie białe, żołte, Tuberozy, Hiacinty i. t. d. Znayduią się niektore kwiaty, ktore po uschnięciu utracaią swoy zapach, iakiemi są kwiaty liliowe, o ktorych dopiero mowiliśmy: inne zaś przeciwnie nabywaią zapachu przez ich wysuszenie, takiemi są roże czerwone polne. Nakoniec iest bardzo wiele kwiatow, ktore będąc bardzo małe, zbierane bydź maią razem z wierzchołkami roślin, ażeby mogły bydź oddzielnie konserwowane, takiemi są kwiaty Piołunu, Jesieńca małego, Hyzopu, Rutki ptasiey i. t. d.

SPOSOB ZBIERANIA OWOCOW I NASION.

Owoce zbierane bydź maią wten czas, gdy zupełnie doyrzeią, zwłaszcza te, ktore się używaią będąc świeże, niekiedy iednak nie trzeba czekać aż te zupełnie doyrzeią, ale ie zbierać nieco wcześniey. Potrzeba także, ażeby iądra lub nasiona owocow wprzod zupełnie dostały, nim będą zbierane i należy zawsze wybierać te, ktore są wielkie, z dobrych drzew, całkie, maiące zapach i smak należyty (ieżeli go te mieć powinny). Nasiona bardzo wiele utracaią z swey cnoty, gdy są przestałe, robaki i inne owady psuią ie, potrzeba zatem wyrzucać z pomiędzy nich te wszystkie, ktore ztrzęśnione wydaią nieiaki kurz, i nienależy kupować nigdy takich nasion, ktoreby nie były w swoich torebkach i okryciach.

SPOSOB ZBIERANIA KORZENI, DRZEW I KORY.

Korzenie zbierane bydź maią w iesieni albo na początku wiosny, gdy są bez łodygow, potrzeba żeby te były całkowite i soczyste. Drzewa żywiczne wybierane bydź maią takie,

ktore ſą ważne, bez bielu, ktore w wodzie toną, zamiaſt tych, ktore po wierzchu wody pływaią: te bydź maią brane z pnia drzew nie zbyt ſtarych ani zbyt młodych. Co ſię zaś tycze drzew, ktore albo bardzo mało, albo wcale nie maią żywicy, z tych wybierać należy takie, ktore ſą ważne, wydaiące zapach, maiące właściwy kolor (ieżeli te przymioty mieć powinny). Kory należy zbierać z drzew młodych w ieſieni, ieżeli te nie ſą żywiczne, z tych zaś ktore maią żywice, należy obierać wczaſie wioſny.

Ponieważ rośliny tak ſuche iako i świeże maią ſwoie użycie w Farmacyi, przeto ſtaraliśmy ſię wyſzczegolnić te wſzyſtkie, ktore wchodzą w lekarſtwa, tak iednym iak i drugim ſpoſobem. Potrzeba dać na to podwoyne baczenie, iżby wybor roślin uſuſzonych był dobrze uczyniony, gdyż zatrudniaiący ſię zbieraniem zioł czyli Herboryści, rownie nie wiedzą prawdziwego ſpoſobu konſerwowania zioł, iak ich ſuſzenia i wyboru.

SPOSOB SUSZENIA ROSLIN.

W ogolności potrzeba ſuſzyć rośliny na ſłońcu natychmiaſt po ich ze-

braniu, lub też na innym iakim mieyscu gorącym, iako to w suszarni, lub na piecu piekarskim, maiąc staranie, iżby te były zupełnie rozciągnione na płotnie, tak iednak aby powietrze ze wszech stron do nich przystęp mieć mogło; tudzież przekładać ie po kilka razy na dzień, przewracać, i tym sposobem należy się z niemi obchodzić dopoty, poki zupełnie nie uschną. Jeżeli zaś rośliny suszą się na słońcu, należy mieć staranie sprzątać ie co wieczor, dla uchronienia ich od rosy. Rośliny nagle i tym sposobem ususzone, zachowuią swoy kolor naturalny i żywy, swoy zapach i wszystkie inne własności. Znayduią-się iednakże takie kwiaty, ktore będąc suszone na wolnym powietrzu utraciłyby właściwy sobie kolor, iakiemi są, Jasieniec mały, Fiołki i. t. d. te dosyć będzie włożyć w małe paczki, i obwinąć w małe torebki papierowe, suszyć sposobem wyżey podanym, a tak zachowaią właściwy sobie kolor. Łodygi winney macicy mogą bydź suszone w łaźni piaskowey (balneum mariæ) obrawszy ie wprzod z liści.

Co się tycze nasion mącznych, te należy wystawiać na mieysca suche i miernie ciepłe: nasiona zaś oleiowate i soczyste wystawiać potrzeba na upały słońca mocnieysze niż bywać zwykły w dni pogodne iesieni. Nasiona rozkładaią się na pokładach nie zbyt grubych, i mieszaią się bardzo często, a nadewszystko te bydź powinny w swoich łupinkach. Nasiona tym sposobem ususzone, staią się kruchemi i łatwemi do roztarcia, nie maią nic, albo bardzo mało zapachu w początkach, lecz z czasem miękczeią, staią się mniey kruchemi, i mocnego nabieraią zapachu.

Sposob Konserwowania Roslin.

Dla dokładnego konserwowania roślin, należy ie przekładać i strząsać na sitach włosianych, ażeby oddzielić od nich piasek, cząstki ziemi, owady lub ich iaia, gdyż częstokroć ciepło, ktorego się używa w ich suszeniu, nie wystarcza do sprawienia tego oddziału, potym te składaią się do naczyń szklannych dobrze zatkanych. Ogolnie mowiąc rośliny rzadko się mogą konserwować dłużey, nad ieden Rok.

ZAKONCZENIE TEGO DZIEŁA.

1mo. SZtuka leczenia wcale nie była użyteczna Człowiekowi w ten czas, kiedy wychodząc z rąk Tworcy, iego ciało udarowane nieśmiertelnością, nie mogło podlegać ani ſłabościom, ani śmierci. Dopoki nie znał grzechu, bol i choroby były mu także nieznane; nie było nic takiego coby mu mogło ſzkodzić, i wſzyſtkie ſtworzenia były mu podległe. Cała natura zoſtawała w pokoiu z człowiekiem, dopokąd ten zoſtawał w pokoiu ze ſwoim Stworcą. Lecz co za ſtraſzna potym odmiana, ſkoro człowiek powſtał przeciw Panu całego świata! W iednym momencie, iego duſza, przez ſłuſzną zemſtę, zaczęła bydź podległą paſſyom, a nadewſzy-

ſtko niewiadomości i pożądliwości; iego ciało ſtało ſię łupem chorob i śmierci. Odtąd utracił panowanie nad wſzyſtkiemi zwierzęty, ktorego mu Bog był pozwolił: ſłowem iak tylko człowiek podnioſł bunt przeciwko Bogu, natychmiaſt cała natura zbuntowała ſię przeciwko niemu.

2do Odtąd Słońce i Xiężyc z wyſokości niebios wywieraią na niego ſwoie działania; ziemia wyziewa z głębi wnętrzności ſwoich wapory zaraźliwe. Zwierzęta dzikie, ptaki ktore ſię unoſzą na powietrzu, ryby ktore pływaią w bezdennym Oceanie, ſą w uſtawiczney woynie z człowiekiem. Pociſki niewidzialne śmierci ze wſzech ſtron, uſtawiczną dręczą go boiaźnią, i nie miłym rażą widokiem. Pokarmy ktore pożywa podkopuią codziennie fundamenta iego życia i. t. d. Takim to ſpoſobem Bog żyiący zatwierdził

wykonanie ſwoiego wyroku. " *Proch ieſteś i w proch ſię obrocíſz* „.

3tio. Lecz czyliż nie maſz żadnego w naturze ſpoſobu, przez ktoryby można przynaymniey zmnieyſzyć nieſzczęścia, gdy ich całkiem wykorzenić niepodobna, albo ułagodzić kary nieoddzielne od naſzego życia, zapobiedz choć w części chorobom i boleści, na ktore ieſteśmy codziennie wyſtawieni? Tak ieſt bezwątpienia. Wſzechmocny Sprawca natury tym wyrokiem, przez ktory poddał nas śmierci, wſkazał oraz ieden z naywiękſzych ſpoſobow zabeſpieczenia ſię przeciw tak rozlicznym dolegliwościom: " *Będzieſz pożywał twoy chleb w pocie czoła twego, poki ſię w ziemię nie obrocíſz* „ Zbawienne ſkutki pracy dla zachowania lub przywrocenia zdrowia podiętey, nierownie daley rozciągaią ſię, niżeli ſobie wyſtawiać możemy, w tych zwłaſzcza ludziach,

ktorzy do niey łącząc wſtrzemięźliwość i nieograniczaiąc ſię ſamym tylko używaniem owocow ziemſkich, (gdyż tego Bog po nich nie wyciąga) maią ſtateczny wzgląd na ilość i iakość pokarmow, ktore bydź właściwemi do utrzymania ſił i zdrowia doświadczenie im wſkazało.

4to. Rzecz ieſt do prawdy podobna, że ſztuka leczenia rownie iako i Religia w pierwſzych wiekach utrzymywała ſię przez podania; ten, co był głową Familii, podawał dzieciom ſwoim wiadomości, iakie ſam odebrał od ſwoich oycow, tak względem ſpoſobow zapobiegania bądź wewnętrznym bądź zewnętrznym chorobom, do każdego klimatu ſzczegolnie przywiązanym, iakoteż względem lekarſtw na ich uleczenie nayſkutecznieyſzych. To pewna, że do dziś dnia ſztuka leczenia tym ſpoſobem utrzymuie ſię

wpośrzod Amerykanow (*). Ich choroby zamykaią ſię w małey liczbie i ſą bardzo rzadkie, a to z przyczyny uſtawiczney pracy i wſtrzemięźliwości aż do tych czas mieſzkańcom tych kraiow poſpolitych. Jeżeli ktory z nich zachoruie, ieżeli ukąſzonym zoſtanie od węża lub ſkaleczonym od dzikiego zwierza, natychmiaſt oyciec wſkazuie mu lekarſtwo, ktorego w takim razie użyć powinien. Rzadko ſię zdarza, ażeby chory długich doświadczał boleści, gdyż takowe pomocy iak bywaią wczeſne tak niezawodne.

(*) *W pierwſzych wiekach, za świadectwem Herodota i Galiena, był zwyczay, wyſtawiać na widok publiczny chorych, ażeby każdy z przechodzących mogł im doradzić lekarſtwa ſłużące na ich uzdrowienie, o ktorych ſkuteczności właſnym doświadczeniem był przekonany.*

5to. I dla tey to podobno przyczyny w dawnych wiekach, nie tylko Grecy i Rzymianie, ale nawet dzikie Narody, pospolicie sztukę leczenia poczytywały za szczegolny dar Niebios. Jakoż w rzeczy samey, ich sposob myślenia, był naturalny: że ten, ktory doszedł sekretu leczenia koz Kreteńskich i bocianow Egipskich, mogł łatwo oświecić człowieka w sztuce zaradzenia sobie samemu przez przykład na stworzeniach, chociaż on ie zacnością swoią nieskończenie przechodzi (*). Nie było mu trudno uczynić sobie takie rozumowanie: " *Jeżeli rzecz ta lub owa, może uleczyć to zwierzę, ktorego ciało iest prawie tymże samym utkane sposobem co i moie, zacożby w podobnym zdarzeniu toż samo lekarstwo i mnie uleczyć nie miało* „. Uczynił więc

---

(*) *Sanctius his animal mentisque capacius altæ.*

pierwszą na sobie probę; leczenie było szczęśliwie dokonane; a tak doświadczenie i sztuka lekarska w iednym czasie uczyniły postępek obydwom wspolny.

6to. Sprawca natury nauczył nas przez szczegolne zdarzenia, ktore pospolicie poczytuią bydź skutkiem ślepego losu, iak mamy używać niezliczoney liczby lekarstw? I tak naprzykład pewien człowiek przechodząc się w cieniu gaiu sosnowego, w tym właśnie czasie, kiedy wielu mieszkańcow wsi pograniczney stawało się łupem choroby dotąd im nieznaney, to iest gdy ci mieli usta wewnątrz obsypane drobnemi wrzodami, tymczasem kropla iedna żywicy padła z drzewa na książkę, ktorą czytał. Człowiek ten wziąwszy ią bez namyślenia się, przyłożył na ieden z tych wrzodow. Ulga ktorą natychmiast uczuł, zniewoliła go do przyłożenia tey-

że żywicy i na drugi, a gdy doświadczył znowu tegoż samego skutku, oznaymił potym innym mieszkańcom o tym przypadkowym lekarstwie, a tak wszyscy, ktorzy go używali, rownie zostali uleczeni. Wątpić o tym bynaymniey nie należy, że nie mało znayduie się podobnych zdarzeń, ktorym się winno odkrycie tylu lekarstw, w każdym wieku i w każdym kraiu.

7mo. Aż dotąd sztuka Lekarska nie zasadzała się iak tylko na samym doświadczeniu: tak Europeyczyk iako i Amerykanin, używał rownie iednakowego sposobu mowienia do swego sąsiada: " Jesteś iak widzę chory, piy polewkę z tey lub owey rośliny, a ta ci pomoże; dokucza ci gorąco nieznośne, rzuć się w wodę i to czyń dopoty, poki ci to zupełnie nie pomoże; ukąsił cię wąż, pożuy korzeń tey lub owey rośliny, przyłoż go na ranę, a moc iadu zniszczoną zostanie.,,

Takim to ſpoſobem przodkowie naſi, wſparci lekkim doświadczeniem i świa-tłem rozumu ieſzcze w ſzczupłych granicach na owczas zamkniętym, tu-dzież czuciem, ktore im wrażała lu-dzkość, leczyli i ſiebie i ſwoich bra-ci w wielu bardzo chorobach, od kto-rych żaden narod nie ieſt wyięty.

8vo. Lecz w naſtępnych wiekach, gdy choroby znacznie ſię rozmnoży-ły, ci ktorych rozum był ſzczegol-niey uſpoſobionym do czynienia badań filozoficznych, nie przeſtawali bynay-mniey na wzmiankowanym zrzodle, gdyż im to nie wyſtarczało; poczęli wchodzić w poznanie przyczyn bliż-ſzych działaiących te ſkutki; pytali ſię ſiebie wzaiemnie: iakim to ſpoſo-bem to lub owe lekarſtwo, ſprawuie taki lub inny ſkutek? Wzierali w we-wnętrzny ſkład ciała ludzkiego, za-ſtanawiali ſię nad iego budową, nad żyłami i muſzkułami; tudzież nad mo-

zgiem, płucami i żołądkiem; ſzukali ſprężyn ſłużących do odbywania funkcyi zwierzęcych, rożne iſtoty z trzech natury wydziałow, podpadały pod ich roztrząſanie. Tym to ſpoſobem Teorya ściſłym węzłem zoſtałą połączoną z doſtrzeganiem, a tak obydwie wſpierać ſię zaczęły wzaiemnie.

9no. Z przyczyny znacznego wzroſtu uczynionego w Teoryi, zaniedbano z czaſem używać lekarſtw proſtych, a na ich mieyſce przepiſywano tylko złożone; a tak ſztuka leczenia, ktora w ſzczupłych dotąd zamykała ſię granicach, wkrotce ſtała ſię umieiętnością bardzo rozległą.

10mo. Od tego czaſu Lekarze zaczęli bydź uważani iakoby ieſteſtwa ſzlachetnieyſze nad innych ludzi; emulacya i ſława były bodźcami zagrzewaiącemi ich do pracy i doſtrzegania; dawali nauki niektorym oſobom na uſtroniu, ażeby nie tak łatwo

każdy dociekać mogł taiemnic ich ſztuki. Pomnażali coraz nowe trudności, ktore z początku miały za cel dobro publiczne i rodziły ſię nayczęściey z przypadku. Naſtępnie widzieli ſię bydź przymuſzonemi napełnić ſwoie piſma niezmierną liczbą wyrazow, ktora przechodziła poięcie ludzi poſpolitych. Anatomia i Fizyka ſtały ſię nieuchronnie potrzebnemi do nauczenia ſię ſztuki lekarſkiey. Wprowadzono do iey praktyki lekarſtwa zagraniczne, ktorych natura i nazwiſko rownie były Publiczności nieznane. Nakoniec wprowadzono do Sztuki Lekarſkiey Chimią, ktora nie mogła ani może bydź z pożytkiem używaną, chyba od doſkonałych Lekarzy, gdyż inaczey zamiaſt pożytku przynoſiłaby ſzkodę, nie odpowiadaiąc właściwemu ſwemu przeznaczeniu.

11mo. Był iednak taki czas, kiedy niektorzy Lekarze przykładali wſzel-

kiego ſtarania ku przyprowadzeniu Sztuki Lekarſkiey do pierwſzych iey i proſtych prawideł; ktorzy pracowali nad wyświeceniem hypotezow, nad uproſzczeniem Teoryi i uczynieniem Sztuki Leczenia tak łatwą, iak była w czaſach pierwiaſtkowych; całą ſwoią wiadomość zaſadzili na tym, ażeby poznać, że to a to lekarſtwo, pomaga na tę lub owę chorobę: iaśnie dowiedli, że ani Aſtrologia, Aſtronomia i Fizyka, ani nawet Anatomia nie były koniecznie potrzebnemi do prędkiego i rzetelnego uleczenia wielu chorob, ktorym podlegaią ludzie, i że przyzwoite użycie iedney tylko rośliny lub owocu, zaſtąpić wybornie może, w pewnych i bardzo częſtych przypadkach, lekarſtwa zagraniczne, chimicznie przyſpoſobione i złożone.

12do. Pracowano w tymże ſamym celu nawet w oſtatnich tych

czaſach, a ſzczegolniey ſławny i dobroczynny *Sydenham*; Doktor *Dover*, ktory był iego uczniem, wſkazał lekarſtwa proſte w wieku naſzym, na bardzo wiele chorob; znaleść ieſzcze można w piſmach uczonego Doktora *Cheyne* wiele w tym rodzaiu światła, ktore mu ziednało doſyć zalety, rownie iako i w piſmach ſławnego P. *Tiſſot* za naſzych czaſow wyſzłych.

Te ſą oſobliwie wielkich ludzi dzieła, do ktorycheśmy ſię udawali tyle razy, ile okoliczności pozwalały.

13tio. Nie zaſtanawiaiac ſię nad żadną uwagą ſzczegolną, doſyć będzie tu powiedzieć, że Dykcyonarz ten, iakeśmy iuż wyżey powiedzieli, ieſt zbiorem pracy przedſięwziętey od Towarzyſtwa ſławnych Lekarzy, ktorzy nie przeſtaiąc na właſnych tylko doświadczeniach, pilnie roztrząſali dzieła dawnych ſwoich nauczycielow i wſpołczeſnych, ktorzy nay-

bardziey zgłębili znaiomość natury ludzkiey, a to tym końcem, ażeby uczynić naukę Lekarſką prawdziwie użyteczną i proſtą. Opiſuiąc tę wielką Sztukę leczenia ſobie podobnego w chorobach proſtych lub nieſzczęśliwych przypadkach, ktore na ludzi bez przeſtanku napadaią; nie mieli oni innego przewodnika, tylko powſzechne dobro ludzi, zapominaiąc nawet o własnym.

14to. Ktoż więc ieſt taki, komuby nieprzyniosła ukontentowania praca naſza rownie długa iak przykra, a pożyteczna dla rozległości materyi ktore zamyka. Lecz na coż mamy iedno uſtawicznie powtarzać? Doſyć będzie powiedzieć, „że ktokolwiek czytać „będzie to dzieło, może nabydź po„trzebnych wiadomości we wſzy„ſtkich prawie częściach Fizyki, Chy„mii, i Hiſtoryi naturalney tak o „roślinach iako i zwierzętach;„ co

większa każdy człowiek, zwłaszcza na wsi (pospolicie ogołocony z wszelkiey pomocy ludzi w tey Sztuce doskonałych, ktorzy w wielkiey liczbie znaydować się zwykli tylko po wielkich miastach) będzie w stanie, choć nie w gwałtownych przypadkach i chorobach złożonych, uleczenia siebie samego, swoiey familii i wielu innych osob, codziennie umieraiących z niedostatku pomocy, albo dla tego, że ci powierzaią się niewiadomości ludzi mało w tey mierze maiących światła, albo że wzywaią do siebie szarlatanow, ktorzyby nazawsze powinni bydź wywołani z każdego rządnego kraiu.

Jest to iedna z naywiększych potrzeb, ktorą nam rownie Religia iako i ludzkość wskazuią, ażeby wyrwać nieszczęśliwych ludzi z rąk tych naygłownieyszych nieprzyiacioł rodzaiu ludzkiego i przeszkodzić na potym, ażeby oyciec lub matka iakiey fami-

lii nie oddawali ſię w ich zaboycze ręce i nie trwonili na prożno ſwego maiątku, iak dotąd czynili i ieſzcze czynią tyſiące obywatelow. Nie ieſt-że, mowię, iſtotną rzeczą przeſzkodzić ażeby w chorobach i boleściach nieſzczęśliwi niepomnożyli tyle nędzy i osłabienia z przyczyny niewiadomości ſzarlatanow, a nawet iak ſię to nayczęściey zdarzać zwykło, ażeby nie tracili marnie życia, ſtraciwſzy wprzod zdrowie, czas i maiątek?

15to. Spyta ſię kto, alboż nie maſz dosyć iuż kſiążek we wſzyſtkich częściach medycyinych? Tak ieſt w rzeczy ſamey; lecz po wielkiey części tę ſą albo drogie, że ſię ubogi na nie zdobydź nie może; albo też tak ſą obſzerne i trudne, że od ludzi poſpolitych nie mogą bydź zrozumiane. W iednym znayduią ſię w znaczney liczbie lekarſtwa, bez ktorychby ſię cale obeyść można było, albo też ta-

kie,

kie, ktore ſą zdaleka i z wielkim koſztem ſprowadzane, w drugich takie, ktore nie mogą bydź zażywane chyba przez ludzi w lekarſkiey Sztuce biegłych; iakiemi ſą lekarſtwa Chimiczne i Galeniczne ſkładane. *Boerhave* uważał, że bardzo wiele lekarſtw poiedynczo wziętych, były lekarſtwami pewnemi i ſkutkuiącemi, kiedy przeciwnie razem złączone utracały nieco ſwoią własność.

16to. Co ſię tycze ſpoſobu używania lekarſtw w Dziele naſzym wſkazanych, tę przeſtrogę zachować należy, że ſkoro poznaſz twoią chorobę, (co ieſt łatwo, ponieważ daie ſię tu na ten koniec tablica wſkazuiąca cechy i prognoſtyki chorob, wyiąwſzy tylko choroby złożone, w ktorych maſz ſię udawać do Lekarzow iak naybiegleyſzych) powinieneś zażywać pierwſzego z lekarſtw na twoią chorobę przepiſanych; ieżeli pierwſze lekarſtwo,

po należytym przeciągu czaſu, nic nie pomaga, uday ſię do drugiego, trzeciego i tak daley. Staraniem naſzym było, podać w wielu przypadkach kilka lekarſtw na każdą chorobę, iuż to dla tego, że te nie w każdym czaſie z rowną łatwością mogą bydź przyſpoſabiane: i nie na każdym mieyſcu znayduią ſię; iuż to, że toż ſamo lekarſtwo, ktore uleczyło iednę oſobę na pewną chorobę, nie zawſze uleczyć może drugą, i że nie w każdym czaſie wydać może tenże ſam ſkutek na iedney nawet oſobie. Uwagi te wyciągały koniecznie, ażeby podać ſpoſoby leczenia iak tylko można, naydokładnieyſze. Nakoniec, zachować maſz w całym ciągu twoiego leczenia iak nayściśleyſzą dyetę, wſtrzymać ſię od wſzelkich pokarmow mięſzanych lub korzennych, a na ich mieyſce używać pokarmow proſtych, łatwych do ſtrawienia i w takiey tyl-

ko ilości, ażebyś mogł utrzymać siły swoie. Nie piy nic więcey iak tylko wodę albo piwo lekkie, ieżeli twoy żołądek nie może znieść wody. Codzień na wolnym powietrzu używay agitacyi, ktoraby cię iednak nie mordowała. Jedz kolacyą o godzinie szostey albo siodmey, a to posilaiąc się pokarmami iak naylekszemi. Chodź wczas spać a bardzo rano wstaway. Utrzymywanie się albowiem stateczne w takim sposobie życia stanowi częstokroć naywiększą część leczenia.

17mo. W Dziełach Lekarskich po wyszczegolnieniu wielu chorob, kłaść się zwykły w nie wielkiey liczbie maxymy proste i łatwe, względem zachowania zdrowia; my idąc ich śladem przyłączamy tu niektore wyięte z Dzieł naysławnieyszych Lekarzow.

I. *Nayprzod* Powietrze, ktorym oddychamy, wiele wpływa w stan zdrowia naszego; ci ktorzy przez długi

czas żyli w klimatach oddalonych od Wſchodu, albo i Połnocy, powinni, kładąc ſię ſpać używać iakiego napoiu lekkiego i ciepłego, albo też ſzklankę wody w ktorey chleb był namoczony.

Powtore. Oſoby delikatney konſtytucyi powinny czuwać na to, ażeby ci, ktorzy z niemi częſto obcuią, lub razem ſypiaią, byli zdrowi, bez wady, i ażeby nie mieli cuchnącego oddechu.

Potrzecie. Kto tylko zechce ſzczerze przykładać ſię do zachowania ſwego zdrowia, powinien ſię, ile z niego bydź może, trzymać w naywiękſzym ochędoſtwie, nie tylko co ſię tycze, ſamey oſoby, ale też ſukien, bielizny, poſcieli, pomieſzkania i. t. d.

II. *1mo.* Naywiękſzą maxymą tyczącą ſię pokarmu i napoiu bydź ma: uproporcyonowanie ilości i iakości pokarmow, ſtoſownie do łatwości i mo-

żności ich ſtrawienia, aby nie używać, tylko pokarmow lekkich i żołądka zbyt nie obciążaiących.

2do. Wſzyſtkie pokarmy wykwintne, ſłone, wędzone, albo octem przyprawiane, ſą ſzkodliwe zdrowiu.

3tio. Nic bardziey nie ſprzyia zdrowiu, iak zażywanie umiarkowane pokarmow proſtych i mierna praca

4to. Dla oſob naukami zatrudniaiących ſię, ośm uncyi pokarmu z wydziału zwierząt, dwanaście uncyi z wydziału roślin, wyſtarcza na przeciąg czaſu dwudzieſtu czterech godzin.

5to Ze wſzyſtkich napoiow, woda ieſt nayzdrowſzą, wzbudza apetyt i naywięcey trawienie wſpomaga.

6to. Napoie mocne i tęgie, oſobliwie wyſkokowe, uważane bydź maią, iako trucizna wolna lecz niezawodna; a doświadczenie uczy, że z nagle

przerwanego ich używania, naymnieyſze złe nie wynika.

7mo. Używanie napoiow mocnych, nie tylko nieochrania od zdarzyć ſię mogących nieſtrawności, ale nadto nie pomaga na nie, tak ſkutecznie iak woda.

8vo. Napoie pędzone ze zboża, (wyiąwſzy tylko piwo cienkie, czyſte i zupełnie wyſtałe) ſą niezmiernie ſzkodliwe dla ludzi delikatnego temperamentu.

9no. Używanie herbaty i kawy ſtałe ſię niebeſpieczne dla ludzi maiących ſłabe nerwy.

III. *1mo.* Oſoby delikatne ſkutecznie zdrowiu ſwoiemu zaradzą, gdy iadać będą kolacyą lekką, a to dwoma lub trzema godzinami przed położeniem ſię ſpać.

2do. Będą powinni wciągnąć ſię w nałog kładzenia ſię ſpać około godzi-

ny dziewiątey wieczorney, a wſtawania o czwartey lub piątey zrana.

IV. *1mo.* Mierne ćwiczenie ciała ieſt nieuchronnie potrzebne do zachowania zdrowia i przedłużenia życia.

2do. Przechadzka, ieſt naylepſzym ćwiczeniem dla tych, ktorzy ią mogą podiąć, dla niemogących zaś, ieżdżenie na koniu. Obydwa te ćwiczenia pomyślnieyſze ieſzcze ſprawuią ſkutki, gdy będą odbywane pod gołym niebem na wolnym powietrzu, aby tylko w czaſie pogodnym.

3tio. Cwiczenie ſtałe ieſt w ſtanie nadać moc utraconą każdey części oſłabioney ciała. I tak mowienie głośne, wſtępowanie na wzgorki, umacniaią płuca. Jeżdżenie konno, ułatwia trawienie i wzmacnia nerwy. Ręce i kolana nabieraią mocy przez frykcye codzienne.

4to. Ludzie naukami zatrudnieni, odkładać ſobie powinni pewny czas

do odbywania ćwiczeń ciała, na ktore codziennie poświęcać maią naymniey dwie lub trzy godziny, częścią przed obiadem, częścią przed położeniem się spać.

5to. Powinni sobie często brodę golić i nogi moczyć.

6to. Ci, ktorzy są w obowiązku czytania lub pisania wiele, powinni to odbywać stoiący, gdyż inaczey uszczerbek zdrowia ponieść mogą.

7mo. Im kto mniey będzie przykryty, iuż co się tycze odzienia, iuż co do pościeli, tem będzie czertwieyszy i zdrowszy.

8vo. Co się tycze samych ćwiczeń, uważać należy, ażeby te odbywane nie były wtenczas, gdy żołądek iest czczy, i żeby natychmiast ich zaprzestawać po zmordowaniu się, nakoniec mieć staranie, ażeby się oziębiać nie nagle, lecz stopniami, a to przez bo-

iaźń, iżby przedech (*transpiratio*) tamowany nie był:

9no. Tarcie ciała ſzczotkami, doſyć zachwalone bydź nie może, ieſt bowiem nieſkończenie zdrowe i zdatne do przywrocenia mocy oſłabionym członkom.

10mo. Zimne kąpiele ſą bardzo pomocne zdrowiu, i ſłużą do oddalenia wielkiey liczby chorob: dopomagaią krążeniu krwi, wzbudzaią przedech, leczą choroby z zatrzymanego przedechu wynikaiące. Oſoby delikatne przed wniyściem do kąpieli; maią ſobie kazać lać wodę zimną na głowę, a dopiero potym całkiem prędko zanurzyć ſię, gdyż zanurzać gwałtownie i naypierwey głowę, byłoby to iedno, co zadawać machinie ciała cios nazbyt gwałtowny (*).

(*) *Zobacz przy końcu tych uwag, iak wielkie ſą ſkutki kąpieli zimnych.*

V. *1mo.* Zatwardzenie żołądka, nie może długo zgadzać ſię z ſtanem zdrowia; a naſtępnie zaraz w początkach ſtarać ſię uſilnie potrzeba o iego oddalenie, a po dopiętym zamiarze, zabeſpieczyć ſię należy od iego powrotu, a to nie inaczey, tylko używaiąc pokarmow lekkich, chłodzących i mocz pędzących.

2do Zatamowanie przedechu, ſtaie ſię źrzodłem niezliczonych chorob; ſkoro tylko to ſpoſtrzedz ſię da przez naymnieyſzy znak, natychmiaſt nie odwłocznie zaradzić mu potrzeba przez poty umiarkowane.

VI. *1mo.* Paſſye bardzo wiele wpływaią do zdrowia naſzego, na co poſpolicie więkſza liczba ludzi niedaie baczenia.

2do. Wſzyſtkie paſſye nagłe i gwałtowne, uſpoſabiaią człowieka do chorob oſtrych, albo też natychmiaſt ſtaią ſię ich przyczyną.

3tio. Paſſye zbyt długo trwaiące, iakiemi ſą: ſmutek, albo miłość bez nadziei, przyprawiaią ludzi o choroby Chroniczne.

4to. Dopoki paſſya, ktora ſtała ſię przyczyną choroby, uśmierzoną nie zoſtanie, dopoty lekarſtwa ſkutkować nie będą mogły.

5to. Miłość BOGA, przywiązanie do obowiązkow ſtanu, będąc naylepſzym lekarſtwem przeciwko wſzyſtkim dolegliwościom; ſłużą ſzczegolniey do zabeſpieczenia ſię przeciwko ſzkodliwym ſkutkom, ktore wywieraią paſſye na ciało naſze. Utrzymywanie paſſyi w obrębach przyzwoitych, przywraca wraz z uczuciem ſłodkiego ukontentowania, zupełną ſpokoyność i wypogodzenie umyſłu, i ſtaie ſię naydzielnieyſzym śrzodkiem do zachowania zdrowia i przedłużenia życia.

NB. *Lubo w ciągu Dzieła naſzego pod ſzczegolnemi Artykułami mowiliśmy o kąpielach rożnego rodzaiu, o ſpoſobach przygotowania ich i o użytkach, ktore z nich odnieść można, z tym wſzyſtkim przyłączamy tu wyſzczegolnienie celnieyſzych chorob, w ktorych używać ich należy.*

KĄPIELE ZIMNE LECZĄ w MŁODYCH DZIECIACH

Konwulſye.
Kaſzel.
Zapalenie oczow.
Zapalenia ſkorne.
Kroſty.
Parchy.
Trąd.
Kamień nerkowy.
Zapalenie uſzow.
— Pępka.
— Gęby.
Angielſką chorobę.
Zatamowanie moczu.
Bezſenność.

Kąpiele zimne zabeſpieczaią ludzi doroſłych od chorob, ktoreby ſię ſtały dziedzicznemi, takiemi zaś ſą:

Apoplekya.
Dychawica.

Slepota.
Chudnienie.
Głuchota.
Szaleństwo.
Podagra.
Wole gardłowe.
Melancholia.
Paraliż.
Rumatyzm.
Kamień

Kąpiele te, leczą także Choroby Nerwow (†) i wszystkie choroby gatunku paraliżu, w szczegolności zaś:

Dychawicę.
Ograżki wszelkiego rodzaiu.
Suchoty.
Slepotę. *

(†) *To nam tłomaczy, dla czego kąpiele zimne leczą częstokroć ukąszenia od psa wściekłego, a nadewszystko, gdy te używane będą przez 25. lub trzydzieści dni ciągle.*

Raka.
Kaſzel ciężki.
Zſiadanie ſię krwi w ſtłuczeniu. *
Konwulſye.
Chudnienie.
Kaſzel.
Męſzaniny roznych chorob.
Bole konwulſyine. *
Głuchotę. *
Puchlinę.
Epilepſyą.
Upławy białe.
Gorączki gwałtowne.
Gorączki hektyczne.
Podagre przeſkakuiącą.
Migrenę.
Bole maciczne. *
Zmorę.
Zapalenia. *
Wyprożnienia, mimowolne tak moczowe, iako i ſtolcowe. *
Chromania.
Parchy zaſtarzałe.

Letarg.
Utraty apetytu. *
— Powonienia. *
— Mowy. *
— Smaku. *
Bole nerek.
Palpitacye ſerca.
Bole krzyżow. *
— Stawow. *
— Zołądka.
Rumatyzmu. *
Kiły.
Duſzenia.
Scyatykę. *
Nieſtrawności (w ſamym ich źrzodle).
Bole ſzkorbutyczne. *
Nabrzmienia ſtawow.
Kamień nerkowy.
Drętwienie członkow, nawet gdy te tracą moc władania.
Paraliż głowy.
Puchlinę brzucha.

Za-

Zawroty głowy.
Taniec Swiętego Wita.
Bezſenność.
Wrzody rożnego rodzaiu.

Lecz we wſzyſtkich przypadkach zamuleń czyli obſtrukcyi nerwow, oznaczonych znakiem *, potrzebną ieſt rzeczą, ażeby chory wyſzedłſzy z kąpieli położył ſię na łożku dla wolney transpiracyi.

Jeſt także częſtokroć rzeczą potrzebną, ażeby chory używał kąpieli ciepłych kilku dniami wprzod, niżeli przyſtąpi do używania kąpieli zimnych, w czym iednak ma ſię udać po radę do biegłego Lekarza.

Rodzice przezorni i roztropni powinni codzień zrana zanurzać ſwoie dzieci w wodzie zimney, aż do poty, dopoki im ſię dziewiąty mieſiąc nie ſkończy, po ktorym upłynionym czaſie, przeſtać będą mogli na umy-

waniu im nog i rąk zimną wodą codzień.

Dzieci nie maią bydź w pieluchach ściſkane, doświadczenie bowiem pokazało, że ten ſzkodliwy a zaſtarzały zwyczay, ſtaie ſię źrzodłem wielu chorob. Nayprzyzwoitſzym czaſem do powiiania dzieci ieſt, gdy ſkończą ſiodmy mieſiąc; należy ich przyzwyczaiać do ſpokoynego w kolebkach lub koſzach leżenia, a nie do kołyſania, iak do diś dnia ten ſzkodliwy nałog ſpoſtrzegać ſię daie. Rozſądni rodzice nie powinni dzieciom ſwoim dozwalać przed ſkończeniem lat dwunaſtu, używania Herbaty, kawy, iako też wſzelkiey ſłodyczy i potraw korzennych. Mleko, ſupa mleczna, kleiek, ſą pokarmami nayprzyzwoitſzemi ich wiekowi, i te maią im bydź dawane na śniadanie. Umywanie głowy dzieciom wodą zimną

codziennie zrana, zabeſpieczy ich od kataru, pomoże na kaſzle, bole oczow i bole głowy zadawnione.

Napoy wody zabeſpiecza od:

Apoplexyi.
Dychawicy.
Konwulſyi.
Podagry.
Przyſtępow affekcyi macicznych.
Manii.
Paraliżu.
Kamienia.
Drzączki.

Dzieci od kolebki przyzwyczaiane bydź maią do picia wody; naylepſza woda iaką tylko mieć można, oſobliwie dla tych, ktorzy podlegaią wiatrom, ieſt woda deſzczowa; ta zbiera ſię w naczynia i po zupełnym uſtaniu, czyści ſię przez kilkakrotne przecedzenie, wlewa ſię do innego naczynia, w ktorym przez długi czas zachowywać ſię może.

ELEKTRYCZNOSC.

Pożytki, ktore można odnieść z dobrego administrowania materyi Elektryczney.

Każdemu wiadomo, że materya Elektryczna w naturalney ilości wpływa w ekonomią ciała zwierzęcego, zaczym iey zbytek, lub niedostatek, wprowadzić może w nią nieład, i stać się przyczyną wielu chorob. Mowiliśmy iuż o tey materyi (w Tomie II: kar: 94.) teraz tylko pozostaie wyliczyć choroby, na ktore ona pokazała się bydź pomocną, a co same zaświadczaią dzieła Ludzi uczonych i doświadczenia wiele razy powtarzane. Materya Elektryczna leczy:

Ogień piekielny.
Slepotę.
Rozlanie kwi za naczynia własnego iey krążenia.
Gruczoły Gardłowe.
Strupy.
Sparzelizny.

Zimno nog.

Kurcz.

Głuchotę.

Bole nog gwałtowne.

Kurczenie się członkow.

Zanokcicę.

Łzotoki.

Wyproźnienia stolcowe zbyteczne.

Nadęcia żył.

Podagrę.

Bol głowy.

— Żołądka.

— Gardła.

— Zębow.

Zapalenia.

Wole gardłowe.

Guzy mięsiste.

Chromania.

Trąd.

Zatamowanie upławow miesięcznych.

Palpitacye serca.

Paraliż.

Rumatyzm.

Wrzody pospolite.

Wrzody zaognione.

Scyatykę

Ogień Perski.

Narwania żył.

Niestrawność.

Nabrzmienia każdego rodzaiu.

Dymienice.

Wielką chorobę.

Ostrzegamy tu, że ile razy wypadnie potrzeba administrowania choremu materyi Elektryczney, zawsze udać się należy do oświeconego Lekarza.

Slina człowieka będącego na czczo, przykładana zewnątrz co rano, leczyła bardzo często i pomagała na:

Slepotę.

Kurczenie się muszkułow osobliwie po zadaniu rany.

Nadgniotki na nogach, osobliwie gdy była zmięszana z chlebem zżutym i co rano przykładana.

Zarznięcia świeże.

Zapalenie i zaczerwienienie powiek.

Wrzody szkorbutyczne.

Bol goleni.

Brodawki.

Lekarstwo dla osob maiących obfitość flegmy.

Naylepszym sposobem na zaradzenie obfitości flegmy będzie, ieść zrana na czczo iednę uncyą chleba suchego, albo suchara, nie biorąc żadnego innego pożywienia, aż w godzin dwie lub trzy. W przypadku gdyby obfitość flegmy była znaczna i w wyprowadzeniu uporczywa, należy to powtarzać przez cztery lub sześć tygodni ciągle.

SUPLEMENT

DYKCYONAR[illegible]

CHIRUGII

OD. A—Z.